

PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS EGYETEM
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar

KORMOS JÓZSEF

Filozófiáról
bölcsészeknek és tanároknak

egyetemi jegyzet

ISBN 978-963-308-374-1

Budapest, 2019.

Kormos József
Filozófiáról bölcészeknek és tanároknak

Platón és Arisztotelész (Raffaello: Az athéni iskola c. festménye alapján)

Kormos József:
Filozófiáról bölcsészeknek és tanároknak

Az illusztrációkat készítette: Soláry Henriett

Lektorálta: Simon Péter

Kiadja a Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsész- és
Társadalomtudományi Kar. Budapest. 2019.

Tartalomjegyzék

Bevezetés	5
1. A filozófiai gondolkodásról	7
A filozófia mint gondolkodásmód	7
A filozofáláshoz szükséges kompetenciákról	11
2. A filozófiai tudományokról	13
A filozófia mint tudomány	13
A filozófiai tudományok	25
2.1. Logika	29
A logika meghatározásáról	29
A klasszikus logikáról	31
A modern logikáról	40
A nemklasszikus logikáról	44
Az informális logikáról	54
2.2. Ismeretelmélet	71
Az ismeretelmélet meghatározásáról	71
Az ismeretelméleti irányzatokról	73
A kognitív tudományról	78
Az igazságról	83
2.3. Metafizika	95
A metafizika meghatározásáról	95
Érvek és ellenérvek a metafizikával kapcsolatban	99
A metafizika felosztásáról	104
2.3.1. Ontológia	109
Az ontológia meghatározásáról	109
A nagy létsémák	110
A lét fogalom jellemzői	111
Az egyedi és az általános	117
2.3.2. Teodicea	127
A teodicea meghatározásáról	127
Isten létéről. Filozófiai érvek Isten léte mellett.	129
Az ateizmus mint filozófiai kérdés.	139
Isten lényegéről. Isten tulajdonságairól	143
2.3.3. Kozmológia	149
A kozmológia meghatározásáról	149
A filozófiai kozmológia alapfogalmairól	151
Az ősrobbanás-elméletről (The Big Bang)	157
Kozmológia és teológia	162
2.3.4. Antropológia	171
A filozófiai antropológia meghatározásáról	171
Az ember metafizikai lényegéről	174
Az ember testi és lelki létéről	178
Az ember eredetéről és céljáról	187

2.3.5. A szakfilozófiákról	193
Elmefilozófia	193
Nyelvfilozófia	197
Környezetfilozófia	200
Feminista filozófia	205
Társadalomfilozófia	211
Vallásfilozófia	231
Nevelésfilozófia	243
2.4. Etika	259
Az etika meghatározásáról	259
Nonkognitívizmus – kognitívizmus az etikában	263
Az etikai értékek és normák	268
Az akarat szabadsága, a lelkiismeret, a szeretet	270
A kortárs etikáról	272
2.5. Esztétika	279
Az esztétika meghatározásáról	279
A szépről, a művészetről	281
Mai kérdések az esztétikában	283
3. A filozófia történetéről	289
3.1. Az ókori filozófia	295
A keleti bölcelet. A görög filozófia.	295
Platón	301
Arisztotelész	307
3.2. A középkori filozófiáról	315
Patrisztika. Az arab és a zsidó filozófia. Skolasztika	317
Szent Ágoston	319
Aquinoi Szt. Tamás	325
3.3. Újkori filozófia	333
Reneszánsz, racionalizmus és empirizmus	333
Felvilágosodás és német idealizmus	335
René Descartes	337
John Locke	341
Immanuel Kant	347
3.4. A modernkori filozófiáról	357
A XIX. századi filozófiáról	357
Friedrich Nietzsche	361
A XX. századi filozófiáról	365
Edmund Husserl	371
Ludwig Wittgenstein	377
Martin Heidegger	383
3.5. A kortárs filozófiáról	391
Befejezés	393
Felhasznált irodalom	395

Bevezetés

A jegyzet elsősorban a bölcsező és a tanárképzős hallgatók számára készült.

A jegyzet felépítése eltér a hagyományos történeti, kronologikus szemléletű művektől. Az első rész a filozófiai gondolkodásmód jellegzetességeit mutatja be. A második a filozófia mibenlétét és a filozófia témáit, résztudományait tárgyalja részletesebben, mivel ezek ismerete nélkül a megszokott történeti tárgyalás nem problémátörténeti jellegű, hanem csak kronologikus felsorolás. A filozófiai tudományok bemutatása azért is részletesebb, mert ennek ismertetésére a nem filozófia szakosok esetében nem nagyon kerül sor, és az a tapasztalat, hogy ez a terület „átláthatatlan” terep a nem filozófusok számára. A harmadik rövidebb rész már történeti jellegű, de elsősorban a korszakokra és azok jellegzetességeire helyezi a hangsúlyt, bemutatva a jelentős gondolkodókat. A részletesebben bemutatott filozófusok egyben mintegy reprezentálják a filozófia témáinak és módszereinek történeti alakulását.

Fontos az ismertetett filozófiai kérdések más területekhez (tudomány, történelem, vallás, művészet stb.), való kapcsolódásának a felmutatása mellett a filozófia teológiához fűződő kompromisszumkereső jellegének a hangsúlyozása is.

A többéves filozófiai és tanárképzési oktatási gyakorlat arra ösztönzi a jegyzet készítőjét, hogy fontosabb a didaktikai és az interdiszciplináris szempontok figyelembevétele. A lexikális és kronológiai adatokhoz a hallgatók egyéb forrásokból is hozzájuthatnak, ezért hasznosabb a megfelelő, logikus felépítés és a kapcsolódások, összefüggések megjelenítése.

A könyv elsődleges célja tehát didaktikai jellegű. Bevezetés kíván lenni a filozófiába, mégpedig úgy, hogy a filozófia „egészét” mint értékes, hasznos és egyben érdekes nélkülözhetetlenségnek és örömet okozó „felesleges luxusnak” mutassa be.

A jegyzet használható az általánosan kötelező filozófiai jellegű tanegységekhez, valamint felhasználható a bölcsező és a tanár szakos hallgatók számára egyfajta háttéranyagként más kapcsolódó diszciplínák esetében is (történelem, irodalom, szociológia, társadalomelmélet, nevelélmélet, pszichológia stb.).

A könyvben olvasható néhány rész hasonló kifejtése megtalálható az alábbi jegyzetekben is Kormos József 2012. *Nevelésfilozófia*. Budapest, PPKE BTK (Kormos József 2018. *Nevelésfilozófia*. Budapest, Akadémiai Kiadó. <https://mersz.hu/kiadvany/376/>) és Kormos József 2016. *A filozófia és az etika tanítása*. Budapest-Piliscsaba, PPKE BTK. (Kormos József 2018. *A filozófia és az etika tanítása*. Budapest, Akadémiai Kiadó. <https://mersz.hu/kiadvany/364/>)

Minden fejezet végén található irodalomjegyzék a további elmélyültebb tanulmányozáshoz.

1. A filozófiai gondolkodásról

A filozófia mint gondolkodásmód

A filozófia görög eredetű szó (φιλοσοφία) jelentése: a bölcsesség szeretése, kedvelése.

A filozófia mint fogalom a görögöknél jelent meg először a Kr.e. VI. században. Első használója Hérakleitosz (~Kr.e. 535-475) volt, aki philozophoszról, bölcsességszerető emberről ír. „*Nagyon sok mindent kell tudnia annak, aki bölcsességszerető ember.*”¹. A filozófus olyan ember, aki nem a dicsőség, a vagyon (philotimia, philargüria) kedvelését tartotta elsődlegesnek, hanem bölcsességgel, a tudással való foglalkozást. Olyan valaki, aki a megismerést, a tudást tartja fontosnak és egyfajta kíváncsiság, tudásszomj, a „bölcsesség vágya” jellemzi.² A filozófus nem tudatlan, hiszen tudja, hogy mit szeretne megismerni és hogyan, valamint tudja saját megismerésének korlátait, határait, éppen ezért nem is mindentudó. A *szophia* eredetileg valamilyen tevékenység vagy mesterség végzéséhez szükséges tudást, ügyességet jelentett, majd inkább olyan jellegű tudást, amely az életvitelhez szükséges (életbölcsesség). A *szophosz*, az az életbölcsességgel rendelkező ember, aki jártas az élet alapvető dolgaiban. Nem annyira az élet egyes dolgaiban (mesterségeiben), hanem általános, egyetemes értelemben az élet dolgaiban.

A *philia* pedig kedvelést, szeretést jelent, amely leginkább a barátság értelmében használható. A filozófus örömmel, jókedvűen, kényszer nélkül szeret „barátságban lenni” a bölcsességgel, vagyis szívesen tölti idejét a bölcsesség megszerzésével.

Ezen bölcsesség olyan kérdések megválaszolására irányult, mint pl.:

- Az ember életének oka és célja.
- Az emberi élet kezdete és vége.
- Az emberi élet lényege és értelme.
- Az ember életének értékei (igazság, jóság, szépség, boldogság stb.).

---

¹ Hérakleitosz B35. In Simon Endre (szerk.) 1966. *Filozófiatörténeti szöveggyűjtemény I.* Budapest, Tankönyvkiadó, 30.

² Lásd Bor, Jan – Petersma, Errit (szerk.) 2010. *Képes filozófiatörténet. A gondolat képzelőereje.* Budapest, Typotex, 16.

- Az ember életének lehetősége (szabadsága) korlátozottsága (meghatározottsága).
- Az ember életének kapcsolódása a környezetéhez (természet, kultúra, állam stb.).

Természetesen ezen kérdések az emberen túl a világra, vagy a világ bármely „részére” (pl. természet, vallás, állam, művészet, tudomány stb.) vonatkozóan is ugyanúgy vonatkozhatnak:

- A világ (a természet, a vallás, az állam stb.) létének oka és célja.
- A világ (a természet, a vallás, az állam stb.) kezdete és vége.
- A világ (a természet, a vallás, az állam stb.) lényege és értelme
- A világ (a természet, a vallás, az állam stb.) értékei (igazság, jóság, szépség stb.).
- A világ (a természet, a vallás, az állam stb.) lehetősége (szabadsága) korlátozottsága (meghatározottsága)
- A világ (a természet, a vallás, az állam stb.) kapcsolódása a környezetéhez.

A filozofálás egyfajta gondolkodásmódot jelent, csodálkozást, érdeklődést, kíváncsiságot szinte minden dolog iránt. Az élethez szükséges dolgok iránt, valamint olyan dolgok iránt is, amelyek nem feltétlenül szükségesek a mindennapi élethez.

Már a filozófia kezdeténél a görögnél felmerült az a kérdés, hogy ha a filozófia valamiféle egyetemes tudásra törekszik, és ezt a tudást nem a dicsőség vagy a vagyon szempontjából akarja megszerezni, akkor van-e a filozófiának valamiféle gyakorlati haszna. Ahogy ezt ma is sokszor megfogalmazzák: *„A filozófiáról gyakran hiszik azt, hogy szükségtelen, a gyakorlat szempontjából haszontalan luxus.”*³ Ez valószínűleg nem igaz.

Egyrészt a filozofálásnak, a gondolkodásnak van közvetlen gyakorlati haszna is egy felmerülő probléma megoldásánál, ahol szükséges lehet a következetes, több szempontot figyelembe vevő gondolkodás, elemzés, reflektálás. Ezek nélkül nem is nagyon születhetnének emberi, emberhez illő/méltó megoldások. *„A filozófia nem más mint emberré-levés, igazi emberi mivoltunk megtalálása, személyiségünk és látásmódunk kialakítása.”*⁴

Másrészt az ember számára sok minden felesleges dolog valójában fontos „luxus”: a zenehallgatás, a festés, a sport, a

---

³ „*Philosophy is often thought to be an unnecessary impractical luxury.*” Shand, John (Ed.) 2003. *Fundamentals of Philosophy*. London and New York, Routledge, 2.

⁴ Frenyó Zoltán 2016. *A filozófia tankönyve*. Budapest, SZIT, 15.

testmozgás stb.⁵ Vannak dolgok, amelyek szükségesek az élethez és vannak luxus jellegű dolgok, amelyek örömet okoznak és a jó élethez szükségesek. *„Az öröm nem anyagi haszon, sem nem dologi, kézzel nem fogható, számban ki nem fejezhető, de nélküle nem tudnánk élni. A gondolkodás gyönyöre nélkül ugyan tudunk élni, a többség ezt is teszi, de hogy a régieket idézzem, az ilyen élet nem »jó élet«.”*⁶

A filozófiai gondolkodásmód, a filozofálás tehát egyrészt szükséges az emberi léthez, élethez, másrészt „fontos luxus” a jó élethez (ahogy például a testmozgás, a sport).

A filozófia igazi kérdése a miért, a filozófia magyarázatot keres. Ezért mondja Karl Jaspers, hogy igazából a gyerek a filozófus, mert ő mindig felteszi a kérdést, hogy miért?⁷ Felnőttkorukra az emberek legtöbbször elveszítik ezt a kíváncsiságukat a konvenciók és az őszinteség hiánya miatt.

*„Hiszen filozofál mindenki, ha épp nem hétköznapi, apró-cseprő ügyeivel bajlódik, és csak úgy rácsodálkozik az élet vagy az univerzum jelentésére. Mi emberi lények természetünkől fakadóan kíváncsiak vagyunk, és nem tudjuk megállni, hogy ne csodálkozzunk rá világunkra és a benne elfoglalt helyünkre. Hatalmas szellemi képességek birtokában is vagyunk ugyanakkor, ami lehetővé teszi, hogy ne csupán csodálkozzunk, de gondolkodjunk is. Bár nem tudatosítjuk, de minden esetben, amikor racionálisan gondolkodunk, filozófiailag gondolkodunk.”*⁸

A filozofálás, a filozófiai gondolkodás egyfajta életvitelt, életmódot is jelent. A hétköznapi, és a kötelességből elvégzendő feladatok mellett egyfajta rácsodálkozást jelent a világra és az eseményekre. A filozófia pont ezen kérdések miatt nem a rutinszerű, monoton szürke hétköznappokkal telt életet jelenti, hanem egyfajta csodálkozást, örömet.

---

⁵ Az Eötvös József Gimnázium testnevelés tanára, Horváth Istvánné egyszer a tantárgyát a filozófiához hasonlította. A testnevelés egyrészt hasznos lehet az egészség miatt, másrészt igazából felesleges luxus és nem mindenki találja meg benne az örömet, de aki örömmel végzi a testmozgást, annak egy jobb, teljesebb életet tesz lehetővé. Az első testnevelés órán egy labda feldobására reagálva, már látható, hogy kinek fog örömet okozni a testnevelés. Szerinte ilyen lehet a filozófia óra is, amikor egy elméleti probléma, kérdés „feldobására” reagálva, már észrevehető, hogy kinek fog örömet okozni a filozófia óra.

⁶ Heller Ágnes 2016. *A filozófia rövid története gólyáknak I. Az ókor*. Budapest, Múlt és Jövő Kiadó, 9.

⁷ Lásd Jaspers, Karl 1989. *Bevezetés a filozófiába*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 7-9.

⁸ Buckingham, Will – Burnam, Douglas – ... 2017. *A filozófia nagykönyve*. Budapest, HVG, 12.

„Kiváltképpen a filozófusnak szokása, hogy csodálkozzék. Nincs ugyanis más kezdete a filozófiának, mint ez.”⁹

„Nos hát, fel kell tární a filozófia mibenlétét és feladatának természetét, azután rá kell mutatni a vele való foglalkozás nehézségeire és fáradałmaira. Ennek hallatára pedig az igazán bölcselő természet, aki istentől ihletve valóban a filozófiával való foglalkozásra termett és méltó arra, úgy érzi, mintha valami csodavilágba vivő útról hallana. Tudja, hogy most minden erejét össze kell szednie: ránézve az életnek másként nincs is értelme. Nekigyürkőzve tehát és vezetője erejét is felfokozva, addig nem enged, amíg mindennek végére nem jár, vagy legalább amíg el nem éri, hogy útmutató nélkül is tudja vezetni magát. Ezzel a felfogással és érzülettel él a filozófia jelöltje; s noha mindennapi teendőit – bármilyenek legyenek is azok – továbbra is ellátja, minden egyéb szempontot félretéve mindig csak a filozófia szavára hallgat, s mindennapi életét is úgy rendezi be, hogy ennek révén, józanságát mindenkor megőrizve, tanulékonyága, emlékezőtehetsége és értelmi képességei minél jobban kifejlődjenek; az ezzel ellenkező életmódot egész élete során gyűlöli.”¹⁰

Az, hogy a miértekre milyen jellegű magyarázatok születhetnek, jól kifejezi Raffaello Santi (1483-1520) Athéni iskola c. festményének két központi alakja, Platón és Arisztotelész (lásd a könyv első oldalán). Platón az „idealista” az ég felé mutat, minden magyarázat alapja valami elvi, elméleti, ideális, az, ami az „égben” van. Arisztotelész a „realista” a földre mutat, minden magyarázat alapja reális, konkrét, tapasztalati, az, ami a „földön” van.

Akár az „égben”, akár a „földön” keresi az ember a magyarázatot, valójában az igazságot keresi. „Minden filozófia az igazságot keresi.”¹¹

---

⁹Platón: Theaitétosz, 155D. In Bolberitz Pál – Nyíri Tamás – Turay Alfréd 1981. *A filozófia*. Budapest, SZIT, 48.

¹⁰ Platón: A hetedik levél. In Turay Alfréd, Nyíri Tamás-Bolberitz Pál 1993. *A filozófiai*. Budapest, SZIT, 6.

¹¹ Lévinas, Emmanuel: A filozófia és a végtelen ideája. In Lévinas, Emmanuel 1997 *Nyelv és közelség*. Pécs, Tanulmány Kiadó – Jelenkor kiadó, 27.

A filozofáláshoz szükséges kompetenciákról

A filozofálás nem más, mint miértkeresés, gondolkodás, de tudatos tevékenység is, ezért szükséges egyfajta „technika”, hogy miként gondolkodjunk. A filozófiában szeretik ezzel kapcsolatban a méh ténykedését felhasználni, mint hasonlatot. *„Az empirikus egyre csak gyűjtenek, mint a hangya, és felélik, amit gyűjtöttek; a racionalisták önmagukból szőnek fonalat, akár a pók. Pedig a méh választja kettejük között a helyes utat, mert a kert és a mező virágaiból hordja össze anyagát, de saját képességeinek megfelelően alakítja át és rendezi el.”*¹²

A filozófiához szükségesek bizonyos kompetenciák, amelyek elősegítik a jó gondolkodást.¹³ A filozófia nemcsak igényli ezeket a kompetenciákat, hanem fejleszti is azokat. A filozófiához szükséges készségek, amelyek kompetenciákká „fejlődnek”: kognitív, szociális, pszichés és mentális-biológiai készségek.

A kognitív készségek:

- logikus gondolkodás (analízis, szintézis, indukció, dedukció);
- szövegértés-értelmezés, szövegalkotás;
- kommunikáció, érvelés, vitatkozás.

A szociális készségek:

- együttműködés, konfliktuskezelés;
- tolerancia, másság elfogadása;
- szolidaritás, empátia.

A pszichés készségek:

- reflexió, önismeret, önfegyelem;
- kérdés, nyitottság, őszinteség;
- döntés-választás, felelősségvállalás,

A mentális-biológiai készségek:

- testi-lelki egészség;
- életmód, életvitel;
- kikapcsolódás, szabadidő eltöltés módja.

---

¹² Francis Bacon: *Novum Organum*. In Frenyó Zoltán 2016. *A filozófia tankönyve*. Budapest, SZIT, 150.

¹³ A kompetencia jelentése alkalmasság, illetékesség valamely tevékenység elvégzésére.

A kognitív, a szociális és a pszichés készségek és az abból kifejlődő kompetenciák szükségessége egyértelmű. De így van ez a mentális-biológiai készségek esetében is. Az ember testi-lelki egészsége, életmódja, életvitele befolyásolja a filozofálás témáját és módját. Ugyanakkor a filozofálás olyan témákat érint (okság, célszerűség, összefüggés, értékek, felelősség, szabadság stb.) és olyan módon (logikusan, racionálisan, toleránsan, nyitottan stb.), hogy ez hatással lehet az ember testi-lelki egészségére és életmódjára, életvitelére is.

2. A filozófiai tudományokról

A filozófia mint tudomány

A filozofálás, mint gondolkodásmód következetes és strukturált módon történő „végzése” nyilván egy tudományt eredményez, amelynek sajátos témaköre és módszere, majd idővel saját története is kialakul. A filozófia ilyen módon a tudományok körébe tartozik.

A tudomány nemcsak tudósok hobbiája, nem egy öncélúan, önmagáért (L'art pour l'art) végzett tevékenység, hanem rendkívül fontos az ember egyéni és társadalmi léte szempontjából is. A tudományos eredmények igazolhatóak, megbízhatóak és gyakorlati hasznuk is van. (Természetesen a tudományok is állandó mozgásban, változásban, fejlődésben vannak, és nyilvánvalóan az eredményeik sem mindig közvetlenül használhatóak fel.) *„A tudományos objektivitás nem absztrakt filozófiai erény, hanem olyan kulturális norma, amely a társadalmi gyakorlat szövevényében ölt testet. Az objektivitás teszi a tudományt igazán értékké a társadalom számára, és ez a tulajdonság egyben garancia a megbízható, az érdekeket nem kiszolgáló tudásra. A tudománynak egyedülálló szerepe van a ténybeli viták eldöntésében. Ez nem abból adódik, hogy különlegesen racionális vagy szükségképpen birtokában van az igazságnak. Azért van, mert az anyag természetével kapcsolatos kérdésekben tekintélyt szerzett magának részre nem hajlásával. A demokratikus társadalom bonyolult szövetét ebben az objektivitásban való bizalom tartja össze. A tudomány, mint objektív döntőbíró nélkül sok társadalmi konfliktust, csak politikai beavatkozással vagy nyílt erőszakkal lehetne feloldani.”*¹⁴

A tudomány a megbízható tudás megszerzésével foglalkozik.¹⁵

---

¹⁴ Ziman, John 1996. 'Post-academic Science': Constructing Knowledge with Networks and Norms. In *Science Studies* 9. 488. idézi Fehér Márta 2007. Tudományról és tudományfilozófiáról. In Boros Gábor (szerk.) 2007. *Filozófia*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1327.

¹⁵ A tudomány szó a magyarban is a tudás szóból eredeztethető. Ez megfigyelhető az európai nyelveknél is: a német Wissenschaft, a latin scientia, és ebből származóan az angol science, az olasz Scienza stb.

A tudás lehet valóságos és illuzórikus; a valóságos lehet mindennapi (hétköznapi) és szakjellegű; a szakjellegű lehet mesterségbeli és alkotó; az alkotó lehet nem tudományos és tudományos.¹⁶

Az ember többféle módon és sokféle tudást szerezhet meg a hétköznapi élete során. Azonban ez a tudáshalmaz nem lesz feltétlenül tudomány is egyben. Ezen tudáselemek legtöbbször ellentmondanak egymásnak és a megszerzésük módja sem mindig határozható meg világosan. A mindennapi/hétköznapi tudás személyes jellegű, sokszor a lelkiállapottól függő egyedi, egyénre, éntre vonatkoztatott tudás. Lehetővé teszi és elősegíti az adott ember életvitelét, de nem alkalmazható általánosan.¹⁷

A tudomány a módszeresen megszerzett és rendszerezett, megbízható, általánosan elfogadott tudás összessége.

A tudományos ismeretszerzés mindig meghatározott, körülírható módon történik. Maga a módszer az egyes tudományoknak megfelelően változhat, de megfogalmazhatóak általánosan érvényes tudományos módszerbeli elvárások. A tudományos módszereknek ellenőrizhetőeknek és ezért megismételhetőeknek kell lenniük. A módszertől elvárható egyfajta következetesség, logikai precizitás, koherencia és konzisztencia. Vagyis a módszer részelemei, eljárásai, „lépései” pontosak, egymással összefüggőek és ellentmondásmentesek legyenek. Vannak tudományok melyeknél az induktív módszer és a tapasztalatszerzés a kiemelt (pl. fizika) és vannak olyanok, amelyeknél a deduktív módszer és az elméleti tevékenység (pl. matematika) fontos.

A tudomány által megszerzett tudással, a tudományos eredménnyel kapcsolatban is többféle elvárás fogalmazható meg:

- Verifikálhatóság (a latin *verus-igaz* és *facere-tenni* szavakból). Legyen igazolható empirikus (tapasztalati) adatokkal. Amennyiben ez nem lehetséges akkor legyen logikusan visszavezethető már előzőleg empirikusan igazolt tételekre.
- Falszifikálhatóság (a latin *falsus-hamis* és *facere-tenni* szavakból). Legyen cáfolható, vagyis egy eredmény akkor tudományos, ha világosan megfogalmazhatóak azok a körülmények, amelyekkel megcáfolható abban az esetben, ha hamis (pl. azon tudományos eredmény, hogy a víz

---

¹⁶Lásd Hársing László 1999. *Bevezetés a tudományelméletbe*. Miskolc, Bíbor Kiadó, 93.

¹⁷ Lásd Csepeli György 2001. A hétköznapi tudás. In Brezsnányászky László – Buda Mariann (szerk.) 2001. *A neveléstudomány értelmezései*. Debrecen, Debreceni Egyetem, 23-24.

101,325 kPa nyomásnál 100 °C-on forr, azért falszifikálható, mert megfogalmazhatóak azok a körülmények, amikor cáfolható pl. az, hogy a víz 101,325 kPa nyomásnál 70 °C-on forr).

- Strukturáltság, rendszerezettség. Az egyes tudományos eredmények valamilyen séma szerint kapcsolódnak, illeszkedjenek egymáshoz. Egy adott tudomány eredményei álljanak össze egy rendszerré.
- Kvantitatívitas. A tudomány eredményei mennyiségi jellemzőkkel is legyenek felruházhatóak. Ezek számszerűsítést jelentenek általában, ezért e jellemzőt matematizálhatóságnak is nevezik. Egyes vélemények szerint egy tudomány fejlettségét a matematizálhatóság jelzi, ugyanakkor ez megkérdőjelezhető, hiszen a bölcsészettudományok vagy a teológiai tudományok esetében a kvantitatívitas nem kizárólagos fokmérője a tudományosságának.
- Mérhetőség. Ez összefügg az előzővel. Itt nem csak a kifejezetten mérőműszerekkel történő mérésre kell gondolnunk, hanem arra, hogy a tudomány eredményei valamilyen szakterminus, legtöbbször mértékegység alapján egymáshoz viszonyíthatóak legyenek.
- Objektívitas, tárgyilagosság. A tudományos eredmények ne személyes, kutatói elfogultság vagy előítélet, előfeltevés alapján szülessenek.
- Ellenőrizhetőség. A tudás megszerzésének a módja és eredménye ellenőrizhető legyen. Ez főleg az adott tudomány résztvevői számára legyen lehetséges, hiszen kívülállók, laikusok ezt általában nem is tudnák megtenni.
- Reprodukálhatóság. A tudományos eredmény pont az ellenőrizhetőség miatt legyen megismételhető. Ugyanolyan feltételek mellett ugyanaz legyen az eredmény.
- Tematikai lehatároltság. Egy tudomány tematikája legyen pontosan megfogalmazható, körülírható, vagyis ilyen értelemben lehatárolt.

A tudomány művelőivel, képviselőivel kapcsolatban is megfogalmazódnak elvárások:

- Intézményi forma. Az egyes tudományágaknak meg van a sajátos intézménye. Ez jelent egyetemi struktúrákat (intézetek, tanszékek, kutatóműhelyek), nemzeti és nemzetközi szervezeteket. A tudomány képviselői ezeknek tagjai, elfogadják a megfogalmazott szakmai elvárásokat, protokollokat. Ugyanakkor ezen szervezetek legitimálják a

tudomány képviselőit, biztosítják a szakmai kontrollt, szükség esetén védeltséget is adnak. A szakmai szervezetek létrehozzák a szaktudomány fórumait is, ahol a tudományos eredmények ismertethetőek, összemérhetőek, véleményezhetőek (szakfolyóirat, konferencia, verseny stb.)

- Etikai elvárások. Ezeknek különösen a mai korban van nagy jelentősége. (nyitottság, érdekmentesség, nem ártás, önzetlenség, közösségiség, önkritikusság, ellenőrizhetőség stb.).

A tudományokat módszerük és tárgyuk alapján többféle szempontból lehet csoportosítani. A legelfogadottabb csoportosítás a következő:

- Elméleti (absztrakt) tudományok. Amelyek nem konkrét dolgokkal, tárgyakkal foglalkoznak, hanem elvont, tiszta fogalmakkal és elméleti, strukturális kérdésekkel. Legjobb példa ehhez a matematika és a logika, de egyes tudományok esetében is találkozhatunk ilyen területtel pl. elméleti fizika, elméleti szociológia stb.
- Tapasztalati (empirikus) tudományok. Amelyek az embert körülvevő, tapasztalható valóságot vizsgálják.

A tapasztalati tudományok további felosztása:

- Természettudományok. Az embert körülvevő élő és élettelen természetet kutatják. pl. fizika, biológia, kémia stb.
- Társadalomtudományok. Az emberi társadalmi közösségi létével kapcsolatos területet vizsgálják pl. politológia, szociológia, közgazdaságtan stb.
- Bölcsészettudományok (humántudományok). A sajátosan az emberhez kapcsolódó különböző tevékenységét vizsgáló tudományok pl. filozófiai tudományok, nyelvtudományok, neveléstudományok, vallástudományok, stb.

A társadalom- és a bölcsészettudományokat gyakran szinonimaként használják, vagy egymás résztudományaként sorolják be. A mai tudományos közéletben már inkább használatos főként az angol szakirodalomban a Social Sciences és a Humanities megkülönböztetés, ami mindenképpen indokolt. „A társadalomtudományoknak és a bölcsészeti tudományoknak mind tartalma, mind kutatási módszerei, mind kutatás-szervezésük, mind a kutatási eredmények értékelési eljárásai, mind pedig gyakorlati alkalmazhatóságuk eltér egymástól.”¹⁸

---

¹⁸ Enyedi György 2004. A bölcsészeti és a társadalomtudományok a Magyar Tudományos Akadémián. In *Magyar Tudomány*. 2004/12. 1382.

A mai korban a tudományos eredmények gyors felhasználása, egyre erőteljesebb gyakorlati alkalmazása, valamint a különböző tudományok ezen okokból történő kapcsolódása két új tudománycsoportot tett szükségessé:

- Alkalmazott tudományok. Valamely hagyományos értelemben vett tapasztalati tudomány gyakorlati felhasználásával, alkalmazásával kapcsolatos kérdéseket kutatják pl. kertészettudomány, elektronika, reklámpszichológia stb.
- Interdiszciplináris tudományok. Tudományközi, határterületi kérdésekkel foglalkoznak. Ma talán a legdinamikusabban fejlődő tudományok pl. biofizika, szociálpszichológia, kognitív tudomány stb.

A filozófiát a bölcsészettudományok közé szokták sorolni. A tudományokkal kapcsolatos általános elvárások itt is érvényesek. Azonban a filozófia esetében hangsúlyos elvárások az alábbiak:

- Strukturáltság, rendszerezettség. Tudományos eredményeit valamilyen séma szerint kapcsolja, illeszti egymáshoz. Ismereteit egy egészben, egy rendszerben próbálja összerakni.
- Logikusság. Ismereteit következetesen, koherensen, konzisztensen rendszerezi.
- Dialektikus szemlélet. A dolgokat, jelenségeket, vagyis a létezőket nem egyoldalúan, hanem ellentéteik egységében látja.
- Történetiség. A filozófia fontosnak tartja saját történetét, hagyományát. A filozófia eredményeinél nem annyira az újdonság, a fejlődés a fontos, hanem az egyes ismeretek összekapcsolódása, egymásra épülése.
- Igazolhatóság. Eredményeit, állításait tapasztalati tényekkel vagy elégséges argumentummal tudja alátámasztani.
- Objektivitás, tárgyilagosság. Eredményei ne személyes, kutatói elfogultság vagy előítélet, előfeltevés alapján szülessenek, hanem általánosan legyenek érvényesek.
- Egyetemesség. A filozófia az ismereteit nem az egyedi esetekre, az egyes emberre vonatkoztatja, hanem általános, egyetemes megállapításokra törekszik.
- Realizmus. A valóságnak való megfelelés.
- Filozófiai látásmód. Ne csak a tapasztalati dolgot „lássa”, hanem azt is ami, mögötte van. Platónnál figyelhető meg kifejezetten ez a fajta látásmód, aki nem csak a dolgot, hanem a mögötte lévő ideát, eszmét is „látta”.

- Kritikus jelleg. Eredményeit mindig kritikának veti alá. Az újabb módszerek, vagy eredmények alapján saját elméleteit felülvizsgálja.
- Nyitottság. Megfelelő érvek alapján az újnak, a másnak, a meglévő eredménytől eltérőnek az elfogadása.

A filozófia a tudás, az ismeret megszerzésére törekszik. Olyan tudás megszerzésére, amely közvetlenül vagy közvetve az emberre, az ember életvitelére vonatkozik. Olyan tudás megszerzésére, amely általánosan, egyetemesen érvényes, és amely a lényeket és az összefüggéseket (magyarázatokat) mutatja be. Egyszerűbben fogalmazva a filozófia a lényeg és az összefüggések/magyarázatok keresésével, feltárásával foglalkozik.

A filozófia egy olyan tudomány, amely a saját témáit filozófiai szempontból (általános, lényegi, elvi alapokat és összefüggéseket keresve), és filozófiai módszerrel (logikusan – következetesen, koherensen, konzisztensen, és dialektikusan – az ellentétek egységében) vizsgálja.

Azt, hogy ez az ismeret, tudás mire irányul – vagyis, hogy mi a filozófia tárgya, témája – jól jelzik a filozófia alapvető szavai: eredet, alap, ok, cél, lét, lényeg, valóság, szabadság, szükségszerűség, összefüggés, igaz, jó, szép stb.

A filozófiáról 2500 éves története során többféle meghatározás született, amely tükrözte az adott kor, ill. szerző látásmódját, véleményét.

Érdeemes megnézni néhány ma használatos filozófia meghatározást:

„A filozófia a dolgot magát tekintve: az emberi észnek a valóság egészére vonatkozó, a végső okokig hatoló ismeretét, különösen az ember létére és mibenlétére vonatkozó tudását jelenti. ... A filozófia feladata pontosabban körvonalazható, ha a többi tudománnyal állítjuk szembe. Hozzájuk hasonlóan a filozófia is okokra vonatkozó tudás, de tőlük teljességgel eltérő jellegű. Minden más tudomány rész tudomány (szaktudomány), mivel a valóságnak egy szeletére korlátozódik, és pusztán az e körben (vagyis viszonylagosan) érvényes végső okokat kutatja. Ezzel szemben a filozófia egyetemes tudomány, mivel a valóságnak az egészét fogja át, ennél fogva pedig egyáltalán mindenféle valóságosan létezőnek az okaihoz, vagy mondhatjuk úgy is, az abszolút végső okokig hatol.”¹⁹

---

¹⁹ Brugger, Walter (szerk.) 2005. *Filozófiai lexikon*. Budapest, Szent István Társulat, 160-161.

„A filozófia az alapvető kérdések tudománya.”²⁰

„A filozófiai vizsgálódás célja, hogy betekintést nyerjünk a tudás, az igazság, az ész, a valóság, a jelentés, az elme és az értékek kérdéseibe. Különböző szemszögekből más emberi tevékenységek is vizsgálják ugyanezeket a kérdéseket, nem utolsósorban, az irodalom és a művészetek, a filozófia azonban közvetlenül kísérli meg tisztázásukat, s ahol lehet a megválaszolását.”²¹

„A filozófia igazi tartalma szerint sajátos látásmód és beállítódás, mert túllép a hétköznapi, mindennapi gondolkodáson és magatartáson, amelyet az esetlegesség, a következtetlenség, a szokásszerűség és a kritikátlanosság jellemez.”²²

Filozófia: „A másra már vissza nem vezethető, végső előfeltevések alaptudománya. A létezők érzékfeletti összetevőit, összefüggéseit, végső alapját kutatja az ész természetes fényében. Általános, a valóság egészére érvényesnek tartott nézeteket fogalmaz meg.”²³

„A filozófia az egészésként fölfogott tapasztalati valóság lehetőségének feltételeit kutató kritikai tudomány.”²⁴

Filozófia: „a természet, a társadalom és a gondolkodás legáltalánosabb törvényeit kutató és rendszerező tudomány;”²⁵

„A filozófia egy sajátos kultúrterület, amely a gondolkodási lehetőségek vizsgálatára, a gondolkodás mechanizmusai feltárására, a világban zajló folyamatok mindenkori újragondolására, differenciáltabb módon történő bemutatására törekszik. A filozófusban a világmegértés, illetve az önmegértés igénye munkál, a végső valóság meglegését megmagyarázását tekinti feladatának. A filozófus, aki a fizikai és a lelki valóság végső

---

²⁰ Weissmahr Béla 1983. Bevezetés az ismeretelméletbe. In Alszegehy Z., Nagy F., Szabó F., Weismahr B. (szerk.) 1983. *Teológiai vázlatok I.* Budapest, SZIT, 17.

²¹ Grayling, A. C. (szerk.) 1997. *Filozófiai kalauz.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 11.

²² Frenyó Zoltán 2016. *A filozófia tankönyve.* Budapest, SZIT, 15.

²³ Zimányi Ágnes 2004. *Filozófiai meghatározások gyűjteménye.* Kecskemét, Korda Kiadó, 37-38.

²⁴ Anzenbacher, Arno 1993. *Bevezetés a filozófiába.* Budapest, Herder Kiadó Kft, 38.

²⁵ Bakos Ferenc (szerk.) 2003. *Idegen szavak és kifejezések szótára.* Budapest, Akadémiai kiadó, 203.

határának, a dolgok alapjának, okának felderítésére vállalkozik, a világot egységként értelmezi.”²⁶

„A filozófia egy intellektuális kaland, amely egyben megvitatása azoknak a legfontosabb dolgoknak, amit az életünkkel tehetünk. ... A filozófia az, ami akkor történik, amikor elkezdesz magadról/magadért gondolkodni.”²⁷

„A filozófia értelmezhető egyrészt tanként vagy elméletként, másrészt sajátos életbölcsességként vagy tevékenységként. Amennyiben a hangsúly a tevékenységre helyeződik, úgy a filozófia az igazságra való törekvésként határozható meg. ... Tágabb értelemben a filozófia azonos egyfajta világgéppel. Szűkebb értelemben azonban a filozófia a sajátos megközelítésmódja miatt különbözik a világnézettől. Mindkettőnek ugyanúgy a valóság, mint egész a tárgya – a valóság alapja, értékei, az ember helyzete a valóságban, ismeretei – és az ember cselekvési lehetősége, jogai és kötelességei. De amíg a világgép csak bemutat egy átfogó szemléletet, a filozófia elméleteket és megfelelő érvelési módokat fejlesztett ki.”²⁸

A filozófia mint tudomány kapcsolódásai

A fenti filozófia meghatározás – A filozófia a tudás, az ismeret megszerzésére törekszik. Olyan tudás megszerzésére, amely közvetlenül vagy közvetve az emberre, az ember életvitelére vonatkozik. Olyan tudás megszerzésére, amely általánosan, egyetemesen érvényes. – igazából más tudományokra is igaz lehet, sőt még a művészetekre és a vallásokra is. Hiszen mindegyik olyan

---

²⁶ Áron László – Jócsák Mária – Kalmár Zoltán – Kerner Anna 2008. *Filozófia*. Budapest, Áron Kiadó, 7.

²⁷ „Philosophy is a great intellectual aventura while at the same time what it discusses is one of the most important things we can do with our lives. ... Philosophy is what happens when you start thinking for yourself.” In Shand, John (Ed.) 2003. *Fundamentals of Philosophy*. London and New York, Routledge, 1 és 2.

²⁸ Philosophie läßt sich einerseits als Lehre oder Theorie, andererseits als die besondere Lebensweise oder Tätigkeit des Philos. auffassen. Liegt der Hauptakzent auf der Tätigkeit, kann Philos. als Streben nach Wahrheit umschrieben werden. ... Im weitesten Sinn ist Philos. mit Weltanschauung identisch. Philos. in engeren Sinn unterscheidet sich jedoch von der Weltanschauung durch ihre Zugangsweise. Gegenstand ist in beiden Fällen die Wirklichkeit als ganzes – ihre Grundlage, die Werte, die Stellung des Menschen, seine Erkenntnis – und Handlungsmöglichkeit sowie seine Rechte und Pflichten; während aber die Weltanschauung eine ganzheitliche Sicht nur darlegt, werden in der Philos. Theorien, d.h. entsprechende Argumentationsweisen entwickelt.” Hügli Anton – Lübcke Poul (Hg.) 2013. *Philosophielexikon. Personen und Begriffe der abendländischen Philosophie von der Antike bis zur Gegenwart*. Reinbek bei Hamburg, Rowohlt Taschenbuch Verlag, 692.

ismeretet szeretne megszerezni, megfogalmazni, amely az emberre, az ember életvitelére vonatkozik, valamint általánosan, egyetemesen is érvényes.

A filozófia mégis különbözik a többi tudománytól, a művészettől, a vallástól.

A többi tudomány esetében tematikus lehatároltságról és pontosan megfogalmazott módszertani eljárásokról beszélhetünk. Egy természet- vagy társadalomtudomány meghatározott, körülírt témákkal foglalkozik (az elő szervezetekkel, a jogrendszerrel, a politikával stb.), és ehhez meghatározott módszereket (eszközöket, vizsgálatokat, elemzéseket, eljárásokat stb.) használ. A filozófia sem témájában, sem módszerében nincs ennyire lehatárolva. Ezért is nevezik szabad tudománynak (szabadbölcészet).

A filozófia bizonyos értelemben a többi szaktudomány megalapozója is, mivel a tudományok fundamentális kérdései (az okokról, célokról, eredetről, lényegről, összefüggésekről stb.) valójában már filozófiai kérdések.

„A szaktudós nem tud filozófia nélkül élni, ami módszertanát és fogalmi apparátusát illeti, s amikor szaktudománya az emberi megismerést illeti, az áthallások tartalmiak is. Konkrét kérdésekben, amikor különösen az emberrel foglalkozik, szembe kell néznie olyan alapvető kérdésekkel, amilyenekkel folytatott küszködéséért a filozófus a fizetését kapja. Van-e, lehet-e biztos, végső tudásunk valamiről? Mi alakítja az embert, természeti korlátok-e vagy az ember miféle nádszál. A filozófia azért is kell a szaktudósnak, hogy reflektívebb legyen a szakmai küzdelmekben. Hiszen többféle és évezredes filozófiai értelmezésekkel bíró kép él az emberről. ... szükségünk van arra, hogy általában gondolkozzunk magunkról s arról, mit is csinálunk. S itt nemcsak segít a filozófia, hanem elengedhetetlen is.”²⁹

A művészetek esetében pedig fontos az ábrázolás, a kifejezés, az ehhez használatos „jelrendszer” (színek, hangok, attribútumok stb.), valamint az ezekhez nélkülözhetetlen sajátos „technikai eszközök és technikák” (kompozíció, rím, ütem, fény stb.). A filozófia kevésbé igényli ezeket, ezért is tűnhet elsőre száraz, unalmas szövegnek.

A vallás estében pedig fontos a hit, a személyes elköteleződés, az élmény, az érzelmi kapcsolódás, a közösség, a rítus. És mindezekhez nélkülözhetetlen valamilyen transzcendens létező. A filozófia

---

²⁹ Pléh Csaba 1998. Miért van szükség filozófiára? A specializálódott szaktudományok szempontjai. In *Jelenkor*. 1998.4. 447.

esetében ezek kevésbé vannak jelen, sőt sokszor a filozófia kifejezetten függetlenedni szeretne ezen jegyeiktől.

Ajánlott irodalom

Anzenbacher, Arno 1993. *Bevezetés a filozófiába*. Budapest, Herder Kiadó Kft.

Áron László – Jócsák Mária – Kalmár Zoltán – Kerner Anna 2008. *Filozófia*. Budapest, Áron Kiadó.

Boros Gábor (szerk.) 2007. *Filozófia*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Brugger, Walter (szerk.) 2005. *Filozófiai lexikon*. Budapest, Szent István Társulat.

Buckingham, Will – Burnam, Douglas – ... 2017. *A filozófia nagykönyve*. Budapest, HVG.

Csepeli György 2001. A hétköznapi tudás. In Brezsnaynszky László – Buda Mariann (szerk.) 2001. *A neveléstudomány értelmezései*. Debrecen, Debreceni Egyetem, 23-24.

Enyedi György 2004. A bölcsészeti és a társadalomtudományok a Magyar Tudományos Akadémián. In *Magyar Tudomány*. 2004/12.

Fehér Márta 2007. Tudományról és tudományfilozófiáról. In Boros Gábor (szerk.) 2007. *Filozófia*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1312-1329.

Frenyó Zoltán 2016. *A filozófia tankönyve*. Budapest, SZIT.

Grayling, A. C. (szerk.) 1997. *Filozófiai kalauz*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Hársing László 1999. *Bevezetés a tudományelméletbe*. Miskolc, Bíbor Kiadó.

Hügli Anton – Lübcke Poul (Hg.) 2013. *Philosophielexikon. Personen und Begriffe der abendländischen Philosophie von der Antike bis zur Gegenwart*. Reinbek bei Hamburg, Rowohlt Taschenbuch Verlag.

Jaspers, Karl 1989. *Bevezetés a filozófiába*. Budapest, Európa Könyvkiadó.

Nida-Rümelin, Julian-Spiegel, Irina-Tiedemann, Markus (Hg.) 2015. *Handbuch Philosophie und Ethik II. Disziplinen und Themen*. Paderbor, Ferdinand Schöningh.

Pieper, Annemarie (Hg.) 1998. *Philosophische Disziplinen*. Leipzig, Reclam Verlag.

Pléh Csaba 1998. Miért van szükség filozófiára? A specializálódott szaktudományok szempontjai. In *Jelenkor*. 1998.4. 445-447.

Shand, John (Ed.) 2003. *Fundamentals of Philosophy*. London and New York, Routledge.

Weissmahr Béla 1983. Bevezetés az ismeretelméletbe. In Alszeghy Z., Nagy F., Szabó F., Weissmahr B. (szerk.) 1983. *Teológiai vázlatok I*. Budapest, SZIT.

Zimányi Ágnes 2004. *Filozófiai meghatározások gyűjteménye*. Kecskemét, Korda Kiadó.

A filozófiai tudományok

A filozófia és a tudományok megkülönböztetésénél látható volt, hogy a filozófia témájában és módszerében nem annyira lehatárolt, mint a többi tudomány. A filozófiát amennyiben „szakosodik” valamilyen területre és valamilyen módszerre, akkor különböző szakfilozófiákra oszthatjuk.

Ezért beszélhetünk sokféle filozófiai tudományról. A filozófiának többféle felosztása alakult ki, főleg a filozófusok által. Sok filozófus, ill. irányzat már a felosztás során is egy sajátos filozófiát jelenített meg. Többféle felosztás is indokolt lehet sajátos szakmai szempontok szerint. Egy filozófiai bevezetésben célszerű olyan rendszert bemutatni, amely érthető, logikus és ugyanakkor megfelel a filozófiáról kialakított általános képnek.

Didaktikai szempontból érdemes egy hasonlatot használni. A filozófia valójában gondolkodás, az értelem használata/működése. Ilyen szempontból hasonlítható egy gép (jelen esetben egy számítógép) működéséhez, használatához. Egy számítógép használata az eszköz még adatok nélküli (üresjárat) működésének a megismerésével kezdődik (hogy működik, mire képes, mit hogyan végez el stb.), ezt követi az adatok bevitele. Csak ezután jöhet a gép tényleges használata/működése az adatokkal végzett műveletek, melyek az adatoknak és a működési módnak megfelelően sokfélék lehetnek. A gép működésének megvannak a sajátos eredményei (számítások, következtetések, adatok stb.), melyek „kivitelére” is alkalmas a gép (nyomtatás, hang- fényjelek, elektromos impulzusok stb.).

A filozófia – az értelem használata – esetében az adatok nélküli/üresjárat) működés a logikát jelenti, hiszen a logika alapvetően az értelem helyes használatát, a helyes gondolkodást írja le. Az ismeretelmélet pedig az adatok bevitelével, vagyis a megismerés módjaival foglalkozik. Az értelem filozófiai tevékenysége – amit metafizikának neveznek – jelenti a tényleges tevékenységet, amely a témáknak és a módszereknek megfelelően sokféle lehet, ezért beszélhetünk szakmetafizikáktól/szakfilozófiákról. Az értelem működésének – a tényleges filozófiai tevékenységnek – is megvannak az eredményei. Ezek az ember esetében a cselekvést és/vagy az alkotást (létrehozást) jelentik. A cselekvés filozófiai tudománya az etika, az alkotásé pedig az esztétika.

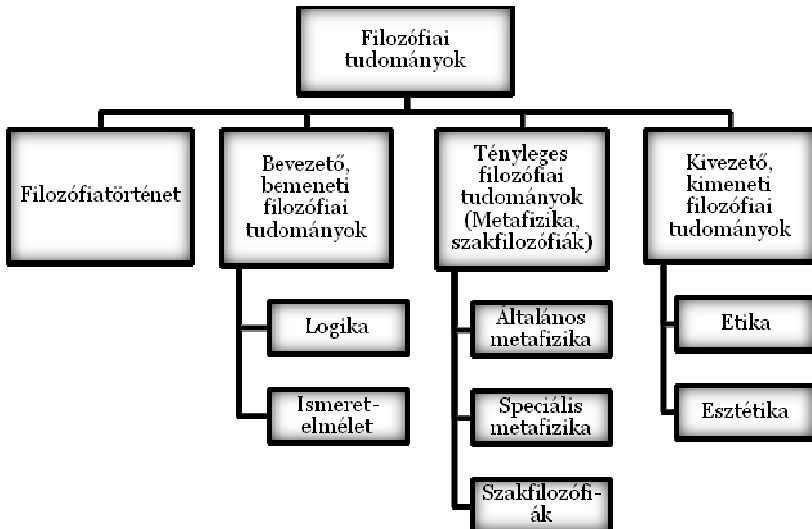
A filozófia nem feltétlenül az új keresését jelent, hanem a témák és a kérdések történeti jellege figyelhető meg. Az egyes filozófusok és irányzatok egymáshoz kapcsolódnak, egymásra épülnek, vagy egymást kritizálják. Ezért a filozófiának talán az egyik legfontosabb tudománya a saját története, a filozófiatörténet.

Vagyis a filozófiai tudományok felépítése a következő:

- „Bevezető/bemeneti” filozófiai tudományok: Logika, Ismeretelmélet
- „Tényleges” filozófiai tudományok: Metafizika és azon belül Általános metafizika (Ontológia) Speciális metafizika (Teodicea, Kozmológia, Antropológia), valamint többféle szakmetafizika/szakfilozófia (pl. Társadalomfilozófia, Vallásfilozófia, Nevelésfilozófia stb.).
- „Kivezető/kimeneti” tudományok: Etika, Esztétika.
- Filozófiatörténet.

A filozófiai tudományok kapcsolódnak egymáshoz, sokszor közös témájuk is van, vagy a módszerük miatt átfedések lehetnek. Pl. a logika kérdései az ismeretelmélet vagy a metafizika témáihoz kapcsolódnak, vagy az etika és az esztétika esetében is fennállhat ugyanez.

A következő fejezet a fontosabb filozófiai tudományokat mutatja be. Egyrészt az adott filozófiai tudomány általános és hagyományos témaköreit, másrészt a mai kérdéseket és válaszokat.

Ajánlott irodalom (általános művek, lexikonok a filozófiai tudományokhoz)

Andi, Robert (General Editor) 1995. *The Cambridge Dictionary of Philosophy*. Cambridge University Press.

Anzenbacher, Arno 1993. *Bevezetés a filozófiába*. Budapest, Herder Kiadó Kft.

Áron László – Jócsák Mária – Kalmár Zoltán – Kerner Anna 2008. *Filozófia*. Budapest, Áron Kiadó.

Blackburn, Simon 2011. *Nagy kérdések. Filozófia*. Budapest, Geographia Kiadó.

Bolberitz Pál 2011. *A keresztény bölcsélet alapjai*. Budapest, SZIT.

Boros Gábor (szerk.) 2007. *Filozófia*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Breitenstein, Peggy H. – Rohbeck, Johannes (Hg.) 2011. *Philosophie. Geschichte – Disziplinen – Kompetenzen*. Stuttgart, Metzler.

Brugger, Walter (szerk.) 2005. *Filozófiai lexikon*. Budapest, SZIT.

Buckingham, Will – Burnam, Douglas – ... 2017. *A filozófia nagykönyve*. Budapest, HVG.

Grayling, A. C. (szerk.) 1997. *Filozófiai kalauz*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Hügli, Anton-Lübcke, Poul (Hg.) 2013. *Philosophielexikon*. Hamburg, Rowohlt Taschenbuch Verlag.

Law, Stephen 2008. *Filozófia*. Budapest, M-ÉRTÉK Kiadó.

Liessmann, Konrad – Zenaty, Gerhard - Lacina, Katharina 2009. *Vom Denken. Einführung in die Philosophie*. Wien, Braumüller.

Nádori Attila (szerk.) 2016. *Filozófia. Britannica Hungarica Kisenciklopédia*. Budapest, Kossuth Kiadó.

Nida-Rümelin, Julian-Spiegel, Irina-Tiedemann, Markus (Hg.) 2015. *Handbuch Philosophie und Ethik II. Disziplinen und Themen*. Paderborn, Ferdinand Schöningh.

Pieper Annemarie (Hg.) 1998. *Philosophische Disziplinen*. Leipzig, Reclam Verlag.

- Regenbogen, Arnim – Meyer, Uwe (Hg) 1998. *Wörterbuch der philosophische Begriffe*. Hamburg, Meiner.
- Schütz Antal 1940. *A bölcselet elemei*. Budapest, SZIT.
- Shand, John (Ed.) 2003. *Fundamentals of Philosophy*. London and New York, Routledge.
- Steiger Kornél 1997. *Filozófia*. Budapest, Holnap Kiadó.
- Steiger Kornél 1999. *Filozófiai kislexikon*. Fieste-Saxum.
- Török Csaba 2009. *Bölcsességkeresők*. Budapest, L'Harmattan, Szent Ignác Jezsuita Szakkollégium.
- Urmson, J. O. (szerk.) 1993. *Filozófiai kisenciklopédia*. Budapest, Kossuth Kiadó.
- Vetter, Helmuth (Hg.) 2004. *Wörterbuch der phänomenologischen Begriffe*. Hamburg, Meiner.
- Volpi, F – Nida-Rümelin, J. 1988. *Lexikon der philosophischen Werke*. Stuttgart, Kröner, 863.
- Waibl, Elmer-Reiner, Franz Josef 2007. *Basiswissen Philosophie in 1000 Fragen und Antworten*. Wien, Facultas Verlag.
- Warburton, Nigel 2000. *Bevezetés a filozófiába*. Budapest, Kossuth Kiadó.

2.1. Logika

A logika meghatározásáról

A görög *logosz* = értelem, *logikosz* = az értelemmel kapcsolatos szóból ered a megnevezés.

A logika a filozófia legfontosabb bevezető tudománya, hiszen a filozofálás, a gondolkodás helyes végzéséhez, fontos megvizsgálni a gondolkodás szabályait, módszereit. **A logika a helyes gondolkodás, vagy még inkább a helyes következtetés tudománya.** „A logika a helyes következtetés vizsgálata.”³⁰A logika egyik jelentős területe a következtetések (szillogizmusok) szabályainak a megfogalmazása. „A logika szűkebb értelemben a formailag szabatos következtetés, bizonyítás, érvelés tudománya (formális logika), tágabb értelemben hozzá számítják a tudományos megismerés módszertanát, az igazság elméletét, és a logika bizonyos alkalmazásait is. Alapvető feladata a formailag helyes következtetés meghatározása és törvényeinek a feltárása. A következtetés során adott információkból olyan további információkhoz jutunk, amely kiinduló adatainkban többé-kevésbé burkoltan rejtőzött; ennyiben a következtetés implicit (burkolt) információ explicitté (nyíltan kifejezetté) formálása.”³¹

A logika az érvényes következtetés feltételeinek elmélete, a következtetés formai, szerkezeti tulajdonságait, nem pedig a mentális, pszichikai folyamatot vizsgálja. Nem foglalkozik kifejezetten a gondolatok tartalmával sem, ezért is nevezik formális logikának. A logika szerepe fontos a tudományos elméletek felépítésében, a különböző szövegek elemzésében, ellenőrzésében, az oktatásban, az érvelésben a vita során, a számítástechnikában, a nyelvészetben stb.

A logika fontos alapfogalmai: fogalom, terminus, ítélet, szillogizmus, indukció, dedukció, redukció, predikátum, verifikáció, igazságérték, kalkulus, formalizálás stb.

---

³⁰ „Logic is the study of good reasoning.” In Shand, John (Ed.) 2003. *Fundamentals of Philosophy*. London and New York, Routledge, 64.

³¹ Ruzsa Imre 1998. *Logikai zsebciklopédia*. Budapest, Áron Kiadó, 2.

A logika kapcsolódik a matematikához, mivel matematikai jeleket alkalmaz, és a matematikában ismert eljárásokat, következtetéseket használja (halmazelmélet, valószínűségszámítás stb.).

Valamint a nyelvészethez is, mivel a következtetési eljárások a nyelv mondatképzésével is összefüggnek. Két fontos kapcsolódás a szintaxis=mondattan (a szó szerkezetek és a mondatok vizsgálata) és a szemantika=jelentéstan (a nyelvi formák jelentésnek, a jelentések változásának a vizsgálata).

A formális logika, a logikus gondolkodás szükségességét jól jelzi a következő történet. Raymond Smullyan gyermekkorában április 1-én már türelmetlenül azt várta, hogy bátyja ígérete szerint mikor fogja megréfnéni és becsapni. Este már édesanyja szólt a testvérére, hogy csapja már be valahogy az öccsét. Az alábbi párbeszéd zajlott köztük:
„Emile: Szóval azt vártad, hogy becsaplak?”

Raymond: Igen.

Emile: De nem tettem, ugye?

Raymond: Nem.

Emile: De azt vártad, ugye?

Raymond: Igen.

Emile: Hát akkor becsaptalak, nem?

Emlékszem, hogy még lámpaoltás után is sokáig töprengtem az ágyban fekvé azon, hogy most valóban becsaptak vagy sem. Egyrészt, ha nem csaptak be, akkor nem kaptam meg, amit vártam, vagyis becsaptak. (Ez volt Emile álláspontja.) Másrészt ezzel az erővel azt is mondhatjuk, hogy ha becsaptak, akkor megkaptam, amit vártam, akkor pedig mivel csaptak be? Szóval, becsaptak vagy nem?”³²

Elméleti kérdések a logikával kapcsolatban:

A kérdések összekapcsolódnak, valójában egy azonos problémára vonatkoznak, mégpedig az ember és a világ viszonyára. Ezek a kérdések azt is jelzik, hogy a logika nem csupán egy „eszköz, szerszám” a filozófiához, hanem a logika alapvető kérdései metafizikai jellegűek:

- A logikának csak normatív, szabályleíró szerepe van, vagy a logika ténymegállapító elméleti törvényeket ad? A logika elvei, törvényszerűségei normatív szabályok a számunkra, azért, hogy helyesen gondolkodjunk, vagy pedig a logika elvei, törvényszerűségei a világ tényeinek a megállapításai. Pl. az ellentmondás elve olyan szabály az értelmünk által létrehozva, amely nélkül nem tudnánk gondolkodni, vagy

---

³² Smullyan, Raymond 2005. *Mi a címe ennek a könyvnek? Drakula rejtélye és más logikai feladatok.* Budapest, Typotex, 13.

pedig a világ tényeiből következik ez az elv és az értelmünk ezt felismerte. A matematikából véve egy hasonlatot érthetőbbé válik a kérdés: pl. a tízes számrendszer szabályait a matematikusok hozták létre, hogy tudjunk matematikai módon műveleteket végezni számokkal, vagy pedig a világ úgy van felépítve, hogy abban tényszerűen jelen vannak/érvényesülnek a tízes számrendszer szabályai és ezt a matematikusok felismerték.

- A logikában a pszichologizmus vagy antipszichologizmus érvényesül?³³ Más módon feltéve a kérdést: a logika pszichológiai, vagy filozófiai tudomány? A logika elvei, törvényei az elménk/pszichénk alkotásai (pszichologizmus), vagy pedig a külvilág elvei, törvényszerűségei, vagyis nem az elménk/pszichénk alkotásai (antipszichologizmus) hanem az elménk/pszichénk felismeri azokat a külvilágban. Edmund Husserl (1859-1938) elég meggyőzően érvel az antipszichologizmus mellett (mivel szerinte a pszichologizmus szubjektivizmust, az pedig relativizmust, az pedig nihilizmust eredményezne), de azért ma is felmerül ez a probléma.
- Milyen megalapozás (ismeretelméleti, metafizikai) lehet a logika fogalmai, kijelentései mögött, vagy szükséges-e egyáltalán ilyen megalapozás? A logika kijelentései az ismereteinket jelentik, vagy pedig léteznek-e valamilyen módon a kijelentések, vagy azoknak megfelelő létezők?

A klasszikus logikáról

(alapelvek, módszerek, fogalom, ítélet, következtetés)³⁴

A klasszikus logika alapjait Arisztotelész fektette le. Logikai jellegű írásait Kr.e. I. században a rhodoszi Andronikosz állította össze, ez a késő antikvitásban az „Organon” (eszköz, szerszám) nevet kapta. Ez hat műből áll:

- „Kategoróriák” az egyetemes állításokról,
- „Hermeneutika” a mondatokról, az ítéletekről,
- „Első analitika” (2 könyv) szillogizmusokról,

---

³³ Az elnevezés ma már félrevezető is lehet, de így terjedt el a filozófiai szakirodalomban.

³⁴ A témához lásd Bolberitz Pál 1998. *Bevezetés a logikába*. Budapest, Jel kiadó.

- „Második analitika” (2 könyv) bizonyításokról, meghatározásokról, felosztásokról,
- „Topika” (8 könyv) a vitákban szereplő valószínűségi következtetésekről,
- „Szofisztikus cáfolások” a szofista álokoskodásokról.

Fontos szerzők még: a sztoikus Khrüszipposz (Kr.e.281-208), Cicero (Kr.e. 106-43), Porphüriosz (232-309), Boethius (480-~524), Petrus Hispanus, a későbbi XXI. János pápa (1210/20-1277), William Ockham (~1287-1347), stb.

A logika alapelvei

Az alapelvek elfogadása azért szükségszerű, mert a logikai láncban, a bizonyításban egészen a végtelenig (usque ad infinitum) nem haladhatunk. Valamilyen megállapítást, ítéletet, következtetést a gondolatmenetek során el kell fogadnunk.

- Ellentmondás elve (principium contradictionis). Két ellentmondó állítás egyszerre, azonos feltételek (körülmények) mellett nem lehet igaz. Nem mondhatunk ellent a saját kijelentéseinknek/ítéleteinknek változatlan feltételek mellett.
- Azonosság elve (principium identitatis). Minden dolog azonos önmagával. Az ellentmondás elvének egyfajta szigorúbb értelmezése. Úgy értendő, hogy kijelentéseink nemcsak ellentmondóak, de kis mértékben eltérőek sem lehetnek változatlan feltételek mellett.
- Harmadik kizárásának az elve (principium exlusi tertii, vagy tertium non datur). Minden kijelentés/ítélet vagy igaz, vagy hamis, a harmadik lehetőség ki van zárva. Ezt úgy kell értelmezni, mint az eldöntendő kérdésre adható választ, az vagy igen, vagy nem, nincs harmadik lehetőség.
- Elégséges megokolás/alap elve. Igaznak csak azt lehet elfogadni, amihez elégséges megokolás/indoklás tartozik. Az a kijelentés, amely nincs kellően megalapozva nem fogadható el.
- Osztályozás (csoportosítás) elve. A logikai ítéletek, következtetések minden eleme besorolható valamilyen osztályba, csoportba (amelyik nem az értelmetlen fogalom, szó).

A logika módszerei

A következtetésekhez az alábbi módon juthatunk el:

- A dedukció útján – az általánosról az egyesre való következtetés pl. Minden ember halandó. Szókratész ember. Tehát Szókratész halandó. Szókták a köznapi

gondolkodásban előítéletnek is nevezni pejoratív értelemben, de belátható, hogy a mindennapi életben és a tudományos gondolkodásban is nélkülözhetetlen eljárás (pl. a szabályszerűségek, a törvényszerűségek alkalmazásánál). A dedukció inkább az elméleti tudományok (pl. matematika) gyakori eljárása.

- Az indukción útján – egyesről az általánosra való következtetés pl. Szókratész ember és halandó. Platón ember és halandó. Stb. Tehát az emberek halandóak. Szokták a köznapi gondolkodásban általánosításnak is nevezni pejoratív értelemben, de belátható, hogy a mindennapi életben és a tudományos gondolkodásban ez is nélkülözhetetlen eljárás (pl. az empirikus megfigyeléseknél, az adatok feldolgozásánál). Az indukción inkább az empirikus, tapasztalati tudományok (pl. fizika) gyakori eljárása.
- A redukción útján – a visszakövetkeztetés, az okozatból az okra (a következményből az előzményre) pl. a lakmuspapír vörös elszíneződéséből sav jelenlétére.

A logika alapelemei (fogalom – ítélet – következtetés)

A logika legkisebb alapeleme a fogalom (Péter, ember, növény, stb.) . A fogalmak megfelelő összekapcsolásából lesz az ítélet/kijelentés (Péter ember). Az ítéletek megfelelő összekapcsolásából lesz a következtetés/szillogizmus.³⁵

A fogalom külső jele a szó (terminus oralis), de valójában a fogalom többet jelent.³⁶

A fogalomról

A fogalom

- a dolog tudati, értelmi képe,
- a megértett, meglátott lényeg,
- a dolog jegyeinek az értelmi/szellemi „sűrítménye”,
- a dolog tartalmi jegyeinek a megfogalmazása,
- a valóság megismerésének alapformája, nélküle nem tudnánk megismerni a valóságot.

Használatos elnevezések még:

- conceptus: a felfogott, megértett fogalom,
- idea: a dolog eszményi képe, természete,

---

³⁵ A nyelvtanban ezeknek felel meg a szó, az egyszerű mondat és az összetett mondat.

³⁶ Érdekes a magyar fogalom eredete, arra utal, hogy amiről fogalmunk van azt az értelem mintegy „megfogta”.

- species expressa: kifejezett kép, a dolog tudati, értelmi képe,
- terminus: a lehatárolt tartalmi kör.

A fogalomnak van tartalmi köre (comprehensio) és kiterjedési köre, terjedelme (extensio). A lényegi összefüggéseket a comprehensio fejezi ki. Minél nagyobb a comprehensio annál kisebb az extensio pl. „asztal” tartalmi köre: négy lábú bútor, amelyhez az emberek ülnek; kiterjedési köre: minden négy lábú bútor, amelyhez az emberek ülnek; „étkezőasztal” négy lábú bútor, amelyhez az emberek étkezés céljából ülnek; kiterjedési köre: csak azok a négy lábú bútorok, amelyekhez az emberek étkezés céljából ülnek.

Példák a fogalom felosztására:

- A comprehensio szerint: közvetlen fogalom (kék, föld), közvetett fogalom (háromszög), lényegi fogalom, nem lényegi fogalom, konkrét fogalom, elvont fogalom stb.
- Az extensio szerint: egyedi fogalom (Kiss Ferenc), részleges fogalom (egy tucát), egyetemes fogalom (ember), egyértelmű fogalom, analóg fogalom, negatív fogalom, pozitív fogalom stb.

A fogalmak felosztása egymással való viszonyuk szerint:

Azonos fogalmak (kutya-eb); különböző fogalmak, közömbös fogalmak, nem-közömbös fogalmak stb.

A fogalom significatioja és suppositioja

- Significatio (jelentés): Amennyiben a fogalmakat jeleknek fogjuk fel, akkor minden jelnek önálló jelentése van. A jelentés kifejezi a fogalom és a dolog megegyezését, megfelelőségét. A jel jelentése akkor igaz, ha a fogalom lényegét fejezi ki. Pl. A „galamb” szó egy biológia tankönyvben egy bizonyos madárfajtát jelent.
- Suppositio (helyettesítés): A fogalom nem jel, hanem helyettesíti azt, amit ki akarunk fejezni vele. A suppositio azt fejezi ki, hogy mit értünk a szón egy mondat összefüggésében. A suppositio többféle lehet (suppositio materialis, formalis, realis, singularis, universalis stb.). Pl. A „galamb” szó egy versben helyettesíti a béke fogalmát.

Az egyetemes fogalmak státusza

A filozófia/metafizika szempontjából egy lényeges kérdés az egyetemes fogalmak (univerzálék) státusza/léte. Az egyetemes fogalmakat több dologra alkalmazzuk. Az a kérdés, hogy amikor létrehozunk egy egyetemes fogalmat, akkor előre tudjuk annak a fogalomnak a tartalmát és ezért sorolunk alá valamilyen dolgot (ez

az univerzalizmus), vagy pedig a hasonló dolgoknak utólag adunk egy nevet (ez a nominalizmus).³⁷

Az egyetemes fogalmak felosztása

A metafizikai szempontú felosztás (universale metaphysicum):

A fogalmak egyetemes létalappal rendelkező, közös természetét fejezi ki, mint léthatározmányokat. Ezeket a léthatározmányokat a kategóriák (praedicamentumok) fejezik ki. Ennek megfelelően a fogalmakat Arisztotelész szerint tízféleképpen csoportosíthatjuk (10 féle léthatározmány lehetséges): a szubsztancia (substantia) + a 9 járulék (accidens), a mennyiség (quantitas), a minőség (qualitas), a viszony (relatio), a hely (ubiquitas), az idő (quando), a helyzet (situs), az állapot, a birtoklás, ellátottság (habitus) a cselekvés/tevékenység (actio), az elszenvedés, szenvedőlegesség (passio). Arisztotelész példát is hoz ezekre: „*Szubsztancia – röviden szólva – pl. ember, ló; mennyiség pl. kétkönyöknyi, háromkönyöknyi; minőség pl. fehér írásművekkel foglalkozó; viszony pl. kétszeres, fél, nagyobb; hely pl. a Lykeionban, a főtéren; idő pl. tegnap, tavaly; helyzet pl. fekszik, ül; birtoklás pl. lábbelit hord, fel van öltözve; cselekvés pl. vág, éget; szenvedés pl. vágatják, égettetik.*”³⁸ Nyelvtani értelemben ez azt jelenti, hogy tízféle szó lehetséges, mivel a lét tízféle módon határozható meg.

A logikai szempontú felosztás (universale logicum):

Azt a logikai viszonyt fejezi ki, hogy az általános, egyetemes természetről kialakított fogalom több dologról állítható. Ötféle állíthatósági mód (praedicabilia) lehetséges: a nem (genus), a faji/fajosító jegy (differentia specifica), a faj (species), a sajátosság (proprium), az esetlegesség (accidens). Példával szemléltetve: a nagyobb fogalom a nem-fogalom lehet az „élőlény”; a faji jegy, egy olyan megkülönböztetés, amely alapján ezen belül egy kisebb csoport, a faj határozható meg, jelen esetben a faji jegy az „értelmes”, így a nem-en belül megkapott faj az ember, mint értelmes élőlény (animal rationale); az ember sajátossága (szükségszerű tulajdonsága) lehet az, hogy közösségi/szociális élőlény (animal sociale); az ember esetleges jegye (amely nem szükséges a meghatározásához, de jellemzője lehet) az, hogy milyen a bőrszíne. A faj-fogalom, majd egy újabb alátartozó fogalomnak a nem-fogalma lesz. A példában az ember mint nem-fogalom alá

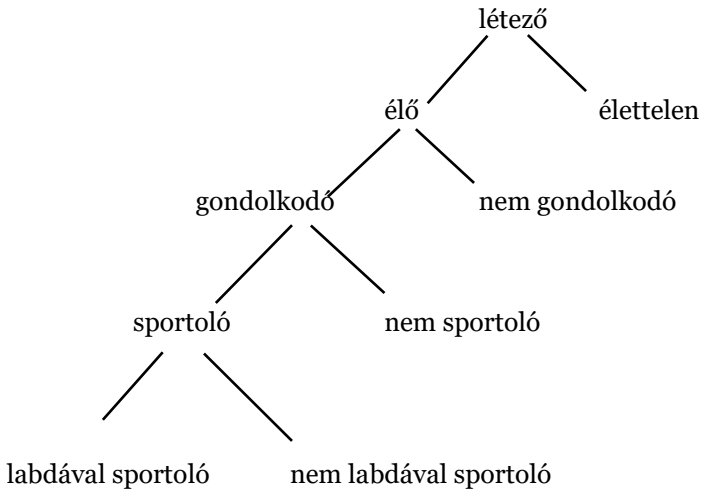
³⁷ Bővebben lásd az Ontológia fejezetnél.

³⁸ Arisztotelész: Kategóriák.4. fej. In Arisztotelész 1979. *Organon*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 18.

tartózhat a „vízben élőlényeket fogó” faji jegy alapján a halász faj-fogalom.³⁹

A logikai szempontú felosztás alapján felrajzolható a „porphürioszi fa”, mely Porphüriosz (234-301) görög filozófusról lett elnevezve mivel ő foglalkozott részletesen a témával.⁴⁰

Példa a „porphürioszi fára”:

stb.

A fogalmak esetében fontos a fogalom meghatározása (definitio), a dolog lényegi jegyeinek kiemelése. A jó definíció tartalmazza a közös jegyeket, amelyekben a dolog megegyezik más dologgal, és azokat, amelyek megkülönböztetik. Pl. Az ember olyan élőlény (közös jegyek: élő szervezet, táplálkozik, oxigént vesz fel stb.f), aki gondolkodik és kultúrát hoz létre (megkülönböztető jegyek).

Az ítéletről

Az ítélet olyan logikai forma, amelyben a létige (kopula) a két fogalmat a subjektum-ot S (alanyt) és a predicatum-ot P (állítmányt) kapcsolja össze. Pl. Péter okos.⁴¹

³⁹ A magyarban a nem és a faj szavak másféle jelentése zavaró lehet a példák felsorolásánál.

⁴⁰ Lásd A föníciai Porphyriosz Bevezetése, avagy Az öt szóról. In *Magyar Filozófiai Szemle*. 1984.3-4.

⁴¹ A magyar nyelvben a létigét nem tesszük ki, de sok nyelvekben szerepel: Peter est prudens. Peter ist klug. Peter is smart.

Az ítéletek lehetséges fajtáiról

A minőség szerint:

- állító pl. Péter okos.
- tagadó pl. Péter nem okos.

A mennyiség (terjedelem) szerint:

- egyetemes pl. Minden ember okos.
- részleges pl. Néhány ember okos.
- egyedi pl. Péter okos.

Az igazságérték szerint:

- igaz pl. Az ember élőlény.
- téves/hamis pl. Az ember növény.

A ismeretszerzés szempontjából:

- analitikus, amely az elemzés (analízis) során olyan ismeret közöl, amelyet tartalmaz a fogalom (nevezik ismeretmagyarázó ítéletnek is) pl. Az olasz emberek halandók. (az ember fogalmához hozzátartozik, hogy halandó).
- szintetikus, amely a tapasztalatok összegzésével (szintézis) új ismeretet ad a fogalomhoz (nevezik ismeretgyarapító ítéletnek is) pl. Az olasz emberek kedvesek.

Az egymással való szembeállítás (oppositio) szerint:

- ellentmondó (contradictorius),
- ellentétes (contrarius),
- mellérendelt (szubkontrárius),
- függőségi (szubaltern).

A logika elsősorban a kategorikus ítéletekkel foglalkozik, amelyekben határozott állítás fogalmazódik meg (nincsenek feltételek).

A kategorikus ítélet lehet:

- Egyetemes (univerzális) állító ítélet „a” (affirmo) omnes S est P (minden ember okos)
- Részleges (partikuláris) állító „i” (affirmo) aliquis S est P (néhány ember okos)
- Egyetemes tagadó ítélet „e” (nego) omnis S non est P, nullus S est P (egyetlenegy ember sem okos)
- Részleges tagadó ítélet „o” (nego) aliquis S non est P (néhány ember nem okos)

A kategorikus ítéletek viszonyáról a Boethius-féle logikai négyzet nyújt áttekintést:

Az ellentmondásos (kontradiktórius) ítéletek nem lehetnek egyszerre igazak, sem tévesek.

Az ellentétes (kontrárius) ítéletek nem lehetnek egyszerre igazak, de lehetnek egyszerre tévesek.

Az mellérendelt (szubkontrárius) ítéletek lehetnek egyszerre igazak és nem lehetnek egyszerre tévesek.

A függőségi (szubaltern) ítéletek lehetnek egyszerre igazak és tévesek is.

A következtetésről (szillogizmusról)

A következtetés ítéletek alapján újabb ítélet alkotása. A következtetés a mindennapi életben és a tudományos munkában is nélkülözhetetlen.

A logika elsősorban a kategorikus ítéletekből levezetett kategorikus szillogizmusokkal foglalkozik.⁴² Arisztotelész alapján „*Szillogizmus az olyan beszéd <kijelentés>, amelyben bizonyos dolgok megállapításából szükségszerűen következik valami más, mint amit megállapítottunk – mégpedig azért, mert azok a dolgok úgy vannak. »Mert azok a dolgok úgy vannak«, ezt úgy értem, hogy ezek alapján következik; hogy pedig »ezek alapján következik«, ezt úgy értem, hogy semmi egyéb dolog, illetve fogalom nem kell ahhoz, hogy bekövetkezzék a szükségszerűség.*”⁴³

A kategorikus szillogizmus

A szillogizmus elemei az előzmények/feltételek (praemissa), az első feltétel a maior, a második a minor, és a zárótétel (conclusio). A szillogizmusban a két feltételben szerepelnie kell a középfogalomnak, a „terminus medius”-nak (M), de a zárótételben nem.

A szillogizmus figurái (alakzatai):

Az M lehetséges helyzete szerint 4 alakzat van:

I.

M   P

S   M

S   P

II.

P   M

S   M

S   P

III.

---

⁴² Egy bevezetésnek nem célja a következtetések teljes ismertetése. Gyakori még a feltételes (hipotetikus, conditionalis) szillogizmus, amely „Ha, akkor” formájú ítéletekből épül fel.

⁴³ Arisztotelész: Első analitika. I.1. In Arisztotelész 1979. *Organon*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 132.

M	P
M	S
<u>S</u>	<u>P</u>
IV.	
P	M
<u>M</u>	<u>S</u>
S	P

Amennyiben az ítéletek variációit (a,i,e,o) nézzük akkor elméletileg 256 modust kapunk (ez a gyakorlatban nem teljesíthető, már nyelvtani okokból sem). A 19 helytálló modust Petrus Hispanus (1210/20-1277) az alábbi versbe foglalta, ahol a magánhangzók jelzik a kategórikus ítéletek jellegét (az első sor az I. alakzat/figura, a második sor a II. alakzat/figura stb.):

Barbara, Celarent primae Darii Ferioque
 Cesare, Camestres, Festino, Baroco secundae
 Tertia grande sonans recitans Darapti, Felapton
 Disamis, Datisi, Bocardo, Ferison, quarte
 sunt Bamalip, Calemes, Dimatis, Fesapo, Fresison.

Például:

Barbara

M a P (egyetemes állító)

S a M (egyetemes állító)

S a P (egyetemes állító)

Minden ember okos.

Minden filozófus ember.

Minden filozófus okos.

Darii

M a P (egyetemes állító)

S i M (részleges állító)

S i P (részleges állító)

Minden költő érzékeny lelkű.

Petőfi Sándor költő

Petőfi Sándor érzékeny lelkű.

stb.

Az adott alakzatok/figurák létrehozása sokszor a nyelvtani adottságok, szabályok miatt nehézkes (az eredeti latin nyelven lett megfogalmazva).

A következtetési szabályok felállítása lehetővé teszi, hogy a hibás következtetést már formai jegyek alapján is gyorsan felismerjük.

Formálisan szükséges feltételek a jó következtetéshez:

- a premisszában legyen szubjektum és predikátum,
- a premisszáknak legyen kapcsolódásuk egymáshoz (legyen közös fogalom „terminus medius” M),
- a premisszában szereplő halmazok tartalmazzanak közös elemet,
- az első premissza nagyobb terjedelemmel rendelkezzen, mint a második.

A logika alapelemeinek a néha körülményesnek tűnő leírása azért fontos, mert így sokszor az egyes mondatok (ítéletek, következtetések) tartalmi vizsgálata nélkül is gyorsan eldönthető az igazságuk. Ennek egy hosszabb szöveg vizsgálata esetén van jelentősége. A modernkori logika pont ezt a formai szempontot emeli ki és írja le matematikai szimbólumokkal. Ennek pedig majd a számítástechnikában is nagy jelentősége lesz a programozási nyelvek elkészítésénél.

A modern logikáról⁴⁴

A modern logika „ósatya” Gottfried W. Leibniz (1646-1716) filozófus, matematikus, aki a logikában a matematikai jelölést, a formális nyelvet kezdi el használni, és az igazságfeltételeket vizsgálja. Georg Boole (1815-1864) egy szimbolikus algebrát dolgoz ki (Boole-algebra) melynek fontos szerepe lesz később.

A modern logika „atyja”, legnagyobb alakja Gottlob Frege (1848-1925) 1879-es *Fogalomírás* c. könyvében fogalmazza meg a modern logika alapelveit:

- az igazság megalapozása lehetséges logikai úton, vagy tapasztalati tények alapján;
- nincs szükség axiómákra, hipotézisekre, amelyek a tapasztalatokra épülnek;
- nincs szükség nemlogikai konstansokra;

---

⁴⁴ A témához lásd Madarász Tiborné – Pólos László – Ruzsa Imre 2006. *A logika elemei*. Budapest, Osiris Kiadó., és Máté András 1997. *Bevezetés a modern logikába*. Budapest, Osiris Kiadó. Hasznos segítség az elmélyültebb tanulmányozáshoz: Hankovszky Tamás 2014. *Elsőrendű logika*. Budapest, PPKE BTK.

- minden aritmetikai terminus definiálható tisztán logikai konstansok és változók felhasználásával, és minden tétel bizonyítható, úgy hogy ezekre a logikai definíciókra és logikai törvényekre támaszkodik;
- a jelentés az nem tartozik személyhez nincs lelki tartalma, (ezt a *Jelentés és jelölés* c. művében fogalmazza meg).

Fontos gondolkodók még: Ludwig Wittgenstein (1889-1951) a nyelv logikai tisztázása, nyelvjáték elmélet; Bernard Russell (1872-1970) Russell-paradoxon, típuselmélet; a Bécsi Kör tagjai: (Moritz Schlick (1882-1936), Rudolf Carnap (1891-1971), Otto Neurath (1882-1945) stb.; logikai nyelvelemzés, verifikáció stb.; Kurt Gödel (1906-1978) nem teljességi tétel; Alfred Tarski (1901-1983) matematikai logika, halmazelmélet; stb.

A modern logikát szimbolikus (mivel logikai szimbólumokat használ) vagy matematikai (mivel matematikai eszközöket és módszereket használ) logikának is nevezik.

A modern logika két jelentős területe:

- Az extenzionális logika (extenzió=terjedelem), mely olyan logikai összefüggésekkel foglalkozik, amely a megformált kifejezések (terminusok, predikátumok, mondatok) extenziója közötti kapcsolatokon alapul (nem veszi figyelembe a kifejezések intenzióját, jelentését).
- Intenzionális logika (intenzió=jelentés), olyan logikai elméletek neve, amelyekben a logikai műveletek eredményének extenziója az argumentumok intenziójától, jelentésétől függ.

A modern logika pontos megfogalmazásokra törekszik (a logikai jeleknek pontos meghatározása és alkalmazásuknak meghatározott szabálya van), egy formalizált nyelvet hoz létre, matematikai eszközöket és módszereket használ. „A formalizált nyelvekben a természetes nyelvi kifejezések helyét szimbólumok foglalják el, ami megkönnyíti a szigorú grammatika alkalmazását. (Például a $(p \& q)$ esetében a $\&$ jel használatának szabályai egyértelműen rögzítettek, egyértelműben, mint az „és” szóé.)”⁴⁵ A modern logika a szabályait, törvényeit minél kevesebb számú alapelvre vezeti vissza (ahogy a matematika is). Nem tartja magát illetékesnek a metafizikai kijelentésekkel kapcsolatban, ezért lehetőleg elkerüli azokat. Bizonyos értelemben egy „technikát”, egy sajátos matematikai módszert, eljárást jelent, hogy a kijelentések, következtetések gyors, hatékony és pontos, korrekt vizsgálatát el tudja végezni. Egy bonyolult és hosszú szakmai szöveg (tanulmány, szerződés,

---

⁴⁵ Hankovszky Tamás 2014. *Elsőrendű logika*. Budapest, PPKE BTK, 4.

jogsabály, végzés, megállapodás, kiáltvány, irodalmi mű stb.) több szempontú (szaktudományos, filozófiai, jogi, gazdasági, katonai, irodalmi, vallási stb.) elemzése, értékelése egy jó „technikával” hatékonyabban elvégezhető. Egy formalizált nyelv alapján ez könnyebben megoldható, még akkor is, ha a formalizálás nem tűnik egyszerű feladatnak. Amennyiben a formalizálást és az igazságérték meghatározását számítógépre „bizzuk”, akkor láthatjuk az igazi hasznát a modern logika eredményeinek. A fejezet egy rövid betekintést kíván adni ebbe a témakörbe.

A modern logika nyelvtanának kategóriái

Állítás:

Egy kijelentő mondat.

Individuumnevek:

Azon nyelvi kifejezések, amelyek segítségével személyeket, tárgyakat tudunk megnevezni. Pl.: II. Erzsébet, Thomas Mann stb.

Kvantorok (~ mennyiségelő)

A kvantorok olyan jelek, amelyek individuum változókat kötnek le. A mondatok formalizált nyelvben történő igazságértékének feltárását segítik elő. A kvantor kétféle lehet.

Univerzális (általános) kvantor: minden behelyettesítésre igaz kijelentést ad. Jele $\forall$

pl.: $\forall x (x \text{ ember})$, így olvasható: minden x-re igaz, hogy x az ember

Egzisztenciális (létezési) kvantor: legalább egy behelyettesítésre igaz kijelentést ad. Jele $\exists$ pl.: $\exists y (y \text{ barátja Péternek})$ így olvasható: létezik olyan y, aki barátja Péternek.

Funktor

Funktor ~ eljáró, végrehajtó. Minden olyan értelmes kifejezés, amely nem név (vagy mondat) és segítségével nevekből mondat lesz.

Funktorok fajtái:

- Predikátumok (a nevekből mondatokat képeznek) pl.: (a vastagon szedett a funktor) Péter **olvas**.
- Mondatfunktorok (mondatokból mondatokat képeznek) pl.: Péter örül, **mert** Ildikó megérkezett.
- Névfunktorok (nevekből nevet képeznek) pl.: Ildikó Péter **testvére**.
- A funktor lehet egy argumentumú (Péter **olvas**.) vagy több argumentumú (Péter **magasabb, mint** Ildikó.)

Szemantikai érték:

A nyelv kifejezései szemantikai értékkel rendelkeznek (szemantika=jelentéstan). A mondatok szemantikai értékét a jelentés adhatja (a mondat jelentése, amit jelent). A nevek szemantikai értékét a jelöllet adhatja (jelöllet=a név által jelölt dolog).

Igazságfunktorkok:

Az extenzionális mondatfunktorkokat igazságfunktorkoknak nevezik, ezeknél a kimenet igazságértéke csak a bemenet igazságértékétől függ. Az igazságfunktorkok faktuális (tényleges) értékeit igazságfüggvényeknek nevezik.

Logikai funktorkok:

Ezek funktiója az információ tagolása, szerkezetének kialakítása. Pl.. nem, és, vagy, csak akkor stb.

Negáció (tagadás): jele „~ „ (nem igaz, hogy ....)

Igazságfüggvénye:

Bemenet: 1   0

Kimenet: 0   1

Ha az alapmondat igaz (1), akkor a negált (tagadott) mondat hamis (0) Pl.: Péter okos. Nem igaz, hogy Péter okos.

Konjunkció: jele „&”. Két mondat „és” kötőszóval való összekapcsolása. A kimenet akkor igaz, ha mindkét bemenet (alapállítás) igaz. $f = p \& q$

Igazságfüggvény:

f	p	q
0	0	0
0	1	0
1	0	0
1	1	1

Elmegyek moziba, amennyiben van időm és van pénzem.

(Az elektronikában ez a soros kapcsolásnak felel meg, az izzó világít, ha a p és a q kapcsoló be van kapcsolva.)

Alternáció: jele: „V”. Két mondat „vagy” kötőszóval való összekapcsolása. A kimenet akkor igaz, ha legalább az egyik bemenet (alapállítás) igaz. $f = p \vee q$

Igazságfüggvény:

f	p	q
0	0	0
0	1	1
1	0	1

1   1   1
Elmegyek moziba, amennyiben Péter vagy Ildikó eljön velem.
(Az elektronikában ez a párhuzamos kapcsolásnak felel meg,
az izzó világit, ha a p vagy a q kapcsoló (vagy mindkettő) be
van kapcsolva.)

Ekvivalencia (egyenértékűség): jele $\Leftrightarrow$ azt jelenti, hogy a jel
két oldalán lévő kifejezés logikailag egyenértékű. Pl.. $A \Leftrightarrow \sim \sim$
A (Péter okos $\Leftrightarrow$ nem igaz, hogy nem okos Péter)

A logikai funktorok és igazságfüggvényeik sokfélék lehetnek, de visszavezethetőek (bár bonyolult módon) a negációra az „és” valamint a „vagy” kapcsolatra, vagyis a soros és a párhuzamos kapcsolásra, és így elektronikusan (a számítógéppel) „elvégezhetőek” ezek a műveletek. Mivel a logikai kijelentések igazsága két értékű (igaz, hamis), és az elektronikában a kapcsoló is két állapotú (bekapcsolt, kikapcsolt) ezért a kapuáramkörökből felépülő számítógépnél célszerű a kettes számrendszert használni. Az elektronikában természetesen nem mechanikus kapcsolók, hanem elektronikus áramkörök „kapuk” végzik a kapcsolást.

A nemklasszikus logikáról

(transzlogika, a dolgok, tárgyak, eszközök logikája, a hétköznapi logikája, szakmai logika, intuitív logika, misztikus logika, férfi és női logika, az érzelmek logikája)⁴⁶

A modern logikának az arisztotelészi és fregei alapelveit elutasító területe. Az ember mindennapi életében természetes módon megjelenő (nem kifejezetten racionális tevékenység eredményeként megmutatkozó) logikai viszonyokkal foglalkozik. A nemklasszikus logika esetében fontosak a pszichológia (lelki tényezők, érzelmek, emlékek stb.) és a szociológia (csoporthatás, kooperáció, társadalmi szerep/státusz stb.) eredményei is.

A klasszikus (formális) logikának megfelelő racionális gondolkodás fontos:

---

⁴⁶ A témához lásd Margitay Tihamér 2007. *Az érvelés mestersége*. Budapest, Typotex. és Mérő László 2001. *Új észjárások. A racionális gondolkodás ereje és korlátai*. Budapest, Tericum Kiadó.

- a mindennapi cselekedetek következetes gyakorlása, racionális döntések,
- és a tudományok létrejötte és fejlődése esetén.

A nemklasszikus logikának megfelelő gondolkodás fontos:

- a „ködképek” esetében,⁴⁷
- váratlan helyzetekben,
- a szakmai tevékenységek során,
- a vallások esetében (misztika, meditáció),
- érzelmek, vágyak érvényesülése esetén
- stb.

Nemklasszikus logikák:

- Transzlogika
- A dolgok (tárgyak, eszközök) logikája
- A hétköznapok logikája
- Szakmai logika
- Intuitív logika
- Misztikus logika
- Női és férfi logika
- Érzelmek logikája
- Stb.

A transzlogika

Valamiféle transzállapotnak (nem a normál tudatállapotnak) megfelelő logika. Az embert ilyenkor nem befolyásolják a környező világ logikusnak tartott tényezői (összefüggései, akár ellentmondásai), de mégis valamiféle logika megfigyelhető.

Az ember mintegy „módosult tudatállapotban” cselekszik:

- stresszhelyzetben, baleset, katasztrófa esetén, váratlan helyzetben,
- meditáció során,
- hipnózis során,
- „feltalálás” esetében (heuréka),
- tudatmódosító szerek esetében,
- álomban stb.

Hasznos lehet a transzlogika „működésének” az ismerete a mindennapi élet során is a váratlan helyzetekben, de kiemelten bizonyos munkakörök esetén: rendőrök, mentők, katasztrófa elhárítók, szociálismunkások, tanárok stb., akiknek bonyolult

---

⁴⁷ A „ködképek” (törzs, barlang, színház, piac) mintegy a gondolkodásunkat befolyásolják (lásd Francis Bacon (1561-1626) filozófiája)

helyzetekben és esetleg sokkhatás alatt álló emberek közt kell döntéseket hozni.

Leginkább a hipnózis alkalmas a transzlogika vizsgálatára. A többi eset nem igazán vizsgálható, mert nincs megbízható eredmény, jogi és etikai kérdések merülhetnek fel, félreértések adódhatnak stb.

A vizsgálatok alapján a transzlogika jellemzői:

- Tolerancia.
- Ellentmondások gyors, zavartalan „átlépése”.
- Összefüggések átlátása.
- Realitás, de bizonyos problémák, akadályok semmibevétele.
- Nyíltság.
- Ószinteség.
- Következetesség.

A transzlogika hétköznapi életünkben is jelen van, amikor bizonyos értelemben „hipnotizáltak” vagyunk (koncentráció, pánik, vészhelyzet, verseny, vizsga stb.).

- Ilyenkor is „engedelmeskedünk”.
- Sajátos logika szerint cselekszünk.
- Következetesek vagyunk.
- Gyorsabban döntünk.
- A feladat szempontjából nem fontos tényezőkkel szemben toleránsabbak vagyunk (nem idegesít minden).
- Az ellentmondásokon túllépünk.
- Nyíltabbak, őszintébbek vagyunk.

A dolgok (tárgyak, eszközök) logikája

Bizonyos (dolgok, eszközök, berendezési tárgyak, gépek) működése szükségszerűen maga után von más eseményeket. Itt nem a formális logika érvényesül, hanem a felépítésből, működésből, funkcióból következő logika. Az embernek fel kell ismernie az eszközök, gépek sajátos „logikáját” és ezt figyelembe véve kell következtetéseket hoznia. Pl. Ha az autóban nincs benzin, nem indul el. Ebből következik, hogy benzint kell venni, vagy nem az autóval kell közlekednünk. Érdekes ebből a szempontból a számítógép, a különböző okos eszközök, az önvezető autó, a mesterséges intelligencia sajátos logikája.

A mesterséges intelligencia logikájáról

- Eredményessége az elektronikus áramkörök miatt kiemelkedő: gyors, nem „fárad el”, „nem felejt”, nem befolyásolható, nem megalkuvó stb.

- Többféle gondolkodási sémát (szakmai logikát) vesz figyelembe, és azok együttes és/vagy párhuzamos alkalmazására is képes:
  - Formális logika sémái (ítélet, szillogizmus, bizonyítás stb.)
  - A matematikai, számítási eljárások (valószínűségszámítás, differenciál-, integrálszámítás, függvénytan stb.)
  - Filozófiai jellegű módszerek (alaptéziseket vesz következetesen figyelembe, lényegre törő stb.)
  - Közgazdasági sémák (haszonmaximalizálás, optimalizálás stb.)
  - Nyelvi sémák (reprezentáció, hétköznapi-szakmai/mesterséges nyelv logikája stb.)
  - Idegtudományok, neurobiológia sémái (agyi tanulás, agyi feldolgozás stb.)
  - Informatika, számítástechnika eredményei (kódolás, adatfeldolgozás stb.)
  - Elektronika, irányítástechnika/automatika eredményei (áramkörök, visszacsatolások, vezérlések stb.)
  - Pszichológia eredményei (élményfeldolgozás, emlékezés, behaviorista elméletek, kognitív pszichológia stb.)
- Jelenlegi nehézségek: érzelmi, morális, kulturális, vallási, történeti szempontok nem kellő figyelembevétel (rugalmatlanság, tolerancia hiánya, érzelemenetesség, immoralitás stb.).

A hétköznapi logikája

A dolgok logikájából levont következtetések logikája. Életvitelbeli, közlekedési, vásárlási, csekkbefizetési, étkezési szokások logikája (napi rutin). Az emberek a hétköznapi feladatok megoldásakor nem a formális logika segítségét használják – pedig az is alkalmas lenne a feladat megoldásához – hanem a megszokást, a rutint, a sajátos meglátásokat és ezek is eredményeznek egy adott emberre jellemző logikát. A hétköznapi logika gyakorlatias feladatmegoldást jelent, sok embernél megfigyelhető bizonyos tevékenységek sikeres végzése egy sajátos logika alapján pl. vásárlás, szervezés, utazás stb.

Szakmai logikák

Sokszor bizonyos szakmák, tevékenységek egy sajátos logikát alakítanak ki az emberben, amelyet esetleg más területen is használhat. Pl. orvos, elektronikai szakember, sportolók stb. Sok szakma (matematikus, mérnök stb.), vagy sportág (sakk, kártyajáték stb.) esetén az lesz kiváló a területen, aki a sajátos szakmai logikát képes elsajátítani és jól alkalmazni.

A szakmai fejlődés szintjei:

Különböző szakmánál más-más fejlődési fokozatok és időszakok figyelhetőek meg (mester, mentor, doktori fokozat stb.).

Megfogalmazhatóak mégis általánosan jellemző szintek. Kezdő szint:

- Hétköznapi sémák alkalmazása.
- Sikeres a hétköznapiakhoz „közelebb” lévő szakmák esetében (pszichológia, szociológia, politológia, esztétika stb.). Kevésbé sikeres a hétköznapiakhoz „távolabb” lévő területeken (fizika, kémia stb.)
- Szakmai nyelv nem ismert.

Haladó szint:

- Néhány szakmai séma ismerete.
- Ezek keveredése a hétköznapi élet sémáival.
- Külső szemlélő szerint „nagyképű”.

Mesterjelölt szint:

- Sok szakmai séma ismerete.
- A szakmai és hétköznapi sémák elkülönítése.
- Szakmai nyelv ismerete, szakmai érvelés.
- Analitikus gondolkodás.

Nagymester szint:

- Rengeteg szakmai séma ismerete
- Analógiák használata, nem közvetlen szakmai érvelés.
- Intuitív gondolkodás.

A szakmai gondolkodás érdekességei:

- A nagymester sokszor nem is tudja intuitív meglátásait analitikus, elemző módon elmondani.
- Sajátos szakmai logikák hétköznapi alkalmazása.
- Egy rész tudomány ismerete a tudomány, mint tudomány ismeretét jelenti.
- A tudományos paradigmák hasonlósága.
- A szakmaváltás lehetőségei rokon területek esetén (de pl. zene, sport esetén is).
- A nagymesteri szint sémáinak (paradigmáinak) hasonlósága fontos az interdiszciplinaritás miatt.

Az intuitív logika

Olyan sajátos, immanens belátást követő logika, melynél a gondolati szakaszok/lépések nem tudatosulnak (egyfajta ráérzésnek is szokás nevezni).

Jellemzői:

- Nem lépésről lépésre építkezik (pl. az anyanyelv használatában mindenki intuitív módon gondolkodik).
- Nem formális levezetéseket követ.
- A dolgok, folyamatok átlátását, gyors megértését (megérzését) jelenti.
- Az intuitív gondolkodásra épülő érvelés meggyőzőbb.
- Az intuitív érvelés a másik félben is intuitív gondolkodást indít el.
- Hasonlít a transzlogikára.

Misztikus logika

A misztika elnevezés a görög műsztikósz, „misztériummal (titok, rejtély, titkos, hittitok, csak a beavatottak által ismert szertartás stb.) kapcsolatos” szóból származik. Általánosságban a racionális tudatot (észt) és természetes megismerést felülmúló, közvetlen, transzcendens (a tapasztalaton túl lévő) megismerés.

Jellemzői:

- A misztikus gondolkodás alapvetően eltér a tudományos gondolkodástól, inkább a vallásos gondolkodáshoz áll közel.
- A misztikus gondolkodásban egy igaz kijelentés ellentéte nem egy hamis kijelentés. Egy mélyértelmű igazság ellentéte lehet egy másik mély értelmű igazság. Pl. A misztikusok Istenről állító és a tagadó kijelentések is tesznek egyszerre.
- A misztikus gondolkodás elveti az objektivitást és a szubjektivitást. Nem ismeri el teljes értelemben sem a külvilág, sem az alany létét.
- A külső és a belső világ, a fizikai és a pszichikai dolgok egy egységes, különválaszthatatlan és részekre nem tagolható teljességgé állnak össze.
- Alapja valamilyen extatikus élmény, mely hasonló az álmhoz, a hipnózishoz. Transzlogikai jellege és parapszichológiai, okkult jellege is van.
- Beszélhetünk téves vagy helytelen miszticizmusról is.
- A misztikus gondolkodás nem feltétlenül új ismeretet ad, hanem más összefüggéseket „lát meg”.
- A misztikus gondolkodás a lényegét ragadja meg. Többféle útja lehet a misztikának (különböző mesterek, különböző

„technikák”, eljárások: meditációk, testgyakorlatok, szertartások, beavatás, elmélyedés stb.).

A keleti és a nyugati misztikus gondolkodás sokban hasonlít, de vannak alapvető eltérések is.

- A nyugati a célt (azt, hogy mi legyen) és a megkülönböztetést, az elválasztást tartja fontosabbnak.
- A keleti a célhoz vezető utat és az egységben látást, együttlátást tartja fontosabbnak.

A keresztény misztikáról:

- Célja az Istenhez jutás, az Istennel való közvetlen kapcsolat. Ez egy lelki fejlődés eredménye lehet.
- Fontos a tanulás, elmélkedés, az aszketikus életmód, az aláztat és a szeretet.
- A misztikus „állapotot/utat” megelőzi egy racionális jellegű elmélkedés, szemlélődés.
- Elválaszthatatlan a vallás gyakorlásától (szentségek, ima stb.)
- Neves misztikusok: Szt. Viktor-i Hugo (1096-1141), Szt. Bonaventura (1222-1274) Avilai Szt. Teréz (1515-1582), Keresztes Szt. János (1542-1591) stb.

A zsidó misztikáról:

- A misztika a közvetlenül Istennel foglalkozó tudomány, Isten és a vele létrehozható kapcsolat leírása.
- A kabbala mint zsidó misztikus iskola alapműve a Zohár könyve (a Ragyogás könyve). A kabbalát a Tóra mélyének, bensőjének is hívják.
- A zsidó misztika is fontosnak tartja az elmélkedés mellett a vallás gyakorlását, a parancsolatok megtartását (e nélkül nem is javasolják a misztikában való elmélyedést, mert inkább veszélyes lehet, mivel nem dolgozható fel a misztikus élmény).

Az iszlám misztikáról:

- A szufizmus az iszlám misztika heterogén, sokféle rendszere/szokása. A szufizmus követői Istent közvetlenül személyesen szeretnék megtapasztalni, hogy így átéljék az isteni szeretet érzését és elérjék az igazi bölcsességet.
- Itt is fontos a vallási külsőségek és a vallásjogi előírások betartása.
- Többféle gyakorlat létezik: Isten nevének és bizonyos Korán részletek ismételt elmondása, tánc, kiáltások, (kerengő dervisek, üvöltő dervisek), néma meditáció stb.

Az indiai misztikáról:

- A hinduizmusban a cél a lélekvándorlás körforgásától való megszabadulás.
- Ehhez különböző aszketikus és meditációs technikákat dolgoztak ki.
- A lelket szeretnék „függetleníteni” a testtől. Így a lélek mintegy „egyesül” az istenséggel és maga is természetfeletti tulajdonságokkal bír.

Ma a misztika kezdi elveszíteni vallási kapcsolódását, inkább valami zavaros, titokzatos dolog, amely sokszor az emberi félelmeket, tudatlanságot igyekszik kihasználni.

Területei:

- Parapszichológia: az emberi elme/lélek normálistól eltérő, patológikus állapotait/jelenségeit vizsgálja.
- Okult tudományok: ezoterikus, titkos tudással, megismeréssel foglalkoznak, a parapszichológiától eltérően kevésbé tudományos módon.
- Eklektikus irányzatok: sámánok, guruk, kineziológusok, természetgyógyászok, jóvendőmondók, jósok, horoszkópkészítők stb.
- Művészetben (irodalom, film): Harry Potter, Trónok harca, A Gyűrűk Ura, Hatodik érzék, Mátrix, de már a gyerekek számára készült rajzfilmekben is találkozni vele stb.

Női és férfi logika⁴⁸

Ma sok szempontból kérdéses és bizonyos értelemben kényes téma. Általános vélemény, hogy a nők általában jobbak a verbális tevékenységben, jobb az érzékszervi érzékenységük, ügyesebbek a finom mozgást követelő, türelmet igénylő, aprólékos tevékenységekben stb. A férfiak pedig általában jobbak a térlátási és térérzékelési feladatokban, a matematikai logikában, az analitikus, problémamegoldó képességek terén, a kreativitásban stb.

Az a kérdés, hogy mennyiben meghatározó a női és a férfi logika szempontjából a biológiailag meghatározott nem (sexus) és mennyire a pszichoszociálisan meghatározott nem (gender).

A biológiai különbségek a test felépítésében mutatkoznak meg: csontozat, izomzat, nemi szervek, hormonháztartás, agy funkcionalitása – férfiaknál bal agyfélteke differenciáltabb, nőknél a két félteke közti összeköttetés fejlettebb stb.

---

⁴⁸ A témához kapcsolódik a Feminista filozófia rész is.

A pszichoszociális meghatározottságok a környezettől, a neveléstől, az adott kultúrától, földrajzi-történelmi adottságtól stb., is függenek.

Mai kérdések a témában:

- Elválasztható-e egymástól a biológiai és a társadalmi szerep, milyen a kapcsolatuk?
- A különbségekben mennyire játszik szerepet a biológia és mennyiben nevelés, a szocializáció a személyiségfejlődés? (filozófia, pszichológia, szociológia szerepe).
- Mennyiben tudnak együttműködni a más jellegű logika alapján a férfiak és a nők?
- A mai társadalmi életben a nők jelenléte nagyobb, jelent-e, vagy létrehoz-e ez egyfajta filozófiai/logikai szemléletváltást („történelemben”, tudományban, politikában, pedagógiában, művészetben, vallásban stb.)?

Az érzelmek logikája⁴⁹

Nehezen feltárható terület, mivel személyfüggő a jellege. Egyrészt úgy tűnik, hogy az érzelmeknek (szeretet, szerelem, gyűlölet, irigység stb.) van sajátos logikájuk, amely megjelenik a következtetéseikben. Másrészt vannak jelek, amelyek alapján inkább azt lehet mondani, hogy nem az érzelmeknek van sajátos logikájuk, hanem az érzelmek befolyásolják a formális logikát.

Mik az érzelmek, mi jellemzi az érzelmeket?

- Válaszok bizonyos bennünket ért hatásokra.
- Fizikai, fiziológiai változások (arcmozgás, légzés stb.).
- Összefüggnek a gondolkodással, kognitív tevékenységgel.
- Nem függenek össze a gondolkodással, kognitív tevékenységgel.
- Kulturális „elemeket” tartalmaznak (sírva vígadás, viccek stb.).
- Keverednek, hatnak egymásra, átalakulnak egymásba.
- Az érzelmek „fertőznek”.
- Az érzelmek tanulhatóak.
- Az érzelmeknek van evolúciója.
- Az érzelmeknek van morális tartalma/minősítése.
- Vannak kifejezetten emberi érzelmek.
- Különböző ideig tartanak.
- Az érzelmek mindig hatnak/nem mindig hatnak.
- Az érzelmeket meg lehet szokni/nem lehet megszokni.
- Pozitív érzelmek segítik a kreativitást.

---

⁴⁹ A témához lásd Mérő László 2010. *Az érzelmek logikája*. Budapest, Tericum Kiadó.

- Negatív érzelmek segítik a döntéshozást.

A logikai-matematikai intelligencia mellett fontos szerepe van az érvelésben, a tervezésben, a kreativitásban, a problémamegoldásban az érzelmi intelligenciának is.

Az érzelmi intelligencia jegyei⁵⁰

- Saját érzelmek felismerése, a köztük és a cselekvések közti összefüggések megértése.
- Saját érzelmek kezelése, ellenőrzése, módosítása.
- Érzelmi állapotok tudatos elérése.
- Mások érzelmeinek felismerése, befolyásolása.
- Érzelmi kapcsolatok létrehozása és fenntartása.

Az érzelmek típusairól:

- Alapérzelmek. Biológiai módon kódolt módon jönnek létre bennünk automatikus reakcióként a külvilág ingereire, és nem igényelnek gondolkodást. Öröm, szomorúság, düh, undor, félelem, meglepődés; valamint ezek keveredései pl. csodálat, derű, aggodalom, komorság,
- Kognitív érzelmek. Amelyek tanulás, vagy valamilyen gondolkodási tevékenység útján keletkeznek. Állatoknál is előfordulhatnak (kutya, macska, ló stb.). Pl. tehetetlenség, unalom, nyugtalanság, békesség, gyengédség, vonzalom stb.
- Tisztán emberi érzelmek. Ezek feltétele a szelf/énkép „megléte” (a személy mentális reprezentációja a saját tulajdonságairól, szerepeiről, tapasztalatairól, céljairól). Ezek az érzelmek a szelf közreműködésével jönnek létre. Pl. áhítat, áldozatkészség, hazafiasság, elhivatottság, halálfélelem, káröröm, igazságérzet stb.

Érdekes a két tisztán emberi érzelmek, amely mindhárom típust tartalmazza, nehezen meghatározható, és nincs biológiailag az emberbe „programozva”:

- Szeretet (inkább a vallások tudják jobban megközelíteni a meghatározását) alapérzelmet (öröm) is tartalmaz, de kognitív, mert tanulni kell, és csak az ember képes rá.
- Szerelem (inkább a művészetek tudják jobban megközelíteni a meghatározását) alapérzelmet (öröm) is tartalmaz, de kognitív, mert tanulni kell, és csak az ember képes rá.

---

⁵⁰ A témához lásd Goleman, Daniel 2008. *Érzelmi intelligencia*. Budapest, Háttér Kiadó.

Az informális logikáról

(a szóbeli és az írásbeli érvelésről, a prezentációról)⁵¹

Az informális logika az írásbeli és szóbeli érvelés logikájával (szerkezetének, módszerének, hibáinak a leírásával) foglalkozik. A fejezet a szóbeli és az írásbeli érveléssel, valamint a prezentációval kapcsolatos bevezető ismereteket tartalmazza.

Szóbeli érvelés

A szóbeli érvelés az egyik legáltalánosabb emberi tevékenység. Az érvelés leggyakoribb formája a vita.

A vita alapvető érvelési helyzet, komplex jelenség, amely logikai, nyelvi, pszichológiai, szociológiai elemeket egyaránt tartalmaz. Az eredményesség miatt fontos a vita elején tisztázni, hogy az milyen jellegű. Gyakori a vita típusának manipulálása (veszekedés vitának álcázása, tárgyalás racionális vitának álcázása stb.).

A vita típusai:

- Veszekedés. Indulat, agresszív személyes támadás, mindenáron győzni akarás jellemezi.
- Törvényszéki tárgyalás. A vita menetét szigorúan szabályozzák, a vita eredményét egy harmadik fél értékeli, nem mentes a személyeskedéstől a pszichológiai, retorikai nyomásgyakorlástól.
- Racionális (érvelő) vita. Cél a másik meggyőzése a saját szempont bizonyításán és a másik fél álláspontjának kritizálásán keresztül, közösen elfogadott indokok és bizonyítékok alapján.
- Tudományos vita (a racionális vita egy fajtája). Az adott tudomány alaptételeiből (premisszáiból) indul ki és az adott tudomány módszereit használja.
- Tárgyalás. A felek érdekeiket védik. Cél a nyereség növelése és a veszteség csökkentése. Nem feltétlenül tartalmaz csak logikai elemeket (általában pénzügyi, üzleti tárgyalás jellegű).

A vita mint dialógus:

---

⁵¹ A témához lásd Margitay Tihamér 2007. *Az érvelés mestersége*. Budapest, Typotex.

- A vita alapvetően egy dialógus, hiszen két vagy több fél párbeszédét jelenti (nem monológ).
- Az érvelés szempontjából a leghatékonyabb a racionális vita, mert itt érvényesülhet leginkább a dialógus jelleg.
- A dialógus során használt nyelv nem csak leíró, ábrázoló, kijelentő, rögzítő funkciót tölt be, hanem bizonyos cselekvést „hajt végre”. Pl. Bocsánatot kérek. Az ülést berekesztem. Önöket házastársaknak nyilvánítom. stb. Az ilyen típusú megnyilatkozásokat performatívumoknak nevezzük (beszéd-cselekvés, beszéd-aktus).⁵²
- Amikor a nyelv segítségével megnyilatkozunk, akkor egyrészt mondunk valamit (lokúció=valaminek a kimondása), másrészt cselekszünk valamit (illokúció=valaminek a végrehajtása).
- A dialógus során használt illokúciós aktus sikerességének feltételei:
  - A sikeres lokúciós aktus: amit mondunk, az grammatikailag legyen helyes és legyen értelmes.
  - A tartalmi feltételek megléte. A mondat tartalmára vonatkozó követelményeknek teljesülniük kell. Nem ígérhetünk lehetetlent, vagy ami már megtörtént pl. Megígérem, hogy lehozom a csillagot az égről. Ez tartalmi szempontból lehetetlen, tehát „sikertelen” kijelentés.
  - A beszédhelyzetben részt vevők szándéka, szociális helyzete, társadalmi gyakorlata is befolyásolja az illokúciós aktus sikerét. pl. Az anyakönyvvezető kijelentése „Én házastársaknak nyilvánítom Önöket” akkor „sikeres”, ha a felek szándéka erre irányul és teljesülnek bizonyos formai feltételek. Ebből a szempontból hasonló a helyzet bizonyos szentségek kiszolgáltatásánál is, abban az esetben is teljesülnie kell mindhárom feltételnek.

A racionális vita általános szabályai:

- Legyen közös cél: rövid vagy hosszú távú – taktikai vagy stratégiai.
- Legyen együttműködés: informatívvitás, igazmondás, relevancia, érthetőség, világosság, megértésre törekvés.

A racionális vita speciális szabályai:

- Konfrontációs szabályok:
  - Meg kell egyezni a vita tárgyában.
  - Az álláspontokat világossá kell tenni.

---

⁵² Lásd Austin, John L. 1990. *Tetten ért szavak*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

- Az álláspontok mellett el kell köteleződni ill. jelezni kell a változást.
- Argumentációs szabályok:
  - Az álláspontot indokolni kell.
  - A kritikát érvekkel kell alátámasztani.
  - A másik fél elköteleződéseit figyelembe kell venni (nem tulajdonítható a másinak olyan elköteleződés, amellyel nem rendelkezik, vagy ha igen, akkor azt indokolni kell).
- Dramaturgiai szabályok:
  - Kontrollálni kell az érzelmeket, indulatokat.
  - Tolerancia a másik nézeteivel, elköteleződéseivel, érzelmeivel kapcsolatban.
  - Tárgyilagos értékelésre való törekvés.
  - Elfogultság kontrollálása.
  - A vélemény kifejtésének a biztosítása.
  - A releváns kérdések megfogalmazásának és megválaszolásának a biztosítása.
  - A vita egyoldalú megszakításának az elkerülése.

A helytelen racionális vita (látszatvita):

- Racionális vitának feltüntetett (álcázott) vita. Kockázatos és veszélyes, mert a racionális vita benyomását keltve hoz érvényesítendő, betartandó következtetéseket.
- Jellemzői: érzelmi túlfűtöttség, megszegényítés, dramaturgiai szabályok semmibevétele, pragmatikus kérdések patetikus kezelése vagy morális síkra terelése, morális fenyegetés, megértés hiánya, önkritika hiánya stb.

A vita „eszközei”:

A hatékony vitához többféle „eszköz” áll a rendelkezésünkre: a nyelv, adatok és statisztikák, az okság bemutatása, analógiák, kérdések stb.

A nyelv

A vita egyik legfontosabb „eszköze”.

Ügyelni kell a szavak kognitív és emotív jelentésére/tartalmára. A kognitív jelentés az az információtartalom, amit a kifejezés hordoz. Emotív jelentés, amely a beszélőnek a kifejezéshez kapcsolódó érzéseit, értékelését tartalmazza. Pl.: nemzeti érzelmű – nacionalista, mellébeszél – kiegészítő információt ad, érdekes megjelenésű – ronda. A kétféle jelentés következménye lehet a véleménykülönbség és a viszonyulásbeli különbség.

Nyelvi eljárások és hibák az érvelés során:

- definíciók megadása,
- a lényeg meghatározása,

- átminősítés (amikor egy kifejezés helyett egy számunkra kedvezőbb kognitív jelentésű kifejezést vezetünk be),
- beállítás megváltoztatása (ha ellentétes emotív tartalmú kifejezést használunk),
- kétértelműség,
- homályosság,
- a szavakon való vitázás,
- demagógia (többértelmű, túl általános beszéd, melynek kevés a kognitív tartalma, de erős az emotív tartalma),
- csúszaérvelés stb.

Adatok, induktív általánosítás, statisztikák

Az érvelés szempontjából fontos a használatuk, általában erős meggyőző hatásuk van. A hiteleséget, a hozzáértést, a szakszerűséget is jelzik. Fontos szempontok és elvárások velük szemben:

- Hogyan történt az adatok előállítása (módszer, minta, reprezentativitás, általánosítás stb.).
- Kerülni kell az adatok alapján az induktív általánosítást.
- Értelmetlen, hozzáférhetetlen adatok nem használhatóak.
- Ügyelni kell a statisztikus következtetések hibáira (adatok szórása, átlagolás, arányok felállítása stb.).
- Helyesen kell interpretálni, értékelni az adatokat.
- Célszerű ábrázolni az adatokat (táblázat, kördiagram stb.).

Okság

Döntő jelentőségű a viták során az okság ismerete. Az ok-okozati összefüggések ismerete a jelenség megértését, átlátását, magyarázatát jelenti. Meg kell tudni különböztetni a szükséges és/vagy elégséges okokat. Fontos az oksági törvények/törvényszerűségek feltárása/felismerése.

Az ok-okozati összefüggések alkalmazásának hibái:

- A korreláció nem ismerete (események kölcsönös okai egymásnak, visszacsatolás áll fenn köztük stb.)
- A „post hoc” (post hoc ergo propter hoc) hiba. Utána, tehát miatta érvelés. (pl. ha magamhoz veszem a kabalaállatkámat utána mindig jól vizsgázok).
- A kontrafaktuális (tényellenes) hipotézis. pl. Már rég híres tudós lennék, ha Amerikában élnék.
- A dominóhatás. „Láncreakció”, elfogadhatatlan következmény.
- Az utótag állítása. Az egyik leggyakoribb hiba. Ha A-ból következik B, akkor elfogadjuk, hogy B-ből következik A. Pl. A napsugaraktól lesznek melegek a testek. A testek melegedésétől lesznek a napsugarak.

- A származási hiba. Ha B A-ból ered, akkor elfogadjuk, hogy A tulajdonsága igaz B-re is. pl. Péter fia Tamásnak. Tamás jó filozófus. Tehát Péter is jó filozófus.
- A „szerencsejátékos” hiba. Pl. Mivel 5 éve ugyanarra a lóra fogadok, tehát most már hamarosan nyerni fogok.

Analógiák

Az analógia két különböző dolog összehasonlítása. Két dolog bizonyos szempontú hasonlóságából következtetünk arra, hogy más szempontból is hasonlóak.

Nagyon gyakori az analógia használata a megértés elősegítése miatt, retorikai szempontból hasznos, de sokszor téves az analógiás viszony felállítása. pl. Az adócsaló ugyanúgy meglopja az embereket, mint a tolvaj, tehát ahogy büntetik az adócsalót úgy kell büntetni a tolvajt. A megállapítás valóban tartalmaz hasonlóságot, analógiát, de ebből nem következhet az azonos megítélés. Vagy pl. A haj az anya testének a része azt tesz vele, amit akar. A magzat az anya testének a része, azt tesz vele, amit akar.

Az analógiák használatánál fontos lépések:

- Osztályozás (a fenti példában az adócsalók és a tolvajok egy osztályba tartoznak hasonlóságuk miatt).
- Helyes eljárás melletti érvelés (az előző példában a büntetés eljárásának a hasonlóságát állíthatjuk).
- Az ismertről az ismeretlenre következtetés (pl. gyógyszer kísérletekből az emberre vonatkoztatunk a hasonlóság alapján).
- Előrejelzés (pl. egy ország politikai fejlődésének jegyeiből következtetünk a hasonlóság alapján egy másik országban bekövetkező eseményre).

Kérdések és válaszok

A racionális vita során fontos szerepe van a kérdéseknek és a válaszoknak is. Pontosíthatják, érthetőbbé tehetik (ugyanakkor sokszor ellehetetlenítik) az álláspontokat. A kérdésekkel lehet segíteni és lehet ártani is a másik félnek.

A hibás kérdés:

- A túl általános kérdés.
- Az agresszív kérdés.
- A komplex kérdés (amely túl sokat kérdez).
- A túl sokat állító kérdés.

A leggyakoribb válaszadási hiba a mellébeszélés. Jelei lehetnek:

- A válaszadó egyet ért a kérdés motivációjával.
- A válaszadó egyet ért a kérdés előfeltevésével.
- A válaszadó az előzményekről beszél.

- A válaszadó felsorolja a lehetséges alternatívákat, de nem foglal állást.
- A válaszadó érzékelteti a választ, de nem mondja ki.
- A válaszadó beszél a jó válasszal szemben támasztott követelményekről, de nem mondja ki a választ.

A vita során előforduló logikai hibák okai:

- A logikailag gyenge pontok (testi-pszichés adottságok; a nevelés, a szocializáció eredményei; stb.):
  - Érzelmi kapcsolatok.
  - Személyes szféra.
  - Rokoni kapcsolatok.
  - Érdek kapcsolatok.
  - Vallási kérdések.
  - Politikai kérdések stb.
- A logikailag hibás stratégiák:
  - „Győzni kell mindenáron”.
  - „Úgyis örök vesztes vagyok”.
  - „Én úgy gondolom” (tárgyilagosság, nyitottság hiánya).
  - Mellékvágányok használata (félreértés, csúsztatás, álláspont változtatás stb.).
- A logikailag hibás érvelések:
  - Személy támadása (nem az érv).
  - A nem tudásra való apellálás.
  - Körbeforgás.
  - Nem elégséges ok.
  - Hamis dilemma.
  - Rossz hivatkozás (elfogult szakemberre, elavult műre stb.)
  - Definiálatlan kifejezés.
  - Kétértelműség.
  - Szerencsejátékos érvelés.
  - Tekintélyelv.
  - A származási hiba.
  - Árnyékbokszolás, szalmabábérvelés, „torzított álláspont”.
  - A „csúszos lejtő” hiba.
  - Az „álmélység” hiba.
  - Érzelmi zsarolás stb.

Az érvelés írásbeli formájáról⁵³

---

⁵³ A témához lásd Fercsik Erzsébet 2003. *Dolgozatírás - felsőfokon*. Budapest, Krónika Nova Kiadó.

Itt a szakmai jellegű (szemináriumi dolgozat, tudományos diákköri dolgozat, szakdolgozat stb.) írások általános elvárásainak az ismertetése következik. Az egyes szakmák, egyetemek, intézetek természetesen ettől eltérő, speciális igényeket is megfogalmazhatnak.

Forma

Papír: A könnyű kezelés és az olvashatóság miatt célszerű a fehér színű, legalább 55 grammos papír használata.

Margó: Bal oldal 4 cm; jobb oldal 3 cm; felső, alsó margó 2,5 cm

Oldalszám: Felül vagy alul középen vagy jobb oldalon (egy dolgozaton belül mindig ugyanott).

Fejléc: Rövidebb munkánál nem indokolt.

Lábjegyzet: A szövegben sorszámmal jelöljük és a lap aljára írjuk, a főszövegtől kisebb betűmérettel. A lábjegyzetek lehetőleg ne nyúljanak át a következő oldalra.

Betűtípus: Célszerű a Times New Roman használata, más betűk általában nehezítik az olvasást. Egy munkán belül egy betűtípust használjunk.

Betűméret: A 12-es a legjobban olvasható.

Sortávolság: Az 1,5-es a legjobban olvasható.

Sorkizárás: Áttekinthetőbb, rendezettebb a dolgozat, mint pl. a balra zárásnál.

Kiemelés: Általában kerülendő a különféle szövegszerkesztési ötletek használata egy tudományos munkában.

Félkövér (bold): Csak fogalomtárnál vagy szószedettnél célszerű használni, esetleg fejezetcímeknél.

Dőlt (kurzív): A megkülönböztetés jelzésére alkalmas, általában az idézeteknél és a művek címénél használatos.

Nagybetű (verzál): Megtöri a szöveget, ezért nem célszerű használni, kivétel, ha a helyesírás megköveteli pl. mozaikszavaknál.

Ritkítás: Megnehezíti az olvasást, használata nem célszerű.

Kiskapitális: A szerzők nevénel használják, bizonyos esetekben.

Keret, raszter, aláhúzás: Használata nem célszerű, mivel zavaró hatású.

Tagolás - Makroszerkezet

A dolgozat részei:

Járulékos részek a dolgozat elején (nem mindegyik járulékos rész használata kötelező):

- Borító: Általában a szerző nevét és a dolgozat címét, a készítés évét tartalmazza.

- Belső címlap: Már több adatot tartalmaz (pl. témavezető, szak stb.)
- Tartalomjegyzék: A tartalomjegyzékben a „Tartalomjegyzék” cím nem szerepel, de az oldalszámozásnál figyelembe kell venni. A tartalomjegyzék külső megjelenésében is tükrözze a fejezetek egymáshoz való viszonyát és a dolgozat logikai felépítését. A különböző betűméretek helyett áttekinthetőbb a számozás használata (I.1.; 1.1; 1.a); stb.)
- Mottó: Nem szükségszerű, csak találó, hatásos mottót célszerű használni.

Főszöveg:

- Bevezetés (fejezetek, alfejezetek). Általában a dolgozat 5-12 %-a, szempontja: „Mondd el, hogy mit fogsz mondani.” A bevezetés feladata az érdeklődés felkeltése, a téma bemutatása, a dolgozat céljának és esetleges eredményének a bemutatása, a témaválasztás indoklása, a módszer rövid bemutatása vagy megemlítése, esetleg köszönetnyilvánítás (személyeknek, intézményeknek általában fontossági vagy betűrendi sorrendben) stb.
- Tárgyalás (fejezetek, alfejezetek). Általában a dolgozat 80-82 %-a, szempontja: „Mondd el, amit el akarsz mondani.” Mindenképpen több fejezetre kell felosztani az áttekinthetőség miatt. Itt lehet ismertetni a kutatási módszert, az anyaggyűjtést részletesen. Itt célszerű áttekinteni a téma szakirodalmát. Be kell mutatni saját álláspontunkat, adatainkat, véleményünket stb. Az elrendezés lehet időrend szerint, oksági kapcsolat szerint, vagy logikai viszonyok szerint. Itt kell használni a dolgozat témájától függően az illusztrációkat, idézeteket, riportrészleteket, statisztikákat, adatokat stb. A Tárgyalás utolsó fejezetében a saját eredményeket kell bemutatni, miben járultunk hozzá a témához, mivel gazdagítottuk az adott téma irodalmát vagy módszerét stb.
- Befejezés (fejezetek, alfejezetek). Általában a dolgozat 8-10 %-a, szempontja: „Mondd el, hogy mit mondtál el.” A Befejezés összefoglalja a dolgozat mondanivalóját, rámutat a fejezetek közötti összefüggésekre, kijelöli a további feladatokat, akár a dolgozat írója akár a téma más kutatója számára. A Befejezést célszerű „összehangolni” a Bevezetéssel, látszódjon a Bevezetés célkitűzéseinek a megvalósulása.

Járulékos részek a dolgozat végén (nem mindegyik járulékos rész használata kötelező):

- **Rezümé:** Rövid összefoglalás, áttekintés, tartalmi kivonat (max. 1 oldal). Röviden tartalmazza a dolgozat témáját, a témaválasztás indoklását, az esetleges szakirodalmi kapcsolódásokat, a módszereket, az eredményeket, az alapvető következtetéseket. Célja az érdeklődés felkeltése, szerepelhet idegen nyelven is.
- **Irodalomjegyzék:** Fontos tájékoztatás a szerző szakirodalmi jártasságáról! Azokat a műveket kell felsorolni, amelyeket a dolgozat írója valóban felhasznált. A szerzők abc sorrendjében kell megadni, esetleg lehet csoportosítani (magyar nyelvű, idegen nyelvű, forrás, másodlagos irodalom, önálló kötetek, tanulmányok, egyéb források stb.).
- **Mellékletek** (adattár, táblázatok, ábrák, kérdőívek stb.) Sok esetben, ha nem teszi zsúfolttá a Tárgyalást, akkor célszerűbb ott elhelyezni a táblázatokat, ábrákat.
- **Névmutató:** Nagyobb terjedelmű műveknél célszerű használni.
- **Tárgymutató:** Nagyobb terjedelmű műveknél célszerű használni.

Tagolás - Mikroszerkezet

- **A bekezdés:** A szöveg tagolását teszi lehetővé. Egy bekezdés mondatai között szoros kapcsolat van. A bekezdés (a beljebb kezdés) megkönnyíti a szöveg áttekintését és befogadását.
- **Írásjelek:** Tudományos művekben a kijelentő mondat (pont) használata a gyakori és a megfelelő. Kettőspont felsorolásoknál használatos. Közbevetést vesszővel, gondolatjellel, zárójellel illeszthetünk be.
- **Az idézés és a hivatkozás:** Az idézet a hitelességet, az álláspontunk (gondolatmenetünk) megerősítését és a témában való jártasságot is jelzi. Idézhetünk olyan szöveget, amellyel egyetértünk, de olyat is, amellyel nem, de minden esetben jelezni kell a saját álláspontunkat az idézettel kapcsolatban (vagy az idézet rész előtt vagy az idézet után). Az idézés lehet szó szerinti vagy tartalmi, de minden esetben meg kell adni az idézet helyét. Idegen nyelvű kötetből vett idézetnél célszerű megadni az eredeti nyelvű szöveget is a fordítás ellenőrzése miatt. Ilyenkor közölni kell, hogy a fordítás tőlünk vagy más fordítótól származik. Általában az első előforduló lábjegyzetben lehet jelezni „Amennyiben külön nincs jelölve a fordítások a szerzőtől származnak”. Idézetben belüli idézetnél a „lúdláb” használatos (hármasszó idézés esetén az „aposztróf”). Az idézett szövegben a kihagyott részt három ponttal jelöljük (nagyobb kihagyott

rész esetén három pont szögletes zárójelben). Az idézetben levő elírást, sajátosságot, helyesírási hibát szögletes zárójelbe tett sic! jelzéssel láthatjuk el. Amennyiben idézetünk nem az eredeti mondat elején kezdődik, akkor az idézőjel után három ponttal kezdünk. Közismert tényekre, általánosan elterjedt ismeretekre ne hivatkozzunk!

- A hivatkozás és az irodalomjegyzék formájáról: Magyarországon nincs kötelező forma, a különböző tudományok, egyetemek, tanszékek, kiadók stb., más-más formákat használnak. De mindenképpen azonos formát kell használni egy dolgozaton belül! Az irodalom megadásánál mindenképpen szerepeljen a szerző(k) neve, a kiadás éve, a cím, a kiadás helye, a kiadó neve. Néhány forrás a formai követelményekhez:
  - A pszichológiában használt ún. APA-stílusról: <http://www.apastyle.org/>
  - A *Magyar Pedagógia* formai elvárásairól: <http://www.magyarpedagogia.hu/?pid=50>
  - A *Magyar Filozófiai Szemle* formai elvárásairól: <http://filozofiaiszemle.net/hu/szerzoinknek/>
  - A *Történelmi Szemle* formai elvárásairól:
    - https://tti.btk.mta.hu/images/esemenyek/2018/Tortenelemi_Szemle_kozlesi_szabalyok.pdf
  - Az *Irodalmi Szemle* formai elvárásairól: <http://itk.iti.mta.hu/szabvany.htm>
  - A *socio.hu* az MTA Szociológiai Intézet lapjának formai elvárásairól: <https://socio.hu/szerzoinknek>
  - Az *Alkalmazott Pszichológia* formai elvárásairól: http://ap.elte.hu/wp-content/uploads/2019/05/formai_eloirasok_AP_2019.pdf

Nyelvhelyesség és helyesírás

Meg kell felelni az általános nyelvi formáknak és szabályoknak, valamint helyesen kell használni az adott tudomány szaknyelvét.

Az elektronikus prezentációról⁵⁴

Az elektronikus prezentáció készítése a bölcsészképzés során (kiselőadás, kutatási beszámoló, szakdolgozatvédelem stb.) és a

---

⁵⁴ A témához lásd Lőrincz Éva Anna – Sturcz Zoltán 2013. *Prezentáció*. Budapest, Typotex. és Reynolds, Garr 2017. *PreZENTáció. Egyszerű ötletek a prezentációk készítéséhez és előadásához*. Budapest, HVG.

különböző-szakmai tevékenység során (tanári előadás, bemutató, vitaindító, konferencia előadás stb.) is elkerülhetetlen. A prezentáció – a továbbiakban itt mindig elektronikus prezentációt jelent – nagymértékben hozzájárul az adott téma eredményesebb, hatékonyan bemutatásához (felkelti az érdeklődést, motivál, informatív, interaktív, dinamikus, komplex stb.).

A prezentációval kapcsolatos tevékenységek:

1. A prezentáció előkészítése.
2. A prezentáció elkészítése.
3. A prezentáció megtartása.
4. A prezentáció értékelése.

1. A prezentáció előkészítése

A konkrét diásor elkészítését megelőző tevékenység.

Helyzetelemzés:

A prezentáció céljának és a körülményeknek, adottságoknak a feltérképezése, elemzése.

- Célelemzés. Mi a prezentáció célja? (új elméleti eredmények és/vagy új kutatási eredmények bemutatása; információk átadása; gondolatmenet ismertetése; saját álláspont megvédése; érdeklődés felkeltése; vita elindítása stb.)
- Közönségelemzés. Kik a prezentáció hallgatói? (létszám; életkor; összetétel – szakértő, laikus, kritikus tb.; a közönség viszonya a témához – érdeklődő, kíváncsi, motivált stb.; a közönség viszonya az előadóhoz – elfogadó, elutasító, közömbös stb.)
- Helyszínelemzés. Hol lesz megtartva a prezentáció? (a terem helye, mérete, berendezése; a terem akusztikus, vizuális adottságai – halhatóság, láthatóság; technikai felszereltség; stb.)
- Időelemzés: Mennyi idő áll rendelkezésre? (fontos az adott időkeretnek megfelelően a bemutatandó téma arányos elosztása; a diák számának a meghatározása – átlagosan 1 diára 1 perc számolható)

Szemponatok figyelembevétele

A prezentáció jellegéből következően többféle szempontot kell figyelembe venni már az előkészítés folyamán.

- Tartalmi szempontok: A prezentáció tartalmának megfelelő elemek megléte (bevezetés, kifejtés, összefoglalás, értékelés, szakirodalom ismertetése, grafikon, táblázat stb.). Ezek a prezentáció jellegétől függően változhatnak (elméleti jellegű prezentációnál szükséges lehet a szakirodalom bemutatása,

értékelése; kutatási jellegű prezentációnál szükséges lehet a grafikonok, táblázatok bemutatása, értékelése).

- Formai szempontok: Külsőalak, elrendezés, szövegszerkesztés, képméret, képminőség, betűtípus, betűnagyság, háttér (a dián a szöveg és a kép arányosan legyen elosztva, ne legyen túlszűfolt és ne legyenek nagy üres részek; a szöveg „sorkizárt” legyen; lehetőleg azonos betűtípus és maximum 3 féle betűméret legyen – a címnek, alcímnek a szövegnek; a háttér legyen jellegzetes és olyan amelyben jól látható a többi információ; stb.).
- Esztétikai szempontok: Látvány, színek, kontraszt, harmónia/összhang a tartalom és a forma között stb.
- Nyelvhelyességi szempontok (a prezentáció nyelvének megfelelően): Helyesírás, ékezetek, központosítás, fogalmazás, stílus stb.
- Etikai szempontok: Ne legyen bántó vagy sértő, kellemetlenséget vagy zavart kiváltó; ne legyen diszkriminatív stb.
- Jogi szempontok: Források megadása (szövegnél és képeknél is); plágium; nem használható jogszabállyal védett vagy tiltott szöveg; törekedni kell a jogi vita elkerülésére stb.
- Speciális szakmai szempontok: A tudomány, a tantárgy jellegéből adódó elvárások (források, jogszabályok megadása; módszerek kiválasztása stb.).

2. A prezentáció elkészítése

- Címadás: érdeklődést felkeltő, tájékoztató, informáló, érthető, megjegyezhető (rövid), kifejező stb. (a cím a későbbi összeállítás során módosulhat, érdemes először csak ún. munkacímet használni).
- Mottó kiválasztása: Nem kötelező, de egy jó mottó figyelemfelkeltő és jelzi a prezentáció jellegét, tartalmát.
- Anyaggyűjtés: Szakirodalom, ötletek, példák, kérdőívek stb.
- Vázlatkészítés: A prezentáció fő pontjainak meghatározása. A rövid vázlat összeállításához hasznos lehet a „liftpróba elvégzése”: képzeljük el, hogy egy előre egyeztetett 20 perces megbeszélést az üzleti partnerünk váratlan okok miatt lemond és hagy 5 percet a mondandónkra, amíg a lifttel leér a kijáratig.
- A diasor összeállítása: A vázlatnak megfelelően. Itt fontos a tartalmi és formai szempontok elsődleges figyelembevétele!
- Néhány tanács a diasor összeállításához:
  - A prezentáció alapvető célja, hogy alátámassza a mondanivalónkat és a hallgatóságnak érdekessé és

- érthetővé tegye azt. Nem kell mindent „betenni” a diákba, kísérjük élőbeszéddel azokat.
- Az egyes diák kapcsolódjanak egymáshoz, legyen valamilyen logikai, időbeli, térbeli kapcsolódás köztük. A témaváltás viszont legyen határozottan jelezve.
  - Használjunk képeket. Ez jobban felkelti a hallgatóság érdeklődését és emlékezetesebbé teszi az előadásunkat.
  - A témától függően használhatunk váratlan, meglepő vagy az érzelmekre ható diákat is, de ügyelni kell a hitelességre és a mértéktartásra.
  - A témához kapcsolódó fontos grafikonok, táblázatok, jogszabályok, előírások, idézetek szerepeljenek a diákon.
  - A diák legyenek „szépek” arányosak, kiegyensúlyozottak. Ne legyen sem „üres”, sem „zsúfolt” a dia (a szöveg, a színek, a képek elosztása legyen arányos).
  - Amennyiben hosszú szöveg szerepel egy dián (pl. felsorolás), akkor lehetőleg ne egyszerre jelenjen meg.
  - Legyen jól látható a szöveg és a kép (kontraszt, színek erőssége).
  - Felesleges dolgok nem kellenek a diákra (pl. minden dián a név, az előadás címe felesleges). Persze a kiemelt mondanó ismétlése előfordulhat.
  - Nem kellenek kirívó effektek (képek, szövegek villogása, pattogása stb.). A prezentációnk során a témánk a fontos, a diasor a téma „szolgáltatában” készüljön el, nem pedig önmagáért.
  - Az egyes diákon ügyeljünk a jel/zaj viszonyra (a „zaj” a dián szereplő olyan szöveg vagy kép, amely zavarja a „jel”, az információ átadását).
  - A diasor végén legyen összefoglalás, szükség esetén értékelés, valamint a felhasznált irodalom ismertetése. Szerepelhet az utolsó diákon köszönetnyilvánítás is az esetleges közreműködők, segítők felé pl. „Itt szeretném megköszöni xy segítségét”, vagy a hallgatóság felé pl. „Köszönöm megtisztelő figyelmüket!”
- Ellenőrzés: Diavetítés üzemmódban történjen, így jól láthatóak az esetleges hibák. Ami a monitortól 2-3 méterre jól látható, olvasható, az kivetítve is ilyen lesz (általában a 16-os betűméretnél kisebbet már nem célszerű használni). Fontos ellenőrizni a rendelkezésre álló idő betartását is!

- Korrigálás véglegesítés: Az ellenőrzés során feltárt hibák javítása. Itt főleg az időkeret betartása miatt szükséges a korrigálás.
- Újabb ellenőrzés: Ne a hallgatóság előtt derüljenek ki hiányosságok, technikai hibák!

Handout készítése: Hasznos és sok esetben elvárt a handout (kiosztmány) elkészítése is. A handout 1 oldalnál ne legyen hosszabb. Foglalja össze a prezentáció főbb részeit, de ne a prezentációval párhuzamos „kisprezentáció” legyen (a handout nem rezümé). Inkább legyen összhangban a prezentációval, igazodjon hozzá. A handout szerepe a hallgatóságot irányítása, vezetése és informálása.

A diásor elkészítésénél lehet használni a PowerPoint alkalmazást vagy a „prezi”.

A PowerPoint inkább egy lineáris felépítésű „visszafogottabb” előadást tesz lehetővé. A tudományos jelleg linearitását, egymásra épülését rendszerességét, rendezettségét jobban visszaadja, ezért inkább alkalmas tudományos és szakmai témák bemutatására.

A „prezi” a Műegyetemen kifejlesztett prezentációkészítő alkalmazás, amely dinamikus, kreatív (jellemzői: a „végtelen vászon” minden irányba „mozoghatunk”; a „zoomolás” kicsinyítés nagyítás; a „forgatás” többféle perspektívából való bemutatás); de inkább új ötletek, fejlesztések bemutatására, érdeklődés felkeltésére, reklámozásra alkalmasabb.

(Természetesen a PowerPoint-ban is vannak új elemek, kiegészítések mellyel dinamikusabbá tehető; és a „prezibe” is beágyazható a PowerPoint diásor)

3. A prezentáció megtartása

Itt is érvényesek az előadás megtartásával kapcsolatos retorikai elvárások (érthető, hangos beszéd; hangszín, beszédtempó, szünetek, hangsúlyok; metakommunikáció, testtartás, mimika, gesztikuláció, mozgás, öltözet stb.).

Hibák a prezentáció megtartásakor:

- A dián lévő szöveg monoton felolvasása (nem kell mindent felolvasni, hiszen ezt megteszi a közönség is).
- A hallgatósággal való kapcsolat hiánya (a prezentáció nem felolvasás, hanem interaktív kapcsolat a közönséggel).
- A hallgatóság reakcióinak a figyelmen kívül hagyása.
- Gyakori elnézésekérés a diákon levő hibákért, lehetőleg ne legyenek hibák, de ha elkerülhetetlen (pl. rossz minőségű

képanyag állt csak rendelkezésre), akkor elég az elején elnézést kérni ezért).

- A hallgatóság „kegyeinek” az erőltetett keresése (viccelődés, poénkodás stb.).
- Közönséges, vagy sértő megfogalmazások (az előadó tisztelje a hallgatóságot).
- A megadott időkeret figyelmen kívül hagyása (az egyik legnagyobb és leggyakoribb hiba). Ezért fontos az elkészítés során az ellenőrzés. Inkább rövidebb időre kell tervezni a prezentációt. Néhány diához legyen több példánk, hasonlatunk, kapcsolódó történetünk és ezek az időkeretnek megfelelően használhatóak, ill. elhagyhatóak. Amennyiben idő előtt befejeződik a prezentáció, fel lehet vetni a témával kapcsolatban új kérdéseket, lehetőségeket. Esetleg a hallgatóságnak lehet módja kérdéseket feltenni (bár a sok kérdés megválaszolása időtúllépést eredményezhet).

4. A prezentáció értékelése

Az eredményesség és a további prezentációk elkészítése miatt célszerű az előadónak értékelni a saját prezentációját.

- A prezentáció megtartása során tapasztalt élmények, benyomások összegzése.
- Önreflexió elkészítése (mi volt a célom, mit tettem érte, mit valósítottam meg stb.).
- Hatáselemzés. (milyen hatása volt a prezentációnak, mi váltott ki pozitív, ill. mi negatív hatást; milyen visszajelzéseket kaptam stb.).
- További teendők megfogalmazása (mit változtatnék legközelebb, mit csinálnék másképp, hogyan tudok változtatni stb.).

Ajánlott irodalom:

A föníciai Porphyriosz Bevezetése, avagy Az öt szóról. In *Magyar Filozófiai Szemle*. 1984.3-4. (az írás közismert címe: Eiszagógé)

Aczel, Richard 2000. *Hogyan írjunk esszét?* Budapest, Osiris.

Aristotelés 1979. *Organon*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Austin, John L. 1990. *Tetten ért szavak*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

- Bártfai Barnabás 2008. *Prezentáció-készítés*. Budapest, BBS-INFO Könyvkiadó.
- Bognár László. Forrai Gábor 2004. *Esszéírás és Informális logika*. Bölcsész Konzorcium. <http://www.uni-miskolc.hu/~bolantro/informalis/index.html>
- Bolberitz Pál 1998. *Bevezetés a logikába*. Budapest, Jel kiadó.
- Chomsky, Noam 1999. *Mondattani szerkezetek / Nyelv és elme*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Copi, I.M. – J. A. Gould, J.A. (szerk.) 1985. *Kortárs tanulmányok a logikaelmélet kérdéseiről*. Budapest, Gondolat.
- Fercsik Erzsébet 2003. *Dolgozatírás - felsőfokon*. Budapest, Krónika Nova Kiadó.
- Grayling A.C. (szerk.) 1997. *Filozófiai kalauz*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Goleman, Daniel 2008. *Érzelmi intelligencia*. Budapest, Háttér Kiadó.
- Hankovszky Tamás 2014. *Elsőrendű logika*. Budapest, PPKE BTK.
- Kneale, W. – M. Kneale 1987. *A logika fejlődése*. Budapest, Gondolat.
- Kormos József 2004. „Verumtamen sciendum, quod universale duplex est.” Ockham a nyelv státuszáról. In Pléh Csaba-Kampis György-Csányi Vilmos (szerk.) 2004. *Az észleléstől a nyelvig*. Budapest. Gondolat Kiadó. 25-30.
- Kormos József 2008. On the Cognitive Aspects of Language. In Kormos József 2008. *Fides et cognitio. Aquinói Szent Tamás gondolataihoz kapcsolódó tanulmányok*. Budapest, MASZTT, 139-148.
- Löffler, Winfried 2007. *Einführung in die Logik*. Stuttgart, Berlin, Köln, Kohlhammer.
- Lőrincz Éva Anna – Sturcz Zoltán 2013. *Prezentáció*. Budapest, Typotex.
- Madarász Tiborné – Pólos László – Ruzsa Imre 2006. *A logika elemei*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Margitay Tihamér 2007. *Az érvelés mestersége*. Budapest, Typotex.
- Máté András 1997. *Bevezetés a modern logikába*. Budapest, Osiris Kiadó.

- Mérő László 2001. *Új észjárások. A racionális gondolkodás ereje és korlátai.* Budapest, Tericum Kiadó.
- Mérő László 2010. *Az érzelmek logikája.* Budapest, Tericum Kiadó.
- Restall, Greg 2003. Logic. In Shand, John (Ed.) 2003. *Fundamentals of Philosophy.* London and New York, Routledge.
- Reynolds, Garr 2017. *PreZENTáció. Egyszerű ötletek a prezentációk készítéséhez és előadásához.* Budapest, HVG.
- Richard T.W. Arthur 2016. *An Introduction to Logic.* Peterborough, Broadview Press.
- Russel, Bertrand 1996. *A filozófia alapproblémái.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
- Ruzsa Imre 1998. *Logikai zsebenciklopédia.* Budapest, Áron Kiadó.
- Sainsbury, Mark 1997. Filozófiai logika. In Grayling A.C. (szerk.) 1997. *Filozófiai kalauz.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 73-139.
- Shand, John (Ed.) 2003. *Fundamentals of Philosophy.* London and New York, Routledge.
- Smullyan, Raymund 2005. *Mi a címe ennek a könyvnek? Drakula rejtélye és más logikai feladatok.* Budapest, Typotex.
- Szabó Katalin 2009. *Kommunikáció felsőfokon.* Budapest, Kossuth.
- Szivák Judit 2010. *A reflektív gondolkodás fejlesztése.* Budapest, Magyar Tehetségsegítő Szervezetek Szövetsége. <http://tehetseg.hu/konyv/reflektiv-gondolkodas-fejlesztese>
- Szőke-Milinte Enikő 2005. *A kommunikációs kompetencia fejlesztése.* Piliscsaba, PPKE BTK.
- Wansing, Heinrich – Semmling, Caroline 2011. Logik. In Breitenstein, Peggy H. – Rohbeck, Johannes (Hg.) 2011. *Philosophie. Geschichte – Disziplinen – Kompetenzen.* Stuttgart, Metzler, 213-231.
- Wöhler, Hans-Ulrich (Hg.) 1992. *Texte zum Universalienstreit 1-2.* Berlin, Akademie Verlag.
- Zentai István, Tóth Orsolya 1999. *A meggyőzés csapdái.* <http://mek.oszk.hu/05000/05035/05035.pdf>

2.2. Ismeretelmélet

Az ismeretelmélet meghatározásáról

Az ismeretelmélet az emberi megismeréssel, annak módjaival, elveivel foglalkozó filozófiai tudomány. „A ismeretelmélet az ismeret/a tudás természetével, területeivel és szerkezetével foglalkozik.”⁵⁵ Egyben a tudás érvényességét, igazolhatóságát is vizsgálja. „Az ismeretelmélet az emberi tudással és az emberi meggyőződés igazolásával foglalkozik.”⁵⁶

Az ismeretelmélet elnevezései:

- Episztemológia (episztémé = tudomány),
- Gnoszeológia (gnószisz = ismeret),
- Kritika (régies elnevezés, krinien = megítélni, elkülöníteni),
- Noetica (noéma = gondolat, ismeret),
- Logica maior (régebbi skolasztikus elnevezés).

Az ismeretelmélet témakörei:

- Az emberi megismerés módjai, formái és annak összefüggései
- A tudás természete és forrásai
- Az ismeret megalapozása, érvényessége.
- A filozófia önmegalapozása. Az ismeretelmélet a filozófia alapozó tudománya, mivel a filozófiai problémák tárgyalása ismeretelméleti állásfoglalásból is következik. Az, hogy mit fogadunk el ismeretnek már hatással van arra, hogy mit gondolunk az ismeretről és milyen összefüggéseket látunk meg vele kapcsolatban.

Az ismeretelmélet fontos alapfogalmai: tudás, igazság, alany, tárgy (szubjektum, objektum), noéma, noézis, empirizmus, racionalizmus, absztrakció, illumináció, transzcendentális stb.

---

⁵⁵ „Epistemology is concerned with the nature, scope and structure of knowledge.” In Shand, John (Ed.) 2003. *Fundamentals of Philosophy*. London and New York, Routledge, 11.

⁵⁶ „Erkenntnistheorie behandelt das menschliche Wissen und die Rechtfertigung von menschlichen Überzeugungen.” Breitenstein, Peggy H. – Rohbeck, Johannes (Hg.) 2011. *Philosophie*. Stuttgart – Weimar, Verlag J. B. Metzler, 147.

Tudás, ismeret

Általánosan azt a vélekedést, véleményt, hitet fogadjuk el ismeretnek, tudásnak, amely igazolt. Platón szerint is „... a kifejtett igaz vélemény a tudás, míg a kifejtés nélküli kívül esik a tudáson. Amit nem lehet kifejtteni, az nem megismerhető...”⁵⁷ (aléthisz doxa meta logou)

Az igazolás jellegéről:⁵⁸

- Az internalista igazoláselméletek szerint belső, közvetlen módon szerzett ismeretekkel igazolható egy igazság.
- Az externalista igazoláselméletek szerint külső, közvetett módon szerzett ismeretekkel igazolható egy igazság.

Az internalista igazoláselméletek fajtái

- Fundácionalizmus – vannak olyan alapvető hitek, amelyek belső tulajdonságaik alapján igazoltak, és ezekre (mint épületalapra) épülnek a nem alapvető hitek. Kérdés, hogy vannak-e olyan alapvető hitek, amelyek kétségbevonhatatlanok és önmagukban igazoltak?
- Koherentizmus – minden hit csak más hitekhez fűződő kapcsolatai révén igazolódik. Kérdés, hogyha nincsenek olyan alapvető hitek, amelyek kétségbevonhatatlanok és önmagukban igazoltak, akkor mire „épül” egy koherens elmélet (egymást támogatják)?

További probléma, hogy az internalista elméletek a tapasztalás, a „külső” ismeret igazolását nem fogadják el (input probléma). Továbbá az internalista elméletek nem adnak magyarázatot az igazolás természetéről, módszeréről (arról, hogy hogyan, milyen módszer alapján „épül az épület”), nem adják meg az igazolás lényegét (a lényeg problémája).

Az externalista elmélet:

- Az igazolást az igazság révén határozzák meg. Az igazoláshoz nem közvetlenül férünk hozzá, hanem valamilyen megbízható bizonyítékok (külső bizonyítékok) révén (megbízhatóság-elmélet). A megbízható, külső bizonyítékok esete sem egyszerű, mivel „külső” meggyőződéseink is lehetnek tévesek.

Az igazolás jellegéről írtak a tudománnyal kapcsolatosan válnak érthetővé. Egy tudomány az új állításait (vélekedéseit) igazolhatja a

---

⁵⁷ Platón: Theaitétosz 201.d. In Platón 2001. *Theaitétosz*. Budapest, Atlantisz 237.

⁵⁸ Bővebben lásd Sturgeon, S. – Martin, M.G.F. – Grayling, A.C. 1997. Ismeretelmélet. In Grayling A.C. (szerk.) 1997. *Filozófiai kalauz*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 30-37.

saját tudományából vet érvekkel, mégpedig úgy, hogy vagy a saját tudományának az alapvető állításaival, tételeivel (fundamentumaival) veti össze, vagy megnézi, hogy az új vélekedések mennyire függenek össze, mennyire koherensek a már meglévő tételekkel, axiómákkal. De igazolható egy tudomány új vélekedése egy külső, másik tudomány segítségével is, amely „megbízható” ebből a szempontból. Például a pszichológia egy új szakmai véleményt a pszichológián belül igazol, mégpedig úgy, hogy vagy a pszichológia alapvető tanításaival veti össze, vagy a pszichológia nézetrendszerébe próbálja beilleszteni. Lehetséges az is, hogy az igazoláshoz egy külső tudományt, mondjuk a szociológiát vagy a biológiát veszi igénybe.

Az ismeretelméleti irányzatokról

Az ismeretelméletben (leegyszerűsítve) a tudás igazolásáról három alapvető irányzat alakult ki:

- Racionalizmus (ratio = ész), mely szerint alapvetően az ész tevékenysége által teszünk szert tudásra, „minta” tudománya a matematika és a logika, az igaz ismeretekhez (tudáshoz) racionális következtetések során jutunk el. A racionalista szemlélet pozitívuma, hogy világos, érthető, határozott, rendszerezett és logikus ismeretre törekszik, negatívuma, hogy merev, rugalmatlan is lehet, valamint hátérbe szorulhatnak az érzelmi, érzékszervi elemek.
- Empirizmus (empíria = észlelet, tapasztalat), mely szerint alapvetően az érzékeléssel szerzünk tudást, „minta” tudománya a természettudományok azon köre ahol a megfigyelés, a kísérlet a fontos. Az igaz ismeretekhez (tudáshoz) a tapasztalás (érezékelés) során jutunk el. Az empirista szemlélet előnye a tényszerűség, tárgyyszerűség, pontosság és gyakorlatiasság, hátránya az elmélet, a dedukció elhagyása és a „földhözragadtság”.
- Az alanyi szemlélet. Kant ún. kopernikuszi fordulata, mely a megismert tárgyról a megismerő alanyra helyezi a hangsúlyt, és mintegy az előző kettő egyesítésére, ill. hibáinak kiküszöbölésére törekszik. A megismerő alany a priori (tapasztalás előtti) szemlélete határozza meg az igaz ismeretet (tudást). Az alanyi szemlélet pozitívuma az ember személyiségének, sajátosságainak a figyelembevétele,

negatívuma a szubjektivizmus és ez alapján a relativizmus lehetősége.

Nyilvánvaló, hogy nem lehet egyik szemléletet sem abszolutizálni. A megismerő, a megismerés módja és a megismert dolog is befolyásolja, hogy melyik lehet meghatározóbb. Egyébként pont a három szemlélet jelzi, hogy a filozófiának, ezen belül az ismeretelméletnek, mennyire „szüksége van” más tudományok eredményeire (matematika, biológia, pszichológia, orvostudomány, idegtudomány stb.). A filozófián belül is vannak ezekre a területekre „specializálódott” szakfilozófiák (elmefilozófia, tudományfilozófia, antropológia stb.).

A három alapvető irányzatot szemlélteti az alábbi példa. Amennyiben egy terembe belépő ember azt mondja, hogy az utcán ruhátlanul járnak az emberek (ez az ismeret) erre leegyszerűsítve három alapvető reagálás lehetséges. Van, aki ezt válaszolja, hogy ez nem lehetséges (ez nem ismeret), mivel tél van és az emberek nem bírnák ki ruhátlanul – ez a racionalista válasz, az ésszerűség dönti el az ismeret értékét. Van, aki azt válaszolja, hogy ezt akkor fogadja el (akkor lesz ismeret), ha saját szemével látja – ez az empirista válasz, az érzékszervi tapasztalat dönti el az ismeret értékét. Van olyan is, aki azt válaszolja, hogy szerinte ez azért fogadható el (azért ismeret), mert, aki mondja az ilyen módon ismerte meg a valóságot – ez az alanyi szemléletet előtérbe helyező válasz, az ismeret értéke a megismerő alany alapján dől el.

Az ismerethez való viszony alapján az alábbi megközelítésekről beszélhetünk:

- Az ismeretelméleti realizmus szerint ismereteink alapvetően megfelelnek a valóságnak.
- A szkepticizmus a megismerés lehetőségeit korlátozottnak tartja, és ezért tartózkodik (vagyis lemond) bármiféle ítélettől (a görög „szkeptikosz ~ körültekintően vizsgálódó, kételkedő” kifejezésből).
- A szolipszizmus szerint egyedül a saját tudat ismerhető meg, így megkérdőjelezi a külvilág létét is (a latin „solus ipse ~ egyedül ő maga” kifejezésből).
- A nihilizmus szerint semmilyen érvényes ismeret nem szerezhető sem a külvilágról, sem a tudatról.

Szkepticizmus

A filozófia örök kihívása. A mindennapi életben, de a filozófiatörténete során is mindig felmerül a kételkedés, a bizonytalanság, a „talán nem is igaz” lehetősége.

A szkepticus érvelések hivatkozási alapjai:

- a rossz, vagy nem a témának megfelelő következtetési eljárások,
- a tévedés lehetősége,
- az érzékelés korlátozottsága és viszonylagossága,
- az érzelmek, vágyak „torzító” szerepe a megismerés során,
- az álom, a módosult tudatállapotok szerepe,
- a létezők sokfélesége, komplexitása eleve lehetetlenné teszi a megismerést stb.

Ugyanakkor a módszertani szkepticizmus szükséges mivel:

- elősegíti a jobb megismerést, „maieutikus” hatása van, (maieuszis-bábáskodás),⁵⁹
- a szkepticizmus rávilágít a hiányosságokra, a problémákra,
- a szkepticizmus jelzi, annak szükségességét, hogy tudásunkat igazolni kell,
- a szkepticizmus jó „ellenszere” a hübrisznek (értelmi dölyf, elbizakodottság),
- a szkepticizmus a filozófiában egy kihívásként kell értelmezni (nem pedig úgy, mely szerint nem tudunk, vagy nem tudhatunk valamit).

A szkepticizmusra adott legjobb válasz nem a szkepticus érvek egyenkénti cáfolata, hanem annak megmutatása, hogy tudunk valóban igaz ismereteket is szerezni, valamint annak felmutatása, hogy a radikális szkepticizmus tulajdonképpen nihilizmust eredményez. A mindennapi életben és a tudományok esetében a téves ismeretek ellenére, általánosan és tendenciaszerűen mégis csak az ismeretelméleti realizmus az „életképes” szemlélet, amely szerint ismereteink alapvetően megfelelnek a valóságnak.

A „velünk született eszmék” (ideae innatae) és a „tisztá tábla” (tabula rasa) kérdése

A megismerés során gyakran felmerül, az a kérdés, hogy az új ismeret, valóban csak tisztán új ismeret – amit a tapasztalás „ír” az üres elménkre, mint tiszta táblára – vagy tartalmaz olyan elemeket

---

⁵⁹ l

Lásd Szókratész módszerénél (preszokratikus filozófia)

is, amelyek már bennünk voltak, mint velünk született eszmék. Mindkét elképzelésre találhatunk példákat. Egy nyelv, vagy egy matematikai eljárás megismerése, megtanulása, valóban új ismeret, de elménk rendelkezik „veleszületetten” azzal a képességgel, amellyel a nyelv, vagy a matematika megtanulható.

A kérdéskör bemutatásához a Descartes (ideae innatae) és a Locke (tabula rasa) által használt fogalom alkalmas, de valójában ez Platón és Arisztotelész filozófiájára vezethető vissza.

Platón (Kr. e. 427-347) gondolata a témában:

Nála a megismerés alapvetően emlékezés, „felébresztés”. A megismerendő tárgyak mintegy emlékeztetnek minket az eredetijükre, az ideájukra. Mely ideák ismerete bennünk van, csak a földi létünk miatt ez elhomályosult, a megismerendő dolgok emlékeztetnek és így kibontakoztatják a már bennünk levő ismereteket. Platónnal ez az idea-tannal válik érthetővé. Először az ideák világában éltünk és itt a földi létünk során erre emlékszünk vissza. Szerinte minden ismeret a lélekből belülről ered, és ami látszólag kívülről származik az sem más, mint a meglévő tudás „felébresztése”. Ahogy Eckhart mester is jelzi: *„Platón és vele együtt Ágoston is mondja: A lélek minden tudása önmagában van, és minden, ami kívülről hat, az nem más csak a tudás felébresztése”*⁶⁰ Platón ismeretelmélete az emlékezés gondolatára épül.

Úgy ismerünk meg, ahogyan az arckép emlékeztet arra az emberre, akinek a képmása. Ezt jól jelzi Platón a *Menón* című művében, ahol egy fiatal rabszolga magától rájön a négyzet oldalának és területének összefüggésére a jó kérdések hatására, amelyek felébresztik benne (emlékeztetik) a már meglévő tudást.⁶¹ Velünk született fogalmaink teszik lehetővé az érzékelést és a tapasztalható világ megismerését. Minden megismerés és így minden tanulás nem más, mint a bennünk már meglévő ismeret, tudás kibontása. A nevelés is csak alakít, „fordít” a nevelten, de nem „ad” olyan tudást, ami ne lenne meg előzetesen. *„A nevelés tehát éppen ennek: a megfordításnak a művészete: hogy miképp fog a lélek legkönnyebben és legeredményesebben más irányba fordulni nem pedig annak, hogy miképp lehet a látást beléoltani; mert ez már benne van, csakhogy*

---

⁶⁰ „Platon sagt und mit ihm Augustinus: Die Seele hat alles Wissen in sich, und alles, was man von außen ausüben mag, das ist nur ein Erwecken des Wissens.” Meister Eckhart: Predikt 36. In Niklaus Largier (Hg.) 1993. *Meister Eckhart Werke I*. Frankfurt am Main, Deutscher Klassiker Verlag, 388.

⁶¹ Platón 1984. *Menón*. In Patón 1984. *Platón összes művei I*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 643-724.

*nem jó irányba van fordítva, s nem arra tekint, amerre kellene; ezt kell tehát a nevelés művészetével elérnünk.*⁶²

Ez a tanításról vallott innatizmus modelljének az alapja. Melyről eszünkbe juthat a pedagógiában a Rousseau féle „kertész” modell is.

Arisztotelész (Kr. e. 384-322) gondolata a témában:

A megismerés aktív értelmi tevékenység, előfeltétele az érzékelés, a tapasztalás. Az értelem üres táblához hasonló, de képes az ismeret befogadására. A szenvedőleges (vagy szenvedő, passzív) értelem a befogadó, a cselekvő értelem (vagy aktív) pedig az, amely a fogalmi ismeretet létrehozza. Ahogy a fény láthatóvá teszi a színeket, ahhoz hasonlóan a cselekvő értelem hat a szenvedőleges értelemre, a potencialitásból átviszi az aktualitásba (vagy a ténylegességbe) és így hozza létre a fogalmat, amely a megismerés végső eredménye. A megismeréshez szükség van a megismerési képességre (potenciára) és a megismerés során ez a képesség válik ténylegessé. A tanításhoz szükséges a tanuló belső tevékenysége, a tanulási képessége, és a tanító külső tevékenysége is. A tanulás valóban új ismeretek megszerzését jelenti. A tanító az, aki a potencialitásból az aktualitásba „vezeti” át a tanulót. Vagyis a tanulóban levő képességeket felhasználva azok segítségével tanít. A tanuló saját képességeit és a tanító által átadott ismereteket felhasználva tanul. A tanulás nem csak passzív befogadás, hanem aktív tevékenység, mivel a tanuló a tanult anyagot nemcsak befogadja, hanem értékeli, belátja, rendszerezi is. Képesek vagyunk új ismeretek, vagyis a tudás megszerzésére, de ezekkel az ismeretekkel nem rendelkezünk előzetesen semmiféle módon. Az ismereteink, a tudásaink a tapasztalat alapján alakulnak ki. „*S úgy látszik, hogy a tapasztalat rokona a tudománynak és a tudatos művészetnek, mert a tudomány és a művészet a tapasztalat által alakul ki az emberben.*”⁶³

Ez pedig a konstruktivista modell alapja. Melyről eszünkbe juthat a pedagógiában a Locke féle „tabula rasa” modell.

Valójában nincs kibékíthetetlen ellentét a két filozófus elmélete közt.

- Platónnál a megismerendő dolgok emlékeztetnek és így kibontakoztatják a már bennünk levő ismereteket. Vagyis nála is szükség van a külső dolgok valamiféle „megtapasztalására”, tehát nem veti el teljesen az Arisztotelésznél fontos tapasztalást.

---

⁶² Platón 1984. Állam 518 d. In Platón 1984. *Platón összes művei II.* Budapest, Európa Könyvkiadó, 463-464.

⁶³ Arisztotelész 1992. *Metafizika.* Budapest, Hatágú Síp Alapítvány, 33. (Metafizika 981 a.)

- Arisztotelésznél a megismeréshez szükség van a megismerési képességre (potenciára) és a megismerés során ez a képesség válik ténylegessé. Ez a megismerő képesség pedig valamiféle előzetesen meglévő „ismeret”, tehát ő sem veti el teljesen a Platónnál fontos bennünk lévő ismeretet.

A mindennapi megismerés során is azt láthatjuk be, hogy valóban az ismereteink újak, de rendelkezünk öröklötten bizonyos képességekkel, adottságokkal, amelyek lehetővé teszik, hogy megismerjünk. A megismerés további folyamatában pedig az új ismeretek már a meglévőkre, az emlékekre épülnek.

A kognitív tudományról (Cognitive Science)

Az ismeretelmélet témáinak összetettségét, sokféle tudományhoz való kapcsoltságát jelzi a kognitív tudomány megjelenése is.

Az ismeretelmélet kérdéseit ma egy bizonyos értelemben filozófiai tudomány, de inkább interdiszciplináris tudomány is tárgyalja: a megismeréstudomány vagy kognitív tudomány.

A kognitív tudomány az emberi megismerést vizsgálja, több tudományhoz kapcsolódik, és eredményeiket figyelembe veszi. Kapcsolódó tudományok és (hatások): filozófia, logika (az emberi tudat, a gondolkodás „szabályai” stb.), számítástechnika (a gép mint analógia, folyamatábrák, mesterséges intelligencia stb.), pszichológia (megismerés, tudat, viselkedés, emlékezés stb.), nyelvészet (nyelvi szabályok és struktúrák stb.), biológia (agy, érzékszervek, ingerek stb.).

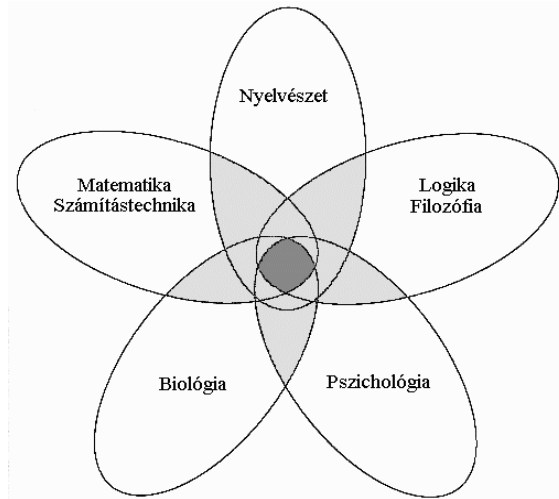
A kognitív tudomány újra „létrehozhatja” a filozófia és a szaktudományok egymás felé fordulását, egymáshoz való kapcsolódását. *„Egy kétségtelen pozitívuma azonban biztosan van a kognitív tudomány mozgalmának. Újra beemelte számos tudományba a filozofikus kérdéseket, és újra ráveszi a filozófusokat arra, hogy olvassanak természettudományt.”*⁶⁴

*„A megismeréstudomány kritikus mozzanata a megismerés megértésének keresése, legyen az valóságos vagy elvont, emberi vagy gépi. A cél az értelmes kognitív viselkedés megértése. Reményünk az, hogy mindez elvezet az emberi értelem, a tanítás és tanulás, az értelmi képességek jobb megértéséhez.”*⁶⁵

⁶⁴ Pléh Csaba 2013. *A megismeréstudomány alapjai*. Budapest, Typotex, 62.

⁶⁵ A D.A. Normantól származó idézet helye: Pléh Csaba 2013. *A megismeréstudomány alapjai*. Budapest, Typotex, 20.

A megismeréstudomány, mint számos tudományterület szemléleti metszete⁶⁶:

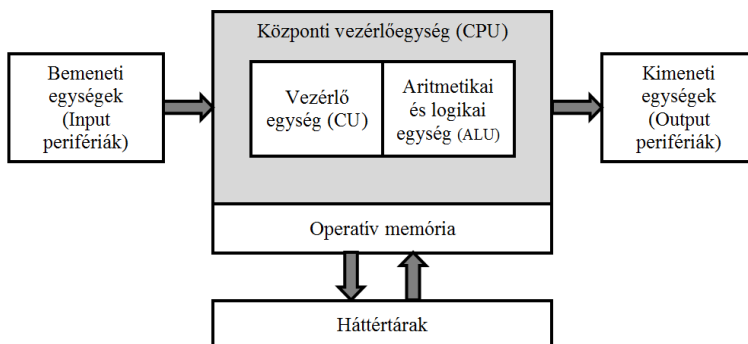
A kognitív szemlélet kialakulásában nagy szerepe volt az informatikának, a számítástechnikának. Az emberi gondolkodás jobb megértését elősegítette a számítógép működési modelljének a figyelembe vétele.

A számítógép alapvető funkcionális egységei: a perifériák (az adat ki- és bevittelt végzik), a központi vezérlő egység (vezérli a gép működését a memóriában tárolt program alapján, aritmetikai és logikai műveleteket végez), az operatív memória (a műveletek közt szükséges tárolást végzi), a háttérmemória (tárolja a programokat, az adatokat).

---

⁶⁶ Pléh Csaba 2013. *A megismeréstudomány alapjai*. Budapest, Typotex, 18.

A számítógép alapvető funkcionális egységei

A modellt az emberre alkalmazva könnyebben leírható és érthető az emberi gondolkodás, ismeretszerzés, tanulás működése. Ugyanakkor a modell alkalmazása új kérdéseket is felvet (lokalizáció, test-lélek, hardver-szoftver kölcsönhatása stb.).

Az ismeretelmélet a pedagógia szempontjából.

Az ismeretelmélet témakörei – az emberi megismerés módjai, formái és annak összefüggései, a tudás természete és forrásai, az ismeret megalapozása, érvényessége – egyben a pedagógia témái is. A tanítás és a tanulás folyamata során az ismeretelmélet és a kognitív tudomány eredményeit is érdemes figyelembe venni.

A pedagógia szempontjából a három irányzat főbb gondolatai:

- A racionalizmus alapján a tanulás elsősorban ismeretek értelmi feldolgozását, raktározását jelenti. A tanulás rendszerezett, logikusan felépített tananyagot igényel. A tanulási folyamatot következetesen, tervszerűen kell végrehajtani.
- Az empirizmus alapján a tanulás elsősorban ismeretek tapasztalati úton történő „gyűjtését” jelenti. A tanulás tananyagát az érzékszervekkel tapasztalható dolgok, események, jelenségek adják. A tanulási folyamatot a tapasztalatokhoz kell „igazítani”.
- Az alanyi szemlélet a tananyagról a tanulás alanyára helyezi a hangsúlyt. Elsősorban a tanulás alanyát, a tanulót kell megismerni. A tananyagot, és a tanulási folyamat lépéseit a tanulás alanyához kell „igazítani”.

Mindhárom irányzatnak vannak a nevelés számára érvényes, elfogadható megállapításai. Használhatóságukat a konkrét tanulás elemei (tananyag, tanuló, tanár stb.) döntik el.

Az ismerethez való viszony alapján való megközelítések esetén a pedagógia nézőpontjából levonható következtetések:

- Az ismeretelméleti realizmus alapján a tanulás tartalmi, eredményei megfelelnek a valóságnak.
- A szkepticizmus alapján a tanulás nem jogosít fel semmiféle érvényes vélemény megfogalmazására.
- A szolipszizmus alapján a tanulás nem a külvilág megismerését, hanem csak önmagunk megismerését jelenheti.
- A nihilizmus alapján a tanulás nem ad semmilyen érvényes ismeret sem a külvilágról, sem a tudatról.

A tanulást is az ismeretelméleti realizmus álláspontja „teszi” érvényessé. A ismeretelméleti szkepticizmus, a szolipszizmus és a nihilizmus a tanulás feleslegességét vagy csak részben jogosultságát jelenheti.

A kognitív tudomány a tanulási folyamat ismeretelméleti alapjairól

A kognitív tudomány/pszichológia olyan jellegzetességekre mutat rá a tanulási folyamat elemzése során, amelyek a „velünk született eszmék – tiszta tábla” (eredetileg Platón és Arisztotelész) kettőségét jelentik. Ezek a meghatározások a tanulási folyamat elemzéséből indulnak ki és a mai kognitív fejlődéslelektan eredményeit veszik figyelembe.⁶⁷ Mely eredmények egyben újabb kérdéseket vetnek fel. A mai kognitív fejlődéslelektan dilemmái:

- Elménk gazdagon strukturált vagy szegényes szerkezet. Elménk sokféle, bonyolult, részrendszer, részképesség összessége, vagy csak néhány alapvető képességgel rendelkezünk a sokféle feladat megoldásához.
- Elménk mechanizmusai területáltalánosak vagy területspecifikusak. A mechanizmusok mindig azonosak, vagy a különböző területekre más-más mechanizmusok érvényesülnek (logikára, matematikára, társas kapcsolatokra, nyelvre stb.). Képességeink azonos elvek

---

⁶⁷ Lásd Györi Miklós 2004. Értelmi fejlődés, gondolkodás, beszéd és intellektuális teljesítmény. In N. Kollár Katalin, Szabó Éva (szerk.) 2004. *Pszichológia pedagógusoknak*. Budapest, Osiris, 243-254.

szerint működnek, vagy a többféle feladathoz többféle mechanizmus tartozik.

- Elménk fejlődése folyamatos, vagy szakaszos. Az emberi megismerés folyamatosan, vagy ugrásszerűen, különböző fázisokon keresztül történik. A tudás megszerzésében egymásra épülő folyamatot, vagy pedig gyors, hirtelen változásokat figyelhetünk meg.
- Elménk veleszületett, vagy szerzett képességekkel rendelkezik. Mennyi tudással és milyen szervezettséggel rendelkezik az elme kiindulási állapotában. Amennyiben nem rendelkezünk semmilyen előzetes képességgel, tudással, akkor úgy tűnik elénk rendkívül hatékonyan és gyorsan működik. De amennyiben már génjeinkben „hordozunk” valamilyen előzetes képességet, tudást, akkor is lenyűgöző elme kombinációs képessége. Ez talán a legismertebb dilemma a tanulási folyamat elemzésekor (lásd az öröklött és környezeti tényezők szerepe).

Amennyiben jobban megvizsgáljuk a dilemmákat, akkor a tanulási folyamattal kapcsolatban valójában két alapvető elképzelésről, illetve ezek valamilyen fokú keveredéséről beszélhetünk:

- Az egyik elképzelés az innatizmus, melyre jó példa Noam Chomsky nyelvelmélete.⁶⁸ Ő a pszichikai folyamatokra helyezi a hangsúlyt. A nyelv alapvetően a gondolataink kifejezője, a nyelv a világ reprezentációjára szolgál, a nyelv a lélek kifejeződése, a nyelv maga az elme. Chomsky beszél lingvisztikai univerzálékról (általános nyelvi formákról), és öröklött mentális struktúrákról, vagyis olyan velünk született, tapasztalattól független, fajspecifikus, genetikusan információról, a priori rendszerekről, amelyek megkérdőjelezzik a nyelv csak tapasztalás utáni létrejöttét. Vagyis a nyelv nem csupán a tapasztalat után hozza létre termékeit, hanem ezek fennállnak (léteznek) valamilyen módon. Az elme alapvető szerkezeti elemei genetikailag adottak. Ezek a tudásrendszerek, modulok zárt információfeldolgozó egységek formájában születnek velünk, illetve jönnek létre az idegrendszer érése során, a gének által meghatározott módon. A tanulás alapvetően kifejlődés, érés.

---

⁶⁸ Lásd Chomsky, Noam 2003. *Mondattani szerkezetek. Nyelv és elme*. Budapest, Osiris.

- A másik elképzelés a konstruktivizmus, melyre jó példa Jean Piaget elmélete, akít joggal tekinthetünk a konstruktivizmus előfutárának.⁶⁹ Piaget az ismeret, a tudás fejlődésének a gondolatát és a fejlődés magyarázatát helyezi az előtérbe. Az emberi elme kevésbé strukturált, a genetikai tényezők nem determinálják az elme működését. Bár a megismerés fejlődésének vannak velünk született alapjai, de ezek nem kész tudásrendszerek, hanem elemi megismerési működések, ezeket nem a gének alakítják ki az idegrendszerben, hanem a fejlődés során a tapasztalat hatására épülnek fel. A tanulás során létrejövő ismeret nincs meg sem a génekben, sem a környezetben, hanem ezeket felépítjük, konstruáljuk. Az ember aktív tevékenységét hangsúlyozza a tanulás, a megismerés során. A tanulás egy konstruktív folyamat.

Itt is mindkét elképzelés filozófiai, pontosabban ismeretelméleti alapállásra vezethető vissza. Amennyiben ezen nézetek kiindulásához szeretnénk eljutni szintén Platón és Arisztotelész ismeretelmélettel kapcsolatos gondolatait kell elővennünk. Nem véletlen, hogy Platón és Arisztotelész elmélete nevezhető a filozófia két fundamentális rendszerének.

Az igazságról

A megismerés eredménye akkor lesz tudás, ha az ismeret igaz. Az igaz, az igazság elvének a meghatározása az ismeretelmélet feladata. Az igazság a filozófiának is egy elsődleges fogalma, sőt egyes vélemények szerint a filozófia nem más, mint az igazság keresése. „*Minden filozófia az igazságot keresi.*”⁷⁰ A filozófiában az igazság használata megfigyelhető az egyes filozófiai diszciplínáknál is természetesen az ott értelmezett módon.⁷¹

- A logika esetében az igazság a gondolkodás helyes használatára vonatkozik. Az a gondolkodásmód vezet

⁶⁹ Lásd Piaget, Jean 1993. *Az értelem pszichológiája*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

⁷⁰ Lévinas, Emmanuel: A filozófia és a végtelen ideája. In Lévinas, Emmanuel 1997. *Nyelv és közelség*. Pécs, Tanulmány Kiadó – Jelenkor Kiadó, 27.

⁷¹ Lásd Kormos József 2015. Az igazság értelmezésének lehetőségei a filozófiában. In Lőrincz Ildikó (szerk.) 2015. *Quid est veritas? (Jn 18,38) Teóriák, hipotézisek és az igazság viszonya*. Győr, NYME Apáczai Csere János Kar, 81-87.

igazsághoz, amely megfelel a gondolkodás logikai szabályainak, és mivel a gondolkodásunk nyelvi formában nyilvánul meg, ezért a logikai igazság a nyelvi kijelentésekben mutatható ki.

- Az ismeretelmélet esetében az igazság a megismerés eredményének az igazságára vonatkozik. Vagyis, hogy a megszerzett/létrejött ismeret megfelel-e a tényleges valóságnak, amennyiben igen, akkor beszélhetünk igaz ismeretről, igazságról. Ez az egyik leggyakrabban használt igazság fogalom a filozófiában.
- A metafizikai igazság (pontosabban fogalmazva az ontológiai igazság) azt jelenti, hogy a létezőt jellemzi, megilleti az igazság, amennyiben azonos a saját létevel. Igaz a létező, amennyiben az ami.
- Etikai értelemben az igazság a cselekvő emberre és az emberi cselekedetre vonatkozik. Igaz/igazságos az az ember, ill. emberi cselekedet, amely megfelelő, illetve arányos az adott helyzethez. Az etikai igazságból vezethető le a jogi igazság, mint az emberek közösségének az igazsága.
- Esztétikai értelemben igazság jellemzi azt az alkotást, amely megfelel az adott esztétikai kategóriáknak. Bizonyos értelemben, amelyet a belső és külső jegyek, a tartalmi és formai jegyek összhangja jellemez.

Az igazság a közgondolkodásban:

- Minden ember teljesen magától értetődően, természetesen használja nagyon sokszor és sok összefüggésben az igazság kifejezést. Triviális, hogy van igazság, de az igazság meghatározása mégsem egyszerű, sőt szinte lehetetlen.
- Az igazság a közgondolkodásban is jelenlévő és kiemelt fogalom. Alapvetően valamiféle viszonyítás, összehasonlítás eredményeként fogalmazható meg. Hordozza azt a jelentést is, hogy aki az összehasonlítás, viszonyítás alapján rendelkezik vele az jobb, az tökéletesebb, az többet ér, az megtehet valamit, az jogosult valamire.
- A közgondolkodásban megjelenő igazság jelentést jól jelzi a Magyar értelmező kéziszótár „igazság” címszava „1. Vminek igaz volta. 2. A valóság és a megismerés pontos megfelelése. 3. A valóságot hűen tükröző neki teljesen megfelelő, igazi tényállás. ... Ezt kifejező állítás, tétel. ... 4. Vmely közösségben kialakult erkölcsi eszmény, követelmény, ill. ennek érvényesülése. ... 5. A törvénynek,

*jogszabályoknak való megfelelés, ill. nekik megfelelő döntés, ítélet. ...*⁷²

Elméletek az igazságról a filozófiában

A filozófia egyes diszciplínáinál használt igazság fogalmak visszavezethetőek általánosan – több filozófiai diszciplína esetén is használható – igazságértelmezésekre.

Korrespondencia-elmélet (korrespondencia=megfelelés, megegyezés):

- Igazságról akkor beszélhetünk, ha egy kijelentés megfelel, megegyezik, kölcsönös viszonyban áll a valósággal. Amikor egy kijelentés megfelel a tényeknek, a valóságnak. Főleg ismeretelméleti szempontból kiinduló elmélet.
- Az elmélet alapja Arisztotelésznél található *„Téves, ha a létezőről azt mondjuk, hogy nem létezik és a nemlétezőről, hogy létezik. Igaz viszont, ha a létezőt létezőnek és a nemlétezőt nemlétezőnek mondjuk. Ennélfogva, aki valamiről azt mondja, hogy »létezik« vagy »nem létezik«, az vagy igazat mond vagy téved.*”⁷³
- Klasszikus megfogalmazása Aquinói Szt. Tamásnál található ez az ún. adekváció-elmélet. *„... veritas est adaequatio rei et intellectus, ... az igazság a dolog és az értelem megegyezése”*⁷⁴ Az igazság a dolog/tárgy és az értelemmel róla kialakított ismeret megfelelése. Itt az „adaequatio” a teljes megfelelést, az egyenlő értékűséget jelzi, és a megismerésre vonatkozik.
- Az elmélet nagymértékben elfogadott a filozófiában.
- Szt. Anzelm is használja ezt az értelmezést, nála az igazság egy viszonyítás, összehasonlítás alapján megállapított „rectitudo” helyesség (egyenesség).
- Ludwig Wittgenstein két kijelentés vagy tény/dolog közti relációként (viszonyként, összefüggésként) határozza meg az igazságot.
- Karl Popper a korrelációt (egymásnak való kölcsönös megfelelést) hangsúlyozza.
- Alfred Tarski korrespondencia-elméletét szemantikai (jelentéstani) elméletnek nevezik. Ő a formalizált logikai

---

⁷² Pusztai Ferenc (szerk.) 2008. *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

⁷³ Arisztotelész 1992. *Metafizika*. Budapest, Hatágu Síp Alapítvány, 118.

⁷⁴ Tamás, Aquinói Szent 1995. *A teológia foglalata I.* Budapest, Telosz, Kiadó, 106-107.

tétel jelentésének és a mindennapi nyelvhasználat jelentésének a megfelelését emeli ki.

Koherencia-elmélet (koherencia=összetartozás):

- Az igazság jellemzi azt az állítást, amely koherens az elfogadott állítások összességével, amely összetartozik/összekapcsolható a többi állítással.
- Rendszeralkotó gondolkodóknál található meg, mivel ők a rendszer tételeinek összetartozását emelik ki, az az igaz, ami beilleszthető a rendszerbe.
- Egy új tudományos tétel vagy egy új életvitelt befolyásoló értelmezés csak abban az esetben fogadható el, ha beilleszthető a már meglévő tudományos rendszerbe ill, az életvitelt befolyásoló értelmezésbe.
- Leibniz is ezt képviseli, de tipikus képviselője Hegel, ami beilleszthető a tézis-antitézis-szintézis történeti és formális rendszerébe, az igaz. *„Ez a formalizmus, amelyről fentebb már általánosságban szóltunk, s amelynek modorát itt közelebbről akarjuk jellemezni, úgy véli, hogy egy alak természetét akkor fogta fel és fejezte ki, ha a séma egy meghatározását mondotta ki róla állítmányként;”*⁷⁵

Evidencia-elmélet (evidencia=nyilvánvalóság, magától értetődöttség):

- Az igazság nem viszonyítás, méricskélés eredményeként tárul fel, hanem az igazságot teljesen nyilvánvalóan, magától értetődően, megcáfolhatatlanul ismerjük fel.
- Brentanonál és kimondottan Husserlnél található meg ez az elmélet. *„Ahol pedig tiszta evidenciához jutottunk, elértük azt, hogy valamely objektivitást tisztán szemlélve megragadunk, azaz közvetlenül magát az objektivitást ragadjuk meg, ott mindenütt ugyanilyen jogosult, ugyanilyen kétségbevonhatatlan ismerettel rendelkezünk.”*⁷⁶
- A filozófiai vizsgálódás, lényeglátás során az igazság teljesen egyértelműen tárul fel az ember számára megkérdőjelezhetetlenül. (Érdemes itt megjegyezni, hogy Edith Stein, aki Husserl tanítványa volt a vallásos misztikusok meglátásait tartja ilyen evidenciának. Az, hogy van Isten és hogy milyen, az a misztikus számára evidens, megcáfolhatatlan, teljes bizonyosság).

---

⁷⁵ Hegel. G. W.F. 1979. *A szellem fenomenológiája*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 33.

⁷⁶ Husserl, Edmund 1972. *A fenomenológia ideája*. In Vajda Mihály (vál.) 1972. *Edmund Husserl válogatott tanulmányai*. Budapest, Gondolat Kiadó, 34-35.

- Heideggernél is a lét feltárulkozása a lét megmutatkozása tartalmazza az igazságot. A görög „aletheia – el nem rejtettség” fogalmát tartja megfelelőnek az igazságra. Az igazság az, ami nem rejtőzik el, ami feltárul, ami felfedi magát, ami megmutatkozik evidens módon. *„Az igazságot előfeltételeznünk kell, az igazságnak a jelenvaló lét feltárultságaként lennie kell, ... Az igazság azonban a létező felfedtségét jelenti.”*⁷⁷

Pragmatikus-elmélet (pragmatikus=gyakorlatias):

- Igaz az, ami a gyakorlati tevékenységünk során hasznosnak, gyümölcsözőnek, sikeresnek mutatkozik.
- Ismert képviselője William James, szerinte az igazság kritériuma a gyakorlati következményekben való igazolódás. *„A pragmatikus módszer ezekben az esetekben annyit jelent, hogy megpróbáljuk mindezeket az elképzeléseket (külön-külön) saját gyakorlati következményeik felderítésén keresztül értelmezni. Miféle gyakorlati különbséget jelentene bárki számára, ha ezek közül az egyik lenne igaz a másikkal szemben?”*⁷⁸
- Az igazságot egy állítás gyakorlati következménye, „használatossága” ill. hasznossága dönti el. Pl. „Az Isten létezik” igaz, amennyiben gyakorlati haszon származik ezen kijelentésből.

Konszenzus-elmélet: (konszenzus=egyetértés, megegyezés)

- Igazság az, amiben az emberek a racionális diskurzus/kommunikáció során meg tudnak egyezni. Mivel így a megegyezés hasznos lehet a többség, a társadalom számára.
- Jürgen Habermas fogalmazta meg ezt az elméletet, melyben a racionális diskurzus/kommunikáció a meghatározó.
- A konszenzusra törekvő diskurzus fő jellegzetessége nem igaz tételek, állítások megfogalmazása, hanem magának a megegyezésnek a létrehozása.
- Igazság az, amiben az emberek a racionális diskurzus/kommunikáció során meg tudnak egyezni. Mivel így a megegyezés hasznos lehet a többség, a társadalom számára. Jürgen Habermas megfogalmazása a kommunikatív cselekvésről: *„Kommunikatív cselekvésről beszélek ezzel szemben akkor, ha a résztvevők cselekvési tervüket nem egocentrikus sikerszámításokkal, hanem a*

⁷⁷ Heidegger, Martin 2001. *Lét és idő*. Budapest, Osiris Kiadó, 265, 297.

⁷⁸ Szabó András György (vál.) 1981. *Pragmatizmus. A pragmatizmus megalapítóinak műveiből*. Budapest, Gondolat Kiadó, 147.

*kölcsönös megértés aktusával hangolják össze. A kommunikatív cselekvés során a résztvevők elsősorban nem saját sikerükre törekednek. Azzal a feltétellel követik egyéni céljaikat, hogy cselekvési terveiket közös helyzet meghatározásuk alapján egymással össze tudják egyeztetni.*⁷⁹

- A konszenzusra törekvő diskurzus fő jellegzetessége nem igaz tételek, állítások megfogalmazása, hanem magának a megegyezésnek a létrehozása. *„A diskurzus etika nem tartalmi orientációkat ad meg, csupán egy eljárást ajánl: a gyakorlati diskurzusét, amely természetesen nem az igazolt normák létrehozására, hanem javasolt és hipotetikusán megfontolt normák érvényességének vizsgálatára szolgál.*⁸⁰

Performatív-elmélet (performatív=cselekvést végrehajtó, cselekvő):

- Austin performatív nyelvelmélete a példa erre. *„... a mondat kimondása (természetesen a megfelelő körülmények között) nem leírása annak, hogy mi mondható arról, amit akkor teszek, amikor azt mondom ki, nem is annak leszögezése, hogy csinálom, hanem maga a csinálás.*⁸¹
- Performatív az olyan kijelentés, amelynek a kimondásával egy időben cselekvés is történik.
- Sikeres az a performatív kijelentés, amely igazsághoz vezető cselekvést hajt végre. Pl. Azt a kijelentést, hogy „A hajó neve ezentúl Erzsébet királyné” akkor jellemzi az igazság, ha ezentúl a hajó neve valóban Erzsébet királyné lesz.
- Az igazság nem értelmezés eredményeként, hanem a cselekvés eredményeként jön létre.

A különböző elméletek elfogadottságuk ellenére rendelkeznek hibákkal, hiányosságokkal. Ez felveti az abszolút és a relatív igazság kérdését.

- A korrespondencia-elmélet esetén kérdés, hogy a megfelelés, a megegyezés mihez képest és milyen mértékben történik. Nyilván nem történik meg pl. a megismerő és a megismert teljes, egyenlő megfelelése. De akkor milyen mértékű megfelelés jelent igazságot?
- A koherencia-elmélet alapján a rendszerbe való beilleszkedés valóban jelentheti egy állítás igazságát, de

---

⁷⁹ Habermas, Jürgen é.n. *A kommunikatív cselekvés elmélete*. Budapest: ELTE, 90-91.

⁸⁰ Habermas, Jürgen 2001. *A kommunikatív etika*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 164.

⁸¹ Austin, John L.1990. *A tetten ért szavak*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 33.

honnan erednek a rendszer alaptételei, amihez illesztünk. Azok igazsága miből ered?

- Az evidencia-elméletnél a nyilvánvalóság, a magától értetődöttség teljes belátásának mi a viszonyítási pontja, mi a kontrollja? Hiszen egy tévedés is sokszor teljesen nyilvánvaló igazságnak tűnhet valaki számára.
- A pragmatikus-elmélet teljesen viszonylagos igazságot eredményezhet. Hiszen egy alapvető erkölcsi igazságérzetet sértő állítás, cselekvés is lehet valaki számára gyakorlati szempontból hasznos, sikeres, de ezt mégsem gondoljuk az igazság megvalósulásának.
- A konszenzus-elmélet megkívánt racionális diskurzusában/kommunikációjában a megegyezés önmagában igazságot hordoz, de valójában a felek megegyezhetnek egy nyilvánvaló igazságtalanságban is. Kérdés, hogy a megegyezés ténye igazsággá tesz-e egy igazságtalanságot?
- A performatív-elmélet alapján valóban fontos a cselekvésben, a cselekvés által létrejövő igazság, de a cselekvést elvi, elméleti jellegű kijelentések, megállapítások is elindítják. A cselekvés előtt pedig célszerű ezen elvi, elméleti kijelentések igazságának az eldöntése is mielőtt a téves elvek, elméletek cselekvéssé válnának.

A kérdések, a hibák felsorolásánál az látható, hogy igazából az a kérdés merül fel, hogy van-e abszolút igazság, vagy pedig az igazság mindig relatív? Van-e olyan abszolút igazság, amelynek megfelelhethetünk, amelyhez viszonyíthatunk, kapcsolódhatunk, amely nyilvánvaló, amelyben megegyezhetünk, amelyik gyakorlati szempontból is hasznos, és amelyik a cselekvéseink alapján megvalósul?

Abszolút igazság, relatív igazság a hétköznapi életben:

- Az igazság abszolút és relatív jellegének kérdése a hétköznapi életben is gyakran felmerül a különböző vélemények, nézeteltérések, konfliktusok esetén.
- Az ember a sokféleség elfogadása, a tolerancia hangsúlyozása, a mindig új (az előzőt felülíró) tudományos eredmények elfogadása, és sokszor a felelősség elhárítása miatt hajlik az abszolút igazság elutasítására.
- Bizonyos értelemben hasznosabb vagy kényelmesebb az igazság relatív jellegének az elfogadása. Azonban mégis az tapasztalható, hogy az ember igényli az abszolút igazságot,

ami mintegy biztonságot ad a megismerésben, a cselekvésben.

- Az emberi tudásvágy, kíváncsiság is azt támasztja alá, hogy az ember nem elégszik meg a viszonylagossal, a hiányossággal rendelkezővel, hanem valami bizonyosságra, valami feltétlen, abszolút igazságra törekszik.

Abszolút igazság, relatív igazság a filozófiában:

- Az igazság a filozófiában sem lehet relatív, hiszen, amennyiben minden relatív, akkor már maga az állítás sem lehet igazság, hogy „az igazság relatív”.
- Platón egyik dialógusában Prótagorasz relativizmust hangsúlyozó homo-mensura tételét (minden mértéke az ember) elemezve kimutatta, hogy a mindenre kiterjedő relativizmus önmagát cáfolja meg.⁸²
- Husserl a *Logikai vizsgálódások* című művében a pszichologizmus kapcsán tárgyalja, hogy a relativizmus valójában nihilizmust eredményez, ami elfogadhatatlan, mivel az egész világ relativitását jelentené, még saját magunk és gondolataink (tudattartalmaink) meglétéről tett kijelentéseink is relatívak lennének. *„Az igazság relativitása maga után vonja a világegzisztencia relativitását. ... Az ember nem tudja szubjektívá tenni az igazságot úgy, hogy közben a tárgyát (amely csak akkor létezik, ha fennáll az igazság) abszolút (magánvaló) létezőnek tekinti. Nem adódna tehát semmiféle magában való világ, hanem csak egy számunkra való világ vagy bárki más számára adódó véletlenszerű fajtája a létezésnek. Ezt néhányan teljesen elfogadják; csak hogy ez igen elgondolkodtatóvá válik akkor, ha figyelembe vesszük, hogy a világhoz az én és az én tudattartalmi is hozzátartoznak.”*⁸³
- Az igazság relativitása, vagyis az, hogy az igazság attól függ, hogy honnan, milyen szempontból értelmezzük, egyben azt is jelenti, hogy nincs igazság.

---

⁸² Platón 1984. Theaitétosz. in Platón 1984. *Platón összes művei II.* Budapest, Európa Könyvkiadó, 966-968.

⁸³ „Die Relativität der Wahrheit zieht die Relativität der Weltexistenz nach sich. ... Mann kann nicht die Wahrheit subjektivieren und ihren Gegenstand (der nur ist, wenn die Wahrheit besteht) als absolut (an sich) seiend gelten lassen. Es gäbe also keine Welt an sich, sondern nur eine Welt für uns oder für irgendeine andere zufällige Spezies von Wesen. Das wird nun manchen trefflich passen; aber bedenklich mag er wohl werden, wenn wir darauf aufmerksam machen, daß zur Welt auch das Ich und seine Bewußtseinsinhalte gehören.” Husserl, Edmund 1913. *Logische Untersuchungen. Erster Band. Prolegomena zur reinen Logik.* Halle, Max Niemeyer, 121.

- Amennyiben elvetjük a relativizmust az igazsággal kapcsolatban, akkor az abszolút igazság lehetőségét fogadjuk el.

Az abszolút igazságról

- Az abszolút igazság elfogadását hangsúlyozó filozófusok (Arisztotelész és követői) az igazat, az igazságot a léttel szinonim fogalomként értelmezik (transzcendentáliaként). A lét legfőbb jegye pedig az, hogy transzcendens és a hierarchikus. Hiszen a lét – a létezők léte – számunkra nem teljesen felfogható és ugyanakkor értjük, hogy a lét különböző az egyes létezőkben, másféle, különböző mértékű, vagyis hierarchikus.
- Így a szinonima jelleg miatt az igazság is transzcendens és hierarchikus.
- Az abszolút igazság transzcendens (~ fel nem fogható, túl lévő, természetfeletti) és hierarchikus (~ rangsor szerint lévő) jellege, valamiképpen érthetővé teszi azt, hogy van relatív igazság, mert az igazságok hierarchiájában elhelyezkedő igazság szűkebb és tágabb értelemben (lentől és fentről nézve) relatívnak tűnhet. De feltételezi az abszolút igazságot, amely az igazságok hierarchiájának csúcsán helyezkedik el és teljesen nem elérhető számunkra, vagyis transzcendens.
- Az igazság abszolút (és egyben transzcendens valamint hierarchikus), ugyanakkor a nézőpontok, a vizsgálati módszerek lehetnek különbözőek és így más eredményre juthatnak követők, de ezek vagy hiányos eredmények vagy csak részeredmények vagy nincsenek pontosan meghatározva, ezért értelmezzük őket relatív igazságoknak.

Tehát a megismerés során alapvetően feltételeznünk kell az abszolút igazságot, mert egyébként az igazság keresése értelmetlen lenne. Ugyanakkor tudnunk kell, hogy az abszolút igazság hiánytalanul nem feltétlenül elérhető számunkra.

Ajánlott irodalom:

Arisztotelész 1992. *Metafizika*. Budapest, Hatágú Síp Alapítvány.

- Austin, John L. 1990. *A tetten ért szavak*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Blackburn, Simon 2011. *Nagy kérdések. Filozófia*. Budapest, Geographia Kiadó
- Bolberitz Pál 2011. *A keresztény bölcselet alapjai*. Budapest, SZIT.
- Bostrom, Nick 2015. *Szuperintelligencia*. Budapest, Ad Astra Kiadó.
- Breitenstein, Peggy H. – Rohbeck, Johannes (Hg.) 2011. *Philosophie*. Stuttgart – Weimar, Verlag J. B. Metzler.
- Chomsky, Noam 2003. *Mondattani szerkezetek. Nyelv és elme*. Budapest, Osiris.
- Clark, Andy 1999. *A megismerés építőkövei*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Dörömbözi János 2009. *A filozófia alapjai*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Forrai Gábor (szerk.) 2002. *Mikor igazolt egy hit? Ismeretelméleti szöveggyűjtemény*. Budapest, Osiris.
- Goldman, Alan 2003. Epistemology. In Shand, John (Ed.) 2003. *Fundamentals of Philosophy*. London and New York, Routledge.
- Grayling A.C. (szerk.) 1997. *Filozófiai kalauz*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Győri Miklós 2004. Értelmi fejlődés, gondolkodás, beszéd és intellektuális teljesítmény. In N. Kollár Katalin, Szabó Éva (szerk.) 2004. *Pszichológia pedagógusoknak*. Budapest, Osiris, 243-254.
- Habermas, Jürgen 2001. *A kommunikatív etika*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó.
- Habermas, Jürgen é.n. *A kommunikatív cselekvés elmélete*. Budapest: ELTE.
- Hegel, G. W.F. 1979. *A szellem fenomenológiája*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Heidegger, Martin 2001. *Lét és idő*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Husserl, Edmund 1913. *Logische Untersuchungen. Erster Band. Prolegomena zur reinen Logik*. Halle, Max Niemeyer.
- Husserl, Edmund 1972. A fenomenológia ideája. In Vajda Mihály (vál.) 1972. *Edmund Husserl válogatott tanulmányai*. Budapest, Gondolat Kiadó, 27-110.

Katona Ferenc 2005. *Az agykutatás története. Az idegtudományok kialakulása.* Budapest, Medicina.

Kormos József 2009. A tanítás és a nevelés ismeretelméleti alapjairól. In Cselényi István Gábor, Hoppál Kál Bulcsú, Kormos József (szerk.) 2009 *Aquinói Szent Tamás párbeszéde korunkkal.* Budapest, MASZT, 273-282.

Kormos József 2009. Ismeretelméleti és metafizikai elvek az Istenhez vezető utak esetén. In Cselényi István Gábor, Hoppál Kál Bulcsú, Kormos József (szerk.) 2009. *Aquinói Szent Tamás párbeszéde korunkkal.* Budapest, MASZT, 52-60.

Kormos József 2015. Az igazság értelmezésének lehetőségei a filozófiában. In Lőrincz Ildikó (szerk.) 2015. *Quid est veritas? (Jn 18,38) Teóriák, hipotézisek és az igazság viszonya.* Győr, NYME Apáczai Csere János Kar, 81-87.

Lévinas, Emmanuel 1997. *Nyelv és közelség.* Pécs, Tanulmány Kiadó – Jelenkor Kiadó

Lévinas, Emmanuel 1997. A filozófia és a végtelen ideája. In Lévinas, Emmanuel 1997. *Nyelv és közelség.* Pécs, Tanulmány Kiadó – Jelenkor Kiadó.

Loewer, Barry 2000. A kognitív tudomány filozófiai kérdései. In *BUKSZ.* 2000. Tél. 352-360.

N. Kollár Katalin, Szabó Éva (szerk.) 2004. *Pszichológia pedagógusoknak.* Budapest, Osiris.

Niklaus Largier (Hg.) 1993. *Meister Eckhart Werke I.* Frankfurt am Main, Deutscher Klassiker Verlag.

Patón 1984. *Platón összes művei I-III.* Budapest, Európa Könyvkiadó.

Piaget, Jean 1993. *Az értelem pszichológiája.* Budapest, Akadémiai Kiadó.

Platón 1984. Theaitétosz. in Platón 1984. *Platón összes művei II.* Budapest, Európa Könyvkiadó, 895-1070.

Platón 2001. *Thaeitétosz.* Budapest, Atlantisz.

Platón 1984. Állam. In Platón 1984. *Platón összes művei II.* Budapest, Európa Könyvkiadó, 5-710.

Platón 1984. Menón. In Patón 1984. *Platón összes művei I.* Budapest, Európa Könyvkiadó, 643-724.

- Pléh Csaba 2013. *A megismeréstudomány alapjai*. Budapest, Typotex.
- Pusztai Ferenc (szerk.) 2008. *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Shand, John (Ed.) 2003. *Fundamentals of Philosophy*. London and New York, Routledge.
- Sturgeon, S. – Martin, M.G.F. – Grayling, A.C. 1997. Ismeretelmélet. In Grayling A.C. (szerk.) 1997. *Filozófiai kalauz*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 30-37.
- Szabó András György (vál.) 1981. *Pragmatizmus. A pragmatizmus megalapítóinak műveiből*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Tamás, Aquinói Szent 1995. *A teológia foglalatata I*. Budapest, Telosz, Kiadó.
- Weissmahr Béla 1983. Bevezetés az ismeretelméletbe. In Alszeghy Z., Nagy F., Szabó F., Weismahr B. (szerk.) 1983. *Teológiai vázlatok I*. Budapest, SZIT.
- Zimmerli, von Walther Ch.-Wolf, Stefan 1994. *Künstliche Intelligenz. Philosophische Probleme*. Stuttgart, Philipp Reclam jun.

2.3. Metafizika

A metafizika meghatározásáról

A „tényleges” filozófiai tudomány a metafizika és a belőle származó szakmetafizikák (szakfilozófiák). A tényleges filozófiai tevékenység az általános, elvi, elméleti kérdések tisztázását jelenti (általános metafizika), valamint a sokféle speciális terület elvi, elméleti kérdéseinek a megválaszolási kísérletét (szakmetafizika, szakfilozófia).

A metafizika témáinak tárgyalása előtt érdemes elolvasni Arisztotelész ma is érvényes meghatározását. Ebben jelzi, hogy a metafizika nem egy adott külső szempont szerint – mint a szaktudományok – hanem önmagában és önmagáért vizsgálja a dolgok lényegét és okait.

„Van egy tudomány, mely a létezőt, mint létezőt vizsgálja és vele mindazt, ami a létezőt önmagában és önmagáért megilleti. Ez egyetlen részleteket vizsgáló u.n. szaktudománnyal sem azonos. Mert egyetlen szaktudomány sem vizsgálja a létezőt általában mint létezőt, hanem kiszakítja a létező egy részét és az ezt illető járulékos tulajdonságokat kutatja. Így tesznek pl. a matematikai tudományok. Minthogy azonban mi az elveket és a legvégső okokat keressük, nyilvánvaló, hogy ezeknek valami önmagában és önmagáért való lényegiség elveinek és okainak kell lenniök.”⁸⁴

Azok a kérdések, amelyek a lényegre és a végső okokra vonatkoznak, azok az ember mindennapi létezése során is számos alkalommal felmerülnek. A mindennapi gondolkodás számára megválaszolandó kérdések (amelyekkel való „foglalkozás” többé-kevésbé mindenkinél előfordul, különböző élethelyzetekben, jelezve azt, hogy igazából mindenki filozófus/metafizikus):

- Vajon mindennapi életünk valódi létezés?
- Vajon miért, mi okból létezik a világ/az ember?

---

⁸⁴ Arisztotelész: Metafizika IV. 1. 1003 a. In Arisztotelész 1992. *Metafizika*. Budapest, Hatágu Síp Alapítvány, 94.

- Vajon mi a világ/az ember célja?
- Van-e okság? Van-e célszerűség? Van-e véletlen?
- Van-e létezés a mindennapi létünkön kívül?
- Ha van, milyen a kettő viszonya?
- A világ meghatározott fizikai törvények szerint „működik”, vagy minden véletlenszerű?
- Az ember szabad lény, vagy pedig külső dolgok által meghatározott?
- Mi a gondolkodás? Hogy működik az emberi elme?
- Mi a tudás? Milyen módon igazolható?
- Vannak e velünk született ismereteink?
- Mi a lélek, a szellem, hogyan működnek?
- Milyen a test, a szellem, a lélek viszonya?
- Mi az egyetemes, mi az egyedi? Stb.

A metafizika szóról (a metafizika elnevezéséről):

- A metafizika szó a görög *meta ta phúszika* -ből (görögül: μετά (meta) = után, mögött, φύσις (phúszisz) = "természet", azaz „a természet dolgai után való”) származik. Egyes vélemények szerint a kifejezést eredetileg arra használták a hellenisztikus szerzők, hogy Arisztotelész *A természetről* című írása utáni műveket megjelöljék.
- Más elgondolások szerint az elnevezés arra utal, hogy Arisztotelésznél a metafizika témái „utána, mögötte” vannak az érzékszervekkel tapasztalható fizikai/természeti létezőknek.
- Tulajdonképpen nagyon találó az elnevezés, mivel a filozófia elméleti, elvekre vonatkozó jellegét jól kihangsúlyozza. A filozófia nem természettel foglalkozó tudomány (nem természettudomány), hanem a természetben lévő dolgok, jelenségek, események mögött lévő elveket, elméleteket, magyarázatokat próbálja meg feltárni.⁸⁵

Metafizika meghatározások:

- **A metafizika a dolgokat a legáltalánosabb szinten elemzi, az empirikus (tapasztalati) dolgokon túllévő összefüggéseket, a legvégső okokat vizsgálja.**
- A metafizika filozófia legalapvetőbb tudománya (Arisztotelésznél „első filozófia”), mivel a filozófia minden részterületének a végső alapjait kutatja.
- A metafizika a létezővel, mint létezővel, s magával a léttel foglalkozik.

---

⁸⁵ A „metafizikai” jelzőt használják természetfeletti, szellemi, spirituális értelemben is.

- A metafizika a legnagyobb teljességre törekvő tudomány (hiszen tárgya a teljes valóság), a legelvontabb tudomány (a tapasztalatból indul ki, de leginkább el is távolodik tőle).
- A fizikán (régii tág értelmében a természetben, a tapasztalaton) túl lévő kérdésekkel foglalkozó, elméleti filozófiai tudomány.
- A valóságnak empirikusan nem ellenőrizhető mozzanatairól fogalmaz meg érvényes kijelentéseket. *„A metafizika a lét, a létezés, a valóság végső szerkezetére és a megismerés végső elveire vonatkozó filozófia. ... A metafizika a tapasztalati világ »mögöttire, túlira« kérdez rá.»*⁸⁶
- A lét első elveivel, okaival foglalkozó tudomány.
- A valóság végső természetével foglalkozik. *„A filozófiának az a része, amelyik túlmegy a tapasztalhatóság/a tapasztalható dolgok határán és a lét végső alapjaival és okaival foglalkozik.»*⁸⁷
- A létezőket egyetemes szempontok szerint vizsgálja.
- A lét lényegéről és értelméről szóló tan.
- *„A metafizika a filozófiának az a része, amely a létezés (vagy lét) fogalmát valamint a vele kapcsolatos fogalmakat tárgyalja.»*⁸⁸

A metafizika tárgya:

- a teljes valóság,
- a létező, mint létező önmagában,
- a lét, ami meghaladja a tapasztalatot.

A metafizika alapvető témakörei:

- A létezők (a létezés, a lét) meghatározása.
- A létezők (a létezés, a lét) eredete, oka.
- A létezők (a létezés, a lét) célja.
- A létezők (a létezés, a lét) szabadsága/lehetősége és meghatározottsága.
- A létezők (a létezés, a lét) lényege
- A létezők (a létezés, a lét) felosztása, kategorizálása.
- A létezők (a létezés, a lét) alapvető törvényszerűségei.

⁸⁶ Dörömbözi János 2009. *A filozófia alapjai*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 24, 26.

⁸⁷ „Denjenigen Teil der Philosophie, der über die Grenzen des Erfahrbaren hinausgeht und es mit den letzten Gründen und Ursachen des Seins zu tun hat.” Waibl, Elmar – Rainer Franz Josef 2007. *Basiswissen Philosophie in 1000 Fragen und Antworten*. Wien, Facultas Verlags- und Buchhandels AG, 356.

⁸⁸ „Metaphysics is the part of philosophy that treats the concept of existence (or being) along with a host of related concepts.” In Shand, John (Ed.) 2003. *Fundamentals of Philosophy*. London and New York, Routledge, 36.

- A létezők (a létezés, a lét) összefüggései, kapcsolódásai.

A metafizikai vizsgálódás fontos alapfogalmai: anyag, forma, lét, lényeg, ok, cél, szabadság, szükségszerűség, tér, idő, egység, sokféleség, egyedi, egyetemes, mozgás, változás, azonosság, különbözőség, analógia, objektum, szubjektum, abszolútum stb.

Metafizikai alapálláspontok:

Amennyiben a létezés legvégső alapjait vizsgáljuk, akkor leegyszerűsítve az alábbi álláspontok lehetségesek:

- Materialista felfogás: Minden létnek az eredeti alapja anyagi valóság. A létet az anyaggal azonosítja. Minden, ami van, anyagi jellegű, csak a tapasztalatit (a természettudományos módon megközelíthetőt) tartja elsődlegesnek. Az emberi tudat, a lélek is tulajdonképpen az anyag valamilyen megnyilvánulása (pl. Hobbes, Marx). A vallásokat és azok tanításait már ebből következően sem fogadja el a materializmus.
- Idealista felfogás: Minden létnek az eredeti alapja valamilyen eszmei, szellemi valóság (idea). Az eszmei, szellemi létet (az ideát) tartja a tulajdonképpeni valóságnak és elsődlegesnek. Az anyag tulajdonképpen az idea, vagy a tudat valamilyen megnyilvánulása.
  - Az objektív idealizmus az ideáknak objektív (a tudattól független) létet tulajdonít (pl. Platón, Schelling). A valóság az ideák világára vezethető vissza. A valóság az ideák valamilyen megjelenési módja, másolata, árnyéka.
  - A szubjektív idealizmus az ideáknak a szubjektumban lévő gondolati, tudati létet tulajdonít (pl. Berkeley, Fichte). A valóságot a tudattal azonosítja, mindent a tudat immanens (belső) tartalmának tart. A tudatra, az Én-re, vagy valamilyen tudati élményre vezeti vissza a valóságot.
- Dualisztikus felfogás: A lét kettőségét vallja. A két előző nézet bizonyos fokú lehetetlenségét, abszurditását próbálja meg kiküszöbölni, ezért mint az anyagot, mint az ideát eredeti alapnak tartja. Bár itt az a nehézség, hogy a két különböző léalap (anyag, idea) miért és mi módon került egymással kapcsolatba. Az ember esetében kifejezetten megfigyelhető a kapcsolat az anyag (a test) és az idea, szellem (tudat, lélek) közt.
- Teisztikus felfogás: A két lét alap (az anyag és az idea) egymásra utaltságát, kapcsolatát vallja, úgy, hogy feltételezi,

ennek az egymásra utaltságnak, kapcsolatnak valami külön alapja kell, hogy legyen. A lét végső okát tapasztalaton túli, transzcendens valóságból vezeti le (a görög Theós(z) „Θεός” = „Isten” szóból).

A metafizika módszere

A metafizika alapvetően a tapasztalásból indul ki, de elvonatkoztat és általánosít, elméleti jellegű és filozófiai, logikai módszereket használ.

A metafizika legsajátosabb módszere a dialektika:

- A dialektika az egymással ellentétes tételek egysége (együtt érvényessége).
- A dialektika az ellentétes vélemények vitájából kinövő tudományos módszer.
- A filozófia maga (így a metafizika) dialektikus, többféle ellentétes véleményt megfogalmazó filozófiák egysége (együtt érvényessége).
- A dialektika két alaptípusa:
  - Aporetikus dialektika: az ellentétek együttlévése és ebből eredő bizonytalanság.
  - Optimista dialektika: az ellentétek együttlévése és ebből eredő fejlődés.

Érvek és ellenérvek a metafizikával kapcsolatban.

A metafizikával kapcsolatban, az európai filozófiában az újkor idején merültek fel leginkább ellenérvek. Az antik görög gondolkodás a világ és ezen belül a természet ismeretlensége miatt feltételezett valamilyen metafizikai, természetfeletti elvet, erőt. A középkor alapvetően keresztény jellege miatt szintén feltételezett valamilyen metafizikai, természetfeletti létezőt, személyt, Istent. Az újkorban a kereszténység kritikájának és az ateizmus elterjedésének következményeként jelent meg a metafizikával való kritikus szembenállás a filozófiában. A mai filozófiában a kontinentális filozófia nem igazán mutat fel jelentős eredményeket. Kiemelkedőbb az analitikus filozófia tevékenysége a metafizikán belül. Az analitikus filozófia kezdeti metafizika ellenessége már a múlté. *„A kortárs analitikus filozófiában a metafizika meghatározó fontosságú. ...Sőt, azt sem túlzás állítani: a kortárs analitikus filozófia legnagyobb*

vállalkozása éppen az, hogy a valóság teljes és konzisztens metafizikai elméletét nyújtsa.”⁸⁹

Ellenvetések a metafizikával szemben:⁹⁰

Kant kritikája (Kant nem megsemmisíteni akarta a metafizikát inkább átértelmezni és újra megalapozni):

- „A metafizikának ... eddigelé nem kedvezett a sors .... Mert a metafizikában az ész minduntalan megakad ... Nincs tehát semmi kétség benne, hogy eljárása pusztá tapogatózás volt, még pedig ami a legrosszabb, pusztá fogalmak között való tapogatózás.”⁹¹
- Ítéleteink (megállapításaink) a következők lehetnek Kant szerint:
  - Analitikus az ítélet, ha a mondat állítmánya csak azt mondja ki, ami az alany fogalmában benne van. Az analitikus ítélet semmi újjal nem gyarapítja eredeti tudásunkat pl. minden test kiterjedt. („magyarázó ítélet”)
  - Szintetikus az ítélet, ha az állítmány valami újat fűz hozzá az alany tartalmához, új ismeretet ad („ismeretgyarapító ítélet”).
  - A szintetikus ítéleteknek két fajtája van, a szintetikus „a posteriori” és a szintetikus „a priori”. A szintetikus a posteriori ítélet, az amelyben az új ismeret a tapasztalásból, pontosabban az egyedi érzékelésből ered, pl. minden test súlyos. A szintetikus a priori ítélet az, amelyben az állítmány kimond valamit az alanyról, amit az egyrészt nem tartalmaz önmagában, másrészt, ami viszont szükségszerűen megilleti, és ezért nem származhat az egyedi tapasztalásból, pl. két pont között a legrövidebb út az egyenes.
- A tudományokban Kant szerint szintetikus a priori ítéletekre van szükség.
- Kant kérdései: Hogyan lehetséges szintetikus a priori ítéletet létrehozni, amely szükségszerű és általános is egyben? A metafizika tételei szükségszerűek és általánosak-e (vagyis szintetikus a priori ítéletek e)? Tudomány e a metafizika?
- Kant szerint a metafizika tételei spekulatívák, nem tapasztalatiak, tehát a metafizika nem tudomány. Mivel

---

⁸⁹ Tózsér János 2009. *Metafizika*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 24-25.

⁹⁰ Lásd Weissmahr Béla 1992. *Ontológia*. Bécs-Budapest-München, Mérleg-Távlatok, 16-28.

⁹¹ Kant: A tiszta ész kritikája. II. kiadás Előszó. In Weissmahr Béla 1992. *Ontológia*. Budapest-Bécs-München, Mérleg-Távlatok, 16-17.

megismerésünk során nem a dolgot magát (Ding an sich) ismerjük meg, hanem ahogy a dolog számunkra megjelenik (Ding als Erscheinung, fenomén). Mi a dolgokat egy sajátos szemlélettel, „a priori” kategóriákkal „látjuk” (mintegy valamiféle szemüvegen keresztül), ezért soha nem ismerjük meg a dolgot magát. Tehát a metafizika eddigi tételei, amelyek a világra (létre) vonatkoztak érvénytelenek, látszattudások.

- Kant szerint a metafizika tételeinek a megalapozása, csak az erkölcs, a hit (az ember) felől lehetséges. *„Nekem tehát le kellett rontanom a tudást, hogy helyet szerezek a hit számára”*⁹²
- Kant kritikájának hibái:
  - Megállapítja a megismerő alanyban lévő feltételeket (a priori szemléletet), de ezeket csak formális összetevőként értékeli, nem vizsgálja a megismerő alanyt magát, a megismerő folyamatot és a megismerő alany részvételét a folyamatban (mechanikusan szemléli a megismerést).
  - Kant szerint a tudományban csak az egyértelműen meghatározott, világosan definiált fogalmak használata engedhető meg, és a fogalmak létrehozása csak az érzéki tapasztalásra alapozható. Ez talán csak a logikában és a természettudományokban érhető el (bár ott is kérdéses).
  - Kant megállapításai a megismerésről azt tartalmazzák, hogy semmiféle megismerésünk nem érvényes, mivel csak a jelenségre vonatkozik az a priori szemlélet miatt, de akkor az ő megállapításai sem igazak, hiszen ezeket ő is ugyanazon a priori szemlélettel hozza létre a jelenségekről és nem magukról a dolgokról (vagy például illusztrálva, Kant megállapítja, hogy egyfajta szemüvegen át látjuk a világot, de ez a szemüveg rajta is fent van, akkor hogy teheti meg ezt a megállapítást).

A logikai pozitívizmus (neopozitívizmus) metafizika kritikája:

- *„A metafizika területén ... a logikai elemzés ahhoz a negatív eredményhez vezetett, hogy a nevezett terület állítólagos tételei minden értelmet nélkülöznek”*⁹³

---

⁹² Kant: A tiszta ész kritikája. II. kiadás Előszó. In Weismahr Béla 1992. *Ontológia*. Budapest-Bécs-München, Mérleg-Távlatok, 21.

⁹³ Carnap, R. 1931. *Überwindung der Metaphysik durch logische Analyse der Sprache*. In Weismahr Béla 1992. *Ontológia*. Budapest-Bécs-München, Mérleg-Távlatok, 24.

- Szerintük csak azok a tételek fogadhatóak el, amelyek érzéki észleletekre (érzetadatokra) vezethetőek vissza, vagy azok, amelyek a formális logika és a matematika tételei. Minden más ellenőrizhetetlen, tehát képzelgés vagy költészet.
- Az empirikus verifikáció elve szerint csak az a kijelentés fogadható el, ami visszavezethető érzékileg észlelhető tényekre (bázistételekre, protokolltételekre). A metafizika kijelentései nem ilyenek tehát nem fogadhatóak el.
- Szerintük a filozófia egyetlen feladata a nyelv logikai elemzése, minden más kérdés a többi tudományra tartozik (főként a természettudományokra).
- A logikai pozitívizmus kritikájának hibái:
  - Saját elvük, a verifikációs elv, sem nem empirikus, sem nem pusztán logikai, tehát akkor miért lenne érvényes? Vagy maga az alapelv metafizikai elv, de akkor mégis van metafizika.
  - A természettudományban is vannak elméleti tételek, hipotézisek, amelyek érvényesek, de nem felelnek meg a verifikációs elvnek, akkor azok sem léteznek, vagy az is csupán költészet (pl. energia megmaradás tétele).
  - A protokolltételeket tiszta megfigyelési tételeknek nevezik, márpedig nem lehetséges ilyen tiszta ismereteket szereznünk, mivel nincs előzetes értelmezés nélküli megismerés.

A metafizikai kijelentések jogosultságáról:⁹⁴

Vagyis arról, hogy lehet igaz kijelentéseket tenni az empíria (a tapasztalás) számára hozzáférhetetlen valóságról:

- A „retorzív” következtetés (saját érv visszafordítása): A „senki sem tehet igaz kijelentéseket az empíria számára hozzáférhetetlen valóságról” tétel csak akkor igaz, ha tudjuk, hogy miről lehet, és miről nem lehet igaz kijelentéseket tenni. Tehát kell lenni egy elméletnek (egy metafizikának), ami alapján eldönthetjük, hogy mi igaz és mi nem. Vagyis akkor már vannak empíriától független kijelentéseink. Pl. a szkepticizmus állítása „semmiről nem lehet igaz véleményem”, már önmagában egy igaz vélemény kell, hogy legyen, és akkor már van valamiről igaz véleményem. Vagy ha valakit, aki azt állítja, hogy van szabad akarat, arról akarunk meggyőzni, hogy nincs szabad akarat, akkor már

---

⁹⁴ Lásd Weissmahr Béla 1992. *Ontológia*. Bécs-Budapest-München, Mérleg-Távlatok, 29-60.

feltételezzük, hogy az ő akarata szabad, hiszen megtudja változtatni szabadon a véleményét.

- Ami ésszerű az nem tagadható. Egy tudományos tétel akkor igaz, ha meg tudjuk mondani azt is, hogy mikor nem igaz (vagyis mikor hamis – „falszifikációs elv”). A metafizika tételeinél ez nem alkalmazható anélkül, hogy önellentmondásba ne keverednénk. Pl. A víz 100 C fokon forr. Ez a tétel igaz, ha be tudjuk mutatni, hogy mikor hamis. Ezt be tudjuk mutatni, mert mondjuk 60, 70, 80, ... C fokon nem forr. A metafizikai kijelentéseknél (pl. az ember minden kijelentésében tud a létezőről és a létről, vagy az ember tud a saját létezéséről) nem tudjuk megadni azt, hogy mikor nem igazak (mikor van az embernek olyan kijelentése, amikor nem tud a létezőről és a létről, vagy az ember mikor nem tud a saját létezéséről). (Itt természetesen most az álmokkal és a hallucinációkkal nem foglalkozunk) Vagyis ha a metafizika tételei ésszerűek, de nem mondható meg, hogy mikor hamisak, attól még nem tagadhatóak. Ilyen metafizikai tételek lehetnek: az ember minden kijelentésében tud a létezőről és a létről; az ember tud a saját létezéséről; az ember tud arról, hogy a kijelentései és a valóság alapvetően megegyezik; kijelentéseink elvileg képesek az igazság megragadására.
- Miért lehetségesek igaz kijelentések az empíria számára hozzáférhetetlen valóságról?
  - Mert van tudásunk a valóság szerkezetének szükségszerű és általánosan érvényes mozzanatáról.
  - Van tudásunk önmagunkról. Van tudásunk a létről. Rendelkezünk létmegértéssel (értjük a létet).

Ez alapján a metafizikai kijelentések tulajdonságáról és tárgyáról:

- A metafizika tulajdonképpen kutatási területe a szükségszerűen igenlendő (elfogadandó) nem empirikus valóság.
- A metafizikában nem másik világról van szó, amely az észlelhető világ mögött vagy fölött rejtőzik, hanem konkrét világunk (ill. önmagunk) ama dimenziójáról, ami empirikus értelemben nem észlelhető és a fogalmilag egyértelműen kifejezhetőhöz képest „többletet” jelent.

A metafizika felosztásáról

A metafizikán belül is létrejöttek szaktudományok a különböző témáknak megfelelően. A metafizika felosztásánál is igaz az, ami a filozófiai tudományok esetében, hogy sokféle felosztás létezik. Az alábbi felosztás a didaktikus szempontokat és az áttekinthetőséget veszi figyelembe. Ennek ellenére nem önkényes, tartalmaz egyfajta logikát és az általánosan, valamint hagyományosan elfogadott felosztást követi.

A felosztás első szintje az általános és speciális metafizika (*Metaphysica generalis* és *Metaphysica specialis*⁹⁵):

- Az „Általános metafizika” a léttel kapcsolatban vizsgálja a metafizikai kérdéseket (ok, cél, lényeg, összefüggések, kategóriák stb.), ezért Ontológiának (Lételméletnek) is nevezik. A XVIII. századtól ontológiának nevezték a létezők létével általánosságban foglalkozó tudományt. Az ontológia egy filozófiai nézet, irányzat alapja, fundamentuma. Egy filozófiai rendszer lételmélete alapvetően meghatározza az egész rendszert. Még ha az adott irányzat nem fogadja el a metafizikát abban az esetben is, mivel a metafizika elvetése már önmagában egy „metafizikai” alapvetést jelent.
- A „Speciális metafizika” a léttel rendelkező létezők egy-egy csoportjának a metafizikai kérdéseit vizsgálja. Hagyományosan ilyen speciális terület volt a Teodicea, az istenről szóló tudomány, a Kozmológia, a kozmoszról, a világegyetemről szóló tudomány, és az Antropológia az emberről szóló tudomány. A három speciális metafizika a platóni háromszögből is levezethető (Abszolútum, Objektum, Szubjektum), szokták a „metafizikai szentháromságnak” is nevezni. Mára már sokféle speciális területe alakult ki a metafizikának. Ma inkább „szakmetafizikákról”, „szakfilozófiákról” beszélhetünk, amelyek egy-egy szakterület esetén vizsgálják a metafizikai kérdéseket (tudományfilozófia, jogfilozófia, nyelvfilozófia, társadalomfilozófia stb.). A szakmetafizikák, szakfilozófiák mindig az adott terület alaptudományaként vehetők figyelembe (pl. a nyelvfilozófia a nyelvtudományok alaptudománya, a vallásfilozófia a vallástudományok

---

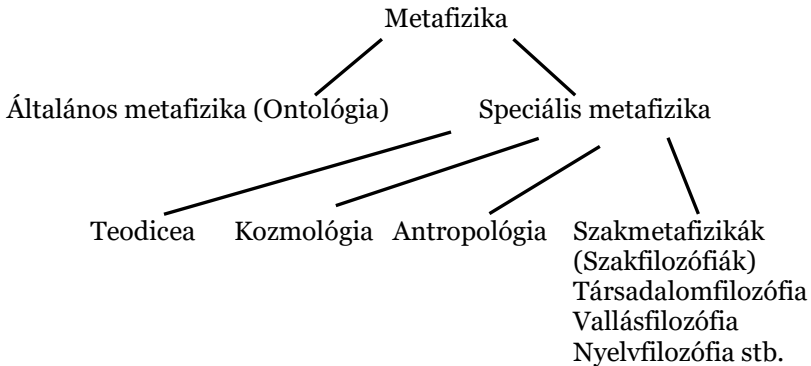
⁹⁵ A klaszikus latin elnevezésekhez és felosztásokhoz lásd: Gredt, Josephus OSB 1956. *Elementa philosophiae Aristotelico-Thomasticae I-II*. Friburgi Brig. – Barcinone, Herder., és Reinstdler, Seb. 1909. *Elementa philosophiae scholasticae I-II*. Friburgi Brigoviae, Herder.

alaptudománya stb.). Az utóbbi szakmetafizikákat/szakfilozófiákat nevezik „birtokos eset” filozófiáknak, mivel valamely területnek a kérdéseit vizsgálják.

A mai metafizikákban nem feltétlenül követik ezt a felosztást. A teodicea kérdéseit a vallásfilozófiához, a kozmológia kérdéseit a tudományfilozófiához, az antropológia kérdéseit pedig az ismeretelmélethez és az etikához is sorolják.

A mai metafizika témakörei általános, elvi problémákat takarnak. Pl.: a tudományfilozófiától a metafizikáig, természeti törvények, okság, szükségszerűség és lehetőség, idő, azonosság, test és lélek, szabad akarat.⁹⁶ Vagy pl.: mi a metafizika, tulajdonságok, fizikai tárgyak, a fizikai tárgyak létezése az időben, események, lehetséges világok, a test lélek probléma két aspektusa: a mentális okozás és a fenomenális tudatosság.⁹⁷ Látható, hogy a mai metafizika a speciális metafizikák legfontosabb témáit tárgyalja.

A könyv filozófiai bevezető jellege miatt célszerű az általános és a speciális metafizika felosztást alkalmazni.

Megújulási lehetőségek a metafizika számára

Ezek szükségesek lehetnek ahhoz, hogy a jelenkorban újra releváns legyen a metafizika:⁹⁸

⁹⁶ Lásd Huoránszki Ferenc 2001. *Modern metafizika*. Budapest, Osiris.

⁹⁷ Lásd Tózsér János 2009. *Metafizika*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

⁹⁸ Az alábbi tanulmány alapján: Bakos Gergely 2013. A metafizika fordulata avagy a fordulat metafizikája? Weissmahr Béla Ontológiája és a lehetséges kortárs kutatási irányok áttekintése, különös tekintettel hazai bölcseletünkre. http://real.mtak.hu/18250/1/2013_1_BakosGergely_A%20metafizika%20fordulata.pdf

- Totalitásigény és rendszeresség. Hiba a totalitásigény, amennyiben a szemléletes, fogalmi gondolkodást és a valóságot összekeveri, és amennyiben egy zárt rendszert jelentene, hiszen a valóság változatos. Ugyanakkor törekedni kell a rendszerezett gondolkodásra és a gondolkodás és a valóság rendszeres összevetésére, elemzésére.
- A filozófiai hagyomány újragondolása. Szükséges a hagyomány újragondolása és így mélyebb megértése.
- A valóság fordulat-jellegének a figyelembe vétele. A valóság nem statikus, hanem állandó fordulatokat, változásokat tartalmaz. Sokszor megjelenik fejlődés, a léttöbblet, az önfelülmúlás. Ezeket figyelembe kell venni a metafizikai vizsgálódásoknál.
- A tapasztalatra irányultság. A metafizika a tapasztalásra irányuló reflexió legyen.
- Relacionális metafizika és személyközpontú gondolkodás igénye. A metafizika megállapításai mindig valamilyen viszonyra, viszonyításra vonatkozzanak, itt főként az emberhez/személyhez való viszonyra, viszonyításra és a személyközi viszonyra, viszonyításra kell gondolni (de ez nem szubjektívizmust jelent). A filozófia központjában mindig az ember, a személy kell, hogy álljon.

Ajánlott irodalom

Arisztotelész 1992. *Metafizika*. Budapest, Hatágú Síp Alapítvány.

Bakos Gergely 2013. A metafizika fordulata avagy a fordulat metafizikája? Weissmahr Béla Ontológiája és a lehetséges kortárs kutatási irányok áttekintése, különös tekintettel hazai bölcséletünkre.

http://real.mtak.hu/18250/1/2013_1_BakosGergely_A%20metafizika%20fordulata.pdf

Bolberitz Pál 2007. *A metafizika alapjai*. Budapest, Jel Kiadó.

Bolberitz Pál 2011. *A keresztény bölcsélet alapjai*. Budapest, SZIT.

Breitenstein, Peggy H. – Rohbeck, Johannes (Hg.) 2011. *Philosophie. Geschichte – Disziplinen – Kompetenzen*. Stuttgart, Metzler.

- Coreth, Emerich 1994. *Grundriss der Metaphysik*. Innsbruck, Tyrolia.
- Grayling, A. C. (szerk.) 1997. *Filozófiai kalauz*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Heidegger, Martin 1995. *Bevezetés a metafizikába*. Budapest Ikon Kiadó.
- Huoránszki Ferenc 2001. *Modern metafizika*. Budapest, Osiris.
- Inwagen, Peter van – Zimmerman, Dean W. (Ed.) 2008. *Metaphysics: The Big Questions*. Wiley-Blackwell.
- Jubien, Michail 2003. Metaphysics. In Shand, John (Ed.) 2003. *Fundamentals of Philosophy*. London and New York, Routledge, 36-63.
- Kormos József 2009. Ismeretelméleti és metafizikai elvek az Istenhez vezető utak esetén. In Cselényi István Gábor, Hoppál Kál Bulcsú, Kormos József (szerk.) 2009. *Aquinói Szent Tamás párbeszéde korunkkal*. Budapest, MASZT, 52-60.
- Kormos József 2014. Pauler Ákos Arisztotelész-képe. In Frenyó Zoltán (szerk.) 2014. *Pauler Ákos filozófiája*. Budapest, MTA Filozófiai Intézet, 77-86.
- Martin, Gottfried 1998. *Általános metafizika*. Budapest, Holnap Kiadó.
- Meyer, Uwe – Regenbogen, Arnim (Hg.) 1998. *Wörterbuch der philosophischen Begriffe*. Hamburg, Meiner.
- Schmidinger, Heinrich 2000. *Methaphysik. Ein Grundkurs*. Stuttgart-Berlin-Köln, Kohlhammer.
- Shand, John (Ed.) 2003. *Fundamentals of Philosophy*. London and New York, Routledge.
- Steiger Kornél 1997. *Filozófia*. Budapest, Holnap Kiadó.
- Tőzsér János 2009. *Metafizika*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Turay Alfréd 1984. *Lételemélet*. Szeged, Katolikus Hittudományi Főiskola.
- Weissmahr Béla 1992. *Ontológia*. Bécs-Budapest-München, Mérleg-Távlatok.
- Wiggins, David – Crane, Tim 1997. Metafizika. In Grayling, A.C. 1997. *Filozófiai kalauz*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 203-274.

2.3.1. Ontológia

Az ontológia meghatározásáról

Az elnevezés a görög „on=létezés, lét” és a „logosz=tan, elmélet” szóból ered, a XVII. századtól használatos az általános metafizika értelmében (Arisztotelész első filozófiának nevezte). Elsőként valószínűleg Rudolf Goelenius használta az ontológia szakszót erre a filozófiai szakterületre 1613-ban megjelent *Lexikon philosophicum* című művében.⁹⁹

Az ontológia a teljes valóságnak – a létnek – a legalapvetőbb jellemzőit vizsgáló legelvontabb filozófiai tudomány. „Az általános metafizikában - azaz ontológiában - a valóság alapvető struktúráinak elemeiről van szó, amelyeket a legelvontabb szinten kell elemezni.”¹⁰⁰

Amennyiben bármelyik valóságos létezőt vizsgáljuk, úgy egyben tudunk annak létéről. A létező nem csak valami, hanem „van”, vagyis léttel rendelkezik. A létező és a lét gondolati síkon megkülönböztethető (ezt nevezi Martin Heidegger ontológiai differenciának). A létező jegyeivel közvetlenül szembesülhetünk (színe, mérete, funkciója stb.), de a lét fogalmával nem, azonban mégis tudunk arról, hogy a létező „van”, vagyis rendelkezik a léttel. Az ontológia ezt a létet próbálja meghatározni, mely lét csak elvont, gondolati értelemben „ragadható meg”, de mégis meg vagyunk győződve arról, hogy van lét.¹⁰¹

---

⁹⁹ Lásd Meyer, Uwe – Regenbogen, Arnim (Hg.) 1998. *Wörterbuch der philosophischen Begriffe*. Hamburg, Meiner, 471.

¹⁰⁰ „In der allgemeinen Metaphysik – also der Ontologie – geht es um elementare Grundstrukturen der Wirklichkeit, die auf oberster Ebene analysiert werden sollen.” Breitenstein, Peggy H. – Rohbeck, Johannes (Hg.) 2011. *Philosophie. Geschichte – Disziplinen – Kompetenzen*. Stuttgart, Metzler, 132.

¹⁰¹ Jól jelzi ezt az is, hogy amennyiben elgondolunk egy valamit sokféle jegyével együtt (színe, mérete, funkciója stb.), de azt gondoljuk, hogy nincs léte, akkor nem valóságos, nem létező dologra gondolunk. Akkor gondolatunk tárgya csak fikció, terv, vágy stb.

A nagy létsémák

Létséma: A lételméleti (ontológiai) alapfogalmak (pl. lét, lényeg, létezés, egység, egyetemesség, anyag, forma stb. alkalmazási módja (mit jelentenek, milyen összefüggések vannak köztük, hogy kapcsolódnak egymáshoz stb.).

Platón

- Létsémája alapvető és meghatározó a nyugati gondolkodás számára.
- Ideatana: kétféle létmódot állít, az ideák világának (amelyre emlékszünk) és a földi világnak (amit érzékelünk) a létét.
- Az ideák világa mindennek az alapja, az oka és a célja.
- Az idea az, ami általános, lényeges, és nem pedig az egyedi és érzékelhető létező.

Arisztotelész

- Nála az egyedi, valóságos (reális) létező az kitüntetett, nem az általános létező.
- Az első szisztematikus metafizika kidolgozója. Megkülönbözteti a létezőt és a létet.
- Minden létező anyag és forma összetettsége. Az anyag meghatározhatatlan lételv, a forma az érthető szerkezet.

Aquinói Szent Tamás

- Alapvetően Arisztotelész követője, de ez nem Platón tagadását jelenti.
- Inkább Platón és Arisztotelész kapcsolódását keresi.
- A teisztikus szempontok előtérbe helyezése miatt is megvan a platóni jelleg (pl. a legfőbb jó ideája).

Descartes

- Dualista felfogás, de nem a platóni értelemben.
- Két szubsztanciát feltételez: a kiterjedt dolog (res extensa) és a gondolkodó dolog (res cogitans).
- Beszél a dolgokról, az arisztotelészi értelemben vett szubsztanciákról, és az örök igazságokról, a platóni értelemben vett ideákról is.

Kant

- A „kopernikuszi fordulat” (a megismerő alany, az ember felé fordulás) alapvető váltást jelent a filozófiában.
- Megkülönbözteti a jelenséget és a magánvaló dolgot (phaenomenon és a noumenon).
- A magánvaló dolog (Ding an sich) az ember számára teljes mértékben megismerhetetlen (csak a jelenség

megismerhető), így a hagyományos értelemben vett metafizikát elveti.

- Szerinte a metafizika tételeinek a megalapozása, csak a hit, az erkölcs (tulajdonképpen az ember) felől lehetséges.

Hegel

- A lét történetiségét és fejlődését emeli ki.
- A fejlődés dialektikus jellegű: tézis – antitézis – szintézis.

Heidegger (fundamentálonológia)

- Nem dolgoz ki teljes metafizikát, de felhívja a figyelmet a nyugati gondolkodás „létfeledtségére”.
- Felhívja a figyelmet a lét megismerésének problémájára (az ontológiai különbségre a lét és a létező közt).
- A filozófia (az ember) legfőbb kérdése a létre vonatkozik, a létező létére: *„Miért van egyáltalán létező, és miért nincs inkább semmi? Ez a kérdés.”*¹⁰²

A lét fogalom jellemzői

A lét állítása:

- Állításainkban, kijelentéseinkben mindig a létet is állítjuk. A létige összekapcsolja az ítéletben lévő alanyt és állítmányt (bár a magyar nyelvben nem mindig szerepeltetjük a létigét), tartalmazza azt, hogy a létező van, és hogy a létező valami.
- A lét állítás nem tematikusan az alábbiakat fejezi ki: tudunk a létről; tudjuk, hogy mi is létezőnk; tudjuk, hogy a tárgyi világ tőlünk függetlenül létezik; tudjuk, hogy fogalmat alkotunk a lét objektív adottságáról; tudjuk, hogy ítéletet mondhatunk a létről.

Az egyetemes létfogalom:

- Az egyetemes létfogalom minden létezőre kiterjeszhető, mindenben jelen van „nem világosan-megkülönböztetve” és általában. Kiterjedési köre a legnagyobb, tartalmi köre a legkisebb.
- A létfogalom transzcendens fogalom, mivel tartalma meghaladja az egyes létezők jelentéstartalmát (azokon túl van).
- A létfogalom tartalmazza: az alany és a tárgy szembeállítását; az alany és tárgy egységét, viszonyát; azt,

---

¹⁰² Heidegger, Martin 1995. *Bevezetés a metafizikába*. Budapest Ikon Kiadó, 3.

hogy a megismerés rendje és a létezők rendje összefügg „Lex mentis est lex entis”; pl. „Szókratész (van) ember.” mondatban az egyetemes létfogalom szembeállítja, megkülönbözteti Szókratészt és az embert (hiszen az ember nem azonos Szókratésszel), ugyanakkor egységet és viszonyt fejez ki Szókratész és az ember közt, tartalmazza azt, hogy a megismerés (amit a mondatban fejezünk ki) megfelel a létezők rendjének (a valóságnak).

- Aquinói Szt. Tamás szerint az egyetemes lét analógiásan (hasonló módon) van jelen a létezőkben (~nem teljesen ugyanúgy és nem teljesen másképp), ezért van léthierarchia, vagyis a létezők hierarchikus rendszerbe tartoznak. Scotus szerint az egyetemes lét minden létezőben ugyanolyan módon van jelen – nincs léthierarchia, minden létező azonos rangú.

Az egység és sokaság/sokféleség:

- A lét fogalom tagadása a létezőkkel kapcsolatban lehetetlen (hiszen, ami létezik, az nyilvánvalóan rendelkezik a léttel). Ugyanígy a lét egysége és a lét sokasága is tagadhatatlan.
- Az egység azt fejezi ki, hogy a lét valamilyen módon azonos, „egyféle” a létezőkben.
- A sokaság azt fejezi ki, hogy a lét sok létezőről és sokféleképpen állítható, vagyis a lét sokféle.
- Pl. Ugyanazon teremben lévő létezőkről ugyanaz az egyféle lét állítható (ugyanott, ugyanakkor léteznek), de ennek ellenére mégis a létükben másfélék is (más a méretük, a funkciójuk, stb.), tehát ilyen értelemben a sokféleség, a sokaság jellemzi őket.

A lét igazsága, jósága, szépsége:

Ezek kiemelt tulajdonságok a filozófia szempontjából (egyes meghatározások szerint a filozófia az igaz, a jó és a szép kérdéseivel foglalkozik). Transzcendentális léttulajdonságoknak is nevezik őket, nem bővítik a lét fogalmát, felcserélhetőek egymással, a léttel azonosak, csak az ember számára válnak el egymástól. A lét igazsága, jósága és szépsége azt jelenti, hogy a létezők – mivel a létező rendelkezik a léttel – tulajdonsága az igazság, a jóság és a szépség. Beszélhetünk róluk elvont, ontológiai szempontból és az ember közvetlen szempontjából is.

A lét igazságáról:

- Ontológiai szempontból:
  - Az a létező igaz (létében), amelyik megegyezik a létével.

- A léttel rendelkező létező igaz, amennyiben megegyezik (azonos) a létmódjával.
- Igaz a létező amennyiben megegyezik azzal ami.
- Az ember közvetlen szempontjából, ismeretelméleti szempontból:
  - Igaz az, ami az emberi megismerő képesség tárgya lehet. Az ember megismerő képessége, értelme az igazra irányul.
  - Vagyis ami értelemmel megismerhető az igaz. A lét az értelemmel megismerhető, tehát igaz. Minden létező megismerhető az értelem által, tehát ilyen értelemben minden létező igaz.
  - Ismeretelméleti értelemben az igazság „az értelemnek és a tárgyának megegyezését” jelenti (a megismerő értelem és a megismert tárgy megegyezése). Pl. „Szókratész ember” igaz amennyiben ez az értelemmel létrehozott megállapítás megegyezik a valósággal.
- A lét igazságából levonható következmények:
  - Az egység és sokasság kérdése, ahogy érvényes a létre, úgy az igazságra is érvényes.
  - A lét hierarchikus, ezért az igazság is hierarchikus.
  - A lét transzcendens, ezért az igazság is transzcendens
  - A lét transzcendens voltából következik, hogy a tudat is transzcendens, mivel a transzcendens létet képes megismerni.

A lét jóságáról:

- Ontológiai szempontból:
  - Az a létező jó (létében), amelyik megfelel a létének.
  - A léttel rendelkező létező jó, amennyiben megfelel a létmódjának. Jó a létező amennyiben megfelel annak, ami (egy autó jó, ha megfelel annak, aminek egy autónak megfelelnie kell).
- Az ember közvetlen szempontjából, etikai szempontból:
  - Jó az, ami az emberi akarat tárgya lehet. Az ember akarata (az értelem által vezetett akarat) a jóra irányul.
  - Vagyis ami az akarat tárgya lehet az jó. A lét az akarat tárgya lehet, tehát jó. Minden létezőre irányulhat az emberi akarat, tehát minden létező jó lehet valamilyen mértékben.
  - Etikai értelemben a jóság az a tökéletesség, amelyre az akarat irányul.
- A lét jóságából levonható következmények:

- Az egység és sokasság kérdése, ahogy érvényes a létre, úgy a jóságra is érvényes.
- A lét hierarchikus, ezért a jóság is hierarchikus.
- A lét transzcendens, ezért a jó is transzcendens
- A lét transzcendens voltából következik, hogy az emberi akarat is transzcendens, mivel tárgya a transzcendens lét.

A lét szépségéről:

- Ontológiai szempontból:
  - Az a létező szép (létében), amelyik összhangban van a létével.
  - A léttel rendelkező létező szép, amennyiben összhangban van a létmódjával. Szép a létező amennyiben összhangban van azzal ami.
- Az ember közvetlen szempontjából, esztétikai szempontból:
  - Szép az, ami az emberi érzékelés tárgya lehet. Az emberi érzékelés (az értelem által vezetett érzékelés) a szépre irányul.
  - Vagyis ami az érzékelés tárgya lehet az szép. A lét az érzékelés tárgya lehet, tehát szép. Minden létezőre irányulhat az emberi érzékelés, tehát minden létező lehet szép.
  - Esztétikai értelemben a szépség az a harmónia, amelyre az érzékelés irányul.
- A lét szépségéből levonható következmények:
  - Az egység és sokasság kérdése, ahogy érvényes a létre, úgy a szépségre is érvényes.
  - A lét hierarchikus, ezért a szépség is hierarchikus.
  - A lét transzcendens, ezért a szép is transzcendens.
  - A lét transzcendens voltából következik, hogy az érzékelés is transzcendens, mivel tárgya a transzcendens lét.

A szép különleges szerepe:

Szép az, ami tetszik és gyönyörködtet. Szép az, ami összhangban, harmóniában van önmagával (megfelel önmagának). A lét szép, mert tetszést, gyönyörködést válthat ki az emberből. A szépség léttökéleteség, mert egységesíti magában az igazságot és a jóságot. A igazságnál és a jóságnál is jelen van a szembeállítás (értelem-tárgy, akarat-tárgy), a szépségnél nem, a szépség egyesít, összehangol, harmóniát teremt. A szép az igazság jósága és a jóság igazsága. A szépség az igazság és a jóság összhangja, harmóniája. A szépséget elsősorban az érzékek „észlelik”, de az akarat és végső soron az értelem „értékeli”.

A lét jellemzői:

Egység, sokasság, igazság, jóság, szépség. Ezek a jellemzők bármelyik létezővel kapcsolatban közvetlenül is megfigyelhetőek. Pl. egy épület a lét szempontjából jellemezhető: az egységgel, mivel a vele egy térben, időben létezőkkel egységben/azonos módon létezik; a sokféleséggel, mert tulajdonságaiban más, mint a körülötte lévő többi létező; az igazsággal, mert nyilvánvalóan azonos önmagával, és megismerhető az ember számára; a jósággal, mert megfelel önmagának, és az emberi akarat tárgya lehet (az ember megakarja ismerni, használni akarja valamire, stb.); a szépséggel, mert összhangban van önmagával, és az emberi érzékelés tárgya lehet.

A lét analógiája

A lét egységéből és sokféleségéből/különbözőségéből vezethető le a létanalógia. A lét nem teljesen ugyanúgy, de nem teljesen másként van jelen a létezőkben, hanem hasonló módon. Pl. Egy szobában lévő létezők (bútorok, emberek) léte nem teljesen azonos (van tárgy és van élő köztük), de nem is teljesen különböző, hiszen ugyanazon időben, ugyanott léteznek.

Ez a filozófiai probléma a létanalógia segítségével oldható fel.

- A lét nem állítható a létezőkről ugyanolyan értelemben, egyértelműen (univoc), sem különböző értelemben többértelműen (aequivoc), hanem hasonló értelemben (analóg módon).
- A létezők nem ugyanolyan módon részesülnek a létből, de nem is teljesen más módon, hanem hasonló módon.
- Az analógia valamiféle viszonyt (relatio), hasonlóságot (similitudo), arányosságot (proportio) fejez ki. A létezők viszonyulnak egymáshoz, hasonlóak, arányosság van köztük.

A lét-analógia (analogia entis) kétféle módon is értelmezhető. A tulajdonítási analógia (analogia attributionis) és az arányossági analógia (analogia proportionis) módján.

- A tulajdonítási analógia:
  - A tulajdonítási analógia azt fejezi ki, hogy a sokféleség egységesíthető.
  - Az analógia alapja (az analóg fogalom) nem sokszorozódik meg analogátumokban, az analóg fogalom nincs meg az analogátumokban, hanem csak átvitt értelemben vonatkozik rájuk. Pl. Az egészséget vesszük az analógia alapjának, akkor az megvan a főanalogátumban, az emberben, de a többi analogátum esetében, már csak átvitt értelemben van jel, tehát az egészséges kenyér, az egészséges arcszín esetében más-más módon és nem

ugyanolyan értelemben van jelen az egészség, mint az egészséges ember esetében.

- A lét esetében ez azt fejezi ki, hogy a lét megvan minden létezőben, de más-más módon, de mégis valamilyen átvitt értelemben hasonló módon.
- Az arányossági analógia:
  - Az arányossági analógia azt jelenti, hogy az egység arányosan, egyformán, de különböző arányban van meg a sokféleségben.
  - Az analógia alapja reálisan megsokszorozódik a dolgokban, amelyekre az analógia vonatkozik, az analógia alapja nem csak a főanalógátumban, hanem a többi analógátumban is más-más arányban jelen van. Pl. A gyorsasságot vesszük az analógia alapjául az megvan a főanalógátumban (mondjuk a leggyorsabb élőlényben a gepárdban), de megvan a többi analógátumban csak más-más arányban, tehát a gyorsasság megvan a lóban, a csigában, csak más-más arányban.
  - A lét esetében ez azt fejezi ki, hogy a lét megvan minden létezőben, de más-más arányban (más-más mértékben).
- A lét analógiából levonható következmények:
  - A lét fogalom duplikáltan (kétféleképpen) analóg.
  - Az analógia érvényes az igaz, a jó, a szép esetében is;
  - Az analógia szerint a létezők aránylanak egymáshoz, függnek is egymástól.

A lét hierarchikusságáról

Mivel a létezők létükben viszonyulnak, aránylanak egymáshoz – más-más módon és mértékben részesültek a létből – ezért léthierarchia (alá-fölrendeltség) állítható fel. A hagyományos léthierarchia: élettelen létezők (tárgyak), élő és érzékelő létezők (növények), élő és mozgó létezők (állatok), élő és gondolkodó létezők (emberek).

A lét okairól

Az okság, az ok-okozati összefüggések keresése a mindennapi élet és a tudomány szempontjából is az egyik leglényegesebb feladat. *„Az okság fogalma jól mutatja, hogy a metafizika kérdések egy része éppúgy mindennapi tapasztalatainkból, jól ismert fogalmainkból indul ki, akárcsak a jelenségek tudományos vizsgálata.”*¹⁰³

A létezők egymáshoz való viszonyából és arányosságából (a léthierarchiából) következik az okság. *„A létezők nem elszigetelten,*

---

¹⁰³ Huoránszki Ferenc 2001. *Modern metafizika*. Budapest, Osiris, 51.

*egymástól függetlenül léteznek, hanem bonyolult és sokoldalú kölcsönhatás összefüggésében valósulnak meg. E kölcsönhatások jellemző típusa az okság, melynek során az egyik létező hatást fejt ki a másikra úgy, hogy közben megváltoztatja, gazdagítja, vagy éppen megsemmisíti azt.*¹⁰⁴

A létezők négy oka (lételve) Arisztotelész alapján: formai ok, anyagi ok, mozgató ok, cél-ok. Pl. A saru létrejöttének négy oka: a sarukészítő elgondolása, terve; a saru anyaga a bőr; a szerszámok „mozgatása” a sarukészítő által; és a cél, hogy a sarut eladják a piacon (ismert a szobor hasonlat is). „Okról azonban négyféle értelemben szoktunk beszélni. Először oknak mondjuk a lényegét és a mibenlétet, mert a »miért«-et mindig az okfejtés utolsó tagjáig szoktuk visszavezetni, már pedig az első »miért« egyúttal ok és kezdet, azaz elv; – másodszor oknak mondjuk az anyagot és a szubsztratumot; – harmadszor a mozgás megindítóját; – s negyedszer a vele való ellentétes okot: a mozgás végét és a jót mint célt, amely felé minden történés és mozgás irányul.”¹⁰⁵

Arisztotelész okság értelmezését szokták „kézműves modellnek” is nevezni, hiszen a négy ok az ő tevékenységében jelenik meg ilyen módon. A mai ipari-technológiai kultúrában is használható ez a modell: a terv, a nyersanyag, az energia, és a piac, mint cél. Ezek határozzák meg a gazdasági tevékenységet.

Érdekes, hogy egyébként ez csak egy bizonyos szinten ad választ az okok kérdésére – mégis megelégszünk vele – pedig valójában az is kérdés lehet, hogy eredendően a négy oknak mi az oka. Ez az igazi kérdés: „Miért van egyáltalán létező, és miért nincs inkább semmi?”

Az egyedi és az általános

Az egyedi létről:

Az egyedi lét a valóságosan (reálisan), konkrétan létezőket (az egyedi létezőket) jellemzi.

A véges egyedi lét, vagyis az egyedi létezők struktúrája (felépítése, szerkezete):

- Lényeg és lét (tapasztaljuk, hogy minden egyedi létezőnek van valami saját lényege, és mivel létezik, így van léte is):
  - Minden létező lét és lényeg összetettsége.

---

¹⁰⁴ Bolberitz Pál 2011. *A keresztény bölcelet alapjai*. Budapest, SZIT, 49.

¹⁰⁵ Arisztotelész 1992. *Metafizika*. Budapest, Hatágú Síp Alapítvány, 41. A kötet fordítója is jelzi, hogy a lényeg és a mibenlét alatt a formát érti.

- A lényeg a létezés meghatározott módja.
- A „lényeg az, amely szerint, ami által, és amelyben valamely dolog a létét birtokolja” (Aquinói Szt. Tamás).
- A lét a létező létét (azt, hogy van) hangsúlyozza ki. A létező nemcsak ez, vagy az a dolog (ez vagy az a lényege), hanem a létező „van”.
- A lényeg a létezés aktusának potenciája, a létezés pedig nem más, mint ennek a potenciának az aktusa. A lét önmagában véve határtalan, a lehatároló elve a lényeg.
- A lét és a lényeg együttesen „hozzák létre” a létezőt.
- A lét (esse, görögül einai, németül Sein) az ami mindabban, ami van, abban megvalósul.
- A lényeg (essentia, görögül ouszia, németül Wesen) ami a dolgot azzá teszi ami.
- A lényeg a dolog megismerhetőségének és létének alapja.
- Magánvaló és járulék (tapasztaljuk, hogy az egyedi létező valami, ami önmagában is létezik pl. ember, táska; és tartalmaz olyan jegyeket is, amelyek önmagukban nem, hanem máshoz „járulva” léteznek pl. sárga, derékszögű):
  - A magánvaló (szubsztancia) és a járulék (akcidens) a véges létezők metafizikai lételve.
  - Szubsztancia (görögül ouszia, hüposztázisz) valamely létező, amely benső egysége szerint képes önmagában fennállni, és járulékok hordozója lenni.
  - Akcidencia (járulék, görögül szümbebékosz) az a létező, amely csak valami másban (szubsztanciában) képes létezni, másban való lét.
  - A dolog szubsztancialitása a létezőnek, mint létezőnek, a belső követelménye és igénye, s ezért a létezők lényegéből fakad.
  - Mivel a létező, mint létező analóg természetű, a szubsztancia is analóg jellegű valóság, mind az állíthatóságát, mind a létezését illetően. Vagyis a létezők szubsztancialitása különféle módon valósul meg az egyes lét-tökéletességi szinteken és létmódokban.
- Anyag és forma (tapasztaljuk, hogy az egyedi létezők valamilyen fizikai értelemben vett anyagból és valamilyen formából (külsőalak, felépítés, funkció stb.) tevődnek össze):
  - A véges létezők anyag és forma összetettségéből állnak.
  - Az anyag (materia) esetében beszélhetünk „első anyagról” (materia prima, görögül próté hülé) amely a kiterjedt valóság önmagában meghatározatlan, de reális lehetősége. Csupán lehetőség, valamiféle első hordozó,

önmagában nem fordul elő, csak a formával. A változások alapja, vagyis a forma befogadója.

- A forma (görögül morphé) a létező mivoltát, érthető szerkezetét meghatározó metafizikai lételv. A forma adja a dolog létét, megvalósultságot jelent, ezért aktus. Az ember formája a lélek.
- Az egyediség elve (principium individuationis) a mennyiséggel felruházott anyag, a mennyiséggel megjelölt anyag (materia quantitate signata). Minden anyagi individuum (egyed) a tér, az idő és az okság által különülhet el a másik hasonló egyedtől.
- Aktus és potencia (tapasztaljuk, hogy az egyedi létező valamilyen módon megvalósult (aktuális), de tartalmaz lehetőségeket (potenciát) is pl. egy aktuálisan létező tölgyfa tartalmazza azt a potencialitást, hogy íróasztal legyen):
  - Az aktus és potencia a lét változóságát teszi érthetővé.
  - Minden létező tartalmaz megvalósult, tényleges (aktuális) és képességi, lehetőségi (potenciális) létet.

Az általános létről

Az általános lét az, amely több egyedi létezőben jelen van valamilyen módon. A kérdéskör értelmezéséhez használható Platón alapján a „lóság” fogalma. Amikor egyedi lovakat látunk, mindegyikben „láthatjuk” ugyanazt, hogy lovak, vagyis a lóságot.

Az általános meghatározásának kérdései:

- Az általános (ami valamiképpen a létező lényege) mindig elvonatkoztatott, nem egy konkrét létezőhöz kapcsolódó.
- A metafizika igazi nagy kérdése: Van-e általános?
- Arisztotelész így pontosítja a kérdést: Nem az a kérdés, hogy van-e általános, hanem az, hogy miként van? Vagyis, hogy mi az általános?

Az általános logikai kérdése:

Az általános először a nyelvben mutatkozik meg. A nyelv segítségével fejezünk ki általános dolgokat. Ezen vélemény szerint az általános a nyelvben létezik, nyelvi léte van. Az analitikus filozófia kérdésesé teszi ezt, mivel szerinte csak azoknak a kijelentéseknek van értelmük, amelyek visszavezethetőek érzetadatokra. Pedig az általános fogalmak nélkül nem alkotható logikai ítélet, mivel minden ítéletben legalább az állítmány általános fogalom. Így nem lehetne következtetéseket sem létrehozni, nem lehetne előrehaladó emberi gondolkodás, sem metafizika, sem tudomány. Tehát az általánosnak a logika (és a nyelv) miatt léteznie kell valamilyen módon. Ezt jelzi

az „univerzálé-vita” az általános/egyetemes fogalmak státuszáról, az általános logikai kérdésével kapcsolatban

Az „univerzálé-vita”

A filozófia/metafizika szempontjából egy lényeges kérdés az egyetemes fogalmak (univerzálék) státusza/léte. Az egyetemes fogalmakat több dologra alkalmazzuk. Az a kérdés, hogy amikor létrehozunk egy egyetemes fogalmat, akkor előre tudjuk, annak a fogalomnak a tartalmát és ezért sorolunk alá valamilyen dolgot (ez az univerzalizmus), vagy pedig a hasonló dolgoknak utólag adunk egy nevet (ez a nominalizmus).

Porphyriosz Arisztotelész Kategóriáihoz írt bevezetőjében rövid ismertetést ad a nem, a faj, a különbség, a sajátosság és járulék meghatározásához. Már az elején leszögezi a nemekkel és a fajokkal, vagyis az egyetemes fogalmakkal kapcsolatban, hogy *„Engedelmeddel nem fogok beszélni például arról, hogy vajon függetlenül léteznek-e a nemek és a fajok, vagy egyedül és pusztán az értelemben vannak, továbbá, ha függetlenül léteznek, akkor vajon testek-e vagy testetlenek, és vajon különállóan, vagy pedig az érzékelhető dolgokban, ill. ezek körül léteznek-e függetlenül – mivel ezek igen mély dolgok, és tüzetesebb vizsgálódásokat kívánnak ...”*¹⁰⁶ Ezek a „tüzetesebb vizsgálódások” aztán nagyon gyakran előfordulnak a filozófia története során.¹⁰⁷

Valójában ez egy alapvető kérdés a mindennapi életben is, ha nem is figyelünk fel rá minden esetben. *„Tekintve, hogy a szótárban található szavak majd mindegyike univerzálét jelöl, meglepőnek tetszhet, hogy a filozófiával foglalkozókon kívül alig akad ember, aki valaha is észrevenné, hogy egyáltalán vannak univerzálék.”*¹⁰⁸

Teljes természetességgel használjuk az egyetemes fogalmakat, pedig alapvetően talán meg sem tudjuk határozni, hogy honnan erednek. Pl. a bátor fogalmát használva kérdés, hogy a használója már tudja ki a bátor és ezért bizonyos embereket a bátrak közé sorol, vagy pedig valamilyen hasonló tulajdonsággal rendelkező emberekkel találkozik, és azokat nevezi el bátraknak. Az első esetben a bátor fogalmával már rendelkezik az ember, tehát a bátorság fogalma

---

¹⁰⁶ A főnóciái Porphyriosz Bevezetése, avagy Az öt szóról. *Magyar Filozófiai Szemle*. 1984. 3-4. 435.o. (az írás közismert címe: Eiszagógé)

¹⁰⁷ Lásd Kormos József 2004. „Verumtamen sciendum, quod universale duplex est.” Ockham a nyelv státuszáról. In Pléh Csaba-Kampis György-Csányi Vilmos (szerk.) 2004. *Az észleléstől a nyelvíg*. Budapest. Gondolat Kiadó. 25-30.

¹⁰⁸ Russel, Bertrand 1996. *A filozófia alapproblémái*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 103-104.

mintegy a tényleges bátor emberek előtt már létezik (universalia sunt ante rem – az egyetemes a dolog előtt létezik). A második esetben a bátor egy utólag adott név bizonyos emberekre (universalia sunt post rem – az egyetemes a dolog után létezik).

- A nyelvészetben is előkerül ez a probléma. Noam Chomsky használja a lingvisztikai univerzálék (általános nyelvi formák) kifejezést, melyek olyan velünk született, tapasztalattól független, fajspecifikus/az embere jellemző, genetikus információk, a priori rendszerek (tapasztalás előtti rendszerek), amelyek megkérdőjelezzik a nyelv csak tapasztalás utáni létrejöttét. Vagyis a nyelv nem csak a tapasztalat után hozza létre termékeit, hanem a nyelv formái fennállnak (léteznek) valamilyen módon.¹⁰⁹
- A művészetben, az esztétikában az esztétikai kategóriákkal kapcsolatban merülhet fel hasonló kérdés. Például a szép esetében. Az emberek már eleve valamilyen módon „tudnak” a szépről és ezt a szépséget ismerik fel valamilyen műalkotásban, vagy pedig bizonyos műalkotásokra valamilyen „megállapodás” (ízlés, korstílus, divat stb.) alapján utólag mondják, hogy szép. Az első álláspontot erősítheti az, hogy vannak műalkotások, amelyeket egyetemesen minden kor és kultúra szépnek tart. A második álláspontot erősítheti az, hogy bizonyos műalkotások csak egy adott korban, kultúrában minősülnek szépnek.
- A tapasztalati tudományok terén is jelen van ez a dilemma. A tudományos fogalmak (itt gondolhatunk a törvényekre és szabályokra is) már valamilyen módon léteznek és ennek megfelelően „működnek” a dolgok, vagy pedig a dolgok bizonyos fajta működésére használunk egy „gyűjtőfogalmat”.
- A probléma különösen a vallás és kiemelten a teológia esetében is vitákat eredményezett. Nem véletlen, hogy a középkorban a keresztény kultúrkörben foglalkoztak sokat vele. Az egyik elgondolás szerint a világ dolgai már a világ előtt léteztek Istenben valamilyen módon (fogalomként, gondolatként, tervként) és a dolgok ezek alapján és ezek után lettek. Ezt támaszthatja alá, az, hogy Isten a szavával teremtett és így a szó (fogalom) a dolgok előtt volt. *„Isten szólt: »Legyen világosság«, és lett világosság. ... Isten újra szólt:»A vizek közepén keletkezzék szilárd boltozat, és alkosson válaszfalat a vizek között.« Úgy is lett. ... Isten ismét szólt: ...”* (Ter. 1.3-9.). A másik elgondolás szerint a

---

¹⁰⁹ Lásd Chomsky, Noam 1999. *Mondattani szerkezetek/Nyelv és elme*. Budapest, Osiris Kiadó.

világ bizonyos létezőinek az ember ad nevet (ő alkot fogalmat róluk) miután azok már léteztek. Ezt támasztja alá az, hogy az élőlényeknek az ember adhatott nevet. „Az Úristen megteremtette még a földből a mező minden állatát, s az ég minden madarát. Az emberhez vezette őket, hogy lássa, milyen nevet ad nekik. Az lett a nevük, amit az ember adott nekik. Az ember tehát minden állatnak, az ég minden madarának és a mező minden vadjának nevet adott.” (Ter. 2.19-20.) Ez a teológiai tanítások (fogalmak) esetén lesz jelentős kérdés. A vallási, teológiai tanítások Istentől erednek és az embereknek ezt kell követni, vagy pedig vannak olyan tanítások (fogalmak), amelyeket az embernek kell megfogalmaznia (megneveznie). Gondolhatunk itt az „alapvető tanításokra” (Isten egyetlensége, a Szentháromság, Jézus Krisztus emberi és isteni léte stb.) és a kortól, vagyis az embertől függő tanításokra (liturgikus előírások, helyi szokások stb.). Az univerzalizmus-nominalizmus vita már a kezdeti katolikus-protestáns vitákban is szerepet kapott.¹¹⁰

A fogalmak státuszára a dilemma jelleg miatt adódik köztes – az univerzalizmust és a nominalizmust is részben elfogadó – álláspont. Az egyik ilyen kettő közti nézet a mérsékelt realizmus (Arisztotelész alapján Szt. Tamásnak is ez a véleménye), az egyetemes a dologban van „universalia sunt in re”, az egyetemes fogalomnak nincs külön önálló léte a dologtól függetlenül, hanem mintegy az értelemben létezik, amennyiben a dolog lényegét fejezi ki (vagyis valamiképpen mégis a „dologban van”). A másik az ún. konceptualizmus, mely szerint az általános először tulajdonképpen a nyelvben mutatkozik meg. A nyelv segítségével fejezünk ki általános dolgokat. Ezen vélemény szerint az általános a nyelvben létezik, nyelvi, fogalmi léte van (conceptus=fogalom).

A filozófia azért is próbál az univerzalizmus és a nominalizmus közti megoldást keresni, mert ez a két vélemény igazából a filozófia jelentőségét is csökkenti. Az univerzalizmus egy vallási megoldáshoz vezethet, így a filozófia mintegy a vallás „előkészítője”, nem pedig egy önálló megoldást adó tudomány. A nominalizmus alapján pedig „Ha ugyanis feltételezzük, hogy a világban kizárólag egyedi dolgok léteznek, akkor az egész újplatonikus metafizika az érvényét veszíti, és a filozófia egyedüli tárgya a nyelv és a gondolkodás lesz.”¹¹¹

---

¹¹⁰ Lásd Kormos József 1996. *A Trentói zsinat filozófiai tanítása és annak tükröződése a barokk egyházművészetben.* Budapest, ELTE BTK, 16-20.

¹¹¹ Steiger Kornél 1992. *Bevezetés a filozófiába. Szöveggyűjtemény.* Budapest, Holnap Kiadó, 132.

Az univerzálé-vita a metafizikán belül egy sokat tárgyalt téma, több árnyalt megoldási javaslattal.¹¹²

Az általános ontológiai kérdése:

Az általános tulajdonképpen az, amivel a tudományok foglalkoznak. Az általános ontológiai kérdése minden filozófiában felmerül, mivel mint tudomány a filozófiai is az általánossal, az egyetemessel foglalkozik. „Az általános ontológiai meghatározása ... különös módon filozófiai sokaságát érinti.”¹¹³

Az általános létezési módjával kapcsolatban három alapvető véleményről beszélhetünk:

- Idealizmus. Ez Platón elképzelése, az általános nem más, mint az idea. Az általános az ideákban, az ideák világában létezik. A tudományok igazából az ideákkal foglalkoznak. Az elvek, a törvények is az ideák világában léteznek. A matematika fejezi ezt jól ki, ahol a számok és a törvények is egyfajta ideák.
- Realizmus. Ez Arisztotelész elképzelése, az általános nem más, mint természettörvény. Az általános a természettörvényben, a valóságos (reális) természet világában létezik. A tudományok a természettörvényeivel foglalkoznak. A fizika fejezi ezt jól ki, amely a reális létezők általános törvényeivel foglalkozik.
- Szubjektivizmus. Ez Kant elképzelése, az általános nem más, mint értelmi művelet. Az általános az értelemben, a szubjektumban létezik. A pszichológia jelzi ezt jól, amely az értelmi műveletekkel (a szubjektum alkotásaival) foglalkozik.

Összegzés:

- Platón: Jól jelzi az általános valamiféle idea jellegét, de a két-világ elmélet nem ad magyarázatot a két világ kapcsolódására.
- Arisztotelész: Jól jelzi az általános kapcsolódását a reális létezőkhöz, de természettörvény általános, elméleti jellege miatt fennáll a platonizmus.

---

¹¹² Lásd Wöhler, Hans-Ulrich (Hg.) 1992. *Texte zum Universalienstreit 1-2*. Berlin, Akademie Verlag.

¹¹³ Martin, Gottfried 1998. *Általános metafizika*. Budapest, Holnap Kiadó, 130.

- Kant: Az értelmi műveletek (a szubjektum alkotásainak) a hangsúlyozása fontos, de a külső, reális létező léte problémás.

A feltétlen létről

Az ember a konkrét tapasztalatok „mögött” mintegy háttértapasztalatként – különösen a ún. határhelyzetekben, amelyek az emberi lét határait jelzik – valamilyen módon megtapasztalja, megsejti, hogy a lét valami feltétel nélküli (feltétlen) alapja mindennek.

Felmerülhet az a lehetőség, hogy ezt a feltétlen létet valamilyen módon megnevezze. A filozófiában születtek ilyen elnevezések (bár nem mindig ugyanazzal a tartalommal) a feltétlen Létre: arkhé, Démiurgosz, a legfőbb Jó, „mozdulatlan mozgató”, legfőbb monász, Abszolútum, Szellem stb.

A metafizika, az ontológia végső megállapításai elvezethetnek a valláshoz is. Mivel a vallások ezt a feltétlen létet a saját istenképükkel írják le.

Ajánlott irodalom:

A föníciai Porphyriosz Bevezetése, avagy Az öt szóról. In *Magyar Filozófiai Szemle*. 1984.3-4. (az írás közismert címe: Eiszagógé)

Arisztotelész 1992. *Metafizika*. Budapest, Hatágú Síp Alapítvány.

Bolberitz Pál 2007. *A metafizika alapjai*. Budapest, Jel Kiadó.

Bolberitz Pál 2011. *A keresztény bölcsélet alapjai*. Budapest, SZIT.

Breitenstein, Peggy H. – Rohbeck, Johannes (Hg.) 2011. *Philosophie. Geschichte – Disziplinen – Kompetenzen*. Stuttgart, Metzler.

Chomsky, Noam 1999. *Mondattani szerkezetek/Nyelv és elme*. Budapest, Osiris Kiadó.

Coreth, Emerich 1994. *Grundriss der Metaphysik*. Innsbruck, Tyrolia.

Grayling, A. C. (szerk.) 1997. *Filozófiai kalauz*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

- Heidegger, Martin 1995. *Bevezetés a metafizikába*. Budapest Ikon Kiadó.
- Huoránszki Ferenc 2001. *Modern metafizika*. Budapest, Osiris.
- Inwagen, Peter van – Zimmerman, Dean W. (Ed.) 2008. *Metaphysics: The Big Questions*. Wiley-Blackwell.
- Jubien, Michail 2003. *Metaphysics*. In Shand, John (Ed.) 2003. *Fundamentals of Philosophy*. London and New York, Routledge, 36-63.
- Kormos József 1996. *A Trentói zsinat filozófiai tanítása és annak tükröződése a barokk egyházművészetben*. Budapest, ELTE BTK.
- Kormos József 2004. „Verumtamen sciendum, quod universale duplex est.” Ockham a nyelv státuszáról. In Pléh Csaba-Kampis György-Csányi Vilmos (szerk.) 2004. *Az észleléstől a nyelvig*. Budapest. Gondolat Kiadó. 25-30.
- Kormos József 2009. Ismeretelméleti és metafizikai elvek az Istenhez vezető utak esetén. In Cselényi István Gábor, Hoppál Kál Bulcsú, Kormos József (szerk.) 2009. *Aquinói Szent Tamás párbeszéde korunkkal*. Budapest, MASZT, 52-60.
- Martin, Gottfried 1998. *Általános metafizika*. Budapest, Holnap Kiadó.
- Meyer, Uwe – Regenbogen, Arnim (Hg.) 1998. *Wörterbuch der philosophischen Begriffe*. Hamburg, Meiner.
- Poidevin, Robin L. ... (Ed.) 2009. *The Routledge Companion to Metaphysics*. New York, Routledge.
- Rapp, Christof 2016. *Metaphysik. Eine Einführung*. München, C.H. Beck.
- Russel, Bertrand 1996. *A filozófia alaproblémái*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
- Schmidinger, Heinrich 2000. *Methaphysik. Ein Grundkurs*. Stuttgart-Berlin-Köln, Kohlhammer.
- Shand, John (Ed.) 2003. *Fundamentals of Philosophy*. London and New York, Routledge.
- Simon Ferenc 2003. *Általános ontológia*. Szeged, JATEPress.
- Steiger Kornél 1992. *Bevezetés a filozófiába. Szöveggyűjtemény*. Budapest, Holnap Kiadó.
- Tózsér János 2009. *Metafizika*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Turay Alfréd 1984. *Lételmélet*. Szeged, Katolikus Hittudományi Főiskola.

Weissmahr Béla 1992. *Ontológia*. Bécs-Budapest-München, Mérleg-Távlatok.

Wiggins, David – Crane, Tim 1997. Metafizika. In Grayling, A.C. 1997. *Filozófiai kalauz*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 203-274.

2.3.2. Teodicea

A teodicea meghatározásáról

„A teodicea a görög *theosz* (isten) és a *dikaiószisz* (igazolás) szavak összetételéből eredően a filozófiai istentant jelenti.”¹¹⁴

Platón a filozófiai istentant teológiának, Arisztotelész teológiai filozófiának nevezte. Használatos a *theologia naturalis* (természetes teológia) elnevezés is. Leibniz (1646-1716) használta először a filozófiai istentanra a teodicea elnevezést, és Christian Wolf (1679-1754) tette elfogadottá. Azóta az Isten létéről és Isten milyenségéről szóló filozófiai részterületet teodiceának nevezik.

A teodicea az ész természetes fényénél (filozófiai, logikai érvelést használva) fogalmazza meg gondolatait az Isten létéről és mibenlétéről. A teológia a hit fényénél (az Isten kinyilatkoztatását, a Szentírást használva) beszél Isten létéről és mibenlétéről.¹¹⁵ A teodicea „eredményei” mintegy a hit előzményei (*praeambula fidei*).

Isten értelmi megismerésének lehetőségét tagadó nézetek:¹¹⁶

- Az empirizmus szerint, csak a tapasztalás az érvényes és Istenről nincs érzékszervi tapasztalatunk.
- Kant agnosztikus álláspontja szerint, az elméleti ész nem juthat el Isten létének megalapozásához (de a gyakorlati ész igen).
- Az ismeretelméleti relativizmus szerint az ember állításai nem feltétlenül igazak, általános érvényűek, és ez igaz az Istenre vonatkozóan is.
- A szkepticizmus a megismerés lehetőségeit korlátozottnak tartja, ezért tartózkodik (vagyis lemond) bármiféle ítélettől az Istennel kapcsolatban.

---

¹¹⁴ Turay Alfréd 2002. *Istent kereső filozófusok. Teodicea*. Budapest, SZIT, 5.

¹¹⁵ Az európai gondolkodásban a teológia a keresztény vallás tanaira vonatkozik, ezért használja a filozófia inkább a teodicea kifejezést.

¹¹⁶ Lásd Weissmahr Béla 1996. *Filozófiai istentant*. Bécs-Budapest-München, Mérleg, 17-23.

- A nem értelmi megismerést való nézetek szerint csak a gyakorlati (praktikus) ész, vagy csak az emberi érzelmek, vagy csak a hit vezet Isten megismeréséhez.¹¹⁷

A transzcendentális tapasztalatról

A konkrét valóság mellett a feltétlen valóságot is megtapasztaljuk. Ebben a háttéri tapasztalatban, megtapasztalunk egy, az ismeretünkhöz tartozó feltétlen mozzanatot is. Ez a transzcendentális tapasztalat. *„Transzcendentális tapasztalatnak nevezzük a megismerő szubjektum szubjektumra jellemző, nem tematikus és minden szellemi megismerő aktusban benne levő, szükségszerű és elkerülhetetlen tudását önmagáról, valamint nyitottságát minden lehetséges valóság korlátlan horizontjára. Tapasztalat ez, mert ez a nem tematikus, de elkerülhetetlen tudás mozzanata és feltétele minden konkrét tapasztalatnak, bármely tetszőleges tárgyra vonatkozzék is.”*¹¹⁸

A transzcendentális tapasztalat jellemzői:

- a megismerő szubjektum (az ember) sajátossága,
- nem tematikus (pontosított, körülírt),
- minden szellemi megismerésünkben jelen van,
- önmagunkról (alanyiségunkról) való tudást is jelent,
- nyitottságot jelent a feltétlen (korlátlan) valóságra,
- egyben valamilyen módon a transzcendencia tapasztalása, a feltétlen lét (vagyis az Isten) tapasztalása,
- a feltétlenség megtapasztalása jelenti: az igazság, az érték, a szabadság, a lét feltétlenségének a megtapasztalását is.

Minden kifejezett istenismeret kiindulópontja a transzcendentális tapasztalat.

A feltétlen lét neveiről

A filozófusok a feltétlen létet – amely változó tartalmú lehet az egyes szerzőknél – többféle névvel illeték. Inkább a vallást kifejezetten

---

¹¹⁷ A keresztény felfogás szerint az emberi feladata is egyben, hogy megállapításokat tudjon tenni a hit tárgyairól: „... *legyetek mindig készen rá, hogy mindenkinek megfeleljétek, aki csak kérdezi, mi az alapja a reményeteknek.*” (1Pét 3,15). A katolikus értelmezésben az emberi értelem is tud megállapításokat tenni a hit tárgyairól. „... *Isten, aki minden dolog kezdete és vége, a teremtett dolgokból az emberi ész természetes világosságával biztosan megismerhető, mert »ami benne láthatatlan a világ teremtetésétől fogva, műveiből megérthető és látható«* [Róm 1,20];” (Den 3004) In Denzinger, Heinrich – Hünermann, Peter (szerk.) 2004. *Hitvallások és az Egyház Tanítóhivatalának megnyilatkozásai*. Bátonyterenye, Budapest, Örökmécs Kiadó, SZIT, 581.

¹¹⁸ Rahner, Karl 1983. *A hit alapjai*. Budapest, SZIT, 36-37.

elfogadó filozófusok nevezték az adott vallás Istenének. Néhány példa az elnevezésekre:

- Preszokratikusok – arkhé,
- Anaximandrosz (Kr.e.610-547/546) – isteni apeiron,
- Anaxagorász (Kr.e. 500/497-428/427) – az értelmes erőanyag, a nousz,
- Szókratész (Kr.e.469-399) – belső isteni hang, a daimonion,
- Platón (Kr.e. 427-347) – a legfőbb idea, a legfőbb jó,
- Arisztotelész (Kr.e. 384-322) – mozdulatlan mozgató, önmagát szemlélő, önmagát gondoló
- Plótinosz (203-269) – Egy,
- Cusanus (1401-1464) ellentétek egysége „coincidentia oppositorum”,
- Hegel (1770-1831) Abszolút szellem,
- Stb.

Az Istenről, mint feltétlen létről vallott alapvető filozófiai felfogások:

- Ateizmus (a görög „a” fosztóképzőből és a theosz=isten szóból). Az Isten létének a tagadása.
- Agnoszticizmus (a görög agnósztosz=ismeretlen, megismerhetetlen szóból). Az embernek nem lehet arról tudása, hogy van-e Isten, vagy nincs.
- Teizmus. Az Isten létét elfogadó nézet.
- Monoteizmus (a görög monosz=egy szóból). Egy feltétlen lét, vagyis egy Isten létét elfogadó nézet.
- Dualizmus (a latin dualis=kettős szóból). A világot két alapelve, vagy két isteni létezőre visszavezető elmélet.
- Politeizmus (a görög poli=több szóból). Több Istent feltételező nézet.
- Panenteizmus (a görög pan=minden, en=ban, ben szavakból). Ezen nézet szerint a világmindenség Istenben van.
- Panteizmus (a görög pan=minden szóból). Ezen nézet szerint Isten nem más, mint a létezők összessége (minden Isten).

Isten létéről. Filozófiai érvek Isten léte mellett.¹¹⁹

Az Isten léte melletti filozófiai érvek nem feltétlenül szükségesek egy vallásban való hithez.

---

¹¹⁹ Bővebben lásd Turay Alfréd 2002. *Istent kereső filozófusok. Teodicea*. Budapest, SZIT.

„A világ népességének nagy része elfogadja a teizmus valamilyen formáját. ... De az Istenben hívők, hitűkben hagyományosan nem a bizonyítékokra vagy az érvekre támaszkodtak; azt hiszem a világon a legtöbb hívő aligha hallott a teista érvekről.”¹²⁰

Az érvek inkább azt jelzik, hogy az Istenben való hit nem értelmetlen (irrationalis), hanem értelmes elemeket tartalmazva értelemfeletti (suprarationalis).

Az istenérveknek alapvetően három fajtája van (a „platóni háromszögnek” és a klasszikus értelemben vet Metaphysica specialis-nak megfelelően):

- az Isten létéből levezetett érvek,
- a világ létéből levezetett érvek,
- az ember létéből levezetett érvek.

Az Isten létéből levezetett érvek

Ezen érvek pontosabb megnevezése inkább az lehetne, hogy az Isten fogalmából levezetett érvek. Az argumentumok lényege, hogy Isten fogalmához olyan jegyek tartoznak, amelyek igazolják, hogy létezik.

Az ontológiai istenérvről

Canterburyi Szt. Anzelm (1033-1109) *Proslogion*. (Fides quaerens intellectum A hit keresi a belátást/értést) című művében található az érv. Az ontológiai érv elnevezést Kant (1724-1804) adta, aki szerint az érv a fogalmi létből a valós létbe lép át, ezért nem érvényes.

Az érv Szt. Anzelm megfogalmazásában: „Mármost bizonyos, hogy aminél nagyobb nem gondolható, nem létezhet csupán az észben. Mert arról, ami csupán az észben létezik, elgondolható, hogy létezik a valóságban is – ez pedig nagyobb lenne. Ha tehát csupán az észben létezne az, aminél nagyobb nem gondolható, akkor az, aminél nagyobb nem gondolható, azonos lenne azzal, aminél nagyobb is gondolható. Ez azonban nyilvánvalóan nem lehetséges. Kétségtelen tehát, hogy ez a valami, aminél nagyobb nem gondolható, az észben is, és a valóságban is létezik.”¹²¹

---

¹²⁰ „Most of de world’s population endorse end accept some form of theism. ... But believers in God haven’t tarditionally relied upon proofs or arguments for their belief in God most of the world’s believers, I suppose have barely heard of these theistic argumets.” Plantinga, Alvin 2008. *Against Naturalism*. In Plantinga, Alvin – Tooley, Michael 2008. *Knowledge of God*. Blackwell Publishing, 6.

¹²¹ Canterbury Szent Anzelm 1991. *Monologion. Proslogion*. Budapest MTA Filozófiai Intézet, 145-146. vagy Sarbak Gábor (szerk.) 2007. *Canterburyi Szent Anzelm összes művei*. Budapest, SZIT, 11-81.

Az érv gondolatmenete:

- Istent olyannak gondoljuk, aminél semmi nagyobb, tökéletesebb nem gondolható el.
- Aminél nagyobb, tökéletesebb nem gondolható, annak mind az észben, mind a valóságban léteznie kell. Mivel mint legnagyobbnak, legtökéletesebbnek a létezés is a tulajdonsága kell, hogy legyen, mert különben nem lenne a legnagyobb, legtökéletesebb.
- Vagyis Isten nemcsak az észben, hanem a valóságban is létezik.

Az érv vitatható, de elfogadható az alapgondolatmenete. Valóban, ha valamit tökéletesnek gondolunk, de az nem létezik, akkor az nem tökéletes, hiszen tökéletesebb az, amit elgondolunk és létezik is. A gondolatmenet gyenge pontja lehet az, hogy bár amennyiben egy tökéletes valami tulajdonságait elgondoljuk, akkor annál tökéletesebb az, aminek még egy tulajdonsága van, mégpedig a létezés, de a létezés (a lét) nem tulajdonság úgy, mint a méret, a jellembeli jegyek, tehát mégsem teljesen helytálló az érvelés.

Az érvvel kapcsolatban az Isten vonatkozásában is, de alapvetően a filozófia vonatkozásában is dilemmák vethetőek fel.

- Hit és tudás viszonya. Amennyiben hittel elfogadunk valamit, az egyben tudás-e?
- Megértés és belátás. Mi a fontosabb az értelmi (elemző, analizáló) megértés, vagy a teljes körű (szintetizáló jellegű) belátás?
- Az „a priori” (tapasztaláselőtti) és az „a posteriori” (tapasztalás utáni) ismeret/tudás lehetősége. Az ismeret/tudás mennyiben velünk született, és mennyiben a tapasztalatok után jön létre bennünk?
- Fogalmi lét és valós lét. A fogalmi/gondolati lét és valóságos léte mennyiben feltételezik egymást.
- A lét szubsztancia vagy járulék jellege. A lét önállóan fennálló létező (feltétlen lét, Isten) vagy csak járulék, amely a létezőkhöz „járul”, de önállóan nem létezik?

Szt. Anzelm érveivel szemben szerzetestársa Gaunilo fogalmazott meg jó érveket, de ezekre szinte mindig ugyanúgy a saját gondolatmenetét hozta fel Szt. Anzelm. A vitának jelentős szakirodalma van, hogy a vita mennyire befejezhetetlen jelzi az egyik ötletesen megfogalmazott vélemény. *„Azóta is ott ülnek ugyanis egymással szemben, a két szerzetes géniusz, s Anzelm minden lépésére Gaunilo újra alkalmazza Anzelm saját lépését, amelyre*

*Anzelm megismétli érvét, és ez azóta is ugyanúgy folyik – amíg az ítélet el nem jön*¹²²

Descartes érvei

Szintén a tudatunkban lévő Isten fogalomból következő érveket fogalmaz meg Descartes, melyek hasonlítanak Szt. Anzelm érvére.

- Az isteneszme tökéletességéből kiinduló érv a tudatunkban lévő istenfogalom okát keresi. A teljes oknak mindig tökéletesebbnek kell lennie okozatánál. Tehát a véges és tökéletlen emberi szellem nem lehet a végtelen és tökéletes istenfogalom oka. *„Ezután arról elmélkedve, hogy kételkedem, tehát lényem nem egészen tökéletes – mert azt világosan láttam, hogy a megismerés nagyobb tökéletesség, mint a kételkedés – azt kérdeztem magamtól, hogyan jutottam egy nálamnál tökéletesebb dolog gondolatára, s evidens módon felismertem, hogy az csak olyan természetű dologtól származhatik, amely valóban tökéletesebb nálam.*¹²³
- A végességiünk felismeréséből kiinduló érvben arra utal, hogy végességiünket csak azért ismerjük fel, mert tudunk a végtelenről, s végtelenhez mérve fedezzük fel korlátainkat. *„Természetes eszünk egészen tisztán átlátja velünk, hogy a ható és a teljes okban legalább annyi valóságnak kell lennie, mint okozatában..., hogy ami tökéletesebb, azaz amiben több a valóság, az nem lehet okozata vagy következménye a kevésbé tökéletesnek.*¹²⁴
- A saját ontológiai érve szerint Isten fogalmából kiindulva próbálja bizonyítani Isten létét, vagyis Isten lényegéhez hozzátartozik a léte is. *„Bár rendelkezem a szubsztancia képzetével, hiszen magam is szubsztancia vagyok, ez azonban nem lehet a végtelen szubsztancia képzete, mivel magam véges vagyok. Ilyen képzet csak valóban végtelen szubsztanciából keletkezhet.*¹²⁵

---

¹²² Geréby György 1999. „Amit Anzelm és Gaunilo mondtak egymásnak”, *Magyar Filozófiai Szemle*. 1999/6. 662.

¹²³ Descartes 1993. *Értekezés a módszerről*. Budapest, IKON Kiadó, 44.

¹²⁴ Descartes 2014. *Elmélkedések az első filozófiáról*. Budapest, Atlantisz Kiadó. https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_544_Descartes/index.html

¹²⁵ Descartes 2014. *Elmélkedések az első filozófiáról*. Budapest, Atlantisz Kiadó. https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_544_Descartes/index.html

A világ létéből levezetett érvek (kozmológiai érvek):
Ezen érvek a világ jellemzőiből és „működéséből” próbálják meg igazolni Isten létét.

A legismertebb megfogalmazását az érveknek Aquinói Szt. Tamásnál találjuk meg.

Aquinói Szt. Tamás öt útja:¹²⁶

Az öt út „*quinque via*” az értelem „útja” a világban tapasztalt jelenségeket továbbgondolva jut el Isten léte melletti érvekhez.

1. út: A mozgásból levezetett érv („*causa movens*”, „*ex motus*”, „*manifestior via*”):

„Az első és legvilágosabb út az, amelyet a mozgásból veszünk. Bizonyos ugyanis, az érzékek is tanúsítják, hogy van valami, ami mozog ebben a világban. ... Márpedig mindazt, ami mozog, valami más mozgatja. ... Tehát szükségszerű eljutnunk valami első mozgatóhoz, amit semmi sem mozgat, és ezt mindenki Istennek gondolja.”¹²⁷ (S.T. I.2.3.)

Az érv gondolatmenete:

- Tapasztaljuk, hogy a világban van mozgás.
- Minden, ami mozog, más által mozog.
- A mozgatók sorában nem lehet a végtelenbe menni, fel kell tételezni egy első mozgatót, akit Istennek nevezünk.

2. út: A létesítő okokból levezetett érv („*causa efficiens*”, „*ex ratione causae efficientis*”, etiologiai érv (ok=*aitia*)):

„A második utat a létesítő ok megfontolásából vesszük. ... Az érzékelhető világban ugyanis a létesítő okok sorozataival találkozunk. ... De az sem lehetséges, hogy a létesítő okok sorozatában a végtelenbe menjünk. ... Tehát szükséges föltennünk valami első létesítő okot, akit mindenki Istennek nevez.” (S.T. I.2.3.)

Az érv gondolatmenete:

- Tapasztaljuk, hogy a létesítő ok és az okozat közt összefüggés van.
- Egyik létező sem lehet önmaga létesítő oka.
- A létesítő okok sorában nem lehet a végtelenbe menni, fel kell tételezni egy első létesítőt, akit Istennek nevezünk.

---

¹²⁶ Lásd Turay Alfréd 2002. *Istent kereső filozófusok. Teodicea*. Budapest, SZIT, 27-119. <http://mek.oszk.hu/08700/08788/html/index.htm> A *Summa Theologiae*-ből származó részletek is itt találhatóak. A kozmológiai és az antropológiai érvek idézetei is innen származnak.

¹²⁷ Az eredeti latin idézetek helye: Thomae Aquinatis S. 1952. 1952. 1956. *Summa Theologiae I-III*. Romae, Marietti. és Thomas von Aquin 2001. *Summa contra Gentiles 1-4*. (lateinisch-deutsch) Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

3. út: Az esetlegességből és a szükségszerűségből levezetett érv („via contingentia”, „ex possibili et necessario”):

„A harmadik utat a lehetségesből és a szükségszerűből vesszük, és ez így hangzik: vannak olyan dolgok, amelyek képesek lenni és nem lenni. ... Tehát nem minden létező csupán lehetséges, hanem kell lennie valami szükségszerű valóságnak is. ... A szükségszerűségük okát másban bíró valóságok sorában azonban nem lehet a végtelenbe menni. Tehát fel kell tételeznünk valami első szükségszerű valóságot: és ez az Isten, minthogy ő az első ok, amint erre rámutattunk.” (S.T. I.2.3.)

Az érv gondolatmenete:

- Tapasztaljuk, hogy a világban lévő dolgok képesek lenni és nem lenni, vagyis esetlegesek (nem önmaguk határozzák meg önmaguk létét).
- Az esetleges létezőknek szükségszerű alapja kell, hogy legyen (más határozza meg létüket).
- A szükségszerű alapok sorában nem lehet a végtelenbe menni, fel kell tételezni egy önmaga által szükségszerű (meghatározott) létezőt, akit Istennek nevezünk.

4. út: A tökéletességi fokozatokból levezetett érv („ex gradibus”):

„A negyedik utat a dolgokban található fokozatokból vesszük. Azt találjuk ugyanis, hogy vannak többé vagy kevésbé jó, igaz, nemes stb. dolgok. ... Van tehát valami, ami a legigazabb, legjobb és legnemesebb, és következésképp a leginkább létező: ... Van tehát valami, ami valamennyi létező létének, jóságának és mindenféle tökéletességének oka: és ezt Istennek nevezzük.” (S.T. I.2.3.)

Az érv gondolatmenete:

- Tapasztaljuk, hogy a transzcendentális tulajdonságok (igazság, szépség) különböző fokban vannak meg a létezőkben.
- A fokozatokat valamiféle abszolút (tökéletes) fokhoz viszonyítjuk.
- Kell lennie egy legtökéletesebb létezőnek, amelyhez képest állítjuk a fokozatokat, akit Istennek nevezünk.

5. út: A célszerűségből levezetett érv („ex gubernatione”);

„Az ötödik utat a dolgok kormányzásából vesszük. Azt látjuk ugyanis, hogy bizonyos dolgok, amelyek nem rendelkeznek tudattal, tudniillik a természeti testek, célirányosan működnek ... De azok a létezők, amelyek nem rendelkeznek tudattal, nem irányulnak cél felé, hacsak nem irányítja őket valami tudatos és intelligens lény, miként a nyílveszőt az íjász. Tehát van valamiféle

intelligens lény, aki minden természeti dolgot célra irányít és ezt mondjuk Istennek.” (S.T. I.2.3.)

Az érv gondolatmenete:

- Tapasztaljuk, hogy a világ dolgai célirányosan/célszerűen léteznek (nem véletlenszerűen).
- A célszerűsége a dolgok természete és a törvények nem adnak elégséges magyarázatot.
- Kell lennie egy létezőnek, amely a dolgok célját adja (célkitűzőnek), akit Istennek nevezünk.

Az öt út jellemzői:

- Az „utak” a tapasztalásból kiindulva a gondolkodás „útjai”.
- Isten a posteriori (a tapasztalás utáni) úton, az analógia segítségével ismerhető meg. Istenről nem tudunk sem teljesen egyértelmű, sem teljesen másértelmű, hanem csak hasonló (analóg) módon beszélni.
- Az érveket a kauzális, finális szemlélet (ok és cél szemlélet) jellemzi, vagyis, hogy a világ létezőinek van oka és van célja, nem véletlenszerűek.
- Az érvek csak „hit előzetek” (hit előzmények) (praeambula fidei), nem „hoznak létre” hitet.
- Az érvek azt jelzik, hogy az Istenben való hit nem értelmetlen (irrationalis), hanem értelmes elemeket tartalmazva értelemfeletti (suprarationalis).
- Szt. Tamás azzal, hogy azt mondja, nem lehet az okok, célok, fokozatok sorában a végtelenbe menni, nem a végtelen matematikai sor létét tagadja, hanem azt mondja, hogy ha egy végtelen sor egyik eleme sem határozza meg önmagát, akkor a végtelen sor sem határozza meg önmagát, tehát kell lennie egy meghatározónak, amely a végtelen soron „kívül” helyezkedik el.
- Az előzőből következően a soron „kívül” lévő meghatározó, vagyis az első meghatározó nemcsak horizontálisan, hanem vertikálisan is értendő.

Az ember létéből levezetett érvek

Ezen érvek az ember jellemzőiből és tevékenységéből próbálják meg igazolni Isten létét. A legismertebb megfogalmazását az érveknek Aquinói Szt. Tamásnál is megtaláljuk.

Az emberi szellem dinamizmusából levezetett érv:

„A megismerésben szellemünk a végtelen felé feszül. Ennek jele, hogy szellemünk bármilyen tetszőlegesen adott véges nagyságrendnél nagyobbat is el tud gondolni” (ScG. I, 43). Az akaratnak „természetszerűen van hajlama a jóra” (S.T. I.59.2) és „az ember természetes vágygal akarja a boldogságot” (III. Sent. 27.1.2). „... de az észnek ez a végtelenre rendeltsége hiábavaló lenne, ha nem lenne valamiféle végtelen érthető valóság. Kell tehát lennie valami végtelen érthető valóságnak, ami minden más valóságot felülmúl” (ScG. I, 43; vö. S.T. I.12.1). „Lehetetlen, hogy a természetes vágy hiábavaló legyen: a természet ugyanis nem tesz semmit hiábavalóan. A természet vágya hiábavaló lenne azonban, ha sosem teljesülhetne be. Tehát az ember természetes vágya beteljesíthető, jóllehet nem a mostani életben, amint erre rámutattunk. Szükséges tehát, hogy a jelenlegi élet után teljesejék be. Tehát az ember végső boldogsága a jelenlegi élet után van.” (ScG. III, 48; vö. S.T. I-II. 2.8).

Az érv gondolatmenete:

- Az emberi szellem természetes vágygal törekszik a neki megfelelő valóságra, vagyis az ész irányul az igaz (a lét) megértésére, az akarat pedig irányul a jó (a lét) birtoklására (a boldogságra).
- A szellem, vagyis az ész és az akarat törekvése túlmutat a létezők világán.
- Ez a törekvés nem a semmire, hanem a feltétlen létre (a legfőbb igazra és a legfőbb jóra) irányul, akit Istennek nevezünk.

Példák a filozófiatörténetből:

- Hérakleitosz – a lélek határai nem találhatóak meg.
- Platón – az ész az ideákra irányul.
- Szt. Ágoston – igazságkeresés, boldogság vágy, esztétikai igény az Igazságra, Jóságra, Szépségre irányul (vagyis Istenre).
- Szt. Tamás az észnek a létezők közös létalapjára való irányultságát túlhaladásnak, túllépésnek nevezi (excessus).
- Karl Rahner az emberi szellem többre irányulását, minden határt elutasító dinamizmusát előrenyúlásnak nevezi (Vorgriff)

Az erkölcsi kötelezettségből levezetett érv

A görög deon–kötelesség szó alapján deontológiai érvnek is nevezik.

„...lelkiismeretünk által ítéljük meg, hogy valamit meg kell tennünk vagy nem kell megtennünk; és ennek alapján mondjuk, hogy a lelkiismeret ösztönöz vagy köt” (S.T. I.79.13) „...a lelkiismeretet eszünk törvényének mondjuk, mert a lelkiismeret az észnek a természeti törvényből levezetett ítélete” (De ver 17.1.1). „... ez tehát a törvény első parancsa, hogy a jót kell tenni és követni, a rosszat pedig kerülni” (S.T. I-II.94.2) „... a lelkiismeret a természeti törvénynek valamiféle alkalmazását jelenti valami megteendő dologra” (II Sent. 24.2.4). „Így tehát mindaz, ami az Isten által teremtett dolgokban van, az örök törvénynek rendelődik alá, akár esetleges, akár szükségszerű.” (S.T. I-II.93.4).

Az érv gondolatmenete:

- A feltétlen erkölcsi kötelezettségről tanúskodik a lelkiismeretünk.
- A lelkiismeretben jelentkező erkölcsi kötelezettség, az objektív és egyetemes érvényű természeti törvény konkretizálása.
- Ez a természeti törvény az örök törvénynek rendelődik alá, amely egy törvényhozót feltételez, akit Istennek nevezünk.

Példák a filozófiatörténetből:

- Szókratész – belső hang, lelkiismereti kötelezettség, amelyre hallgatni kell.
- Cicero – az erkölcsi törvény a természetből vezethető le.
- Kant – az erkölcsi törvényt kategorikus imperativusznak, feltétlen parancsnak nevezi, ez a feltétlen parancs posztulálja Isten létét „*erkölcsileg szükséges Isten létét fölvenni*”.
- John Henry Newman – a lelkiismeret ténye egyetemes és parancsoló jellegű, lelkiismeret az ember természetéhez tartozik, és valahonnan erednie kell → Istentől.

Kortárs istenérvek

A három klasszikus érvtípus mellett a mai filozófiában találhatóak új elképzelések is.

Richard Swinburne (1934-) angol filozófus. Két fontos műve: *Van-e Isten?*, *Isten volt Jézus?*¹²⁸

---

¹²⁸ Lásd Swinburne, Richard 1998. *Van Isten?* Budapest, Kossuth Kiadó. Kifejezetten a keresztény valláshoz kapcsolódó műve: Swinburne, Richard 2012. *Isten volt Jézus?* Budapest, Helikon.

Bevezeti a személyes magyarázat (personal explanation) lehetőségét:

- A világnak (dolgoknak, jelenségeknek, történéseknek stb.) vagy fizikai magyarázata, vagy személyre visszavezethető magyarázata van.
Ebben az esetben a három lehetőség:
  - A valóság (a világ) némely esetben fizikai magyarázatra, némely esetben személyes magyarázatra vezethető vissza. Ez áttekinthetetlen, zavaros, nem tudható pontosan mikor melyik magyarázat a helyes.
  - A valóság (a világ), és még a személyes magyarázatok is fizikai törvényekre vezethetők vissza. Túl bonyolult magyarázat, hihetetlen tudományos ismeret szükségessé hozza. Ráadásul az emberi személy „lefokozását” jelenti (az ember csak fizikai törvények szerint cselekszik).
  - A valóság (a világ) még a fizikai törvények is személyes magyarázatra vezethetők vissza. Ez egyszerűbb, világosabb magyarázat. Az emberi személy méltóságát is figyelembe veszi.
- A harmadik álláspont egy meghatározott személy szándékaival és képességeivel magyarázza a valóságot (a világot). „... Isten létének a feltételezése nemcsak az adatok valamely szűk körére, hanem mindenre magyarázatot nyújt, amit csak észlelünk. ... Ha fizikai okok és törvények teszik is érthetővé e jelenségek egy részét (és részben ez a helyzet), maguk az okok és törvények is magyarázatot igényelnek, és Isten tevékenysége megmagyarázza őket.”¹²⁹
- Swinburne szerint ezt a magyarázatot alkalmazza a vallások nagy része.

Alvin Carl Plantinga (1932-) amerikai analitikus filozófus. Fontos írásai e témában: *Knowledge of God.*, *Science and Religion.*, *Knowledge and Christian Belief.*¹³⁰

Plantinga érvelése alapvetően három lépésből áll.

- Az ember kognitív képességei evolúciós úton fejlődtek ki, de akkor ezen képességek megbízhatatlanok, mivel „mintegy” véletlenszerűen, a külső körülményekre „válaszul” alakultak ki.

---

¹²⁹ Swinburne, Richard 1998. *Van Isten?* Budapest, Kossuth Kiadó, 8.

¹³⁰ Plantinga, Alvin – Tooley, Michael 2008. *Knowledge of God.* Blackwell Publishing., Dennet, Daniel C – Plantinga, Alvin 2010. *Science and Religion. Are They Compatible.* Oxford University Press. Kifejezetten a keresztény valláshoz kapcsolódó műve: Plantinga, Alvin 2015. *Knowledge and Christian Belief.* Wm. B. Eerdmans Publishing Co.

- Ezért minden okunk megvan rá, hogy ne bízzunk meg egyetlen feltevésünkben/hitünkben sem. Tehát magában a naturalizmusban és a fejlődéelméletben sem.
- Ebből a szkeptikus zsákutcából csak a teizmus elfogadása „szabadíthat ki” bennünket. Isten az evolúciót úgy irányította, hogy az értelmes, a valóságot megismerni tudó lényeket hozzon létre.
- Vagyis csak a vallás (Isten fogalma) tud olyan magyarázatot adni, ami koherens és megbízható.

Az ateizmus mint filozófiai kérdés.

A mindennapi életben a „gyakorlati ateizmussal” találkozhatunk inkább, amely nem ismeri el Isten létét, vagy amennyiben valamilyen módon elismeri, úgy véli, hogy az ember számára ez semmiféle gyakorlati következményt/eredményt nem jelent.

Az ateizmus filozófiailag az Isten létének elméleti tagadását jelenti, ez az „elméleti ateizmus”.

Az ateizmus érvei és a lehetséges ellenérvek

- Az ontológiai érv hibás. Valaminek a fogalmából nem következik a léte. A lét nem tulajdonság (predikátum). – Az érv nem valamire, nem bármire, hanem Isten fogalmára vonatkozik. Istenben a lét és a lényeg (tulajdonság) egybeesik, ezeket együttesen tartalmazza.
- A kozmológiai jellegű érvek hibásak. A hasonlóságból, ismétlődésből „ugrást”, „átlépést” hajtanak végre. – Ezeket a hasonlóságokat (analógiákat) nélkülözve sincs kellő erejű magyarázat. Az ilyen jellegű „ugrások, átlépések, analógiák” más területeken (még a természettudományoknál) is jelen vannak.
- Az antropológiai érvek hibásak. Az emberi jellegzetességek (tudásvágy, lelkiismeret, erkölcs) mással is megmagyarázhatóak (pl. hasznosság, evolúció). – Más magyarázatok sem adnak teljes magyarázatot. Sőt sokszor rosszabb következményeket hordoznak (önzés, harc, egymás legyőzése).
- Az istenfogalom felesleges. A tudományok (főként a természettudományok) mindent megmagyaráznak. A világ fejlesztése, jobbítása a technikával, az ipar fejlesztésével

elérhető. – Ma sem magyarázhatunk meg mindent tudományosan, nem lett mindenben jobb a tudományok által a világ.

- Az istenfogalom káros. Az Isten elidegeníti az embert önmagától és megakadályozza, hogy az ember az legyen, aki akar lenni. – Az Isten fogalom nélkül sem „találta meg” önmagát az ember, nem lett jobb vagy tökéletesebb. Van, akit pont az Istenben való hit tesz jobbá.
- A világban van rossz.¹³¹ A világban van rossz, tehát vagy rossz az Isten, vagy nincs. – A rossz Isten fogalma nem magyarázná meg a világban lévő jót. Amennyiben nincs Isten még nem magyarázható meg a világban lévő rossz. Az Istentől szeretetből kapott emberi szabadság (a szabad akarat) magyarázó elv lehet. A fizikai rossz a természeti törvények következménye (mely természeti törvényeket az ember szabad akarata révén „módosíthatja” jó és rossz irányba is). Az etikai, erkölcsi rossznak Isten nem elkövetője, hanem „megengedője”, mivel szabad akaratot adott az embernek. A rossz bizonyos értelemben titok is, felfoghatatlan az ember számára
- A hitetlenség kérdése. Amennyiben van Isten miért engedi meg, hogy legyenek hitetlen emberek. Ha van Isten, akkor az ő léte és tökéletessége miatt nem teljesen meggyőző az emberek számára. „... *ha Isten csakugyan létezik, akkor ez miért nem nyilvánvalóbb az emberek számára?*”¹³² – Isten az ember szabad akarata miatt „megengedi”, hogy az ember véleményt formáljon Istenről. Egyrészt az ember a meggyőző érvekkel szemben is dönthet Isten tagadása mellett, másrészt az ember nem tökéletes, tehát nem tudja Isten tökéletességét felfogni, megérteni.
- Az Istennek tulajdonított csodák. Nincsenek csodák (lásd „felesleges” érv). Miért tesz Isten csodákat, és miért akkor tesz, amikor tesz (miért nem tesz, amikor nagy szükség lenne rá pl. katasztrófa). – Csodák vannak, és nem magyarázhatóak meg. A csodáknak vallási (hitbéli) oka van, nem pedig „javítási” tevékenységek. A csodák elsődlegesen nem Isten hatalmának és önkényének a jelei, hanem Isten „mondani” akar általuk valamit.
- A szabad akarat kérdése. Ellentmondásos, mert ha Isten mindenható, akkor miért adott az embernek szabad akaratot

---

¹³¹ A rossz és a hitetlenség kérdéséhez bővebben lásd: Szalai Miklós 2005. *Létezik-e Isten? Ateista érvek a mai angolszász filozófiában*. Budapest, L'Harmattan.

¹³² Szalai Miklós 2005. *Létezik-e Isten? Ateista érvek a mai angolszász filozófiában*. Budapest, L'Harmattan, 139.

(amely mintegy „ellene megy” az ő mindenhatóságának). – Amennyiben Isten szabad akaratot adott az embernek, akkor, ha megakadályozná a szabad akarat szerinti döntést (vagyis az általa adott szabad akaratot), nem tenne mást, mint saját mindenhatósága ellen cselekedne. Tehát amennyiben szabad akaratot adott az embernek, akkor elfogadja az ember eszerinti cselekedeteit.

- A szerencsejátékos érv kérdése. Isten létezik, vagy nem létezik, de az ember ezt nem tudja eldönteni, ezért hasznosabbnak véli, ha elfogadja Isten létét. Taktikusabb a nyereség maximalizálása és a veszteség minimalizálása érdekében elfogadni Isten létét.¹³³ – Isten elfogadása egy adott helyzetben lehet egy taktikai döntés (önös érdek), de értelmesen átgondolva, hosszú távon nem tartható álláspont.
- A nem-realista istenfelfogás kérdései. Az Isten nem-reális létező, az embertől függetlenül, hanem csupán eszköz, ahhoz, hogy az ember megjelenítsen a maga számára valami erkölcsi vagy lelki értéket. – Ez nem más, mint az ember önbecsapása, amelyet ideig-óráig bizonyos helyzetekben elfogadhat az ember, de értelmesen átgondolva, hosszú távon ez sem tartható álláspont.

Példák az istenfogalom ateista magyarázatára filozófusoknál:

- Holbach (1723-1789): A vallás, az Istenben való hit oka a tudatlanság (ez más felvilágosodásbeli gondolkodóknál is megtalálható).
- Feuerbach (1804-1872): Az ember saját végtelenségét felismeri és tárgyiasítja, majd ezt „kivetíti” Istenre, az Istent az ember „teremti” a saját képmására.
- Nietzsche (1844-1900): Az Isten fogalmára csak a gyengéknek (akik nem Übermensch-ek) van szükségük.
- Marx (1818-1883): A társadalmi igazságtalanság (a kizsákmányolás) fenntartásához szükséges az istenfogalom, a vallás.
- Freud (1856-1939): A lélektani magyarázat, az ember a nehézségek elől az illúzió, a vallás világába, Istenhez menekül.
- Sartre (1905-1980): Isten az ember szabadságának az akadályozója.

---

¹³³ Lásd Blaise Pascal (1623-1662) fogadás-érvét.

Az ateizmus állításainak összegző elemzése

- Az ateizmus sokszor helytelen istenfogalom ellen harcol. Sok esetben valóban helytelen egyes vallásos emberek istenfogalma, de ez nem jelenti az istenfogalom helytelenségét.
- Az istenhit nem csupán szubjektív emberi vágyak és félelmek kivetítése. Az, hogy az ember vágyik az Isten után, vagy fél tőle nem bizonyíték arra, hogy nincs Isten. Az ember vágyhat valami után, vagy félhet valamitől, és az a valami létezik. A vágy, vagy a félelem tárgyának valamilyen módon léteznie kell, mert egyébként nem irányulna rá az ember.
- Az ateizmus képviselői sem tudnak magyarázatot adni a teizmusról „számon kért” esetekben (természeti jelenségek, katasztrófák, váratlan események stb.).
- Az elméleti ateizmus valójában sohasem pusztán logikus okfejtés eredménye, hanem sokféle egzisztenciális tényező (társadalmi, lélektani, kortörténeti stb.) következménye.
- Fontos figyelembe venni, hogy az Isten megkérdőjelező gondolatok esetében, egy absztrakt Isten létezésének a megkérdőjelezéséről van szó. A vallások Istene általában nem egy absztrakt/filozófiai Isten, hanem egy személyes Isten.
- A vallások esetében továbbá fontos, hogy az Istent valamiféle titokzatosság/titok is jellemzi, pont a másfajta léte és a tökéletes léte miatt (az ember Isten másféleségét és tökéletességét nem tudja teljesen értelmezni).
- A kereszténység tanításában fontos az Isten szeretetének a hangsúlyozása is. Ez sok esetben szolgáltathat egyfajta magyarázatként is az ember döntéseire (a szeretet szabadságot és így Istennel szembeni döntést is „megenged”). Valamint Isten szeretetből adott szabadsága „tette lehetővé” a bukott angyalok, a Sátán létezését is, mely a további „hibák” (rossz, hitetlenség) oka is egyben.
- Isten a hit „tárgya”. Az Istenben való hit fogadja el teljes mértékben Istent. Az Isten mellett szóló érvek nem helyettesíthetők, nem pótolhatják a hitet. Jól jelzi ezt Aquinói Szt. Tamás, azzal, hogy az istenervek hit előzetesek (előzmények) „preambulum fidei”.

Isten lényegéről. Isten tulajdonságairól.

Az Istenről való beszéd módjai:

- Istent a transzcendentális tapasztalatban ismerjük meg, mint végtelen valóságot, mint a lét egységes és feltétlen végső alapját és lehetőségi feltételét. Istenről csak utalásszerűen tudunk beszélni. Az Isten szó dialektikus jellegű.
- Pszeudo Dionüsziosz Areopagitész (V.sz.) alapján beszélhetünk az állítás (latinul affirmatio, görögül katafatikus) útvjáról (teológiájáról), mely szerint Istenről tehetünk pozitív állításokat, és a tagadás (latinul negatio, görögül apofatikus) útvjáról, mely szerint Istenről tagadjuk azt, ami rossz, a véges tökéletességeket, azt a módot tagadjuk, ahogy a tulajdonságokat a világban használjuk.
- Beszélhetünk a fokozás útvjáról (comparatio), mely az állítás és a tagadás egysége.
- Istenről beszélhetünk analóg módon. Nem azonos (univok), nem másféle (aequivok), hanem hasonló (analóg) értelemben mondhatunk Istenről valamilyen tulajdonságot.
- Istenről beszélhetünk költői, szimbolikus módon is (versek, imák, zsoltárok stb.)

Isten tulajdonságai

Ezek azon tulajdonságok, amelyeket a filozófia a saját módszerei alapján megfogalmazhat. Tehát nem vallási, teológiai módszerek alapján.

- Isten a végtelen tökéletesség, a mindent felülmúló egyszerűség, tiszta megvalósultság (actus purus).
- Isten az önmaga által, önmagában fennálló létező (ipsum esse per se subsistens).
- Isten személy, mivel „A személy értelmes természet egyedi szubsztancia”¹³⁴ A személy öntudatos alanyi létező, akarata van, kapcsolatba lép más személyekkel. Ilyen értelemben Isten is személy.
- Isten egy, mivel a sokféleség egységre vezethető vissza. A feltétlen, abszolút lét (az igaz, a jó, a szép) egy. Isten az

---

¹³⁴ „Persona est naturae rationalis individua substantia” Boethius: Liber de persona et duabus naturis. Contra Eutychem et Nestorium. PL 64, 1343.

abszolút, feltétlen lét, így egy (unitas). Ennek a kereszténységben a Szentháromság nem mond ellent, mivel Isten lényege szerint egy, személyében három.

- Isten változatlan, mivel az abszolút, feltétlen lét tökéletes, így változásra nincs „szüksége”.
- Isten örökkévaló, mivel benne nincs változás, és így múlt és jövő sem, csak az örök jelen, vagyis örökkévaló. Az örökkévalóság nem végtelen időtartam, hanem az örök jelen.
- Isten mindentudó, Istenben a tudás teljes, mivel ő a létesítő és a célra irányító, így az általa létesítetteket és azok célját ismeri (tudja).
- Istennek van akarata, mivel az öntudatos szellemi természetű létező sajátja az önmeghatározás, az önbirtoklás, azaz a rendelkező képesség önmagával és ezáltal saját törekvéseivel. A világ célra irányítójának van akarata (azért célra irányító, célkitűző).
- Isten mindenható (omnipotens), mivel tökéletes, így semmi nem korlátozza az akaratát.
- Isten akaratából következhet teremtő, létben tartó, gondviselő, együttműködő jellege is, amennyiben mindenhatósága okán akarja, hogy teremtsen, létben tartson, gondviselő és együttműködő legyen. A kereszténység esetében ezek az isteni tulajdonságok már Isten akaratából, szeretetéből következnek, de Isten szeretetéről már nem a filozófia, hanem a teológia fogalmazza meg a mondandóját.

Isten filozófiai szempontból meglévő tulajdonságai: actus purus, ipsum esse per se subsistens, persona, unitas, inmutabilitas, aeternitas, omniscientia, voluntas, omnipotentia.

Isten transzcendenciája és immanenciája:

Az Isten transzcendens és egyben immanens is.

- Az Isten transzcendens, mivel feltétlensége, tökéletessége folytán alapvetően különbözik a világtól.
- Az Isten immanens, mivel jelen van a világban, bár különleges módon, bensőségesen átjárja azt.

Az Isten és a világ viszonyának téves szemlélete:

- A deizmus szerint a tökéletes Isten csak megteremtette a világot, de utána nincs kapcsolata vele, az Isten világon kívüli, a világtól elkülönült, ez a transzcendencia túlhangsúlyozása.

- A panteizmus szerint Isten mindenben jelen van, minden Isten, ez az immanencia túlhangsúlyozása.

A mai filozófiában a hagyományos teodiceai kérdéseket a vallásfilozófia tárgyalja, ezért ezen témákhoz tájékoztatást nyújt a Vallásfilozófia című fejezet is.

Ajánlott irodalom:

Canterbury Szent Anzelm 1991. *Monologion. Prosligion*. Budapest MTA Filozófiai Intézet.

Coreth, Emerich 2004. *Isten a filozófiai gondolkodásban*. Budapest, Kairosz Kiadó.

Dennet, Daniel C – Plantinga, Alvin 2010. *Science and Religion. Are They Compatible*. Oxford University Press.

Denzinger, Heinrich – Hünermann, Peter (szerk.) 2004. *Hitvallások és az Egyház Tanítóhivatalának megnyilatkozásai*. Bánytereny, Budapest, Örökmécs Kiadó, SZIT.

Descartes 1993. *Értekezés a módszerről*. Budapest, IKON Kiadó.

Descartes 2014. *Elmélkedések az első filozófiáról*. Budapest, Atlantisz Kiadó.
https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_544_Descartes/index.html

Fischer, Norbert 2001. *A filozófusok istenkeresése*. Szeged, Agapé.

Frankl, Viktor E., Lapide, Pinchas 2007. *Istenkeresés és értelemkérdés*. Budapest, Jel Kiadó.

Gale, Richard M. 1991. *On the Nature and Existence of God*. Cambridge, Cambridge University Press.

Geréby György 1999. „Amit Anzelm és Gaunilo mondtak egymásnak” In *Magyar Filozófiai Szemle*. 1999/6. 651-663.

Gilson, Etienne 2004. *Isten és a filozófia*. Budapest, Kairosz.

Klima Gyula 1981. Az öt út. In *Világosság*. 1981. december melléklete 1-30.

Kolakovszki, Leszek 1992. *Ha nincsen Isten*. Budapest, Európa.

Kormos József 2009. Ismeretelméleti és metafizikai elvek az Istenhez vezető utak esetén. In Cselényi István Gábor, Hoppál Kál Bulcsú, Kormos József (szerk.) 2009. *Aquinói Szent Tamás párbeszéde korunkkal*. Budapest, MASZT, 52-60.

Kormos József 2016. A téma és a módszer összefüggései. Karl Rahner módszere mint Canterbury Szt. Anzelm, Aquinói Szt. Tamás és Immanuel Kant szintézise. In Hoppál Bulcsú (szerk.) 2016. *A Magyarországi Aquinói Szent Tamás Társaság közleményei III.* Budapest, MASZTT, L'Harmattan.

Lennox, John C. 2008. *A tudomány valóban eltemette Istent?* Budapest, Evangéliumi Kiadó.

Plantinga, Alvin – Tooley, Michael 2008. *Knowledge of God*. Blackwell Publishing.

Plantinga, Alvin 2008. Against Naturalism. In Plantinga, Alvin – Tooley, Michael 2008. *Knowledge of God*. Blackwell Publishing, 1-69.

Plantinga, Alvin 2015. *Knowledge and Christian Belief*. Wm. B. Eerdmans Publishing Co.

Rahner, Karl 1983. *A hit alapjai*. Budapest, SZIT.

Sarbak Gábor (szerk.) 2007. *Canterburyi Szent Anzelm összes művei*. Budapest, SZIT.

Stump, Eleonore – Murray, Michael J. (Ed.) 1999. *Philosophy of Religion: The Big Questions*. Wiley-Blackwell.

Swinburne, Richard 1998. *Van Isten?* Budapest, Kossuth Kiadó.

Swinburne, Richard 2012. *Isten volt Jézus?* Budapest, Helikon.

Szalai Miklós 2005. *Létezik-e Isten? Ateista érvek a mai angolszász filozófiában*. Budapest, L'Harmattan.

Thomae Aquinatis S. 1952. 1952. 1956. *Summa Theologiae I-III*. Romae, Marietti.

Thomas von Aquin 2001. *Summa contra Gentiles 1-4*. (lateinisch-deutsch) Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

Turay Alfréd 2002. *Istent kereső filozófusok. Teodicea*. Budapest. <http://mek.oszk.hu/08700/08788/html/index.htm>

Vernon, Mark 2013. *Nagy kérdések. Isten*. Budapest, Geographia Kiadó.

Ward, Keith 1998. *Isten, véletlen és szükségszerűség*. Budapest, Ecclesia – Kairosz.

Weischedel, Wilhelm 1998. *Der Gott der Philosophen. Grundlegung einer Philosophischen Theologie im Zeitalter des Nihilismus*. Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

Weissmahr Béla 1996. *Filozófiai istentan*. Bécs-Budapest-München, Mérleg.

2.3.3. Kozmológia

A kozmológia meghatározásáról

Az elnevezés a görög kozmosz=világ, rend, rendezett világ szóból ered.

A kozmológia a Világegyetem keletkezésének, felépítésének, „működésének” és törvényszerűségeinek az általános, elvi kérdéseivel foglalkozó filozófiai tudomány.

A fizikai kozmológia ugyanezen témák konkrét megfogalmazásával és matematikai apparátussal történő leírásával foglalkozik.

Hasonló elnevezések: a kozmogónia (goné=születés) a világ keletkezésével foglalkozik; a kozmonómia: (nomosz=törvény) a világ törvényszerűségeivel foglalkozik.

Régebben az asztrológia, az asztronómia, a fizika foglalkozott hasonló kérdésekkel. Minden vallásban alapvetőek a kozmológiai jellegű tanítások (a világ és a benne létezők oka és célja). A keresztény teológiában a teremtéstan, és az isteni gondviselés témakörei miatt van jelentősége a kozmológiának.

A kozmológiához kapcsolódó tudományok: fizika, geológia, kémia, biológia, teológia, teodicea, antropológia, etika stb.

A mai filozófiában a kozmológiai témákat sok esetben a metafizika, a tudományfilozófia és a természetfilozófia tárgyalja.

A kozmológia, mint tudomány sajátossága

Tudomány és vallás „közti” helye. Talán a kozmológusok között akad a legtöbb olyan ember, aki rendíthetetlenül tagadja Isten létét. Ennek ellenére mégis a kozmológia az a tudományág, amelyik legközelebb áll a valláshoz. Ugyanis a hipotéziseket vizsgálva egyértelműen kiderül, hogy minden, ami létezik, egy egységes „valami” felé tart, s ez a valami lényegében a világ értelmének fogható fel. Kiderül az is, hogy a matematikai képletek és a vallási történetek nagyon hasonló dolgokat mondanak, csak más megfogalmazásban.

A kozmológia módszere

- elvonatkoztatás (a konkrétól, egyeditől az általános, egyetemes felé),
- logika (következtetések-szillogizmusok, premissza, konklúzió),
- dialektika (ellentétek egysége) alkalmazása.

Kozmológiai témák:

- Világ kezdete, vége: teremtés, ősrobbanás stb.
- A világ oka, célja: véletlen, evolúció, Isten stb.
- A világ „alkotóelemei”: anyag, energia, fény, idő, tér stb.
- A világ jelenségei: mozgás, változás, átalakulás, elmúlás stb.
- A világ törvényszerűségei: okság, szimmetria, antropikus elv, relativitás, anyagmegmaradás stb.

A kozmológia kiemelt szerepe a filozófiai tudományokban:

- logika: a világ és a gondolkodás logikájának kapcsolódásában,
- ismeretelmélet: a világ megismerhetőségének kérdésében,
- metafizika: a végső okok és célok feltárásában,
- teodicea: a világ és Isten kapcsolatának megfogalmazásában,
- antropológia: az ember „helyének” a meghatározásában,
- etika: az ember „szerepének” a leírásában,
- esztétika: a világ harmóniájának, arányosságának, rendezettségének, szépségének témakörében.

Kozmológiai nézetek:

- Ókor: Kozmocentrikus szemlélet. Fontos gondolat, hogy a világ alapvetően rendezett, harmonikus, csodálatra és tiszteletre méltó. Fontos az ember és a világ/kozmosz kapcsolata, összetartozása.
- Középkor: Teocentrikus szemlélet. A világ és az ember is Isten teremtménye. A világ az ember szolgálatára, az ember pedig isten szolgálatára rendelt.
- Újkor: Antropocentrikus szemlélet. Az ember kiemelt és önálló helye, szerepe a világban. Az emberért lévő világ.
- Mai kor: Eklektikus szemlélet. Sokféle elképzelés egymás mellett levése és keveredése (filozófia, fizika, biológia, ökológia, vallás, misztika, politika, közgazdaságtan stb.).

A kozmológia történeti előzményei:

A mítoszok, teremtéstörténetek sokféleségében (Mezopotámia, Egyiptom, India, Tibet, Afrika, Biblia, Kalevala stb.) találhatóak hasonló elemek:

- Isten/Istenek, istenszerű lények hozták létre a világmindenséget (vagyis az embertől különböző, hatalmas erejű létezők).
- Kezdetben semmi nem volt.
- A kezdetekben, a létrejövésben rendezettség van (sorrend, rangsor, időbeliség stb.).
- Mindig van egy felső (mennyei, égi) és egy alsó (földi) világ.
- Az ember külön jelent meg a létezők sorában.
- Az embernek különleges helye, szerepe van.

A filozófiai kozmológia alapfogalmairól¹³⁵

A filozófiai kozmológia alapfogalmai általában összetett, bonyolult természettudományos fogalmak, melyek a természettudományokon belül is állandóan „megújulnak”. Itt csak egy rövid ismertetésre kerül sor, az alapfogalmak későbbi használatához.

A legtöbb kozmológiai fogalomról elmondható az, amit Szt. Ágoston az idővel kapcsolatban mondott. *„Ha senki sem kérdezi, tudom; ha kérdik tőlem, s meg akarom magyarázni, nem tudom.”*¹³⁶

- A mennyiség: A létezők kiterjedtsége és számlálhatósága. A mennyiség jellemzői: oszthatóság, gyarapíthatóság, lehatároltság, formálhatóság. A mennyiség fajtái: folytonos (kontinuális); nem folytonos (diszkontinuális). Filozófiai kérdések: Mi a mennyiség alapeleme? A mennyiség véges vagy végtelen? Stb.
- A minőség: A létezők tulajdonsága, jellemzője. Tágabb fogalom, mint a mennyiség, mert a szellemi létezőkre is alkalmazható. Beszélhetünk statikus (azon belül szubsztanciális és akcidentális), valamint dinamikus (azon belül aktuális és potenciális) minőségekről/tulajdonságokról. Filozófiai kérdések: A minőség visszavezethető-e a mennyiségre? A szubsztanciális és az akcidentális minőségek átalakulhatnak-e? Mit jelent a mennyiség és minőség korrelatív viszonya? Stb.

¹³⁵ Bővebben lásd Bolberitz Pál 2011. Filozófiai kozmológia. In Bolberitz Pál 2011. *A keresztény bölcelet alapjai*. Budapest, SZIT, 345-417.; Baranyi Károly 2000. *Kozmológia*. Piliscsaba, PPKE BTK.

¹³⁶ Ágoston, Szent 1999. *Szent Ágoston Vallomásai*. Budapest, Szent István Kiadó, 319.

- A mozgás: A mozgás a létezők helyváltozása, minőségi változása, mennyiségi változása, szubsztanciális változása. A mozgáshoz tér és idő szükséges. A mozgáshoz külső ok (energia) szükséges. A mozgással kapcsolatos filozófiai felvetések: A mozgás során hol van a test? Hol van a mozgás kiindulópontja és végpontja térben és időben (minden mindig mozog)? Mi a mozgás oka? Mi a mozgás célja? Stb.
- Az anyag: Az, amiből a létezők felépülnek, ami érzékelhető. Az anyag elemi részecskékből (molekula, atom stb.) épül fel (kémiai meghatározás). Az anyag fizikai tulajdonságokkal rendelkezik (tömeg, térfogat stb.). Az anyaggal kapcsolatos filozófiai kérdések: Honnan ered az anyag? Van-e őanyag, van-e elemi részecske? Stb.
- Az energia: Az anyag mozgását, változását lehetővé tevő „erő”, munkavégző képesség. Olyan skaláris fizikai mennyiség (mértékszám, mértékegysége és iránya van), amely átalakul, átadódik, de nem semmisül meg (energia-megmaradás törvénye). Filozófiai kérdések: Honnan ered az energia? Mi „készteti” az energiát az átalakulásra? Stb.
- A tér: A tér valóságos létező, tapasztalható, de megfogalmazását az értelem adhatja meg matematikai úton. A tér az anyagi létezők „helye”. A mozgás térben történik. Filozófiai kérdések: Végtelen-e a tér? Önmagában fennáll-e a tér? Stb.
- Az idő: Az idő a mozgás, a változás leírását, értelmezését teszi lehetővé. Az érzékelt változás, mozgás mérésére használt fogalom. Többféle idő lehetséges: pszichikai, képzeleti, fizikai. Az idő alapvető paraméter a tudományokban. Az ember alapélménye az időbeliség. Filozófiai kérdések: Van-e kezdete az időnek? Van-e vége az időnek. Az idő lineáris, spirális, vagy körkörös értelmezése helyes-e? Milyen összefüggés van a tér és az idő között? Stb.
- Az információ: Az információ értelmezett adat, ismeret, tudás. Az információ anyagi hordozóhoz kötött, de nem anyagi természetű. A mai világértelmezés rengeteg információt, információrendszert jelent. Az általános értelmezés az, hogy az anyagi létezők és folyamatok vannak „előbb” és az ezekről szerzett értelmezett adatok az információk. *„De lehet, hogy épp fordítva van: Talán az univerzum valójában az elsődleges információ tobzódása, az anyagi objektumok pedig az információ komplex*

*másodlagos megnyilvánulásai.*¹³⁷ Filozófiai kérdések: Az információ, vagy az anyag létezett-e előbb? Honnan ered az információ? Stb.

- Az okság: A létezők kapcsolatát, kapcsolódását, összefüggését fejezi ki. Beszélhetünk okról és okozatról. A filozófiában három alapvető elgondolás létezik: Van okság és az feltárható (Arisztotelész), nincs okság (Hume), az okság csak az ember sajátos a priori szemlélete (Kant). Filozófiai kérdések: Van-e kezdeti ok? Az okság mennyiben tartalmaz célszerűséget? Stb.
- A fizikai törvény: Fizikai törvényről, törvényszerűségről, akkor beszélünk, ha ugyanazon természeti okok hasonló körülmények között ugyanazokat a hatásokat (okozatokat) hozzák létre. A természeti törvény az összefüggést (szabályosságot, az állandóságot, mennyiségi arányosságot, matematikai viszonyt) tárja fel.
- A fizikai törvények fajtái:
  - Dinamikus törvények azt mondják ki, hogy a természeti jelenségek és dolgok összefüggésében mindenestre kiterjedő szükségszerűséggel szigorú determinizmus érvényesül.
  - Statisztikai törvények azt hangsúlyozzák, hogy az összefüggés csupán az esetek nagy számában érvényesül.
  - Valószínűségi törvények olyan összefüggést jeleznek, amelyek bekövetkezése se nem szükségszerű, sem nem lehetetlen.

A filozófiában három alapvető elgondolás létezik az okságnak megfelelően (Arisztotelész, Hume, Kant).

A törvényszerűséggel kapcsolatban felmerülő filozófiai kérdések:

- A törvényszerűségek mi alapján jöttek létre? Véletlen kiválasztódás során? Vagy mint információk előre be lettek „építve” a Világegyetembe?
- Érdekes kérdés az is, hogy amennyiben az ember feltárja a világban lévő törvényszerűségeket szabad, értelmes gondolkodása alapján, akkor tulajdonképpen ezek a törvényszerűségek határozzák meg, hogy mit tár fel és mit nem az ember. *„Ha elhisszük, hogy a Világegyetem nem a saját feje után megy, hanem szigorú törvények irányítják, akkor előbb-utóbb össze kell hangolnunk a részleges elméleteket, hogy az egységes elmélettel*

---

¹³⁷ Paul Davies (1946-) angol fizikustól idézi: Lennox, John C. 2008. *A tudomány valóban eltemette Istent?* Budapest, Evangéliumi Kiadó, 182.

*mindent leírassunk a Világegyetemben. Az általános egységes elmélet keresése azonban alapvető ellentmondást hordoz. A tudományos elméletekről fentebb vázolt elgondolások azon a feltevésen alapszanak, hogy az ember értelmes lény, aki szabadon, tetszése szerint tanulmányozhatja a mindenséget, és a látottakból logikus következtetéseket vonhat le. Ilyen esetben ésszerű a feltételezés, hogy egyre közelebb kerülünk a Világegyetemünket kormányzó törvények megismeréséhez. Ha azonban valóban létezik az átfogó, egységes elmélet, akkor az valószínűleg a mi cselekedeteinket is megjósolja. Ezért maga az elmélet határozta meg a feltalálásra irányuló kutatások eredményét!*¹³⁸

- Valójában a fő kérdés (amely minden eddigi kérdésben bennfoglaltan jelen van), az a determináció (meghatározottság) és az indetermináció (meghatározatlanság) kérdése. A klasszikus fizika a szigorú determinációt (Newton), a modern fizika pedig az indeterminációt (Planck Einstein, Heisenberg) fogadja el. Egyes fizikusok szerint az indeterminizmus lehetőségét csökkenti a tudományos ismeretek és módszerek fejlődése. Más fizikusok szerint az indeterminizmus a megfigyelő ember szempontjából adódik, maguk a fizikai folyamatok objektíve determináltak.

Filozófiai következtetések:

- Az indeterminizmus nem jelenti az okság tagadását.
- Számos egzakt esetben érvényes a determináció (elektronok mechanikus és mágneses mozgása, anyagmegmaradás, atomok struktúrája különböző energia szinteken stb.).
- Az indeterminizmus nem jelenti azt, hogy a fizikai részecskék „szabadsággal” rendelkeznek (passzív indetermináció).
- Az indeterminizmus nem jelenti, azt, hogy okkult fizikai paraméterek érvényesülnek.
- Valószínűbb a determináció és indetermináció együttes érvényesülése (alapvetően determináció és azon belül minimális indetermináció).
- Arisztotelész elgondolása alkalmazható bizonyos szempontból: minden létező anyag és forma összetettsége; a forma biztosítja a meghatározottságot

---

¹³⁸ Hawking, Stephen 2003. *Az idő rövid története*. Budapest, Akkord Kiadó, 24.

(determináció), a meghatározatlan anyag az indeterminációt.

A mai kozmológiához szükséges tudományos eredmények:

- Newton törvényei: mozgás, gyorsulás, erőhatás leírása.
- Leibniz: a differenciál és integrálszámítás felfedezése (Newtontól függetlenül).
- Termodinamika (hőtan): ennek a fejlődése vezet az energia-megmaradás törvényének megfogalmazásához.
- Elektromágneses tér: az elektromosság és a mágnesesség térbeli jelenléte és hatása (Coulomb-törvény, Faraday indukciótörvénye stb.).
- Maxwell-egyenletek: az elektrodinamika leírása.
- Az anyagszerkezet megismerése: Dalton, Bohr, Planck stb.
- A relativitáselmélet: az általános és a speciális (Einstein)
- A sugárzás megismerése: Boltzmann, Planck, Einstein, stb.

A kozmológia elméleti alapjai

- A kozmológiai elv (mint a kozmológia tudományának alapelve): A fizika általános elve, hogy a természeti törvények a tér minden pontjában és minden időben ugyanazok. Ez általánosan elfogadott elv, mert az eddigi összes megfigyelés megmagyarázható úgy, hogy a földi fizikát alkalmazzuk a földön kívüli világ leírására is; ezzel az elvvel ellentmondó megfigyelés pedig még nem született. Egészen addig, amíg nem figyelünk meg valamit, ami a jelenleg ismert természeti törvények általánosságát egyértelműen cáfolja, vagy azokat egyszerűbben, érthetőbben megfogalmazza, ezt az elvet kell alkalmaznunk a Világegyetem leírásához.

A kozmológiai elv ehhez az általános fizikai elvhez hasonló. Az eddigi megfigyelések szerint a Világegyetem nagy léptékben mindenhol teljesen ugyanolyan. A kozmológiai elv tehát azt mondja ki, hogy bármilyen irányban és bármilyen messze tekintünk, ugyanazt a világot látjuk majd, mint ami magunk körül létezik. Pontosabban megfogalmazva: a Világegyetem izotrop (tetszőleges irányba nézve ugyanolyan) és homogén (bármely távolságban ugyanolyan). Így tehát nemcsak a fizikai törvények, de az anyag nagyléptékű szerkezete, annak összetétele, a Világegyetem fejlődése, tágulása stb. is hasonló a Világegyetem minden pontján.

Az antropikus elv:¹³⁹

- A kozmosz bizonyos értelemben az emberre irányul. Ember és kozmosz között létezik valamiféle kapcsolat. A kozmosz „emberi, emberszerű”.
- Az antropikus elv szerint a Világegyetem azért olyan, amilyennek látjuk, mert ha más lenne, akkor nem létezhetnének benne olyan lények, akik képesek megfigyelni. Az elvnek két értelmezése ismert. Az erős antropikus elv azt mondja ki: a világ szerkezete azért olyan, amilyen, mert valaki – éppen az élet (és az ember) létrejövetelének érdekében – éppen ilyenre formálta. Az erős értelmezés egyértelműen az „értelmes tervezésre” utal.
- A természettudósok megfigyelték a világegyetemnek az élőlények és az ember létezése szempontjából tekintett különös „finomhangoltságát”, „összehangoltságát”.
- A „finom-hangoltság” arra utal, hogy az élet és a tudat jelenléte a világegyetemben néhány természeti állandó konkrét és meghatározott értékének következménye.
- Ha világegyetemünkben az anyag mennyisége, a magerők erőssége, az elektromos és a gravitációs erő hányadosa vagy éppen a dimenziók száma más lenne, mint amennyi – és jelenlegi tudásunk szerint elvileg lehetne – egyszerűen nem létezhetnének atomok, nem jöhettek volna létre csillagok és bolygók, nem alakulhatott volna ki a Föld, következésképpen az élet és az ember sem létezhetne.
- Vagyis a fizikai állandók aktuális értékei éppen olyan értékeket vesznek fel – mintha éppen arra lennének „beállítva” –, hogy az élet létrejöhesse.
- A kozmikus állandók megfigyelt értékei hihetetlenül pontosan olyanok, amelyek egyedül teszik lehetővé az élet kialakulását. Ez a rendkívül valószínűtlen, mégis létező finomhangoltság valamiféle magyarázatot igényel.

A relativitás elmélete (általános és speciális):

- Einstein nevéhez fűződik. Mindkét elmélet alapja az, hogy két egymáshoz képest mozgó megfigyelő két esemény között eltérő időt és távolságot mér, mégis a fizikai törvények tartalmának azonosnak kell lennie.
- Az általános relativitáselmélet szerint a tömeg és az energia „meggörbíti” a tér-időt, és a görbület hatással van a szabad részecskék mozgására, sőt még a fény mozgására is. Az

---

¹³⁹ A témához bővebben lásd: Székely László 1997. *Az emberarcú kozmosz. Az antropikus kozmológiai elv.* Budapest, Áron Kiadó.

elmélet felhasználható a kozmosz fejlődésével kapcsolatos modellek felállítására.

Megmaradás elve

- Az anyag, az impulzus, az energia, az elektromos töltés megmaradásának elve egy ebből a szempontból állandó kozmoszra utal, nem pedig egy semmiből, vagy elemi részekből kifejlődő, növekvő világra.

Szimmetria elve

- A fizika törvényei szimmetrikusak, ha valamely jelenség végbemegy a valóságban, akkor annak végbemehet a tükröképe is. Ezek a kozmosz rendkívül rendezett, összehangolt voltára utalhatnak. Ez az összehangoltság felvetheti Isten szükségességét is.

Az ősrobbanás-elméletről (The Big Bang)

A ma leginkább elfogadott átfogó és rugalmas elmélet, mely tartalmaz hiányosságokat is (pontos idő, pontos anyagmennyiség, pontos sebesség nem határozható meg).

A táguló világegyetem hipotézisét jelenti, melynek alapja az Edwin Hubble-jelenség (vörös-eltolódás). E szerint a csillagok és galaxisok által kibocsátott fény mért hullámhossza folyamatosan eltolódik a vörös felé, mivel a hullámhossz akkor nő, ha a fényforrás távolodik, ez azt jelzi, hogy a csillagok és galaxisok távolodnak egymástól.

A Nagy Bumm/Ősrobbanás/The Big Bang hipotézis lényege: Ha a világegyetem tágul, akkor valamikkor egy pontban kellett lennie, és amikor ez megváltozott az az ősrobbanás időpontja. (Ehhez kapcsolódik a lüktető világegyetem modell is, mely szerint az ősrobbanásból és a tágulásból egy teljes összeomlás következne, ezért ezen elmélet szerint a világegyetem egy ideig tágul, majd sűrűsödik, és újra tágul, és így tovább.)

Az Ősrobbanás-elmélet röviden:

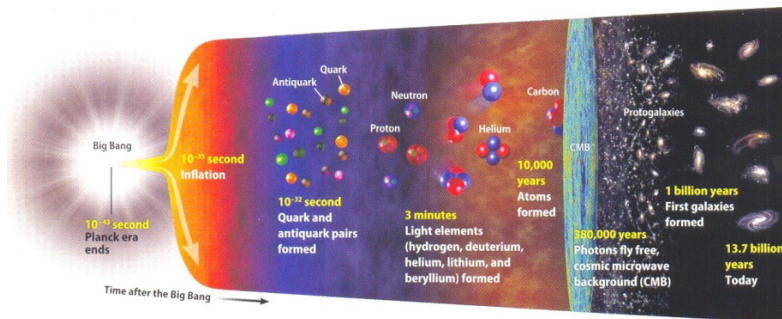
A Világegyetem „anyaga” (számunkra meghatározhatatlan értelemben vet anyag) egy nagy hőmérsékletű kiterjedés nélküli „pontba” (tér nélkül) volt összesűrűsödve, óriási energiamennyiséggel rendelkezve. Ez 13,7 milliárd évvel ezelőtt „felrobbant”. Ennek a „felrobbanása” után jelent meg az anyag, először számunkra meghatározhatatlan módon, majd a kvarkok, az elektronok és az antirészecskék, ezután a protonok, neutronok és antirészecskék,

majd a hélium és a hidrogén. A „robbanás” után a tágulás miatt csökkent a hőmérséklet és kialakultak más atomok, majd megindult a galaxisok, és azokon belül a csillagok kialakulása. A Naprendszer kb. 5 milliárd évvel ezelőtt jött létre, ezen belül a Föld kb. 4,55 milliárd évvel ezelőtt. Kb. 3,3 milliárd évvel ezelőtt jelent meg az élet, és kb. 4 millió évvel pedig az emberi faj. Az élet, az élőlények fejlődését pedig az evolúció írja le.

A modell alapvető tételei:

- A Földön bizonyított tételek az egész világegyetemre érvényesek (az eddigi kutatások alapján).
- A világegyetem tágul (vöröseltolódás).
- A világegyetem izotróp (minden irányba egyformának látszik).
- A világegyetem homogén (az anyag eloszlása nagy léptékben egyenletes).
- A világegyetem fejlődik (a könnyű elemek, mint a hidrogén, hélium és lítium a korai időszakban alakultak ki, míg a nehezebb elemek később).

A modell ábrázolása¹⁴⁰

Néhány évszám:

- 13,7 milliárd évvel ezelőtt történt (2% pontossággal) az Ősrobbanás.
- A Naprendszer kb. 5 milliárd évvel ezelőtt jött létre.
- A Föld kb. 4,55 milliárd évvel ezelőtt jött létre.
- Kb. 3,5 milliárd év körül jelent meg az élet.
- Kb. 4 millió évvel ezelőtt jelent meg az emberi faj.

¹⁴⁰ Szegedi Csillagvizsgáló honlapja http://astro.u-szeged.hu/oktatas/csillagaszat/8_Galaktikus_csillagaszat/gal_kozm4.html

A „Big Bang” elmélettel kapcsolatos kérdések:

Bár az elméletet több dolog is alátámasztja: számítások, beigazolódo „jóslások”, előrejelzések (kozmosz mikrohullámú háttérsugárzás, feketetest-sugárzás), a korszerű távcsövek és műholdak adatai, geológiai kutatások, ásatások, leletek stb. Azért sok kérdés még megválaszolatlanul maradt:

- Az Ősrobbanás időpontjában nem létezet anyag (mivel nem volt tér sem) csak energia. Kérdés, hogy az anyag miképpen jött létre az energiából? Honnan származik az a rendkívül nagy energiamennyiség, amely az ősozobbanáskor jelen volt? Hogy létezhetett egyáltalán ilyen koncentrációjú hatalmas energiamennyiség?
- A „Planck-féle fal” problémája: Planck német fizikusról nevezték el (melybe mintegy „beleütközik” a világmagyarázat). Ő jelezte először, hogy az ősozobbanás utáni 10^{-43} másodperc után tudjuk leírni, hogy mi történt. De az azelőtti időpontról nem tudunk mit mondani, mert azelőtt a nehézségi erő rendkívül nagy volt és az atomok viselkedését ilyen feltételek közt nem tudjuk leírni, megmagyarázni.
- A „felfújódó (inflatálódo) világegyetem” hipotézisének kérdése: A nulladik pillanatban bekövetkező robbanás, a Nagy Bumm szétrepítette a mindenséget. A tér azóta folyamatosan tágul, de tágulásának sebessége idővel csökken, mivel lassítja a gravitáció. Ám valószínű, hogy Világegyetemünk csak egészen parányi lenne, ha méretének növekedése végig ebben a tempóban haladt volna. A legújabb kozmológiai elméletek szerint azonban az Univerzumban a keletkezés után 10-36 másodperccel egy hihetetlen mértékű tágulás, felfúvódás ment végbe. Ez elméletileg szükségszerű, de nem igazolható.

Az élet kialakulásával kapcsolatos kérdések:

Az Ősozobbanást követően egy fokozatos fejlődést feltételezünk, melynek során kb. 3500 millió évvel ezelőtt megjelent az élet.

- Létrejöhet-e élettelen anyagból élő anyag?
- Az életet „továbbörökítő” DNS rendkívül bonyolult és sok információt hordoz. Honnan származik ez az információ?
- Francis Crick (a DNS felfedezéséért kapott Nobel-díjat) véleménye: *„A ma rendelkezésre álló összes tudás birtokában lévő tisztességes embernek azt kell állítania, hogy az élet eredete jelenleg csodának tulajdonítható,*

*hiszen olyan sok föltételnek kell egyszerre jelen lennie és együttesen közreműködni az élet elindulásakor.*¹⁴¹

Az evolúcióval kapcsolatos kérdések:

- A biológiában az evolúció alatt folyamatos változások olyan sorozatát értik, melyek során bizonyos fajok öröklődő jellegei nemzedékről nemzedékre változnak.
- Az evolúció alatt a populációknak a változó környezeti feltételekhez való alkalmazkodását is értik, mely alkalmazkodást génállományuk, ezen keresztül tulajdonságaik megváltozásával érik el.
- Az evolúció egy hipotézis (bár elég „erős” hipotézis), de kérdés, hogy mi a „mozgatója” az új fajok kialakulásának.
- A fajok láncolatából még nagyon sok a hiányzó elem.
- Kérdés továbbá az ember „megjelenése”, hol, mikor és miért történt meg.

Az Ősrobbanás elmélet és az evolúciós elmélet, mint hipotézisek, elég erősek, hogy elfogadhatóak legyenek, de az idő „nagyvonalú” kezelése kérdéseket vethet fel. A két elmélet a hihetetlen nagy időtávlatból, elszórtan és csak nagyon rövid időszakokat ismer (kísérletek, leletek, számítások alapján). Lehetséges-e a hiányzó időszakokat hipotézisekkel „pótolni”. A történelemtudományban ez olyan lenne, mintha egy 2000 évig tartó civilizáció történetét néhány ismert nap történetéből íránk meg. Természetesen ettől még lehetne igaz ez a történeti leírás, de a meggyőző ereje megkérdőjelezhető.

Újabb jelenségek, amelyek „rejtélyeket”, kérdéseket vetnek fel:
Feketelyuk:

- A fekete lyuk egy olyan térben, időben lévő tartomány, „hely”, ahonnan az erős gravitációs hatás miatt semmi nem tud távozni. pl. a fény sem.
- A külvilág felé nincs belső szerkezete, csak a tömege, a töltése és a perdülete (a forgási mozgást jelző vektor) mérhető, ezek „nyilvánulnak meg”.
- A fekete lyuk mindent elnyel, onnan nem tud távozni semmi.
- Elméletileg akkor keletkezik, amikor egy véges mennyiségű anyag egy kritikus méretnél kisebb térfogatot ér el (gravitációs összeomlás).

Sötét energia:

---

¹⁴¹ Guitton, Jean 2004. *Isten és a tudomány*. Budapest, SZIT, 49.

- A Világegyetemben feltételezett olyan energia forma, amely erős antigravitációs (mintegy negatív nyomást) hatást fejt ki (a gravitációt semlegesíti).

Sötét anyag:

- Olyan anyag fajta, amely mivel elektromágneses sugárzást nem bocsát ki, közvetlenül nem figyelhető meg. Létezésére a megfigyelhető anyagra kifejtett gravitációs hatásából lehet következtetni.

Jelentős gondolatok és gondolkodók:¹⁴²

- Charles A. Coulson (1910-1974) matematikus, fizikus, kémikus. London-i, Oxford-i egyetemi professzor. Két fontos könyve: *Christianity in an Age of Science*; *Science and Christian Belief*. Visszautasítja a „hiányok Istene” eszméjét, azt, hogy amit pillanatnyilag nem értünk a tudományokban, a természetben azt Istennel magyarázzuk. Istent a világ rendjében és szépségében „találjuk meg”. A teremtéstörténet azt jelzi, hogy a kozmosz értelmes és szabályos törvényszerűségek szerint működik. A kozmosz rendjében egy tervet ismerhetünk fel.
- Arthur Peacocke (1924-) fizikus, kémikus. Oxford-i, Cambridge-i egyetemi professzor. Fontos műve: *Creation and the World of Science*. A tudomány és a teológia is modellek, metaforák, analógiák segítségével írja le a világot. A modellek csak a valóság egy részét mutatják be.
- Pierre Teilhard de Chardin (1881-1955) paleontológus, jezsuita szerzetes. Fontos műve: *Az emberi jelenség; Út az Omega felé*. A világegyetem egy evolúciós folyamat, amely folyamatosan halad a bonyolultabb szerkezet és a magasabb tudatosság felé. Az alacsonyabb szintek potenciális tulajdonsága magasabb szinten aktuálissá válik. Az Omega az a végső pont (teológiai értelemben is), amely felé az evolúciós folyamat tart (az omega a görög ábécé utolsó betűje).
- Paul Davies matematikus, fizikus. Fontos műve: *God and the New Physics*. A modern kozmológia kérdései rendkívül összetettek és lehetségesek a vallásos értelmezések is.
- Jáki Szaniszló (1924-2009) bencés szerzetes, fizikus. Fontos művei: *Isten és a kozmológusok*; *A fizika látóhatára*; *A tudomány és vallás kapcsolatának ábécéje*; Stb. A hit és az értelem közötti kapcsolat elkötelezett kutatója volt.

---

¹⁴² Lásd McGrath, Alister E. 2003. *Tudomány és vallás. Bevezetés*. Budapest, Typotex, 279-304.

Véleménye szerint a tudomány virágzása lényegében a teremtésről és a megtestesülésről alkotott keresztény felfogáshoz kapcsolódik.

- Fritjof Capra fizikus (1939-). Fontos művei: *Az élet szövődése Das Tao der Physik*. A modern fizika és a keleti misztikus vallások (tao, Jin-Jang stb.) párhuzamaival foglalkozik.
- Ferris Timothy (1944-) tudományos író. Szerinte a kozmológia mint természettudomány nem tud semmit mondani az Istenről (elfogadja Kant kritikáját a kozmológiai, az ontológiai és a célszerűségi érvről, szerinte ezek csak „kísértethajók”). A célszerűségi érv, az antropikus elv (ami szerinte bujtatott célszerűségi érv), az okság feltételezése nem érv a világ Isten általi teremtettsége mellett. Az Isten szerinte nem lehetne „büszke” a világra és az emberre, mint teremtményre.
- Wolhart Pannenberg (1928-2014) protestáns teológus. Fontos műve: *Toward of Nature: Essays on Science and Faith, A természeti teológia felé: tanulmányok a tudományról és a hitről*. A teológia és a természettudomány két különböző tudomány, sajátos módszerekkel, de mindkettő ugyanarról a valóságról beszél, tehát megállapításaik összekapcsolódhatnak és kiegészíthetik egymást. Szükséges a teológia és a tudományok kreatív párbeszéde. A tudományok magyarázatai sokszor csak átmenetiek, időlegesek, a teológia megállapításai inkább szilárdak, időt állóbbak.

Kozmológia és teológia

A teremtés¹⁴³

A teremtés fogalmának néhány összetevője:

- A teremtett világ nem rendelkezik isteni tulajdonsággal (nem Isten).
- A teremtéssel Istennek célja volt.

---

¹⁴³ A témához bővebben lásd: Puskás Attila 2006. *A teremtés teológiája*. Budapest, SZIT.; Nemesszeghy Ervin 1983. *Az anyagi világ*. In Alszeghy Z., Nagy F., Szabó F., Weissmahr B. (szerk.) 1983. *Teológiai vázlatok IV*. Budapest, SZIT, 91-167.

- A teremtés „semmiből teremtés” „ex nihilo”. Minden Isten teremtménye.
- A teremtés elrendezés, rendteremtés is.
- A teremtett világ Isten „keze nyomát viseli”, hasonló hozzá.
- A teremtett világot Isten „fenntartja, gondoskodik róla”.

Teremtésmoделlek melyek egyben hiányosak is, de gyakran használatosak:

- Kisugárzás. A világ teremtése Isten energiájának, az isteni fénynek a kisugárzása, túlcsoordulása (újplatonizmus). A modellből hiányozhat Isten személyes jelenléte, tevékenysége.
- Építés. Isten építész, aki tervez és épít. Hiányosság lehet, hogy az építész meglévő anyagból épít.
- Művészi kifejezőmód. Isten, mint egy művész a keze munkájával hozza létre a művét. Hangsúlyozza Isten önkifejezését, de a meglévő anyag itt is szükséges.

A teremtés és a tér, idő kérdése.

Nem időben és térben való teremtésről beszél a Szentírás. A tér és az idő is a teremtés eredménye. *„Tehát nem volt idő, amelyben valamit nem cselekedtél, hiszen Te alkottad magát az időt.”*¹⁴⁴ (Az ősrobbanás hipotézist valló fizikusok is ezt állítják, hogy a tér és az idő az ősrobbanással kezdődött.

A teremtés és az ökológia.

- A mai környezeti problémák miatt sokszor hivatkoznak a Bibliára, hogy az ember innen eredezteti azt, hogy uralja a természetet. *„Isten megáldotta őket, Isten szólt hozzájuk: Legyetek termékenyek, szaporodjatok, töltsétek be a földet és vonjátok uralmatok alá. ... Uralkodjatok a tenger halai, az ég madarai és minden állat fölött, amely a földön mozog.”* (Ter. 1.28.)
- De a Biblia őrzésre és művelésre is felszólít *„Az Úristen vette az embert és az Éden kertjébe helyezte, hogy művelje és őrizze.”* *„Ezért az Úristen eltávolította az Éden kertjéből, hogy művelje a földet, amelyből lett.”* (Ter. 2.15. és Ter. 3.23.)
- Valamint közösséget, közös szövetségkötést említ az emberrel és minden élővel. *„Nézétek, szövetséget kötök veletek, s utánaatok utódaitokkal és minden élőlényvel, amely veletek van: a madarakkal, a háziállatokkal s az*

---

¹⁴⁴ Ágoston, Szent 1982. *Vallomások*. Budapest, Gondolat, 357-358.

összes mezei vaddal, mindennel, ami kijött a bárkából, a föld minden állatával.” (Ter. 9.9-10.)

A teremtés és a természet törvényei

- A vallás és a természettudomány legfontosabb közös jellemzője, hogy azt feltételezik, a világ rendezet, szabályos és megismerhető.
- A teremtett világban összefüggések, szabályszerűségek, törvényszerűségek vannak.
- Newton (1642-1726) szerint a világ szabályossága, törvényszerűsége, kiszámíthatósága közvetlenül utal Istenre.
- A természettörvények jellemzői Isten tulajdonságaira is utalhatnak.

Lehet-e összefüggés a természettudományos és a teológiai magyarázatok közt?

- A természettudományok egy logikus, időrendi sorrendet, ok-okozati összefüggést, törvényszerűséget tartalmazó magyarázatot keresnek. A természettudományos művek ilyen jellegűek.
- A Biblia megfogalmazását tekintve irodalmi mű. Irodalmi nyelven fogalmazza meg a hit tanításait (ki az Isten, és ki az ember, milyen kapcsolat van a Teremtő és a teremtménye közt). A teológia ezeket a témákat fogalmazza meg tudományos módon.
- A Biblia és az ebből következő teológia művei a saját szempontjaik miatt és a saját szempontjaik szerint íródtak, és nem a természettudományokkal szemben.
- A valóban természettudományos művek is a saját szempontjaik miatt és a saját szempontjaik szerint íródtak, és nem a Bibliával és a teológiával szemben.
- Tehát nem kell minden esetben szembeállítani a természettudományos és a teológiai műveket.
- A teológia és a természettudomány két különböző tudomány, sajátos módszerekkel, de mindkettő ugyanarról a valóságról beszél, tehát megállapításaik összekapcsolódhatnak és kiegészíthetik egymást.
- Szükséges a teológia és a tudományok kreatív párbeszéde, a tudományok magyarázatai sokszor csak átmenetiek, időlegesek, a teológia megállapításai inkább szilárdak, időt állóbbak.

A Világ létével (az anyag, az idő, az élet stb.) kapcsolatban lehetséges feltételezések és a velük kapcsolatos kérdések:

- A világ (az anyag, az idő, az élet stb.) mindig létezet. De a tudományos eredmények szerint nem létezet mindig anyag, vagy nem volt mindig élet.
- A Világban lévő anyag, élet stb. egy másik világból (másik bolygó) származik. De ez csak a kérdések elhalasztását jelenti, ugyanis továbbra is megválaszolatlan, hogy a másik bolygón miért van anyag, élet, stb.
- A Világban lévő anyag, élet stb. egy időben történő fejlődés eredménye, ezt sok tudományos eredmény alátámasztja. De kérdés, hogy miből, és miért indult el ez a fejlődés.
- A Világban lévő anyag, élet stb. Isten teremtésének az eredménye. Kérdés lehet, hogy miért nem tudják ezt a tudományok egyértelműen igazolni.

Összegzés¹⁴⁵

- A Bibliát a hatnapos teremtéstörténet nyitja meg, ez alapvető jelentőségű. Meghatározza az egész szemléletet Istenről, a világról, az emberről.
- A világ teremtésének a tanítása nem világnézet megadása a mai tudományos értelemben, hanem egy kerettörténet a teremtésről vallott hit megjelenítése.
- Ezt támasztja alá az is, hogy elbeszélő formájú (nem tudományos tételek, nem is dogmatikai tételek).
- A teremtéstörténet nem egy kor tudományos tételeinek a megfogalmazása, hanem hitigazságok közlése az Istenről, a világról, az emberről minden kor számára.

A fontos tanítások.

- Maga a teremtés eszméje, ténye. Ez új a korabeli szemlélethez képest (nem örök, nem körforgás stb.).
- A világnak kezdete van.
- Az Isten és a világ különálló (nem panteizmus).
- A hat nap a világ rendezettségére és célszerűségére mutat rá és jelzi az időbeliség kiemelt szerepét.
- A világnak és benne az embernek van értelme, célja.
- A világ jó, helyes a pozitív világszemlélet.
- Ismeretet ad az Istenről. Ő világlelvi, teremtő, személyes létező.

---

¹⁴⁵ A témához bővebben lásd: Rózsa Huba 2014. *Mi a Biblia? Bevezetés a Biblia ismeretébe.* Budapest, SZIT.; Rózsa Huba 2015. *A világ és az emberiség eredete a Bibliában. A Ter. 1-11 magyarázata.* Budapest, SZIT.; Tóth Kálmán, Freund Tamás, Rózsa Huba 2011. *Teremtés a tudományban. A világ kialakulása a fizika, a biológia és a teológia nézőpontjából.* Budapest, SZIT.

- Ontológiai és etikai (erkölcsi) értelemben is Isten az első, a legfőbb jó (ő mondja ki, hogy legyen, és ő mondja ki, hogy jó a világ).
- Az ember és a világ története összekapcsolódik, az ember a világban van.
- Az ember Isten képmása, valamint férfi és nő. Egy külön tevékenység eredménye (nem véletlenszerű, nem csak az evolúció „terméke”).
- Az ember különleges teremtmény, az üdvösségre van meghívása.
- Az embernek feladata, megbízatása, felelőssége és autonómiája van.
- Az ember tudja honnan jött és hová megy.
- A teremtés biztató reményt kelt és igazságokat közöl.

Teremtés a tudományban¹⁴⁶

Tóth Kálmán (MTA KFKI munkatársa) rámutat a mai kozmológia nagy kérdéseire:

A világegyetem jelenleg tágul, de a benne lévő anyag gravitációs összehúzó ereje ezt a tágulást fékezi. A két erő viszonya meghatározhatja a későbbi eseményeket. Ha az anyagsűrűség, és így a gravitáció nagyobb, akkor megáll a világegyetem tágulása és újra visszatér az Ósrobbanás állapotához. Ha az anyagsűrűség, és így a gravitáció kisebb, akkor tovább tágul és egy idő után kihűl a világegyetem és megszűnik az élet. Ha közel egyenlő (kritikus értékű) akkor a változatlan állapotába kerül. Mai mérések ezt jelzik.

A galaxisokat a pályájukon tartó erő jóval nagyobb anyagtömeget feltételez, mint amennyit mi látunk. Ez a tömeghiány olyan anyag jelenlétével magyarázható, amit mi nem ismerünk („sötét anyag”).

A világegyetem tágulása egy idő óta gyorsuló ütemű, ez olyan energia meglétére utal, amit mi nem ismerünk („sötét energia”).

Ez azért „drámai” mert világegyetem tömeg+energia összetételében 70% a sötét energia, 26 % a sötét anyag és csak 4% a „normális” anyag, amelyre vonatkozóan közvetlen megfigyelésekből származó információink vannak. Tehát nem tudjuk mit rejt a 96 %, milyen meglepetéseket a világegyetem kialakulására vonatkozóan.

---

¹⁴⁶ Lásd: Tóth Kálmán, Freund Tamás, Rózsa Huba 2011. *Teremtés a tudományban. A világ kialakulása a fizika, a biológia és a teológia nézőpontjából.* Budapest, SZIT.

Freund Tamás (MTA Kísérleti Orvostudományi Kutatóintézet) rámutat az evolúció és az élet nagy kérdéseire

Ma már nem kérdőjelezhető meg a természetes szelekción alapuló evolúciós elmélet, amely magyarázza az élővilág komplexitásának és sokféleségének a kifejlődését.

Az élővilág létrejöttének 4 elmélete:

- Ateizmus és agnoszticizmus. Nem kell Isten az élet megjelenésének magyarázatához, vagy nem is tudjuk és nem is kell megmagyarázni (a vonat példája). Amennyiben az evolúció (az önző gén elmélet) igaz, akkor miért találunk példát az élőlények egymás mellett élésére, egymást segítésére, miért jött létre az erkölcs? Az evolúció nem ad erős érvet az ateisták számára (már azért sem, mert a teisták sem vetik el az evolúciót).
- Kreacionizmus. Szerintük a Föld egyidős a teremtéssel (kb. 6000 év), ez minden mérésnek ellentmond (óslények, kőzetek, földkéreg stb).
- Értelmes tervezettség (Intelligent design). A többkomponensű biológiai rendszerek keletkezését a természetfeletti (Isten) közbelépésével magyarázza. Igazából az alapelve, hogy a tudományos magyarázatokban lévő hiányt „pótolja” Istennel. De mivel a tudomány fejlődik, ezért látszólag gyengül az érv. Az ID-ét cáfolhatja az is, hogy fennmaradtak tökéletlen megoldások is az evolúció során (pl. gerinc nem tökéletes, bölcsességfog, vakbél stb.). Kérdés továbbá, hogy az Isten miért avatkozik be „néha”, és miért „hagyja” általában pedig az evolúciót érvényesülni (lásd órásmester).
- A teista evolúció (BioLogos). Több különböző vallású jelentős tudós álláspontja. A főbb tételek:
  - Az univerzum kb. 14 milliárd éve jött létre a semmiből.
  - Az univerzum úgy lett finomhangolva, hogy az élet kialakulhatott.
  - Bár az élet kialakulásának pontos mechanizmusát nem ismerjük, de az élet megjelenése után az evolúció tette lehetővé a biológiai sokféleség és komplexitás kialakulását 3-4 évmilliárd alatt.
  - Az evolúciós folyamatok elindulása után nem volt szükséges a természetfeletti (isteni) beavatkozás.
  - Az ember is része az evolúciós folyamatnak, és az emberszabású majmokkal közös őstől származik.
  - Az ember az evolúciós magyarázaton felül egyedi teremtmény, hiszen spirituális természete is van (istenkereső, erkölcsi törvényei vannak, ismeri a jót és a

rosszat). „Az ember ugyanakkor különleges is, mégpedig oly módon, amely rációfól az evolúcióra, és spirituális természetünkre utal. Az emberi természet része a morális törvény – vagyis a jó és a rossz felismerésének képessége – Isten keresése, amely a történelem valamennyi emberi kultúrájának sajátja.”¹⁴⁷

„Ha elfogadjuk ezt a hat premisszát, akkor egy tökéletes reális, intellektuálisan kielégítő és logikailag konzisztens szintézist kapunk. ... Ez a nézet teljes mértékben összeegyeztethető mindazzal, amit a tudomány tanít nekünk a természetről, és ugyanígy kompatibilis a világ nagy egyistenhívő vallásainak tanításaival is. A teisztikus evolúció látásmódja természetesen nem bizonyítja Isten létezését, hiszen erre egyetlen logikai gondolatmenet sem képes. Az Istenbe való hit ezért mindig is szükségessé fogja tenni a bizalommal teli ugrást az ismeretlenbe.”¹⁴⁸

Az ember az az élőlény az evolúciós folyamatban, amely pont spiritualitása miatt képes az evolúcióban rejlő önzést megállítani, ill. kordában tartani. Egyébként az élőlények más fajaiban is megtalálható bizonyos mértékben az önzés „feladása”. Az ember pedig képes a szeretet révén felülemelkedni az önzésen.

A Biblia kifejezetten felszólít a másik ember szeretetére. „Szeresd embertársadat úgy, mint magadat.” (Lev19.18); „Szeresd felebarátodat, mint saját magadat.” (Mt 22.39)

Ajánlott irodalom

Ágoston, Szent 1982. *Vallomások*. Budapest, Gondolat.

Ágoston, Szent 1999. *Szent Ágoston vallomásai*. Budapest, SZIT.

Bagyinszki P. Á. – Mészáros Lukács 2016. Az evolúciós elv és a létezők hierarchiája. In *Spientiana* 9. 2016.1. 1-13.

Baranyi Károly 2000. *Kozmológia*. Piliscsaba, PPKE BTK.

Bolberitz Pál 2011. Filozófiai kozmológia. In Bolberitz Pál 2011. *A keresztény bölcsélet alapjai*. Budapest, SZIT, 345-417.

---

¹⁴⁷ Collins, Francis S. 2018. *Isten ábécéje. Egy tudós érvei a hit mellett*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 220.

¹⁴⁸ Collins, Francis S. 2018. *Isten ábécéje. Egy tudós érvei a hit mellett*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 220-221.

- Börner, Gerhard 2009. *Das neue Bild des Universums – Quantentheorie, Kosmologie und ihre Bedeutung*. München, Pantheon.
- Clark, Stuart 2011. *Nagy kérdések. Világegyetem*. Budapest, Geographia Kiadó.
- Collins, Francis S. 2018. *Isten ábécéje. Egy tudós érvei a hit mellett*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Ferris, Timothy 2011. *A világmindenség – Mai kozmológiai elméletek*. Budapest, Typotex.
- Guitton, Jean 2004. *Isten és a tudomány*. Budapest, SZIT.
- Hawking, Stephen 2003. *Az idő rövid története*. Budapest, Akkord Kiadó.
- Hoyle, Fred 1978. *Stonehenge-től a modern kozmológiáig*. Budapest, Magvető Kiadó.
- Jáki Szaniszló 1992. *Isten és a kozmológusok*. Budapest, Ecclesia.
- Kormos József 2009. Ismeretelméleti és metafizikai elvek az Istenhez vezető utak esetén. In Cselényi István Gábor, Hoppál Kál Bulcsú, Kormos József (szerk.) 2009. *Aquinói Szent Tamás párbeszéde korunkkal*. Budapest, MASZT.
- Kormos József 2017. A tudatlanság és a téves tudás lehetőségének az elkerülése. Aquinói Szent Tamás módszeréről. In Vincze Krisztián (szerk.) 2017. *A Magyarországi Aquinói Szent Tamás Társaság közleményei IV*. Budapest, Szent István Társulat, 273-282.
- Kragh, Helge 2013. *Conceptions of Cosmos. From Myths to the Accelerating Universe. A History of Cosmology*. Oxford University Press.
- Lennox, John C. 2008. *A tudomány valóban eltemette Istent?* Budapest, Evangéliumi Kiadó.
- Liddle, Andrew 2008. *Einführung in die moderne Kosmologie*. Weinheim, Wiley-VCH.
- McGrath, Alister E. 2003. *Tudomány és vallás. Bevezetés*. Budapest, Typotex.
- Mészáros Attila 2002. Napjaink kozmológiája In *Meteor Csillagászati Évkönyv*. 2002. Budapest, Magyar Csillagászati Egyesület.

Nemesszeghy Ervin 1983. Az anyagi világ. In Alszeghy Z., Nagy F., Szabó F., Weissmahr B. (szerk.) 1983. *Teológiai vázlatok IV.* Budapest, SZIT, 91-167.

Puskás Atilla 2006. *A teremtés teológiája.* Budapest, SZIT.

Rózsa Huba 2014. *Mi a Biblia? Bevezetés a Biblia ismeretébe.* Budapest, SZIT.

Rózsa Huba 2015. *A világ és az emberiség eredete a Bibliában. A Ter. 1-11 magyarázata.* Budapest, SZIT.

Ryden, Barbara 2016. *Introduction to Cosmology.* Cambridge University Press.

Simonyi Károly 2011. *A fizika kultúrtörténete a kezdetektől a huszadik század végéig.* Budapest, Akadémiai Kiadó.

Singh, Simon 2006. *A Nagy Bumm.* Budapest, Park Könyvkiadó Kft.

Székely László 1997. *Az emberarcú kozmosz. Az antropikus kozmológiai elv.* Budapest, Áron Kiadó.

Tóth Kálmán, Freund Tamás, Rózsa Huba 2011. *Teremtés a tudományban. A világ kialakulása a fizika, a biológia és a teológia nézőpontjából.* Budapest, SZIT.

Turay Alfréd 1999. *Az ember és a kozmosz.* Szeged, Agapé.
<http://mek.oszk.hu/08700/08794/html/>

Ward, Keith 1998. *Isten, véletlen és szükségszerűség.* Budapest, Ecclesia-Kairosz.

2.3.4. Antropológia

A filozófiai antropológia meghatározásáról

Az elnevezés a görög anthropolosz=ember, logosz=elmélet, tan szavakból ered.

A filozófiai antropológia az embert a maga egészében, ember mivoltában vizsgálja.

Az antropológiának vannak részterületei, amelyek valamilyen speciális szempont szerint vizsgálják az embert: biológiai, orvosi, pedagógiai stb. antropológia. Az emberi sajátosságok sok esetben más élőlényeknél is megtalálhatóak, de ilyen mértékben, bonyolultságban, összetettségben csak az embernél. Az ember nem csak ezek mennyiségében tér el a többi élőlénytől, ezek már minőségi különbséget is jelentenek.

A filozófiai antropológia sajátosságai:

- Nem tudunk teljesen végleges választ adni az ember kérdésére. A válasz az ember történetéből adódik, és mivel a történetünk (történelmünk) sem végleges a válasz sem az.
- A filozófiai antropológia tárgya sajátos tárgy, hiszen az ember nemcsak objektív, külső tárgy számunkra, hanem egyben önmagunkat is jelenti, mintegy a saját vizsgálódásának tárgya az ember.
- A filozófiai antropológia szorosan kapcsolódik a más tudományokban elért eredményekhez (biológia, pszichológia, szociológia, nyelvtudomány, történelem, teológia stb.) de nem csak ezek eredményeinek mechanikus összegzését jelenti.
- A filozófiai antropológia nem tud elszakadni saját korának szemléletétől, de nem is alkalmazhatja azt kizárólagosan és örökérvényűen.
- Az emberi egység nem teljesen egyértelmű, de nem is teljesen másértelmű, hanem analóg egység. Az emberi lét egysége és különbözősége az emberi lét transzcendens jellegére utal.

- A filozófiai antropológia módszere a metafizikai módszer: A tapasztalatból indul ki. Dialektikus szemlélet jellemzi. A lét és a lényeg kérdése az elsődleges, az ember léte és lényege. Általános és szükségszerű összefüggéseket, okokat, magyarázatokat keres.

Az antropológia fontos tudományai és azok eredményei:

Biológia:

- Vizsgálja az ember anatómiai-morfológiai sajátosságait.
- Feltárja az emberi egyedfejlődés jellegzetességeit.
- Megadja az ember élővilágban elfoglalt helyét, és összehasonlítja a többi élőlényvel.

Etnológia:

Népek, embercsoportok életét vizsgálja (életmód, táplálkozás, munkamegosztás, szexualitás, gyermeknevelés, rituálék, szokások stb.).

Emberi lét sajátosságai:

- az ember társas, közösségi lény (zoon politicon, animal sociale),
- szervezett közösségben él (állam, intézmények stb.),
- a fejlett munkamegosztás (bonyolult, összetett munkatevékenységek,
- a szabályozott, de nem időhöz kötött szexuális tevékenység,
- a tanítás, nevelés jelentősége (családban, intézményekben, közösségekben),
- fontos a hagyomány, a szokás,
- a vallási tevékenységek,
- a szabad idő eltöltése,
- a kultúra létrehozása és megőrzése stb.

Szociológia:

Az emberek szociális, társadalmi életét, folyamatait vizsgálja. Ennek jellemzői:

- társadalmi rétegződés, csoportok,
- társadalmi érdekek,
- társadalmi tevékenységek,
- szervezetek, intézmények,
- társadalmi beilleszkedés,
- rejtett hálózatok stb.

Pszichológia:

Az ember lelki jelenségeit, folyamatait és az ember viselkedését vizsgálja.

Emberi sajátosságok:

- az emberi tudat (a tudat személyes élményfelfogás és – feldolgozás, valamint a világról és önmagunkról való szubjektív tudás),
- a személyiség (éntudat, énkép, identitás, önismeret),
- értelmi (kognitív) működés (érzékelés, észlelés, emlékezés, tanulás, gondolkodás, képzelet),
- kognitív képességek (intelligencia, kreativitás),
- motiváció: (fiziológiai (éhség, fázás stb.), biztonsági (védettség, nyugalom stb.), szociális (család, barátok, társak stb.), önmegvalósítási motívumok (képességek kifejlesztése, tökéletesítése, siker stb.),
- érzelmek stb.

A kortárs filozófiai antropológia kapcsolódásai:

- Orvosi antropológia.¹⁴⁹ Az ember különböző, az egészséghez kapcsolódó tevékenységeinek (táplálkozás, mozgás, szexualitás stb.) az orvoslás szempontjából történő vizsgálata.
- Pedagógiai antropológia.¹⁵⁰ Az embernek, mint a nevelés alanyának a vizsgálata.
- Kulturális antropológia¹⁵¹ Az ember kulturális, szociális tevékenységének a vizsgálata.
- Feminista antropológia.¹⁵² A biológiai és a pszichoszociális nem általi meghatározottság kérdésének a tárgyalása.
- Teológiai antropológia.¹⁵³ A dogmatikán és az erkölcteológián belül az ember istenképiségének és az ebből eredő következményeknek a tárgyalása.
- Pszichológia.¹⁵⁴ Az ember egyéni lelki tényezőinek és azok összefüggéseinek a vizsgálata.
- Szociológia.¹⁵⁵ Az ember társadalmi, közösségi létének az elemzése.

---

¹⁴⁹ A témához lásd Lázár Imre – Pikó Bettina (szerk.) 2012. *Orvosi antropológia*. Budapest, Medicina.

¹⁵⁰ A témához lásd Schaffhauser Franz 2000. *A nevelés alanyi feltételei*. Budapest, Telosz.

¹⁵¹ A témához lásd Kisdi Barbara 2012. *A kulturális antropológia története, elméletei és módszerei*. Budapest, PPKE BTK. www.btk.ppke.hu

¹⁵² A témához lásd Nagl-Docekal, Herta 2006. A nemek antropológiájáról. In Nagl-Docekal, Herta 2006. *Feminista filozófia*. Budapest, Áron Kiadó, 21-70.

¹⁵³ A témához lásd: Müller, Gerhard Ludwig 2007. *Katolikus dogmatika*. Budapest, Kairosz, 101-150.

¹⁵⁴ A témához lásd Atkinson, Richard C. – Hilgard, Ernest 2005. *Pszichológia*. Budapest, Osiris Kiadó.

¹⁵⁵ A témához lásd Andorka Rudolf 1997. *Bevezetés a szociológiába*. Budapest, Osiris Kiadó.

- Kognitív tudomány.¹⁵⁶ Az emberi megismerés sokrétű elemeinek a feltárása.
- Etika.¹⁵⁷ Az emberi cselekvés elveinek, indítékainak az elemzése.

Az emberi tevékenység három alapformája:

- a theoria, az elméleti, tudatos tevékenység,
- a poiészisz, az alkotás, amellyel az ember létrehozza a művészeti szépet és a fenntartásához szükséges technikai javakat,
- a praxis, amely az erkölcsi értelemben vett (értékes, helyes) cselekvést jelenti.

Az emberi lét jellegzetes alaptapasztalásai:

- A szorongás élménye: A létszorongás, az esetlegesség, a semmi megtapasztalása (Kierkegaard, Heidegger). A szorongást felszabadíthatja a nyitottság, a hit, a bizalom, a remény.
- A boldogság vágya. Az ember célja a boldogság (Arisztotelész). „*A boldogság az a cél, amelyben az ember megtalálja a választ minden létfontosságú kérdésre.*”¹⁵⁸

Az ember metafizikai lényegéről¹⁵⁹

Az ember metafizikai lényegével kapcsolatban négy felfogás lehetséges.

- A történetiség miatt nem beszélhetünk az ember lényegéről, mert ez történetileg (koronként) változó (pl. Sartre).
- Az embernek van valamiféle lényege, de ez nem határozható meg teljesen, hiszen az ember lényegének nincsenek „határai” (pl. Aquinói Szt. Tamás).

---

¹⁵⁶ A témához lásd Pléh Csaba 2013. *A megismeréstudomány alapjai*. Budapest, Typotex.

¹⁵⁷ A témához lásd Quante, Michael 2012. *Bevezetés az általános etikába*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.

¹⁵⁸ Ágoston, Szent 1997. *A boldog életről. A szabad akaratról*. Budapest, Európa Könyvkiadó.

¹⁵⁹ A témáról bővebben lásd: Bolberitz Pál 2011. Filozófiai embertan. In Bolberitz Pál 2011. *A keresztény bölcselet alapjai*. Budapest, SZIT, 159-244.

- Az ember lényege dinamikus, nem rögzített, hanem fejlődő (pl. Nietzsche).
- Az emberi lényeg meghatározásánál különbséget kell tenni az ember szubsztanciája (az ember természete) és egzisztenciája (létezése, nyitottsága a lét teljessége felé) között (pl. Heidegger).

Az ember metafizikai lényege:

Az ember metafizikai lényege a test-lélek/szellem összetettségéből adódik. A filozófiában hagyományosan a dualista felfogás él, mely szerint az ember test és lélek/szellem (a test és lélek szerepe összekapcsolódik, vagy azonos ebben a felosztásban). Bizonyos szempontból megfelelőbb Szt. Ágoston emberképe a test mellett a szellem és a lélek szétválasztása (a szellemhez inkább a megismerő, gondolkodó funkció, míg a lélekhez pedig az akarati, érzelmi funkció tartozik): az ember három lételv a test, szellem és lélek egysége. Ezt a filozófia talán a teológiai eredete miatt, de nem igazán használja, bár biológiai és pszichológiai szempontból is indokolt lehetne (Szt. Ágostonnál ez az emberkép a Szentháromság tanhoz kapcsolódik).

Az ember metafizikai lényege a többféle filozófiai álláspont (materializmus, idealizmus, szubjektivizmus stb.) miatt más és más lehet. A két általánosan elfogadott jegy, az hogy az ember értelmes lény (animal rationale) és közösségi lény (animal sociale). Az ember lényege statikus és dinamikus, maradandó és időbeli mozzanatokból valósul meg.

Az emberi lét jellegzetességei¹⁶⁰

- Az ember értelmes, eszes élőlény (animal rationale). Összetett bonyolult értelmi tevékenységre képes. Az értelem meghatározó minden emberi tevékenységben: megismerés, megértés, értelmezés, választás, döntés, vágyakozás, akarat, érzelmi élet, társas kapcsolatok, együttműködés, munka, stb.
- Az ember közösségi lény (animal sociale). Kisebb nagyobb csoportokban, közösségekben képes csak létét megvalósítani és kiteljesíteni.¹⁶¹ Az emberi közösség együttélésének megszervezését és fenntartását a politika tevékenység biztosítja. A politika az egész közösség számára kötelező erejű döntések meghozatalának folyamata, érdekek egyeztetése, valamint a döntési (hatalmi) pozíciók megszerzéséért folyó társadalmi küzdelem.

¹⁶⁰ Bővebben lásd Hársing László 2009. *Filozófiai antropológia*. Budapest, Áron Kiadó.

¹⁶¹ Ezzel a témával foglalkozik részletesebben a társadalomfilozófia.

- Az ember történeti lény. Az egyes embernek és az egyes közösségeknek is története van. Az ember ezt tudatosítja, és ez is alapvetően meghatározó a léte szempontjából (idő, halál). Az ember fontosnak tartja a múlt, jelen, jövő értelmezését. Az ember nem csak elszenved a történetiséget, hanem maga alakítja a történetét.
- Az ember személy, öntudattal és éntudattal. „Az emberi lét egységét és azonosságát leginkább kifejező szó a személy. Csak az ember személy, az állat nem.”¹⁶² A személyiség jegyei: éntudat, énkép, identitás, önismeret, empátia stb.
- Az ember szabad lény. Az ember örökös igénye a szabadság, a kényszerből való függetlenség. A filozófia története során is egy állandóan visszatérő téma, a szabadság értelmezése, megléte, hiánya stb.
- Az ember dialógust folytató lény. Az ember személyes léte legmélyebben a dialógusban fejeződik ki, abban, hogy az ember képes párbeszédet folytatni, valóban találkozni a másik emberrel. „Minden igazi élet találkozás.”¹⁶³ A dialógusban fontos a személyesség, a másik „Te” legyen, nem pedig „Ő”, vagy „valaki, vagy „valami”.¹⁶⁴ A dialógus három fokozata: megértés, bizalom, szeretet.
- Az ember nyelvet beszélő lény. A nyelv eredete, kialakulása az ösztönök és érzékszervek fejlettségével és az ember világra nyitottságával magyarázható. A nyelv és a gondolkodás összekapcsolódik, a nyelv jelent sajátos gondolkodási formákat is. A nyelv értelmezése lehet szignifikáció, szuppozíció (jelentés, helyettesítés), de mindkét esetben fontos az értelmes gondolkodás. „A filozófia küzdelem értelmünknek a nyelv eszközei által történt megbabonázása ellen.”¹⁶⁵
- Az ember emocionális lény. Az alapérzelmek és a kognitív érzelmek mellet sajátos, tisztán emberi érzelmek jellemzik. Ezek feltétele a szelf/énkép „megléte” (a személy mentális reprezentációja a saját tulajdonságairól, szerepeiről, tapasztalatairól, céljairól). Ezek az érzelmek a szelf közreműködésével jönnek létre. Pl. áhítat, áldozatkészség,

¹⁶² Nyíri Tamás 2015. *Antropológiai vázlatok*. Budapest, Corvinus Kiadó, 170.

¹⁶³ „Alles wirkliche Leben ist Begegnung.” Buber, Martin 1962. *Schriften zur Philosophie*. Werke Erster Band. München–Heidelberg, Kösel Verlag–Verlag Lambert Schneider, 85.

¹⁶⁴ A témához lásd Kormos József 2001. *Szemléletváltás a vallásfilozófiában*. Piliscsaba, PPKE BTK, 65–72.

¹⁶⁵ Wittgenstein, Ludwig 1998. *Filozófi ai vizsgáldások*. Budapest, Atlantisz Kiadó, 109. §.

hazafiasság, elhivatottság, halálfélelem, káröröm, igazságérzet stb. Érdekes a két tisztán emberi érzelem, amely mindhárom típust tartalmazza, nehezen meghatározható, és nincs biológiailag az emberbe „programozva”. A szeretet és a szerelem alapérzelmet (öröm) is tartalmaz, de kognitív, mert tanulni kell, és csak az ember képes rá.

- Az ember munkálkodó lény (homo faber). Nemcsak a biológiai szükségletekhez, hanem a közösségi léthez is kapcsolódik ez a tevékenység. A munka sajátosan emberi tevékenység: bonyolult és összetett, tervezést és munkamegosztást igényel. A munkamegosztás nemcsak technikai tevékenység, hanem a társadalom szerkezete szempontjából is meghatározó. A munka szerepe fontos az ember pszichés és szociális fejlődése szempontjából is.
- Az ember játszó lény (homo ludens). A játok szerepe – tanulás, kikapcsolódás, feloldódás, versenyszellem kiélése, örömforrás stb. A játék jellemzői – szabadság, aktivitás, kreativitás, felszabadultság, öröm stb. Az ember a játéknak szervezet formáit is létrehozta: sport, zene, versenyek, profizmus, szerencsejáték stb.
- Az ember vallásos lény (homo religiosus).¹⁶⁶ *„Az ember úgy érzi, hogy vannak jelek az evilági létben, amelyek túlmutatnak az evilágiságon és egy másik világ létezésének a hitét ültetik el benne.”*¹⁶⁷ A vallás az emberiség legalapvetőbb és legáltalánosabb jelenségei közé tartozik. Ezt a megállapítást antropológiai, nyelvészeti és régészeti kutatások, valamint a mélylélektan elért eredményei tudományosan is alátámasztják. A vallás köznapi fogalmának tartalma: a hit, egy felsőbb lényhez való viszony, erkölcsi kötelezettség érzése, a világnak valami rendezett egységbe foglalása stb.
- Az ember gazdálkodó lény (homo oeconomicus). Az értelmes tervezés, a munkamegosztás, a természeti és társadalmi kihívások eredményeként az embert egy bonyolult rendszert hozott létre léte fenntartásához.
- Az ember kultúrát létrehozó lény. Az ember nemcsak létfenntartást biztosító környezetet hoz létre, hanem egy csak rájellemező speciális környezetet. A kultúra anyagi, kognitív, és normatív elemekből áll (tárgyakból, tudásból és értékekből, normákból).

---

¹⁶⁶ Ezzel a témával foglalkozik részletesebben a vallásfilozófia.

¹⁶⁷ Hársing László 2009. *Filozófiai antropológia*. Budapest, Áron Kiadó, 40.

- Az ember nevelő és nevelt lény. *„Az ember az egyetlen teremtmény, akinek a nevelése szükségszerű.... Az ember csak a nevelés által válhat emberré. Ő nem más, mint amivé a nevelés teszi. Megjegyzendő, hogy az ember csak emberek által nevelhető, emberek által, akik szintén nevelve vannak.”*¹⁶⁸ Az ember az, aki képes nevelni, és akit nevelni kell, és nevelni lehet. A nevelés szó a magyar nyelvben a növelni szóból ered. A németben az *Erziehung* az *erziehen* kihúzni szóból, az angolban az *Education* az *educare* (latinból származó) kivezetni szóból képződött. Ha csak ezt a három eredetet nézzük, már akkor érdekes következtetéseket vonhatunk le a nevelésre vonatkozóan. A nevelés a nevelt fejlődésének, növekedésének az elősegítése, és kihúzása, kivezetése az adott helyzetéből. A nevelés ezek alapján egy pozitív irányú, segítő, jobbító, fejlesztő az emberre jellemző tevékenység.

Az ember testi és lelki létéről

Az ember lét testi összetevői

Az ember több jegye mellett (tudattal rendelkezik, nyelvvel rendelkezik, társadalomban él stb.) fontos hangsúlyozni az ember testiségét is.

Az ember testtel felruházott létező (ez sokszor más, akár tökéletlenebb, mint az állatok teste). Az embert nem determinálja a teste, az ösztönei, de éppen ezért felül is tudja múlni önmagát. Az ember kreatív, alkalmazkodni tud a különféle környezethez, ebben segíti többek között, hogy fejlett kézzel és hangképző szervekkel rendelkezik.

Az emberi test nem csak kísérő jelensége a szellemnek, a léleknek, hanem szorosan összetartoznak. A test felépítése, „működése”, összekapcsolódik az ember szellemi (tudati) és lelki

---

¹⁶⁸ *„Der Mensch ist das einzige Geschöpf, das erzogen werden muß. ... Der Mensch kann nur Mensch werden durch Erziehung. Er ist nichts, als was die Erziehung aus ihm macht. Es ist zu bemerken, daß der Mensch nur durch Menschen erzogen wird, durch Menschen, die ebenfalls erzogen sind.”* Kant, Immanuel 1983. Über Pädagogik. In Kant, Immanuel 1983. *Schriften zur Anthropologie, Geschichtsphilosophie, Politik und Pädagogik.* (Kant Werke Band 10.) Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 697., 699.

tevékenységeivel. A tudás megszerzése a tapasztalással kezdődik és ez mindig testi tevékenységet jelent (az érzékszervek tevékenységét, látás, hallás stb.). A lelki jelenségeinknek testi megnyilvánulása van: mosoly az arcon, heves szívdobogás stb. Az ember életjelenségei, lelki, szellemi tevékenységei is a testhez kapcsolódnak, testi folyamatokban is megjelennek. Egy organikus, szerves egységről beszélhetünk.

Az ember anatómiai-morfológiai sajátosságai:

- kiegyenesedett testtartás,
- a gerinc S formája,
- feszes csípő és térd ízületek,
- boltozott talp,
- speciális kéz („szerszámok szerszáma”)¹⁶⁹
- előreugró sztereoszkópiusan látó szem,
- hangképző szervek,
- megnagyobbodott agykoponya (agytérfogat kb. 1300 cm³),
- az agy különböző részeinek differenciálódása (agytörzs. az ösztönös és indulati reakciók központja,
- rendkívül fejlett nagyagy, a bonyolult idegrendszeri funkciók központja,
- idegkapcsolódások számának megsokszorozódása stb.

Az emberi egyedfejlődés sajátosságai:

- a magzati lét 9 hónap (az emlősök jellemzői alapján ez az embernél 21-22 hónap kéne, hogy legyen);
- az ember „koraszülött lény”; érdekes, hogy az első 12 hónapban (a gyermek első méhen kívüli évében, ami pont a 21-22 hónapos magzati időhöz lenne szükséges) alakul ki az emberi lét három fontos vonása: az eszközhasználat, a tulajdonképpeni nyelv, a kiegyenesedett testtartás;
- az ösztönök nem olyan fejlettek és nem annyira rögzültek, mint más emlősöknél;
- ezért nagyobb szerepe van a tanulásnak és a kreativitásnak.

A testtel kapcsolatos filozófiai témák, kérdések:

- A test az emberi létezés létrejöttének alapvető „eszköze”. Az utódnemzés a testhez kapcsolódik. Az emberi test az emberi testben fejlődik ki (anya, magzat).
- Fontos az emberi test férfi és női jellege, a szexualitás szerepe (heteroszexualitás, homoszexualitás,

---

¹⁶⁹ Arisztotelész: A lélekről III.8. In Arisztotelész 2006. *Lélefilozófiai írások*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 84.

transzszexualitás stb.). Ennek a szerelem, a házasság szempontjából is kiemelt jelentősége van.

- A test az emberi létezés fenntartásának is „eszköze”. A mozgás, a táplálkozás, az egészség megőrzése stb., az egész ember szempontjából fontos.
- A test a megismerésben az első „szereplő” az érzékszervek révén. Ugyanakkor a megismerés további szakaszaiban is kiemelt szerepe van: idegpályák, agy.
- A test a lelki jelenségeket is megjeleníti (arc, szem, mimika, szívverés stb.).
- A test az ember egységét, önazonosságát és egyediségét is megadja. Az ember egységéhez, önazonosságához, egyediségéhez nemcsak a tudat, a lélek, hanem a test is hozzátartozik.
- A test megjelenítésének, megmutatásának különös jelentősége van az egyes kultúrákban. A meztelenség, mint a test valóságosan történő megjelenése mit fejezhet ki (a meztelenség mindig titok is; a meztelenség jelenthet kiszolgáltatottságot, szégyent; a meztelenség jelentheti a teljes nyitottságot; a meztelenség jelentheti az ember teljességét, szépségét). Érdekes kérdés a test megjelenítése szempontjából az öltözködés, a divat (mit akar elmondani ezzel az ember a testéről, mit takar el, mit emel ki), ide tartozhat a test „átalakítása”, a szépségeti beavatkozások, műtétek kérdése (miért teszi az ember, meddig teheti meg).
- Érdekes a test filozófiai kérdéseinek tárgyalása a fenomenológia szempontjából, Husserl követőinél (lásd pl. Maurice Merleau-Ponty (1908-1961)). A lényeg megismerésénél milyen szerepe van a testnek (pl. testi hiányosságok korlátozó hatása), mit jelent önmagunk megismerése esetén önmagunk testének a megismerése, a saját testünk tapasztalása. Nagyon érdekes pl. a saját test szerepe és az erre a szerepre való reflexió bizonyos esetekben pl. sportolók, táncosok, színészek stb.
- A testnek kiemelt szerepe van a vallások esetében is. Érdekes kérdés lehet pl. a test szerepe az Istennel való kapcsolat során (ima, meditáció stb.): kéztartás, térdelés, meghajlás stb., a kultusz, a liturgia során történő testi „megnyilvánulások” (a résztvevők felé fordulás, kézfogás stb.).

Az ember testi létének különös jelentősége van a kereszténység esetében, mivel „... az Ige testté lett és közöttünk élt.” (Jn. 1.14.) A II. Vatikáni zsinat is ezt hangsúlyozza ki: „14. (A test-lélek ember) A

test és lélek egysége, az ember testi mivoltánál fogva magába gyűjti az anyagi világ elemeit, melyek általa érik el céljukat és emelik föl hangjukat a Teremtő szabad dicséretére. Az embernek tehát nem szabad lenéznie a testi életet, épp ellenkezőleg, testét mint Istentől teremtett és az utolsó napon föltámadó valóságot, jónak és tiszteletreméltónak kell tartania.” (GS. 14.)¹⁷⁰

Az emberi lét szellemi összetevői¹⁷¹

A tudat

- A tudat személyes élményfelfogás és feldolgozás, a világról és önmagunkról való szubjektív tudás, amely szabályozza a cselekedeteinket.
- A tudat funkciói: folyamatos figyelés és folyamatos szabályozás.
- A tudat szintjei: a tudatos rész (itt találhatóak azok az információk amikről éppen tudunk); tudatelőttés (itt találhatóak azok az emlékek, amelyek hozzáférhetőek a tudat számára, de aktuálisan nincsenek jelen); tudattalan (itt találhatóak azok az élmények, indítékok, vágyak, amelyek nem hozzáférhetőek a tudat számára, de ezek felszínre juthatnak az álmokban, elszólásokban, bizonyos testi tünetekben).

Az értelmi (kognitív) folyamatok: érzékelés (repció), észlelés (percepció), figyelem (szelekció), emlékezés (memória), képzelet (fantázia), gondolkodás (cogitáció).

- A gondolkodás: A legmagasabb rendű kognitív folyamat, amely fogalmak alkotásával és gondolkodási műveletek segítségével a valóság összefüggéseinek megértését, új ismeretek szerzését és problémák megoldását teszi lehetővé.
- A gondolkodás fajtái: fogalmi (a nyelv segítségével történik pl. filozófusok; ezzel foglalkozik a logika), képi (képekben zajló, szemléletes gondolkodás pl. művészek, festők, filmrendezők), mozgásos (mentális, mozdulatokban végbemenő gondolkodás pl. sportolók, táncosok).

A kognitív képességek

---

¹⁷⁰ Denzinger, Heinrich-Hünermann, Peter (szerk.) 2004. *Hitvallások és az Egyház Tanítóhivatalának megnyilatkozásai*. Bánytereny, Budapest, Örökmécs Kiadó, SZIT, 878.

¹⁷¹ A témához bővebben lásd: Atkinson, Richard C. – Hilgard, Ernest 2005. *Pszichológia*. Budapest, Osiris Kiadó.; Keményné dr. Pálffy Katalin 2006. *Alapozó pszichológia*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.

- **Intelligencia:** Az ember összegzett, globális képessége arra, hogy célszerűen cselekedjen, racionálisan gondolkodjon, és a környezetében hatékonyan működjön.
- **Kreativitás:** Összetett kognitív képesség, amely ötletességben, új megoldásmódok keresésében, alkotó gondolkodásban nyilvánul meg.

A motiváció

- **Cselekvésre készítetés.** A motívumok a cselekvésre készítető belső tényezők, amelyek együttesen szabják meg az emberi cselekvést (annak jellegét, irányát, erősségét).
- **Az alapvető (elsődleges) motívumok** biológiai eredetűek (létfenntartás), öröklődnek.
- **A magasabb rendű motívumok** nem öröklődnek, hanem a nevelés, a kultúra hatására alakulnak ki (szándék, siker, önmegvalósítás stb.).

Az érzelmek (emóciók)

- **Az érzelmek** a szervezetünket, pszichikumunkat, énkünket érő környezeti hatásokat értékelő, minősítő lelki jelenségek, amelyek szubjektív viszonyunkat tükrözik az általunk megismert valósághoz.
- **Az érzelmek sokfélék lehetnek:** a pozitív-negatív szempont szerint pl. kellemes (öröm) – kellemetlen (bánat); az aktivitás-passzivitás szerint pl. cselekvésre serkentő, vagy cselekvést gátló (megkönnyebbülés, szorongás) stb.

A személyiség

A személyiség a testi jegyeknek, a gondolkodásnak, az érzelmeknek a jellegzetes együttese, amely meghatározza, hogy a személy hogyan viszonyul, alkalmazkodik, a környezetéhez (hogyan viselkedik).

A személyiség jegyei:

- **Az éntudat:** tudás önmagunkról, képesek vagyunk elhatárolni magunkat a környezetünktől.
- **Az énkép:** az önmagunkról (tulajdonságainkról, képességeinkről, viselkedésünkről) kialakított elképzelés.
- **Az identitás (önazonosság, önmeghatározás):** A társas valósággal való kapcsolat hatására kialakuló tudatosan megélt énélmény. Több identitáselemből tevődik össze: faji, nemi, etnikai, nemzeti, családi, foglalkozási, politikai, vallási stb.
- **Az önismeret:** Az önismeret azt jelenti, hogy az embernek áttekintése van a saját személyisége összetevőiről, határaitól és lehetőségeiről, betekintése van viselkedése okaiba, hátterébe, motívumrendszerébe, helyesen ítéli meg az emberi kapcsolatokban játszott szerepét.

- Az empátia (beleérzés): Az empátia a személyiségnek olyan képessége, amelynek segítségével bele tudja élni magát a másik lelkiállapotába. Az empátia feltételei: szándék, őszinte érdeklődés, megfelelő helyszín, elég idő, személyes kapcsolat, metakommunikációs jelzések (mimika, gesztus, hangszín stb.), érzelmi ráhangolódás, értelmi feldolgozás, megértés.

Test és lélek

Az emberben a testi és a lelki szféra szorosan összekapcsolódik. A testi és lelki folyamatok egymásba fonódnak, ezt jelzi a nyelv is. Sok a testtel kapcsolatos szavunk, sok lelki tartalmat testre utaló szóval fejezünk ki pl. megérint (hozzáér) – megért; amit nem értünk az nehezen emészthető stb.

Fontosak és érdekesek az egyes nyelvek testre vonatkozó szavai is (der Leib, der Körper, corpus, corpo, corps, body stb.). A magyar nyelvben a test lehet mértani test is, és emberi test is. A test és lélek kapcsolatáról alapvetően két filozófiai nézet létezik:

- Mechanicizmus: Az ember egy bonyolult anyagi szerkezetű gépezet, amelynek minden működését alkotórészeinek, „alkatrészeinek” térben és időben való egymásra hatásával lehet megmagyarázni. A modern redukcionizmus szerint minden emberi étellel kapcsolatos jelenség (mozgás, gondolkodás, érzés stb.) visszavezethető fizikai-kémiai folyamatokra.
- Vitalizmus: Az emberi test működését valamilyen étellel lehet megmagyarázni. Ez az ételtev az emberben van, de ez az ételtev mégis más, mint maga az anyagi test. Ez az ételtev az egész testet áthatja, működteti. Az emberi étellel kapcsolatos jelenség (mozgás, gondolkodás, érzés stb.) nem visszavezethető fizikai-kémiai folyamatokra.

A mechanicista szemlélet ma gyakran hivatkozik az ember öröklött tulajdonságaira, a DNS-re, hogy azok meghatározzák a test működését, nem kell más ételtev. A vitalista szemlélet hivatkozhat arra ezzel kapcsolatban, hogy a sok ezer (sok millió) gén miért pont úgy szerveződik, ahogy, ez feltételez egy olyan egységes célokságot, egy olyan ételtev, amely nem található meg egyik génben sem.

A szubsztancia kérdése:

A test lélek esetében melyik a szubsztancia?

- Monista álláspont: Monista felfogások szerint, vagy csak anyagi test van és ennek a „működését” nevezzük léleknek

(materialisták), vagy csak szellemi lélek van és mintegy ennek a „működését” nevezzük anyagnak (idealisták). Az idealista elképzelés szerint nem létezik a materiális szubsztancia (pl. Berkeley). A materialista vagy fizikalista elképzelés szerint viszont nem létezik lelki szubsztancia (pl. Marx).

- Dualista álláspont: E felfogások szerint a test és a lélek két külön szubsztancia. Itt további kérdéseket vet fel az egymásra hatásuk és az egymáshoz kapcsoltságuk. A dualista álláspont egyrészt triviálisnak tűnik, másrészt ellentmondásos is. Amennyiben a két szubsztancia van, akkor egymástól függetlenül is létezhetnek. Képes-e a test és a lélek egymás nélkül létezni (ez a téma a teológiában is felmerül, a test halálával mi lesz a lélek státusza)? Ma (főként Descartes, Leibniz gondolatainak hatására) a test-lélek kapcsolat értelmezésére gyakran használják a számítógépes modellt (hardver-szoftver), ami nagyon jól jelzi a kapcsolatot, az egymásra hatást. Bár a programkészítő „kiléte” itt is kérdéses.

Emberi élethelyzetek/életesemények

Ezek az események az emberi test és lélek egymásrautaltságát és egységét is kifejezik.

Születés – halál

Az európai filozófia kevésbé foglalkozik a születés kérdésével (miért születünk, mi a megszületésünk célja, ki és mi határozza meg a születésünket stb.), ezek inkább a vallásokhoz (Európában főleg a kereszténységhez) kapcsolódó irányzatok témái. Annál gyakoribb a halál, a halál utáni létezés kérdésével való foglalkozás (természetesen ebben is nagy szerepe van Európában a kereszténységnek). A középkorban gyakran nevezték a filozófiát a halálról való elmélkedésnek (studium et sollicitudo mortis), vagy a halni tanulás művészetének/tudományának (ars moriendi). Heidegger az emberi lét alapvető jegyének tartja, hogy az a halálhoz tartó/viszonyuló lét (Sein zum Tode). A halál értelmezése az emberi lét minden egyéb eseményének az értelmezését megelőzi. *„A jelenvalólét, minthogy lényegszerűen másokkal való együttlét, szert tehet a halál tapasztalatára. A halálnak ez az »objektív« adottsága azután a jelenvalólét egész voltának ontológiai körülhatárolását is szükségképpen lehetővé teszi. ... A halál egzisztenciális*

interpretációja az élet minden biológiáját és ontológiáját megelőzi”.¹⁷²

A születés, a halál esetében erkölcsi vonatkozásokról is beszélhetünk (hogyan viszonyuljunk hozzá, mit teszünk, ha embertársunk születik vagy meghal). Életünknek, cselekedeteinknek az ad különös súlyt, hogy egyszer meghalunk. A különböző kultúrákban más és más magatartásformák, szertartások alakultak ki és váltak elfogadottá. Nagy kérdés, hogy ma, amikor nincsenek erre elfogadott hagyományok, milyen formák szerint cselekedjünk. A mai korban kiemelten kapcsolódik ehhez a témához az abortusz és az eutanázia kérdése is.

Gyermekkor és ifjúkor

Ez a korszak az ember életében egyrészt a pszichés és szociális „érés” kora, ezért fontos az öröm, a boldogság, a bizalom, a felszabadultság stb. megélése. Másrészt a felnőttkorra való felkészülés időszaka is, a tanulás kora (a gyerek megtanul enni, járni, beszélni, írni, olvasni, „viselkedni” stb.). Ez a „tanulás” nagymértékben meghatározza a későbbi életét. Ezért fontos az, hogy milyen módon tanul (félve, örömmel, játszva stb.) és hogy mit tanul (felesleges, káros, fontos, hasznos, érdekes stb. dolgokat). A felnőttek felelős erkölcsi kötelessége is a gyermekek, az ifjak tanítása, felkészítése. Itt a szülők és különböző társadalmi intézmények (óvoda, iskola, kollégium stb.) esetében merülhetnek fel etikai kérdések. Ugyanakkor a gyermekek, az ifjak felelőssége, viszonyulása is felvethet ilyen kérdéseket. Sok szempontból ezek a témák a pedagógia, nevelésetika tárgykörébe is tartoznak.

Felnőttkor

Ez az ember életében a leginkább etikai jellegű korszak. A felnőtt ember dönt, választ és felelős tetteiért. Közösségi vagy magánjellegű cselekedeteket, kötelezettségeket vállal. Ő maga is olyan élethelyzeteket él meg, vagy mások olyan élethelyzeteivel találkozik, ahol döntenie kell, felelősséget kell vállalnia. A felnőttkor egy sajátos szakasza az időskor, amely az ember esetében az élet egyfajta „filozófiai” összegzését is jelenti (mit tett, miért, mivolt helyes vagy helytelen stb.), ugyanakkor az időskorú emberhez való viszonyulás is erkölcsi kérdéseket vet fel. A felnőttkor jellegzetes filozófiai dilemmákat is „hordozó” élethelyzetei: barátság, szerelem, szexualitás, házasság, család, testi és lelki egészség-betegség, hivatás, társadalmi szerep stb.

---

¹⁷² Heidegger, Martin 1989. *Lét és idő*. Budapest, Gondolat, 411-412.

Barátság

Platón és Arisztotelész különös jelentőséget tulajdonít a barátságnak, amely egyben az ember közösségiségét is megjeleníti. A barátságnál fontos az etikai dimenzió is (önzetlenség, segítség, szolidaritás, ...). *„Mert a barátság is erény, vagy legalábbis szoros kapcsolatban áll az erénnyel, s különben is, erre van a legnagyobb szükségünk az élet szempontjából. Barátok nélkül ugyanis senkinek sem lehet kedves az élete, még ha minden egyéb jóban része van is;”*¹⁷³

Szerelem, szexualitás

Az emberi tevékenységek egyik legerősebb motivációs tényezője. Nemcsak mint érzelem, hanem mint erkölcsi cselekedet is (gondoskodás, hűség, önzetlenség, gyermekek nemzése stb.). *„Mert amire az embereknek egész életükön át szükségük van, ha szépen akarnak élni, azt sem a rokonság, sem a tisztaság, sem a gazdagság, sem bármi más nem tudja úgy kifejleszteni bennük, mint Erősz.”*¹⁷⁴ A nyugati gondolkodásban gyakori a szerelem örökkévalóságának, magasztosságának, és múlandóságának, változékonyságának a hangsúlyozása is (irodalom, művészet).

Házasság, család

A házasságot erényként (Platón, sztoikusok), kötelességként (Hegel) is értékeli, mert így jön létre a társadalom „alapeleme” a család. Arisztotelész a házasságban a szerelem mellett a valamiféle barátságot (lelki, jellembeli kapcsolódást) is fontosnak tart *„Akik ellenben a szerelmi viszonyban nem gyönyörözt gyönyörért, hanem csupán haszont haszonért cserélnek, azoknak barátsága már nem olyan erős, s nem is olyan tartós.”*¹⁷⁵ Ma sok kritika éri a házasságot etikai szempontból is (alávetettség, uralkodás, szabadság, önállóság, gyermekek nevelése, felelősség stb.). Ugyanakkor a pszichés és szociális fejlődés elsődleges intézménye.

Betegség-szenvedés

A nyugati gondolkodás ezeket a test és a lélek zavarainak (hibás működésének) tartja. A kereszténység különös hangsúlyt ad a szenvedésnek. A betegség-szenvedés filozófiai kérdéseket is felvet (miért, felelősség, szolidaritás, önuralom, segítség, gyógyítás stb.). Ma főleg az orvosi etikában merülnek fel ezek a kérdések és problémák.

---

¹⁷³ Arisztotelész 1997. *Nikomakhoszi etika.* (1155a) Budapest, Európa Kiadó, 257.

¹⁷⁴ Platón 1984. A lakoma, 178c-d In Platón 1984. *Összes művei I.* Budapest, Európa Kiadó, 954.

¹⁷⁵ Arisztotelész 1997. *Nikomakhoszi etika.* Budapest, Európa Kiadó, 265-266.

Hivatás

A hivatás nemcsak a személyiség kibontakozása miatt, hanem társadalmi szempontból is fontos (közösségi jelleg, közös szolgálata, felelősség, nyilvános tevékenység, együttműködés, szolidaritás, tudatos és aktív tevékenység stb.).

Az ember eredetéről és céljáról

Az emberiség eredetéről

Az emberiség biológiai szempontból egy fajt alkot: egymás közt képes szaporodni; fő vonásokban megegyezik pl. csontváz, külső jegyek, fej, kéz, láb, gerincoszlop, testtartás stb., belső szervek, emésztés, légzés, vérkeringés, testhőmérséklet, vérnyomás, pulzusszám stb.

Az értelem és az akarat szempontjából is elmondható, hogy egy fajt alkot (ugyanazon jelenségek megtalálhatóak: nyelv, kultúra, vallás, munkavégzés, művészi alkotás, technika, tudomány stb.).

Evolúciós elmélet (fejlődéselmélet):¹⁷⁶

Ma a legelfogadhatóbb, legvalószínűbb biológiai elmélet, sok lelet szolgál az alátámasztására és logikailag is vannak érvényes állításai. De ugyanakkor tudni kell, hogy egy elmélet, egy hipotézis, nem pedig a folyamat minden egyes szakaszát tényszerűen leíró tudományos eredmény (hiányosságok pl.: sok „szakasz” ismeretlen (sőt több szakasz ismeretlen, mint, ami ismert), nem tudni az evolúció okát és célját (új leletek újabb kérdéseket vetnek fel stb.).

Fontos, hogy az evolúciót biológiai elméletként értelmezzük, mert a társadalomra (történelemre, kultúrára, vallásra, erkölcsre, politikára, művészetre stb.) nem alkalmazható egyértelműen, inkább csak analógiaként, modellként.

A hominizáció (az emberré válás folyamata):

Az ember testi felépítésében, alaktanilag a magasabb rendű főemlősökkel rokon vonásokkal rendelkezik. Mai álláspontok szerint az emberi test a korábbi főemlősökből fejlődött ki.

Ez keresztény szempontból azt is jelentheti, hogy az ember teste az Isten által teremtett természettel szerves egységben van, de a lelkét külön teremtette az Isten az embernek. „*Akkor az Úristen*

---

¹⁷⁶ Az evolúció témakörét a kozmológia is tárgyalja.

megalkotta az embert a föld porából, és orrába lehelte az élet leheletét.” (Ter 2.7)

A hominizáció, az emberé válás, nemcsak mennyiségi változásokat jelent a főemlősökhöz képest, hanem lényeges, ugrásszerű minőségi változásokat is (gondolkodás, nyelv, kommunikáció, kultúra, vallás, érzelmek stb.). A hominizációt nem lehet csak természettudományos módszerekkel, elméletekkel leírni. A hominizáció során metafizikai értelemben új faj jelenik meg.

Az egyes ember eredetéről

Emanatizmus: Az egyes emberek az isteni valóság részei, kiadásai, kisugárzásai. Kérdések: Minden ember egyforma, mivel ugyanazon kiadás eredménye? Minden egyes ember másféle kiadás eredménye, de mi határozza meg ezt a másféle kiadást? Stb.

Preexisztencializmus: Az ember lelke (esetleg a teste is) már létezett a mostani létezése előtt (Platón, keleti filozófiák, lélekvándorlás tan). Az esetleges „visszaemlékezések” nem elégséges magyarázatok erre (ezek sokszor érzelmi jellegűek, vagy patológiás jellegűek). További kérdések: Van bizonyos számú lélek és ezek „vándorolnak”? Vagy csak egyszer kerül a lélek büntetésből a testbe? Stb.

Egyediség: Minden egyes ember egyedi, egyszeri és minden ember test és lélek szubsztanciális egysége. Ezt igazolja a tapasztalat és a logikus elgondolkodás.

A kereszténység is ezt tanítja. Az egyedi testek a szülőktől „származnak”, az egyedi lelkeket Isten teremti. Érdekes a testi és a lelki „átöröklés” kérdése. A test a szülők és a felmenők alapján örököl bizonyos jegyeket. Az egyedi lelkeket Isten a testhez „illesztve” teremti, így értelmezhetővé válik a lelki jellegzetességek átöröklése.

Az ember végső céljáról

Az ember végső célja nagyon leegyszerűsítve vagy a semmi vagy a transzcendens.¹⁷⁷

Az első esetben az ember léte a test halálával megszűnik.

A második esetben az ember transzcendenciára irányultsága, azt jelenti, hogy az ember számára a testi lét megszűnésével egy másfajta létmód válik lehetővé (halhatatlanság kérdése, amely a filozófiában már a kezdeteknél felmerült pl. Szókratész, Platón).

A transzcendencia fogalmáról

---

¹⁷⁷ A semmi úgy értendő, hogy, ha a cél bármely anyagi dolog, az mind elmúlik, megsemmisül. A transzcendens itt olyan valamit jelöl, ami az anyagi dolgon túl van.

A „transcendere” átlép, meghalad, túllép latin igéből származik. A szónak van statikus (ami a dolgokon túl van) és dinamikus (ami a dolgokon túllép) jelentése is.

- Ismeretelméleti transzcendencia – ami a tudatunkon túl van, attól független.
- Metafizikai transzcendencia – a lényeknek, az elvnek az érzéki világon túli léte.
- Ontológiai transzcendencia – a lét (vagyis a létezők) többé válása, önmaga felülmúlása.
- Antropológiai transzcendencia – az embernek az abszolútumra, a feltétlen létre való irányultsága.
- Teológiai transzcendencia – a világfeletti Isten.

Érvek a transzcendensre irányultság mellett:

- A lélek nem anyagi természetű, tehát a test anyagi értelemben vet megszűnése nem érvényes rá.
- Az emberiség ismert történetében általános meggyőződés a halhatatlanság (bár különféle módon).
- Az emberben megvan a rend, a harmónia, az igazság tökéletes érvényesülésének az igénye.
- Az ember mintegy „el tud szabadulni” a fizikai időtől. Bizonyos eseményeknél „elszabadulva” az időtől a végtelent, az örökkévalóságot tapasztaljuk meg (művészet, játék, nevetés, öröm, szeretet, elmélkedés stb.).
- Az ember a jövőre irányul. Az emberben nagyon erős a remény, a hit a jövőbeli eseményekkel, cselekedetekkel kapcsolatban.
- Az ember „megsejt” valami titkot, valami sejtelmes valóságot.

Ez a transzcendensre irányultság feltételezi a transzcendens meglétét is.

A kereszténység is elfogadja ezeket az érveket a transzcendensre irányultság mellett, természetesen teológiai érvekkel (Isten szeretete, kegyelme stb.) kiegészítve.

A filozófiai antropológia talán a legérdekesebb a filozófiai tudományok közül, mivel tárgya a „legközelebb” van az emberhez, és az egyik legcsodálatosabb témát vizsgálja. *„Ha az ember a legcsodálatosabb lény a teremtésben, az azért van, mert természete éppen belső ellentéteiből kapja dinamizmusát, és ugyanezek*

*sarkallják egy teljesebb, egységesebb, ... szebb és igazabb lét megvalósítására.*¹⁷⁸

Ajánlott irodalom

- Ádám György 2004. *A rejtőzködő elme*. Budapest, Vince Kiadó.
- Ágoston, Szent 1997. *A boldog életről. A szabad akaratról*. Budapest, Európa Könyvkiadó.
- Andorka Rudolf 1997. *Bevezetés a szociológiába*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Anzenbacher, Arno 1993. *Bevezetés a filozófiába*. Budapest, Herder.
- Arisztotelész 1997. *Nikomakhoszi etika*. Budapest, Európa Kiadó.
- Arisztotelész 2006. *Lélekfilozófiai írások*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Atkinson, Richard C. – Hilgard, Ernest 2005. *Pszichológia*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Bolberitz Pál 2011. Filozófiai embertan. In Bolberitz Pál 2011. *A keresztény bölcelet alapjai*. Budapest, SZIT, 159-244.
- Brasser, Martin (Hg.) 1999. *Person. Philosophische Texte von der Antike bis zur Gegenwart*. Stuttgart, Reclam.
- Buber, Martin 1991. *Én és Te*. Budapest, Európa.
- Buber, Martin 1962. *Schriften zur Philosophie. Werke Erster Band*, München–Heidelberg, Kösel Verlag–Verlag Lambert Schneider.
- Denzinger, Heinrich-Hünemann, Peter (szerk.) 2004. *Hitvallások és az Egyház Tanítóhivatalának megnyilatkozásai*. Bányterenyé, Budapest, Örökmécs Kiadó, SZIT.
- Gyuris Petra, Meskó Norbert (szerk.) 2016. *Evolúciós pszichológia felsőfokon*. Pécs, Pannonia Könyvek.

---

¹⁷⁸ Juhász Iászló 1983. Bölceleti embertan. In Alszegehy Z., Nagy F., Szabó F., Weissmahr B. (szerk.) 1983. *Teológiai vázlatok I*. Budapest, SZIT, 322.

- Hársing László 2009. *Filozófiai antropológia*. Budapest, Áron Kiadó.
- Hartung, Gerald 2008. *Philosophische Antropologie*. Stuttgart, Philipp Reclam jun.
- Heidegger, Martin 1989. *Lét és idő*. Budapest, Gondolat.
- Hetesi Zsolt – Teres Ágoston 2007. *A fejlődéstudomány és a földön kívüli élet kérdései*. Budapest, Kairosz Kiadó.
- Juhász László 1983. Bölcséleti embertan. In Alszegehy Z. – Nagy F. – Szabó F. – Weissmahr B. (szerk.) 1983. *Teológiai vázlatok I*. Budapest, SZIT, 317-419.
- Kant, Immanuel 1983. Über Pädagogik. In Kant, Immanuel 1983. *Schriften zur Anthropologie, Geschichtsphilosophie, Politik und Pädagogik*. (Kant Werke Band 10.) Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Katona Ferenc 2005. *Az agy kutatás története. Az idegtudományok kialakulása*. Budapest, Medicina.
- Keményné dr. Pálffy Katalin 2006. *Alapozó pszichológia*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kisdi Barbara 2012. *A kulturális antropológia története, elméletei és módszerei*. Budapest, PPKE BTK. www.btk.ppke.hu
- Kormos József 2001. *Szemléletváltás a vallásfilozófiában*. Piliscsaba, PPKE BTK.
- Kormos József 2004. „Die ontische Struktur der Person und ihre erkenntnistheoretische Problematik” Die Möglichkeit der phänomenologischen Religionsphilosophie bei Edith Stein. In Markus Enders, Holger Zaborowski (Hrsg.) 2004. *Phänomenologie der Religion*. Freiburg, München, Verlag Karl Alber, 457-462.
- Kormos József 2010. A filozófiai antropológia szerepéről a pedagógiában Edith Stein alapján. In Kormos József 2010. *Erkenntnis – Glaube – Pädagogik. Edith Stein gondolataihoz kapcsolódó tanulmányok*. Budapest, MASZTT.
- Kormos József 2010. Az emberi természetről a filozófiai és a teológiai antropológia szemszögéből. In Lukácsi Zoltán (szerk.) 2010. *Centenáriumi tanulmánykötet 1910-2010* (Győri Hittudományi Főiskola és Papnevelő Intézet). Győr, Pastores Dabo Vobis Alapítvány, 107-112.

- Kormos József 2013. „az emberhez csakis mint Isten tulajdonához lehet közeledni” Antropológiai és pedagógiai szempontok Horváth Sándornál Aquinói Szent Tamás alapján. In Cselényi István, Hoppál Bulcsú (szerk.) 2013. *A Magyarországi Aquinói Szent Tamás Társaság közleményei II.* Budapest, MASZTT, 153-160.
- Kovács András Bálint 2018. Van-e akaratuk a neuronoknak? In *Magyar Filozófiai Szemle.* 2018/2. 62. 83-102.
- Lázár Imre – Pikó Bettina (szerk.) 2012. *Orvosi antropológia.* Budapest, Medicina.
- Lozano, Abelardo 2008. *Az ember méltósága.* Budapest, MASZTT.
- Lombo, J.A. – Russo, F. – Cole, J. 2014. *Philosophical Anthropology. An Introduction.* Midwest Theological Forum.
- Lorenz, Kuno 1990. *Einführung in die Philosophische Anthropologie.* Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Müller, Gerhard Ludwig 2007. *Katolikus dogmatika.* Budapest, Kairosz.
- Nagl-Docekal, Herta 2006. A nemek antropológiájáról. In Nagl-Docekal, Herta 2006. *Feminista filozófia.* Budapest, Áron Kiadó, 21-70.
- Nyíri Tamás 2015. *Antropológiai vázlatok.* Budapest, Corvinus Kiadó.
- Platón 1984. A lakoma. In Platón 1984. *Összes művei I.* Budapest, Európa Kiadó.
- Pléh Csaba 2013. *A megismeréstudomány alapjai.* Budapest, Typotex.
- Quante, Michael 2012. *Bevezetés az általános etikába.* Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Schaffhauser Franz 2000. *A nevelés alanyi feltételei.* Budapest, Telosz.
- Tóth Kálmán, Freund Tamás, Rózsa Huba 2011. *Teremtés a tudományban. A világ kialakulása a fizika, a biológia és a teológia nézőpontjából.* Budapest, SZIT.
- Wulf, Christoph 2007. *Az antropológia rövid összefoglalása. Történet-Művelődés-Filozófia.* Budapest, Enciklopédia Kiadó.

2.3.5. A szakfilozófiákról

Ma a tudományokban jellemző elaprózottság mellett a filozófiában is inkább „szakmetafizikákról”, „szakfilozófiákról” beszélhetünk, amelyek egy-egy szakterület esetén vizsgálják a metafizikai kérdéseket (tudományfilozófia, jogfilozófia, nyelvfilozófia, társadalomfilozófia stb.). A hagyományos értelemben három speciális filozófia/szakfilozófia létezett: antropológia, kozmológia, teodicea. *„Részben a természettudományok, részben maga a filozófia fejlődésének eredményeképpen a speciális metafizika területeit ma már nehéz lenne ilyen kompakt módon osztályozni.”*¹⁷⁹

A szakmetafizikák, szakfilozófiák mindig az adott terület alaptudományaként vehetők figyelembe (pl. a nyelvfilozófia a nyelvtudományok alaptudománya, a vallásfilozófia a vallástudományok alaptudománya stb.). A szakmetafizikákat/szakfilozófiákat nevezik „birtokos eset” filozófiáknak, mivel valamely területnek a kérdéseit vizsgálják. A következőkben néhány szakfilozófiáról lesz szó röviden bemutatva a fontosabb témákat. Kicsit részletesebben a bölcsész és tanárképzésben jelentősebb szerepet betöltő társadalomfilozófiáról, vallásfilozófiáról és a nevelésfilozófiáról.

Elmefilozófia (Philosophie des Geistes, Philosophy of mind)

Az elmefilozófia meghatározásáról

Az elmefilozófia az elme, a tudat témáival foglalkozik ismeretelméleti metafizikai/ontológiai szempontból. Egy

---

¹⁷⁹ Huoránszky Ferenc 2006. Metafizika. In Boros Gábor (szerk.) 2007. *Filozófia*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1258.

olyan új filozófiai tudomány, amely interdiszciplináris jellegű, bizonyos témákban erős átfedésben a pszichológiával és a kognitív tudományokkal. „... az *elmefilozófia* átfedésben van az ismeretelmélettel és a metafizikával, s valahol a pszichológia filozófiája mellett helyezkedik el. Szoros kapcsolata van a filozófia számos más területével is, beleértve a nyelvfilozófiát, az etikát és az esztétikát.”¹⁸⁰

Az elmefilozófia fő témái (amelyekre jelenleg nincsenek egyértelműen elfogadott leírások):

- Az elme és az agy kérdése, amely a hagyományos test-lélek dualizmus kérdésének egy pontosított, leszűkített területét jelenti (az elme, mint szellemi, az agy, mint fizikai létező). A kérdés, hogy a mentális állapotoknak mennyiben és milyen módon van kapcsolódása a külvilághoz. A problémát jól reprezentálja Putnam „Agyak a tartályban” c. írása.¹⁸¹ Amely egy tudományos-fantasztikus elképzelés, de sok reális kérdést vehet fel. Amennyiben egy emberi agy olyan tartályban lenne elhelyezve, amely biztosítaná létezésének feltételeit, és eközben az idegvégződéseit egy számítógéphez lennének kapcsolva, melyen keresztül az agy információkat kapna a külvilágról, valamint az agy is információkat tudna közölni a külvilággal. Beszélhetnénk-e arról, hogy ez az agy egy önálló létező, önálló ismeretekkel és gondolatokkal? Az ilyen módon létező agy el tudná-e gondolni saját létét és milyenségét? A példa alapján mit mondhatunk az elme és az agy viszonyáról? Mit mondhatunk az elme realitásáról? Stb.
- Az intencionalitás (valamire irányultság, valamire vonatkozás). Az intencionalitás a filozófia történetében a középkorban kapott kiemelt szerepet. Aquinói Szt. Tamás szerint az emberi értelem a megismerés során az értelmes jegyekre irányul, ezeket „ragadja meg” a megismerés során. Brentano beszél arról, hogy az embert, a lelki létezőt az különbözteti meg a fizikai létezőktől, hogy intencionális, vagyis valamire irányul. „Husserlnél a szubjektum objektumhoz kapcsoltságát az intencionalitás – a tudatnak a tárgyra való vonatkozása biztosítja. Az intencionalitás kérdéskörét az ismeretelméleti relativizmus elkerülése miatt tárgyalja, illetve alkalmazza. Amennyiben a megismerés intencionális aktus akkor nem a semmire

---

¹⁸⁰ Davies, Martin 1997. Elmefilozófia. In Grayling, A.C. 1997. *Filozófiai kalauz*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 275-362.

¹⁸¹ Lásd Putnam, Hilary 2001. Agyak a tartályban. In *Magyar Filozófiai Szemle*. 2001.1-2. <http://epa.oszk.hu/00100/00186/00008/1putnam.htm>

*irányul és nem is lehet akárhányféle, vagyis az ismeret és a megismert egymáshoz rendelt.*¹⁸² Az intencionalitás az elme azon képessége, hogy az emberi tudat, mindig valamire irányul. A tudat mindig valaminek a tudata, a tudat nem gondolható el valamilyen tárgy nélkül. Ma az intencionalitás kérdése úgy merül fel „... *hogyan lehet a fizikai világ egy részének értelme vagy jelentése, vagy tartalma – hogyan vonatkozhat annak egy másik részére?*”¹⁸³

- A tudatosság kérdése. A tudatosság egyrészt a fizikai értelemben vet agy működését jelenti, de van itt egy „rejtély”, mégpedig az, hogy a fizikai agy tud önmagáról, élményeiről. Mit jelent ez, hogy történhet ez, mikor más fizikai értelemben működő dolognál (pl. lézernyomtató) ez nem „található” meg? Honnan tudja az elme, hogy egy tudati folyamat sajátmagára vonatkozik és nem pedig egy külső dologra? Itt felmerül az intencionalitás és a tudatosság kapcsolódásának a kérdése is: A elme esetében az intencionalitás hol önmagára, hol pedig külső dolgokra vonatkozik? Az elme tudatos és tudattalan/tudatalatti működése mit jelent? A kérdések nagyrészt már a pszichológia és a metafizika témaköréhez tartoznak.
- A mentális okság kérdése. Van-e oksági kapcsolat, és ha igen, akkor milyen módon a fizikai események és a mentális események közt? Milyen oksági kapcsolat van a többféle mentális esemény közt? Mi alapján „hangolódnak össze” a különböző okságok? A mentális okságnak önállóan van-e szerepe a fizikai eseményekre, vagy pedig ha a mentális eseményeket csak a fizikai események okozzák, akkor a fizikai események okozzák egymást, és az elme ezt mintegy „leképezi”, de tevételesen, önállóan nem vesz részt benne (ez tulajdonképpen értelmezhető a szabad akarat kérdéseként is).
- A népi pszichológia. *„Különös kifejezés a népi pszichológia: nem valamiféle folklorisztikus meglátás akar lenni. Azt a képességünket értjük rajta, hogy mások viselkedését állandóan úgy magyarázzuk, hogy különböző VÁGYakat és VÉLEKEDÉSeket tulajdonítunk nekik.*¹⁸⁴ A népi

---

¹⁸² Kormos József 2010. „A megismerés a maga összes formájában egy pszichikus élmény” A megismerés korlátai Edmund Husserl filozófiájában. In Kormos József 2010. *Erkenntnis – Glaube – Pädagogik. Edith Stein gondolataihoz kapcsolódó tanulmányok.* Budapest, MASZTT, 76.

¹⁸³ Davies, Martin 1997. Elmefilozófia. In Grayling, A.C. 1997. *Filozófiai kalauz.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 301.

¹⁸⁴ Pléh Csaba 2008. *A pszichológia örök témái: történeti bevezetés a pszichológiába.* Budapest, Typotex, 15.

pszichológia tulajdonképpen egy hétköznapi (nem tudományos) elképzelése az embereknek, arról, hogy ki/mi az ember. Az emberek gyakorlatilag egyfajta népi pszichológiai felfogást követve élnek, amely nagyon sok elemből tevődik össze: vágyak, érzelmek, vélekedések, előítéletek, képzeletek, hagyományok, mémek, pletykák stb. Bár ezek sokszor kevés tudományos elemet tartalmaznak, de mégis foglalkoznia kell a tudománynak velük, hiszen alapvető élethelyzeteket befolyásolnak: együttélés, konfliktusmegoldás, kooperáció, elfogadás stb.

Az elmefilozófia mai helyzetében inkább sok kérdést, mintsem sok választ fogalmaz meg, „...a mai elmefilozófia számos területén, nagy szükség van új meglátásokra, amelyek lehetővé teszik az elméleti előrelépést.”¹⁸⁵ Hozzá lehet tenni, hogy és nagy szükség van a filozófiatörténet, a hagyomány komoly mélységű elemzéseire is, hiszen a „régii” meglátások is nagyon sok tanulással szolgálnak (a keleti filozófiák a meditációról, a középkori misztikusok a szemlélődésről, a vallások meglátásai stb.).

Ajánlott irodalom

Ambrus G. – Demeter T. – Forrai G. – Tózsér, J. (szerk.) 2007. *Elmefilozófia. Szöveggyűjtemény*. Budapest, L'Harmattan.

Burwood, Stephen 2003. *Philosophy of Mind*. In Shand, John (Ed.) 2003. *Fundamentals of Philosophy*. London and New York, Routledge, 234-261.

Davies, Martin 1997. Elmefilozófia. In Grayling, A.C. 1997. *Filozófiai kalauz*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 275-362.

Demeter Tamás 2008. *Mentális fikcionalizmus*. Budapest, Gondolat Kiadó.

Kormos József 2010. „A megismerés a maga összes formájában egy pszichikus élmény” A megismerés korlátai Edmund Husserl filozófiájában. In Kormos József 2010. *Erkenntnis – Glaube – Pädagogik. Edith Stein gondolataihoz kapcsolódó tanulmányok*. Budapest, MASZTT, 71-85.

---

https://www.tyopotex.hu/upload/book/671/Pages%20from%20pleh_csaba_a_pszichologia_orok_temai_reszlet.pdf

¹⁸⁵ Davies, Martin 1997. Elmefilozófia. In Grayling, A.C. 1997. *Filozófiai kalauz*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 349.

Pléh Csaba (szerk.) 1996. *Kognitív tudomány*. Budapest, Osiris Kiadó.

Pléh Csaba 2008. *A pszichológia örök témái: történeti bevezetés a pszichológiába*. Budapest, Typotex.
https://www.typotex.hu/upload/book/671/Pages%20from%20pleh_csaba_a_pszichologia_orok_temai_reszlet.pdf

Putnam, Hilary 2001. Agyak a tartályban. In *Magyar Filozófiai Szemle*. 2001.1-2.
<http://epa.oszk.hu/00100/00186/00008/1putnam.htm>

Schröder, Jürgen 2004. *Einführung in die Philosophie des Geistes*, Frankfurt am Main, Suhrkamp.

Searle, John. R. 1996. *Az elme, az agy és a programok világa* In Pléh Csaba (szerk.) 1996. *Kognitív tudomány*. Budapest, Osiris Kiadó, 1996. 136–151.

Nyelvfilozófia

A nyelvfilozófia meghatározásáról

A nyelvfilozófia, mivel a nyelv is az elme „alkotása”, sok szempontból kapcsolódik az elmefilozófiához, valamint a logikához is. **A nyelvfilozófia a nyelv eredetének, funkciójának, kapcsolódásainak (elme, lélek, gondolkodás stb.) és használatának elvi, elméleti kérdéseivel foglalkozik.**

Az ember nyelvet beszélő lény. A nyelv eredete, kialakulása az ösztönök és érzékszervek fejletlenségével és az ember világra nyitottságával magyarázható. Ezen kívül szükséges valamiféle elméleti, szellemi „kapacitás”, eleve adott tudati képesség, lingvisztikai univerzálé, általános nyelvi forma is.¹⁸⁶ A nyelv és a gondolkodás összekapcsolódik, a nyelv jelent sajátos gondolkodási formákat is. A nyelv értelmezése lehet szignifikáció, szuppozíció (jelentés, helyettesítés), de mindkét esetben fontos a gondolkodás.

A mai nyelvfilozófia témáiról

A nyelv és a gondolkodás viszonya

---

¹⁸⁶ Lásd Chomsky, Noam 1999. *Mondattani szerkezetek/Nyelv és elme*. Budapest, Osiris Kiadó.

- A nyelv a gondolataink kifejezésének az eszköze?
- Hasonló természetű-e a nyelv és a gondolkodás?
- A gondolkodás megelőzi-e a nyelvet és a nyelvet a már meglévő gondolataink kifejezésére vezetjük be?
- A nyelv maguknak a gondolatoknak a megfogalmazásában és a gondolkodási műveletek végrehajtásában játszik szerepet?
- Egy adott nyelv és annak valamilyen módú használata mennyiben fejezi ki a beszélő gondolkodásmódját?¹⁸⁷

Reprezentációs elmélet

- A reprezentációhoz szükséges a reprezentáló dolog és a reprezentált tárgy.
- Képi reprezentáció: Festmény, KRESZ tábla, stb.
- Nyelvi reprezentáció: A nyelv jelent vagy kifejez valamit, vagy valamiről szól (a gondolatokról).
- Mentális reprezentáció: A gondolatok is szólnak valamiről, ill. kifejeznek valami (pl. megérezéseket).
- „... nyelv és gondolkodás abban biztosan hasonlít egymásra, hogy mindkettő reprezentáló rendszer.”¹⁸⁸
- Tehát a nyelv és a gondolkodás is reprezentáló funkciót tölt be. Vagyis a gondolkodás is már valaminek a reprezentációja. Minek a reprezentációja a gondolkodás (érzéseknek, élményeknek)? De akkor mi a gondolkodás (csak egy reprezentálása valaminek)? Nem pedig egy önálló, alkotó, újat létrehozó emberi tevékenység? Stb.

A nyelv és az elme

- A nyelv eszköz vagy maga az elme? „A mai filozófiai vizsgálódás így teszi fel a nyelv státuszával kapcsolatos kérdést. A válasz a sokféle megközelítés miatt – nyelvészet, pszichológia, kognitív tudomány,... – nem adható meg egyértelműen. A válaszok általában kettős természetűek, a nyelv kommunikációs eszköz szerepét és a nyelvnek, mint az elme, a tudat reprezentánsának a szerepét is elismerik. A nyelv egyrészt az ember által létrehozott eszköz, szerszám – technikai értelemben hang, hangsor vagy grafikai jel – melyre a gondolkodási műveletek végrehajtása és a kommunikáció biztosítása miatt van szükség. Másrészt a nyelv gondolataink kifejezője, vagyis a gondolatokat létrehozó elme reprezentánsa, illetve maga az

¹⁸⁷ A feminista filozófiában gyakran hozzák fel azt az érvet, hogy a nyelv és annak használata is már a patriarchális társadalmi berendezkedés gondolkodásmódját fejezi ki pl. a magyarban az „uram”, „emberem” használata a férjre. Lásd Hell Judit 2006. *Van-e feminista filozófia?* Budapest, Áron Kiadó, 107-110.

¹⁸⁸ Farkas Katalin – Kelemen János 2002. *Nyelvfilozófia*. Budapest, Áron Kiadó. 212.

*elme. Ilyen értelemben a nyelv mintegy valamiféle szellemi valóság megjelenítése vagy leképezése.*¹⁸⁹

A nyelv és a külvilág

- A nyelv a világ leírásának az eszköze.
- A nyelv eleminek megfelel valami a külvilágban.
- Csak akkor használunk egy nyelvi elemet, ha valamire vonatkozik.
- Létezik-e nyelv a külvilágtól függetlenül?¹⁹⁰
- Meglehet-e tanulni a nyelvet a külvilággal való kapcsolat nélkül?
- A nyelv reprezentálja a külvilágot, a tárgyakat?
- Mit reprezentálnak a tárgyak?
- A nyelv metafizikai jellegű. A fizikai világhoz is kapcsolódik (a külvilághoz), valamint a szellemi világhoz is kapcsolódik (a gondolatokhoz).

A nyelv státuszával kapcsolatos állásfoglalás alapvető filozófiai állásfoglalást is jelent.

Amennyiben a nyelv csupán „technikai” eszköz a kommunikációhoz, akkor a nyelv létrehozása önkényes és/vagy esetleges, ez pedig a relativizmus és a szkepticizmus elfogadását jelenti. Amennyiben a nyelv maga az elme, vagy az elme reprezentációja, akkor az elme ontológiai/létbeni státusza lesz kérdés és erre a válasz végül is a platonizmus. Vagy pedig köztes megoldást kell kidolgozni, ahogy az univerzália-vita esetében.

Ajánlott irodalom

Austin, John L. 1990. *A tetten ért szavak*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Berezkei Tamás 2004. *Az evolúciós pszichológia a nyelvről*.
Berezkei Tamás 2004. *Evolúciós pszichológia*. Budapest, Osiris.

Chomsky, Noam 1999. *Mondattani szerkezetek / Nyelv és elme*. Budapest, Osiris Kiadó.

---

¹⁸⁹ Kormos József 2004. „Verumtamen sciendum, quod universale duplex est.” Ockham a nyelv státuszáról. In Pléh Csaba-Kampis György-Csányi Vilmos (szerk.) 2004. *Az észleléstől a nyelvig*. Budapest, Gondolat Kiadó, 25.

¹⁹⁰ Ezt a problémát jól bemutatja Searle „kinai szobája”. Lásd Searle, John. R. 1996. *Az elme, az agy és a programok világa* In Pléh Csaba (szerk.) 1996. *Kognitív tudomány*. Budapest, Osiris Kiadó, 136–151.

Farkas Katalin – Kelemen János 2002. *Nyelvfilozófia*. Budapest, Áron Kiadó.

Gadamer H.G.: A nyelv mint a hermeneutikai tapasztalat közege. In Gadamer, H.G. 1984. *Igazság és módszer*. Budapest, Gondolat, 269-273.

Gerald Posselt, G. – Flatscher M. 2016. *Sprachphilosophie: Eine Einführung*. Wien, UTB/facultas.

Győri Miklós 2004. Értelmi fejlődés, gondolkodás, beszéd és intellektuális teljesítmény. In N. Kollár Katalin, Szabó Éva (szerk.) 2004. *Pszichológia pedagógusoknak*. Budapest, Osiris, 243-254.

Katona Ferenc: A pszichológiai nyelvméletek idegtudományi szempontból. In Katona Ferenc 2005. *Az agy kutatás története. Az idegtudományok kialakulása*. Budapest, Medicina, 570-574.

Kelemen János 2000. *A nyelvfilozófia rövid története*. Budapest, Áron Kiadó.

Kormos József „Verumtamen sciendum, quod universale duplex est.” Ockham a nyelv státuszáról. In Pléh Csaba-Kampis György-Csányi Vilmos (szerk.) 2004. *Az észleléstől a nyelvig*. Budapest, Gondolat Kiadó. 25-30.

Miller, Alexander 2003. Philosophy of Language. In Shand, John (Ed.) 2003. *Fundamentals of Philosophy*. London and New York, Routledge, 262-296.

Környezetfilozófia

A környezetfilozófia meghatározásáról

Ez az új szakfilozófia a modernkori technológia és gazdaság nagymértékű természetkárosító tevékenységének hatására alakult ki. **A környezetfilozófia az ember, a társadalom és természeti környezet (bioszféra) kapcsolatának elvi, elméleti kérdéseit vizsgálja.**

Használatos az ökoilozófia és a zöldfilozófia elnevezés is. Ehhez a témához kapcsolódik részben a kozmológia, a természetfilozófia, a technikafilozófia és sok mai szaktika (bioetika, tudományetika,

gazdaságetika stb.). Aktuális és kicsit divatos is ma a témával foglalkozni (környezetszennyezés, fajok pusztulása, klímaváltozás, energiafelhasználás stb.). Elsőre úgy tűnik mindenki ért hozzá, pedig a témának sok természettudományos (biológia, kémia, fizika stb.) és társadalomtudományos (szociológia, közgazdaságtan, jogtudomány stb.) elméleti háttere van. Az emberek egy része úgy érzi, a témával nem kell nekik foglalkozni, mert ez globális probléma és úgyis csak globálisan kezelhető. Mások az egyéni és helyi szinten megtehető dolgok fontosságát hangsúlyozzák. Vannak, akik azt mondják, hogy környezeti katasztrófa felé haladunk, vannak akik, azt mondják, hogy semmi rendkívüli nem történik, csak a természet szokásos ritmikus változásáról van szó. Ugyanakkor a média és a politikusok is felhasználják ezt a témát a saját szempontjaik szerint (nézettség növelése, szavazatszerzés stb.). Így, végül is nem nagyon látható át a kérdéskör. *„A környezettel kapcsolatos problémák olyannyira túl vannak mindazon, amit közvetlenül fel tudunk fogni, és módunkban áll befolyásolni, hogy csak hánykolódunk ide-oda a különböző vélemények és politikák között, s csupán a közös aggodalmunk az, amibe kapaszkodhatunk.”*¹⁹¹

A mai környezeti problémák miatt sokszor hivatkoznak a Bibliára, hogy a nyugati ember innen eredezteti azt, hogy uralja a természetet. *„Isten megáldotta őket, Isten szólt hozzájuk: Legyetek termékenyek, szaporodjatok, töltsétek be a földet és vonjátok uralmatok alá. ... Uraíkodjatok a tenger halai, az ég madarai és minden állat fölött, amely a földön mozog.”* (Ter. 1.28.) De a Biblia őrzésre, és művelésre is felszólít *„Az Úristen vette az embert és Éden kertjébe helyezte, hogy művelje és őrizze.”* *„Ezért az Úristen eltávolította az Éden kertjéből, hogy művelje a földet, amelyből lett.”* (Ter. 2.15. és Ter. 3.23.) Valamint közösséget, közös szövetségkötést említ az emberrel és minden élővel. *„Nézzétek, szövetséget kötök veletek, s utánaatok utódaitokkal és minden élőlényel, amely veletek van: a madarakkal, a háziállatokkal s az összes mezei vaddal, mindennel, ami kijött a bárkából, a föld minden állatával.”* (Ter. 9.9-10.)

A környezetfilozófia témáiról

A környezetfilozófia megközelítési módjai:

---

¹⁹¹ Scruton, Roger 2018. *Zöldfilozófia. Hogyan gondolkozunk felelősen bolygónkról?* Budapest, Akadémiai Kiadó, 7.

- Természettudományos környezetfilozófia. A természettudományok (biológia, geológia, fizika, kémia stb.) felől közelíti meg a problémákat, az organikus természetet tartja elsődlegesnek.
- Szellemtudományos környezetfilozófia. Filozófiai irányzatokra (életfilozófia, fenomenológia, hermeneutika stb.) támaszkodva a gondolkodási formákra, az életfelfogásokra helyezi a hangsúlyt.
- Társadalomtudományos környezetfilozófia. A közgazdaságtani, szociológiai, politikai megközelítések felől, elemzi a környezeti problémákat.

A környezeti problémák kezdete inkább az újkor. Ebben sok tényező közrejátszott: technikai fejlődés, ipari forradalom, gyarmatosítás, városi életmód elterjedése, népesség növekedése, az energiaforrások bősége, a szennyezés mértékének a nem ismerése stb. Filozófiai szempontból Descartes hatását említik a kiterjedt dolog (res extensa) lefokozásával a gondolkodó dologhoz (res cogitans) képest. A kiterjedt dolog lényege, hogy elpusztíthatatlan szubsztancia. Az angol filozófusok (pl. Locke, Adam Smith) és a felvilágosodás gondolkodói pedig a közgazdasági szemlélet kialakulásában játszottak szerepet. *„A természetre vonatkozó közgazdaságtani felfogás a felvilágosodás korszakában alakult ki és mind a mai napig meghatározza a közgazdaságtan szemléletét.”*¹⁹² Spinozánál az Isten immanens, a természettel azonosítható (panteista jelleg), a természet rangja mintegy megnő, ebből következően a mai környezetfilozófiában az ő gondolatai elfogadottabbak. A filozófiában a környezet kérdései inkább az utóbbi évtizedekben jelentek meg, mint etikai problémák.

Környezeti etika

A környezeti etika az utóbbi évtizedek technikai és gazdasági berendezkedését kritizálja.

A mai technika sajátosságai a környezeti etika szempontjából:

- ambivalens a hatása (jó is, rossz is);
- alkalmazási kényszer (nem lehet nélkülözni);
- globális méretek (mindent érint) és antropocentrikus szemlélet jellemzi (csak az ember érdekeit nézi);
- filozófiai, metafizikai kérdéseket vet fel (pl. az embernek mi a lényege, ez meddig tartható fent, mit tehet meg az ember stb.).

---

¹⁹² Tóth I. János 2005. *Fejezetek a környezetfilozófiából*. Szeged, JATEPress, 34.

Környezeti etikai elméletek:

- Antropocentrikus környezeti etika. Az ember a fő érték, az ő védelme az elsődleges.
- Patocentrikus (szenvédésközpontú) környezeti etika. Amelyik élőlény érezni, szenvedni képes annak is a védelme elsődleges (állatvédelem).
- Biocentrikus (életközpontú szemlélet). Minden, ami élő azt védeni kell.
- Ökocentrikus szemlélet. A teljes ökoszisztéma védelme (az élettelen környezet is). Ma ez a szemlélet érvényes, de nehézség, hogy a mai ökoszisztémák sokszor már nem természetes, hanem mesterségesen létrehozott rendszerek, ezért kérdéses, hogy mit kell védeni, és mit kell megszüntetni.
- A mai környezeti etika fő elve a „fenntartható fejlődés”. Olyan fejlődés mely nem teszi tönkre környezetünket, és nem csökkenti a jövő nemzedék szükségleteinek kielégítési lehetőségeit.

A környezeti etika felfogása szerint az etikát az emberen túli létezőkre is ki kell terjeszteni, és a „felszabadítási folyamatot” (a rabszolgák, a nők, a feketék) után a környezetre is ki kell terjeszteni.

Radikális ökológia

A kortárs irányzat a környezeti problémák értelmezésében és megoldásában is radikális. Forradalmi változást, kulturális és filozófiai (ismeretelméleti, metafizikai, kozmológia, tudományfilozófiai, etikai) paradigmaváltást javasolnak a Föld pusztulásának megállítása érdekében.

- A mélyökológia képviselői a filozófiai „bölcesség” mintájára egyfajta ökológiai „bölcesség” (az élet egyenlősége, az élet tisztelete, a komplexitás értékelése, azonosulás – az én és a természet viszonyának újfajta elemzése, a tudomány bírálata stb.) megfogalmazását és megélését tartják fontosnak.
- Az ökofeminizmus képviselői szerint a patriarchális társadalmi berendezkedésben a nők és a természet feletti uralom alapvetően összekapcsolódik. *„A nők elnyomása alapozza meg a természet fölötti uralmat, miután a férfiközpontú kultúra azonosítja a természetet az általa elnyomott nővel.”*¹⁹³
- A társadalmi ökológia képviselői szerint a környezeti problémák alapvetően társadalmi okokra vezethetőek vissza, ezért a társadalom, a kultúra radikális átalakítása szükséges.

---

¹⁹³ Tóth I. János 2005. *Fejezetek a környezetfilozófiából*. Szeged, JATEPress, 231.

„A társadalmi ökológia tehát nem csak egy morális megújulást akar, hanem a társadalomnak az ökológiai szempontokat is figyelembe vevő újjászervezését.”¹⁹⁴

A radikális ökológia képviselői létező, súlyos problémákra hívják fel a figyelmet, javaslataik azonban sokszor utópisztikusak, életszerűtlenek, nem mindig veszik figyelembe a realitásokat (gazdaság, technológia, tudományok, életformák stb.), és sokszor inkább politikai szempontokat is érvényesítenek.

Ajánlott irodalom

Birbbacher, Dieter (Hg.) 1997. *Ökophilosophie*. Stuttgart, Reclam.

Dombi Péter (szerk.) 2008. *Hiszem vagy tudom? Vitaestek a hit és a tudomány viszonyáról*. Budapest, Typotex. (különösen az Ökológia és kereszténység c. fejezet).

Endreffy Zoltán 1999. *„hogyan művelje és őrizze ...”*. Budapest, Liget könyvek.

Fekete László 2004. *Kortárs etika*. Budapest, NTK.

György Lajos 2000. *Vissza a kozmikus rendhez. Önszerveződés az élővilágban és a társadalomban*. Budapest, Föld Napja Alapítvány.

Jamieson, Dale 2013. *A Companion to Environmental Philosophy*. Oxford, Blackwell.

Karsai Gábor 2003. Filozófia és ökológia. In *Ökotáj*. 2003. 31-32. 71-75. <http://www.okotaj.hu/szamok/31-32/ot31-09.htm>

Láng István (szerk.) 1993. *Környezetvédelmi lexikon I-II*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Molnár László (szerk.) 1999. *Legyenek-e a fáknak jogaik. Környezetetikai szöveggyűjtemény*. Budapest, Typotex.

Nyirkos Tamás 2018. Természet anyánk. In Nyirkos Tamás 2018. *Politikai teológiák*. Budapest, Typotex, OÖKE BTK.

Ott, K. – Dierks J. – Voget-Kleschin J. (Hg.) 2016. *Handbuch Umweltethik*. Stuttgart, Metzler.

---

¹⁹⁴ Tóth I. János 2005. *Fejezetek a környezetfilozófiából*. Szeged, JATEPress, 252.

Scruton, Roger 2018. *Zöldfilozófia. Hogyan gondolkozzunk felelősen bolygónkról?* Budapest, Akadémiai Kiadó.

Tóth I. János 2005. *Fejezetek a környezetfilozófiából.* Szeged, JATEPress.

Feminista filozófia

A feminista filozófia meghatározásáról

A feminista filozófia a nők kultúrában, társadalomban, politikában, gazdaságban, tudományban meglévő helyzetének, szerepének az elvi, elméleti kérdéseivel foglalkozik.

A feminista filozófiáról kialakult ismeretek hiányosak, egyoldalúak. Gyakori felületes vélemények (melyek miatt ironikusan, gúnyosan kezelik a témát):

- A feminista filozófiáról csak a radikális mozgalmak, vagy a radikális követelések jutnak az emberek eszébe (tüntetések, botrányok).
- Sokszor csalódások (férfiak hűtlensége, erőszakos viselkedése) erősítik a nőkben a feminista nézeteket.
- A férfiak a „csúnya” nők ügyének tartják.
- A közgondolkodásban elfogadottabb a „macsó” férfi magatartás (lásd: életmód, megcsalás, alkoholizmus, gyereknevelés, viccek, sztereotípiák stb.).

A feminista filozófiáról

- A női emancipáció hatására kerül előtérbe az a kérdés a XX. században, hogy beszélhetünk-e férfi és női filozófiáról vagy általánosan emberi filozófiáról. A társadalom elvárásait, elveit nagyrészt a férfiak fogalmazták meg, kérdés, hogy mennyiben felel meg ez a női nemnek, vagy itt a férfiak uralkodásának a legitimálásáról van szó.
- A filozófia különösen sok hiányossággal bír ezen a területen. Nagyon kevés filozófusnő található a filozófiatörténetben. *„Nem volt kedvező a nők megítélése a filozófiában illetve a filozófia történetében sem. A bölcsélet csaknem háromezer*

*éves múltira tekint vissza, de ebben a hosszú történetben a nők alig jutnak szerephez.*¹⁹⁵

- A feminista nézetek szerint a nyugati filozófiára a logocentrizmus, a racionalitás (a „fallikus racionalitás”) a jellemző. Sok szempontból már a filozófia kialakulásánál látnak ilyen tendenciát. Szókratész szerint a filozófus, mint bábaasszony segíti elő a gondolat megszületését, talán itt a férfiak „szülési irigységének” a kompenzálása látható. Platón szerint az ember célja az ideák világába való visszajutás, amelyet a testiség akadályozhat. A testiséget és az ehhez kapcsolódó vágyakat pedig a nőkhöz kapcsolták később is. Arisztotelésznél az ember „értelmes élőlény”, az isten is elvi, szellemi lény, tiszta gondolat, mentes az érzelmektől. Ezek a férfihoz kapcsolt tulajdonságok.
- A női emancipációs mozgalmak, mint a feminista mozgalmak elődei a felvilágosodás korától indultak, de a feminista filozófia igazi kezdete Simone de Beauvoir 1949-ben *A második nem* címmel megjelenő könyvéhez köthető. Ebben a könyvben alapozza meg a feminista filozófia számára fontos társadalmi nemek elméletét. A szerző számos témát áttekint könyvében (humán tudományok eredményei, a női test, a nő helyzete különböző életkorokban, különböző élethelyzetekben stb.). A könyv híres mondata: „Az ember nem születik nőnek, hanem azzá válik”¹⁹⁶ A könyv nagyon sok visszáságra, és a női létből adódó nehézségre rámutat, ugyanakkor sok radikális kijelentést is tartalmaz (pl. a magzat és az anya viszonyáról).
- A feminista gondolkodók szerint a biológiai felépítésből adódó elkülönítés a férfiak gondolkodásának jellemzője pl. a férfi kifelé fordul, adó, aktív, a nő befelé forduló, befogadó, passzív. Szerintük ez a fajta női szerepelvárás a férfiközpontú társadalom elvárása, a nevelés, a szocializáció hatására jön létre.
- A feminista szemléletben ezért is használatos a „gender” kifejezés, amely a pszichoszociálisan meghatározott nemet hangsúlyozza, nem pedig a biológiailag meghatározott nemet (sexus). A *gender* eredetileg egy szó nyelvtani nemének a megkülönböztetésére használt kifejezés, a feministák kezdték használni a sex helyett – amely a biológiai nemre utal – azért, hogy így is jelezzék a nemi szerep szubjektív választhatóságát.

---

¹⁹⁵ Hell Judit 2006. *Van-e feminista filozófia?* Budapest, Áron Kiadó, 125. A kötetben található egy áttekintés a filozófusok nőkről írt gondolataiból 125-142.

¹⁹⁶ Beauvoir, Simone de 1969. *A második nem*. Budapest, Gondolat, 197.

- A feminista filozófiához kapcsolódik az inkább szociológiai jellegű genderelmélet (társadalmi nemek tudománya), amely főleg a nő és a férfi közti nemi különbségek társadalmi konstrukciós jellegét emeli ki, és ezt vizsgálja.
- Sok XX. századi nézet is kapcsolódik ehhez a kérdéskörhöz (pl. a pszichoanalízis mennyiben férfi szemlélet (fallikus szemlélet, kasztrációs félelem stb.); a társadalomfilozófiák, szociológiák valójában csak egy patriarchális társadalom modellt használnak; a vallások, a keresztény teológia mennyiben csak férfiak (vallási vezetők, papok, vallási tanítók) alkotása; stb.).

Mai kérdések a témában

- Elválasztható-e egymástól a biológiai és a társadalmi nem és szerep (egyrészt vannak biológiai eltérések, másrészt nagyon sok esetben a társadalom vár el bizonyos férfi, illetve női szerepeket)?
- Milyen a kapcsolat a biológiai és a társadalmi nem és szerep között (összhangban van, korrelációs kapcsolatban van, ellentétes egymással)?
- *„Vajon nőnek lenni »természetes tény«, vagy kulturális performansz, vagy a »természetesség« a diskurzus által behatárolt performatív aktusokból konstituálódik, amelyek létrehozzák a testet a biológiai nemi kategóriák által és azokon belül?»¹⁹⁷*
- Létezik-e kétféle gondolkodásmód, logika (nők esetében intuitív jellegű logika, férfiak esetében formális logika)?
- Létezik-e kétféle etika (nők esetében a gondoskodás alapelveire, férfiak esetében az igazságosság elvére építve)?¹⁹⁸
- Létezik-e kétféle metafizika (férfiak esetében az analitikus módon lényeket kereső, nők esetében a szintézis útján lényeket kereső).
- A társadalmi, kulturális, politikai életben lévő eltolódások a nemek közt, mennyiben és milyen módon kompenzálhatóak (pozitív diszkrimináció, kvóták stb.)¹⁹⁹?
- A nevelésben, a szocializáció folyamatában (iskola, közintézmények, ügyintézés, egészségügy stb.) a nők

¹⁹⁷ Butler, Judith 2006. *Problémás nem. Feminizmus és az identitás felforgatása*. Budapest, Balassi Kiadó, 32-33.

¹⁹⁸ Bővebben lásd Pieper, Annemarie 2004. *Van-e feminista etika?* Budapest, Áron Kiadó.

¹⁹⁹ A politika elméleti kérdéseire lásd Nagl-Docekal, Herta 2006. Egy nemesszencialista politikáért. In Nagl-Docekal, Herta 2006. *Feminista filozófia*. Budapest, Áron Kiadó, 175-216.

jelenléte nagyobb, jelent-e, vagy létrehoz-e ez egyfajta filozófiai/gondolkodásbeli szemléletváltást? Stb.

A feminizmus irányzatai:

Egy rövid, vázlatos áttekintés az egyébként sem egységes feminista filozófiáról.

- Radikális feminizmus: Sokszor férfi ellenes szélsőséges módon (leszbikusság, szexmegvonás, nőiesség felhasználása célok eléréséhez stb.). A hagyományos elvárásoknak, de sokszor még a női szerepeknek sem akar megfelelni. A médiát használja nézeteinek megismertetésére (akciók, felvonulások stb.)
- Humanista feminizmus: A férfi és a nő – mint ember – egyenlőségét hangoztatja. Kritizálja az esszencializmust. Mely szerint a férfi és a nő lényege (esszenciája) különböző. A nő gyenge, érzékeny, békés, feladata a gyermek és a család. A férfi erős (erőszakos), határozott, feladata a biztonság megteremtése. Az esszencializmusra sok ellenpélda is található, ráadásul konzervál rossz társadalmi gyakorlatokat.
- Egzisztencialista feminizmus: Tagadja az esszencializmust, a férfi-női szerepek a létezési módból, a létezésből (egzisztenciából) következnek. Az egzisztencia megválasztásához fontos a szabadság, a választás, az „autentikus létezés”.
- Konstruktivista feminizmus: A társadalmi nem (gender) nem velünk született, mint a biológiai nem (sex), hanem társadalmi konstrukció. A társadalmi gyakorlat során (nevelés, családi, munkahelyi, stb. szerepek, elvárások) „épül fel”.
- Liberális feminizmus: Egyenlőséget, szabadságjogokat, a hátrányok megszüntetését szorgalmazza.
- Marxista feminizmus: Az osztálytársadalmakban, a magántulajdonban látja a problémák okát.
- Pszichoanalitikus feminizmus: A nők hátrányos helyzetének okát a pszichében, illetve az Ödipusz-komplexusban látja.
- Posztmodern feminizmus: A sokféleséget, a pluralizmust, a toleranciát hangsúlyozza. Következeten, kaotikus is lehet.
- Sex-positive feminizmus: Szélsőséges nézet a női szexualitás hangsúlyozása (elfogadja a pornót, a prostitúciót). A nők szabadságának része a szexuális szabadság is.
- Öko-feminizmus: A természet leigázását a nők leigázásához hasonlítja. Az állatok levágása, a húsevés férfi attitűd szerintük, ezért a vegetarianizmust is hangsúlyozzák.

Ajánlott irodalom

- Beauvoir, Simone de 1969. *A második nem*. Budapest, Gondolat.
- Bolemant Lilla, Szapu Marianna (szerk.) 2015. *Bevezetés a gendertanulmányokba*. Pozsony – Nyitra, Phoenix Polgári Társulás. <http://phoenix-ngo.sk/wp-content/uploads/2014/11/Gender-Studies-u%C4%8Debnica.pdf>
- Butler, Judith 2006. *Problémás nem. Feminizmus és az identitás felforgatása*. Budapest, Balassi Kiadó.
- Czibere Ibolya 2005. *Gender ABC*. Debreceni Egyetem Szociológia és Szociálpolitika Tanszék. <http://mek.oszk.hu/13000/13058/13058.pdf>
- Cselényi István Gábor 2016. *Isten anyai arca? Egy hipotézis nyomában*. Budapest, MASZTT.
- F. Lassú Zsuzsa 2004. A nemek kérdése – Szexualitás az iskolában. In N. Kollár Katalin, Szabó Éva (szerk.) 2004. *Pszichológia pedagógusoknak*. Budapest, Osiris, 551-562.
- Gerl-Falkovitz, Hanna-Barbara 2009. *Frau – Männin – Menschin. Zwischen Feminismus und Gender*. Kevelaer, Butzon & Bercker.
- Hell Judit 2005. Nő és férfi viszonya az újkori filozófiában: a kanti (fél)fordulat. In *Világosság*, 2005.2-3. 85-93. <http://www.vilagosság.hu/pdf/20050530053138.pdf>
- Hell Judit 2006. *Van-e feminista filozófia?* Budapest, Áron Kiadó.
- Kormos József 2009. Biológiai és/vagy társadalmi nem. In *Mester és Tanítvány*, 2009. Május. 165-166.
- Kroll, Renata (Hg.) 2002. *Gender Studies/Geschlechterforschung. Ansätze, Personen, Grundbegriffe*. Stuttgart – Weimar, Metzler.
- Kuby, Gabriele 2008. *A nemek forradalma*. Budapest, Kairosz Kiadó.
- Meyer, Ursula I. 2004. *Einführung in die feministische Philosophie*. Aachen, ein-FACH-verlag.
- Nagl-Docekal, Herta 2006. *Feminista filozófia*. Budapest, Áron Kiadó.

- Nagy Ildikó, Pongrácz Tiborné, Tóth István György (szerk.) 2005. *Szerepváltozások: Jelentés a nők és férfiak helyzetéről*. Budapest, TÁRKI és az Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztérium. <http://www.tarki.hu/hu/publications/CGR/2005/>
- Pieper, Annemarie 2004. *Van-e feminista etika?* Budapest, Áron Kiadó.
- Shahar, Shulamith 2004. *A negyedik rend. Nők a középkorban*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Simmel, Georg 1996. *A kacérság lélektana*. Budapest, Atlantisz.
- Stone, Alison 2007. *An Introduction to Feminist Philosophy*, Cambridge, Polity Press.
- Szónyi Szilárd 2017. *Föltámadott a gender*. Budapest, Heti Válasz Kiadó.
- Witt, Charlotte 2011. *The Metaphysics of Gender*. Oxford University Press.

Társadalomfilozófia

A társadalomfilozófia meghatározásáról

A társadalomfilozófia a társadalommal kapcsolatos elvi, elméleti kérdéseket és összefüggéseket vizsgálja filozófiai módszerekkel.

A társadalomfilozófiához tág értelemben hozzátartozik a történelemfilozófia, a politikai filozófia és a jogfilozófia is és még bizonyos mértékben az etika, mivel a történelem, a politika, a jog és az etika a társadalom fogalmához kapcsolódnak. Természetesen a filozófián belül szakmai szempontból elkülönítve tárgyalják őket. A filozófiai tudományokon kívül pedig kapcsolódik a következő tudományokhoz: történelem, szociológia, politológia, etika, jogtudomány stb.

Ellentétpárok, amelyek szemléltetik a társadalmi, közösségi létezés problémáit, nehézségeit:

- Mit lehet – mit nem lehet;
- Szabadság – törvények;
- Megegyezés (szerződés) – hatalom (harc);
- Társadalommérnökség – társadalometika;
- Társadalmi hagyományoknak való megfelelés – társadalom átalakítás;
- Hagományörzés – fejlődés;
- Természetes – mesterséges;
- Esélyegyenlőség – szelektálás;
- Minőség – mennyiség;
- Gazdaságosság – megtérülés;
- Ellenőrizhetőség – önállóság;
- Diktatórikus – demokratikus ;
- Káros – hasznos; stb.

Rövid áttekintés társadalomfilozófia történetéből

Platón (Kr.e. 427-347): Az államnak a társadalomban az igazságosságot kell biztosítania, mivel az egyes ember számára is az igazságosság a legfontosabb. Ideális állam elképzelése utópia.

Arisztotelész (Kr.e. 384-324): A állam feladata a reális lehetőségek mellett a közjó biztosítása. Érthető, értelmes államszerkezetre van szükség. Az állam az ember természetének kell, hogy megfeleljen, mivel az ember „társas lény”, és csak társadalomban tudja célját, a boldogságot elérni.

Szt. Ágoston (354-430): A társadalom története nem más, mint a „földi város és az égi város” lakóinak küzdelme (teológiai értelmezés).

Aquinói Szt. Tamás (1225-1274): Az állam az emberek közös javát kell, hogy szolgálja. Fontosak a törvények.

Morus, Thomas (1478-1535): Államképzelése utópia (kommunisztikus jelleg, általános boldogság, tolerancia és a magántulajdon megszűnése, de ennek vallási „háttéré” van).

Machiavelli, Niccolò (1469-1527): Az uralkodónak a feladata a rend és a béke fenntartása, ezért bármit megtehet.

Hobbes, Thomas (1588-1679): Az eredeti állapotban mindenki mindenki ellen volt (bellum omnium contra omnes). Az állam (Leviathán) ezt szünteti meg, kötelessége a nép jólétének biztosítása.

Rousseau (1712-1778): Fontos a társadalmi szerződés, amelynek a legfőbb feladata a szabadság fenntartása.

Kant, Immanuel (1724-1804): Az állam feladata a béke és a szabadság biztosítása.

Marx, Karl (1818-1883): Az osztályharc megszüntetése érdekében a kommunizmust kell bevezetni.

A mai társadalomfilozófia legfontosabb témái:

Szabadság, törvényes jogok, társadalmi igazságosság.

A szociológia és a politológia jellegű megközelítések.

Filozófiai, etikai jellegű kérdések a mai társadalomban.

A társadalom és a nevelés-oktatás folyamata.

Szabadság, törvényes jogok, társadalmi igazságosság²⁰⁰

Ezek azok az igények, amelyek nem csak elméleti, hanem a mindennapi élet szempontjából is elvárhatóak a társadalmi életben.

---

²⁰⁰ Bővebben lásd Feinberg, Joel 1999. *Társadalomfilozófia*. Budapest, Osiris. https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_520_tarsadalomfilozofia/index.html

A szabadság. A szabadság az egyén számára és a közösség számára is jó, hasznos, mivel a fejlődést, a haladást szolgálja. Ugyanakkor bizonyos esetekben szükség van kényszerítésre.

A kényszer társadalmi, politikai jogosultságáról:

- Az anarchista elv: Az állam és a társadalom által gyakorolt kényszerítés soha nem fogadható el.
- A formalista elv: A társadalomnak mindenki számára biztosítani kell a tetszés szerinti cselekvés teljes szabadságát, de ez nem akadályozhatja mások hasonló szabadságát. Az elv csak formális, és önmagában üres.
- A kár elve: A társadalom, az állam korlátozhatja egyesek szabadságát mások kárának megakadályozására. A kár többféle lehet (más érdekének csorbitása, más sérelme, megbotránkoztatás, előny meg nem adása stb.)

Problémák a kár elve esetén:

- Az erkölcsvédelem kérdése. Milyen erkölcsi elveket védjen a társadalom, az állam, hiszen ezek különbözőek és változóak lehetnek.
- A társadalom védheti-e jogi formákkal az erkölcsöt?
- Van-e ártalmatlan erkölcstelenség? (Pl. valaki esténként részegre issza magát, de másnak közvetlenül kárt nem okoz).
- Mi a megbotránkoztatás, hogy lehet megfogalmazni?
- Lehet-e előre tiltani valamit, mikor még nem is ismert a hatása? Pl. művészeti alkotások, vallási tárgyak, népszokások stb. esetében.
- Jogi paternalizmus. Az állam megvédi az egyént, akár akarja ezt ő, akár nem. Pl. Az állam megtiltja, hogy bárki beleegyezzen abba, hogy megöljék. Az állam megvédi az egyént a saját tudatlanságától. A jogi paternalizmus fordul elő a szülők és az iskola esetében is. Kézen kell-e tartania mindent a társadalomnak, az államnak?

A társadalomfilozófiában (a politikában) a szabadság a mások által gyakorolt kényszer hiányát jelenti.

A törvényes jogok

A jogok, köteleységek, igények, emberi jogok stb. összefüggésének és összeütközésének kérdései.

Mi a különbség a szabadságomban áll és a jogomban áll közt?

- A szabadság a korlátozás hiánya.
- A törvényes jog a szabályok által megengedett dolog.
- Szabadságában áll valakinek valami, amihez nincs joga, de valakinek nem lehet joga valamihez, ami nem áll szabadságában.

Megkülönböztethetünk szigorú és szűkebb értelemben vett jogokat, ezek az igényjogok, illetve pusztá szabadságokat, ezek a kiváltságok vagy jogosítványok.

- A kiváltság „engedély más jogának figyelmen kívül hagyására”. pl. a beleegyezés (birtokháborításra), a törvényes előny (vezetői jogosítvány).
- Igényjog, jog szerint támasztott igény valaminek a teljesítésére. Személyekkel szemben támasztott jogok (a másik kötelezettsége) pl. kölcsön visszaadása, dolgokhoz fűződő jogok pl. a birtokos joga a földjéhez. Beszélhetünk aktív, ill. passzív jogról is (valaki cselekszik valamit, ill. mások nem cselekedhetnek valamit).

Jogok és köteleességek.

- Joghoz tartozik köteleesség is. Ez elismerhető erkölcsi (ha van valakinek joga valamihez, akkor igazságos, hogy van kötelezettsége is) és logikai szempontból (ami valakinek a joga, az a másoknak a köteleessége).
- Erkölcsi értelemben vett jog és a jogszabályok szerinti jog kérdése.

A törvényes jogok összeütközései

- Igények összeütközése.
- Eltérő általánosságú jogok (pl. az élethez való jog és a saját testtel való rendelkezés joga).
- Jogok közötti ütközések (tulajdonhoz való jog egy katasztrófa esetén, vagy vesztegár járvány esetén)
- Kategóriák közötti összeütközések. Pl. valakinek a telkén a tulajdonjog lehetővé teszi, hogy ott szabadon cselekedjen, de ez sértheti a szomszéd nyugalomhoz való jogát.
- A jogok esetében vannak olyan jogok, amelyek nem valamilyen rendelkezésekből, szabályokból, intézményekből következnek, de mégis úgy gondoljuk, hogy az is jog.
- Ilyenek az emberi jogok, mindenkit megilletnek, ezek „abszolút” jogok. Ezeknek erkölcsi tartalmuk is van (szülők, gyermekek jogai).

A társadalmi igazságosság

A társadalmi igazságossággal kapcsolatos kérdések, problémák:

- A társadalmi igazságosság (mint minden igazságosság) az összehasonlításon alapszik. Mit mivel lehet összehasonlítani? Mi lehet a viszonyítási alap?
- Az összehasonlítás elve lehet formális és materiális. (pl. lopás formálisan azonos megítélésű, de lehet más-más indítéka, pl. éhezés)

- A materiális összehasonlítás erkölcsi szempontok figyelembevételét is jelenti (a materiális itt nem anyagi/pénzbeli értelemben szerepel, hanem úgy, hogy konkrét tartalommal rendelkező).
- Mi lehet a teendő, amikor maga a törvényes jog is igazságtalan (pl. zsidók vagyonának elvétele a II. világháború alatt)? Követni kell-e az igazságtalan törvényeket? Mi dönti el a törvény igazságtalanságát (elvek, személyes szempontok, következmények stb.)?
- Az igazságosság, ill. igazságtalanság a törvény céljának, megfogalmazásának és végrehajtásának szintjén is előfordulhat.
- Gazdasági igazságosság problémái (egyenlőség, szükséglet, kiválóság és teljesítmény, megérdemelt ellenszolgáltatás, vagyoni, jövedelmi különbségek).
- Igazságosság – méltányosság kérdése. Vannak igazságtalanságok, amelyeket méltányosságból elfogadunk.

A szociológia és a politológia jellegű megközelítések

A szociológia jellegű megközelítések²⁰¹

A társadalomfilozófia szempontjából fontos a mai társadalom „leíró” bemutatása, e feladatot a szociológia végzi el. Ezért egy fontos háttértudomány a társadalomfilozófia számára (sok esetben közös/azonos tudományként is kezelik őket).

A szociológia a társadalmi struktúrát, a társadalmi intézményeket és a kultúrát vizsgálja.

- Társadalmi struktúra: társadalmi csoportok, felépítés, alá- és fölrendeltségi viszony.
- Társadalmi intézmények: a társadalom tagjai által végzett tevékenységek alapvető módja, mintája; az intézményekhez normák és értékek tartoznak.
- Kultúra: anyagi javak, normák, és értékek együttese
- A társadalom lehet „bronz” jellegű, „összekevert” (Durkheim), a különféle szereplők egymással összekapcsolt/összekevert együttélése, ez inkább a kisebb vagy a régebbi közösségekre jellemző pl. egy falu; és

---

²⁰¹ Bővebben lásd Andorka Rudolf 2006. *Bevezetés a szociológiába*. Budapest, Osiris.

„lakóház” jellegű, „egymás mellett élő” (Giddens), a szereplők egymásmelletti, egymástól elkülönült „együttélése” ez sokszor a mai vagy a nagyobb közösségekre jellemző pl. egy nagyváros esetében.

A szociológia fontos alapfogalmai:

Társadalmi szerkezet, rétegződés

- Társadalmi szerkezet: A társadalmon belüli különböző pozíciók közötti viszony (státuszok, szerepek). Társadalmi rétegződés: A különböző ismérvek – foglalkozás, végzettség, lakóhely stb. – alapján megállapított kategóriák és azok sorrendje.

Társadalmi mobilitás

- A társadalmi helyzet megváltozása (ebben fontos szerepe lehet az oktatásnak, az iskolázottságnak is).
- Vertikális, horizontális mobilitás; iskolázottság, végzettség, karrier, siker, házasság stb.
- A mobilitást meghatározó tényezők.
- Nyitott és zárt társadalom, vándorlás (migráció) lehet országon belüli és nemzetközi, ingázás stb.

Népesség, népesedés

- Demográfia (népességszámmal és a népesedési folyamatokkal foglalkozó tudomány).
- Fontos fogalmak: termékenység (születések száma), halandóság – reprodukció, morbiditás (betegségek előfordulásának gyakorisága - egészség)
- Demográfiai csoportok: gyermekek, fiatalok, középkorúak, idősek; nők-férfiak; faj, nemzet, etnikai csoport, kisebbség stb.

Kultúra

- Anyagi, kognitív, és normatív elemekből áll (tárgyakból, tudásból és értékekből, normákból).
- Normák: viselkedési szabályok (történeti fejlődés során alakulnak ki és változnak, ellentmondásosak és eltérőek lehetnek).
- Értékek: kulturális alapelvek, amelyek fontosak, elvártak.
- Kulturális pluralizmus: több kultúra együttélése (multikulturalizmus).

Életmód

- A mindennapi tevékenységek rendszere.
- Életstílus: a viszonylag szabadon megválasztott tevékenységek.
- Életvilág: azon elemek, amelyeket a társadalomban élő ember adottnak vesz.

Deviancia

- Normaszegő életforma, viselkedés
- Alkoholizmus, kábítószer-fogyasztás, bűnözés, öngyilkosság stb.
- Fontos az okok, az előzmények feltárása, a megelőzés, a „jobbítás”, a gyógyítás.
- Elméletek a devianciáról: biológiai, pszichológiai, szocializációs, kulturális elméletek, anómiaelméletek (a makrotársadalom jellemzőivel, struktúráival, ellentmondásaival magyarázza meg a jelenséget), elidegenedés elméletek, racionális választás (költség-haszon) elméletek.

Társadalmi intézmények

Család:

- Együtt élő kiscsoport, melynek tagjait vagy házassági, vagy leszármazási (vérségi), vagy örökbefogadási kapcsolat köti össze.
- A család funkciói: felnőttek pszichés védelme, intimitás, szerelem, szexualitás, gyermekek szocializációja, reprodukció, termelés-fogyasztás (gazdasági funkció) stb.
- Mai kérdések: válás, házasságkötési minták, tradicionális felfogás, kritikus felfogás, szakmai felfogás stb.

Oktatás, nevelés:

- Oktatás: A társadalomban betöltött szerepekhez szükséges ismeretek átadása.
- Nevelés: A viselkedési normák megtanítása, személyiség fejlesztése, vagyis a társadalmi integráció elősegítése.

Egészségügy:

- Feladata az egészség megőrzése, a betegségek megelőzése, gyógyítása.
- Fontos fogalmak a témában: egészséges életmód, testi egészség, lelki egészség, megelőzés, gyógykezelés, rehabilitáció, állam feladatai, finanszírozás kérdései, egészség-betegség meghatározása, jogi-etikai kérdések, igazságosság kérdése stb.

Gazdaság:

- A társadalmi javak előállítás.
- Gazdaságszociológia és a közgazdaságtan viszonya.
- Társadalommérnökség vagy társadalometika.
- Felfogások a gazdaság társadalmi felelősségéről: a) a piac „láthatatlan keze” befolyásolja a gazdaságot b) a kormányzat „látható keze” befolyásolja a gazdaságot c) a vállalatvezetés

(a gazdasági szereplők) „önálló keze” befolyásolja a gazdaságot.

- Mai kérdések: sok vállalat nagyobb, erősebb, mint egy állam; környezetszennyezés; manipuláció (információval való gazdálkodás, reklám, divat; biztonság (terrorizmus); magántulajdon, profit, piac túlzó elsőbbsége; stb. Azonban a közjavak, a természet értékei, a jövő generáció értékei nem fejezhetőek ki piaci értéken.

Vallás:

- A vallás köznapi fogalmának tartalma: a hit, egy felsőbb lényhez való viszony, erkölcsi kötelezettség érzése, a világnak valami rendezett egységbe foglalása, szertartások, imák, titkos erőben való hit, szent és profán megkülönböztetése, lélek feltételezése, halottak kultusza stb.
- Vallásosság: hit bizonyos vallási tételben, rituálék gyakorlása, vallási ismertek birtoklása, vallási élmények, vallás által előírt erkölcsi normák megtartása.
- Egyház (nagy létszámú társadalmi szervezet), szekta (kisebb létszámú szervezet), felekezet (kettő közt lévő), vallási mozgalmak (szekta jellegű mozgalmak).
- Fundamentalizmus, tolerancia, ökumenizmus, szekularizáció, stb. kérdései.

A politológia jellegű megközelítések

A társadalomfilozófia szempontjából fontos a mai társadalmi gyakorlat a politika, mellyel a politológia foglalkozik. Ezért egy fontos háttértudomány a társadalomfilozófia számára (sok esetben közös/azonos tudományként is kezelik őket).

A politológia alapfogalmai²⁰²

A politika szó a görög városállam nevéből származik (polisz). Arisztotelész szerint a politika lényege a városállam, mint közösség helyes és jó rendjének a kialakítása. Fő kérdése az alkotmány, amely erényes és jó polgárokat teremt, és fenntartja a társadalmi rendet, valamint biztosítja az egyenlő polgárok szabadságát.

Mai megfogalmazásban a politika az egész közösség számára kötelező erejű döntések meghozatalának folyamata, érdekek egyeztetése, valamint a döntési (hatalmi) pozíciók megszerzéséért folyó társadalmi küzdelem.

---

²⁰² Bővebben lásd Bayer József 2000. *A politikatudomány alapjai*. Budapest, Napvilág Kiadó.

A politika modern értelmezéséről:

A modern politika összetett társadalmi jelenség, ezért szemléltetik a mai szakirodalomban egy háromszöggel, melynek csúcsai a politika három fő fogalmát jelképezik.

A „politológiai háromszög”: polity, policy, politics.

- A „polity” (állam, politikai testület, a „forma”): A politika intézményes világa. Legfontosabb meghatározója a politikai közösség belső rendje az alkotmány. Ilyen intézmények még: a kormányzati intézmények, a parlament, a független bíróság stb.
- A „policy” (politika, irányelv, célkitűzés, a „tartalom”): A politikai tartalmak, célok világa (pl. közjó, belső rend, külső biztonság, gazdasági feltételek biztosítása, szolgáltatások biztosítása stb).
- A „politics” (politika, valakinek a politikai nézetei, a „szereplők”): A politikai aktorok világa. A politika a szereplők állandó konfliktusos küzdelme a közérdekű döntések befolyásolásáért és az ehhez szükséges hatalmi pozíciók megszerzéséért. A politikai folyamat szereplői: pártok, politikai szövetségek, mozgalmak, csoportosulások, érdekszervezetek stb.

Természetesen a politika gyakorlatában a három dimenzió szorosan összefügg egymással.

A politikaértelmezés főbb elméleti (filozófiai) irányai:

- Normatív-ontológiai irányzat. Általában egzisztencialista, életfilozófiai megalapozású. A normák, értékek jelentőségét hangsúlyozza. A politikai tevékenységet emberi, gyakorlati célok (normák, értékek) határozzák meg. Az ontológiai szó arra utal, hogy egy létező értékrendből, erkölcsi rendből indulnak ki. Az értékrelativizmus és értékkihilizmus ellenzői.
- Empirikus-analitikus irányzat. Filozófiai alapjai az empirizmus, a pozitívizmus, a kritikai racionalizmus. A tudományos elmélet a tények feltárásán alapuló általánosítások tana, amelyek magyarázatot adnak a problémákra és jelezhetik a lehetséges megoldásokat. Fontos a verifikálhatóság, a reprodukálhatóság, a falszifikáció.
- Dialektikus-társadalomkritikai irányzat. Filozófiai alapja a marxizmus. Fő képviselői a Frankfurter Iskola tagjai (Adorno, Horkheimer, Habermas stb.). A politikai, társadalmi jelenségek tágabb történeti és társadalmi összefüggéseit

vizsgálják. Általában a fennálló politikai forma kritikus szemléletét is jelenti. Elemzi a különböző társadalmi csoportok, osztályok helyzetét, szerepét, törekvését.

A politológia alapfogalmai

- Állam. Ismérvei: határolt államterület, fennhatóság alá tartozó államnépesség, állami erőszakhatalom (legitim), tartósan fennálló igazgatási és jogrend stb.
- A hatalom. A társadalmi-gazdasági berendezkedés létrehozásának és irányításának a képessége. Hatalom fajtái: akcióhatalom, szimbolikus hatalom, instrumentális uralom, információs hatalom stb.
- A hatalommal kapcsolatos fogalmak: uralom (parancsolás, engedelmesség), befolyás (média, ösztönzés, fenyegetés), konfliktus, konszenzus, legitimitás (elfogadottság, támogatottság), stabilitás stb.
- Politikai ideológia: Koherens eszmerendszer, amely kifejezi az egyes társadalmi csoportok érdekeit, értékeit, világlátását. Gyakorlati jelentősége van (csoportképző, integráló, cselekvést, magatartást befolyásoló). Ideológiák: vallási ideológiák, nacionalizmus, anarchizmus, szocializmus, liberalizmus, konzervativizmus stb.
- Politikai értékek: Amit a társadalom tagjai a szükségleteikre vonatkoztatva értékesnek, fontosnak, hasznosnak tartanak. Pl. hagyományok, személyes értékek, közösségi értékek, közjó, biztonság, igazságosság, egyenlőség, testvériség, szabadság stb.

A négy fő politikai ideológia²⁰³

- A liberalizmus. A liberalizmus a XVIII. században jött létre a feudális társadalmi berendezkedés kritikájaként és tagadásaként. Filozófiai előzményei: a későreneszánsz (Machiavelli), a racionalizmus (Spinoza), a francia felvilágosodás (Voltaire, D'Alambert), de leginkább a skót és angol filozófusok (Hobbes, Locke, John Stuart Mill), a német idealizmus (Kant) írásai. A liberalizmus általános jellemzői: individualista (egyén elsőbbsége a társadalommal szemben); egalitárius (minden ember politikai, jogi alapon egyenlő); univerzalista (egyetemesnek vallja gondolatait, a történeti, kulturális különbségek másodlagosak); meliorista (minden társadalmi és politikai intézmény

---

²⁰³ Részletesebben lásd: Bihari Mihály – Pokol Béla 2009. *Politológia*. Budapest, NTK, 173-249.

jobbítható és tökéletesíthető); elméleti forrása a racionalizmus; az emberi jogok az embert természetéből következően megilletik (szólás-, vélemény-, vallásszabadság); az állami és magánszféra szigorú szétválasztása; a gazdasági szabadság alapja és feltétele a politikai szabadságnak; a szabadság elsődlegesen „negatív szabadság” (az ember szabadon megteheti azt, amit a jogszabályok nem tiltanak). Érdekes F. Fukuyama megállapítása, mely szerint a liberalizmus – a liberális fogyasztói társadalom személytelensége és szellemi üressége miatt – két rivális ideológiával nem bírt el a vallással és a nacionalizmussal.

- A konzervativizmus. A konzervativizmus a francia forradalom idején és azután született a liberalizmus kritikájaként. Meghatározók Edmund Burke (1729-1797) és Alexis de Tocqueville (1805-1859) írásai. A konzervativizmus kritizálja: a francia forradalmat (1789) és különösen a jakobinus diktatúrát, a szabad versenyek kapitalizmus piacközpontúságát, a szocialisztikus eszméket a társadalmi egyenlőségről, a múlt tapasztalataira építő szemlélet helyett a jövő felé forduló eszmék uralmát és az elvek „diktatúráját”. A konzervativizmus alapelvei: a tradicionalizmus elve (ragaszkodás a fennálló társadalmi rendhez, „a hagyományhoz, mivel az a gyakorlati bölcsesség megtestesítője); az organicizmus elve (a társadalom egységes, szervesen fejlődő, rendezett, élő egész); a politikai szkepticizmus elve (a politika „bölcsesség” nem egy-egy elszigetelt gondolkodó elméleti spekulációja, hanem ezt a tudást a közösség egésze birtokolja; a politikai szkepticizmus oka az egyes ember intellektuális és morális tökéletlensége); egyfajta elméletellenesség (az elméleti konstrukciók nem alkalmasak a politikai, társadalmi gyakorlat szabályozására; ezt inkább a közösség által felhalmozott társadalmi tapasztalat adhatja meg). A konzervativizmus fontosnak tartja az állam szerepét („korlátozott kormányzás”; világos és egyértelmű alkotmány; a személytelen (objektív) törvények és intézmények korlátozzák a vezetők egyéni hatalmát). *„A liberális fel akarja szabadítani az egyént a tekintély alól, a konzervatív meg akarja óvni a tekintélyt az egyéni lázadásoktól” – foglalja össze R. Scruton a liberálisok és a konzervatívok alapvetően eltérő hozzáállását a tekintélyhez.*²⁰⁴

---

²⁰⁴ Bihari Mihály – Pokol Béla 2009. *Politológia*. Budapest, NTK, 202.

- A szocializmusideológiák. Nagyon sokféle szocializmusideológia létezik (utópista szocialisták, Marx és Engels „tudományos szocializmusa”, klasszikus szociáldemokrácia, nemzeti szocializmus és faszizmus, „harmadikutas” vagy „népi szocializmus”, keresztényszocializmus, anarchista és anarcho-szindikalista szocializmus). A szocializmus ideológiák a legkritikusabbak és a legádázabb harcot folytatták egymás ellen. A szocializmusideológiák közös jellemzői: a kapitalizmus totális, radikális kritikája; rendkívül éles ideológia kritika; a kizsákmányolás elvetése; a magántulajdon kollektív tulajdonná alakítása; a piacgazdaság kritikája; a gazdasági tőke kritikája; a forradalmi osztályharc elfogadása; a párt és a szervezet mozgalom szerepének a hangsúlyozása; a kollektívizmus; a tudományosság igénye; társadalmi egyenlőtlenségek korlátozása, szociális érzékenység, szolidaritás; univerzalizmus (a szocializmus az egész emberiség számára kívánatos és megvalósítandó).
- A nacionalizmus. A legtöbbet vitatott politikai eszme, sőt nem is igazán elméleti probléma, hanem mindennapi érzelm és politikai gyakorlat. A nacionalizmus mint politikai eszme közös vonásai és alapelvei: minden egyes nemzet saját jellemvonásokkal rendelkezik; a politikai hatalom forrása a nemzet; a nemzet iránti lojalitás minden egyéb lojalitást felülír; a szabadság csak a nemzettel való azonosuláson át valósítható meg; a nemzetek szabadságán és biztonságán alapszik a világ békéje és szabadsága; a nemzetek csak a saját, szuverén államaikban lehetnek „szabadok”. A nacionalizmusok értékelését és elfogadását nehezíti, hogy nem létezik általános, közös nacionalizmus, hanem az mindig egy konkrét, meghatározott nemzethez kötődő nacionalizmust jelent. Már maga a nemzet meghatározása sem egyszerű. A nemzet definíciójáról: a nemzet történelmileg kialakuló közösség; organikus közösség (az ember beleszületik, de választható is); integrált közösség; integráló tényezők a közös eredet, közös történelem, közös sors; fontos a nemzeti nyelv; meghatározott területhez kötődik a közösség; a közösség állami szerveződésben él; a nemzet érdekközösség; fontos a kollektív érzelmi és intellektuális kötődés; a nemzet más nemzetektől eltérő kultúrával rendelkezik.

A politikai teológia kérdése.²⁰⁵

- A politikai elméletekről az emberek elsősre azt gondolják, hogy komoly alapokkal rendelkeznek (hagyomány, tapasztalat, más tudományok eredményei stb.), ebben van igazság. Ugyanakkor a politikában nagyon sok minden gyakorlatilag hit kérdése, az adott politika követői hittel elfogadják a számukra igazából ismeretlen, titokzatos elveket, ideológiákat. Ezért beszélhetünk egyfajta politikai teológiáról is.
- Úgy tűnik, az embereknek szükségük van a hitre, valami biztos-bizonytalan elfogadására. *„Ahogyan Émile Cammaerst már 1937-ben megjósolta, az Istenben való hit elvesztésének első hatása nem az, hogy az ember hitetlenné válik, hanem az, hogy mindenben hinni kezd.”*²⁰⁶
- Ezért helyénvaló a politikai teológia kifejezés használata. *„... amikor például a nép »szuverenitásáról« vagy a demokrácia »vitathatatlan felsőbbrendűségéről« beszélünk, amikor politikai vezetők holtestét üvegkoporsóban mutogatjuk vagy a proletariátust az emberiség »megváltójának« nevezzük, amikor nemzeti »ereklyékhez« zarándokolunk vagy nemzeti »hymuszokat« éneklünk, a piac »láthatatlan kezét« vagy éppen nagybetűs »Természet Anyánkat« emlegetjük, nem is beszélve az emberi jogok »időtlen és egyetemes« elveiről, akkor minden esetben politikai teológiát művelünk.”*²⁰⁷

Filozófiai, etikai jellegű kérdések a mai társadalomban²⁰⁸

A nemzetközi kapcsolatok

Kérdés, hogy létrejöhetnek-e univerzális etikai törekvések a különböző kultúrák, népek, államok között?

- Realista irányzat: Szerintük a nemzetközi viszonyok felfüggesztik az etika érvényességét. A politika feladata a

---

²⁰⁵ Részletesen lásd: Nyirkos Tamás 2018. *Politikai teológiák. A demokráciától az ökológiáig*. Budapest, Typotex, PPKE BTK.

²⁰⁶ Nyirkos Tamás 2018. *Politikai teológiák. A demokráciától az ökológiáig*. Budapest, Typotex, PPKE BTK., 9.

²⁰⁷ Nyirkos Tamás 2018. *Politikai teológiák. A demokráciától az ökológiáig*. Budapest, Typotex, PPKE BTK., 9.

²⁰⁸ Lásd Fekete László 2004. *Kortárs etika*. Budapest, NTK.

nemzeti érdek érvényesítése a nemzetközi politikában. Ma „globális rendetlenségről” beszélhetünk. Vannak nemzetközi szervezetek (ENSZ, Világbank stb.), de ezekkel szemben más nemzetközi szervezetek állnak (jogvédők, környezetvédők stb.).

- Kulturális relativizmus: Szerintük az etikai normák kulturális szempontoktól függenek. Minden kultúrának más etikája van, az ezek közti párbeszéd csak korlátozottan lehetséges.
- Univerzalista irányzatok: Egyetemes etikai elveket gondolnak el. Ilyen pl. a liberalizmus. Mely univerzálisnak tekinti az emberi jogokat, a gazdasági, szociális, kulturális jogokat, és a tiszta környezethez, a békéhez, a kommunikációhoz való jogokat.
- A mai problémák: A beavatkozás problémája (más állam függetlensége, emberi jogok érvényesítése stb.), a globális igazságosság problémája (méltányosság, szociális igazságosság stb.).

Közszolgálat

- A modern közszolgálati tevékenység feladatai: közjavak biztosítása, igazságszolgáltatás, bűnüldözés, nemzetvédelem, egészségügyi ellátás, oktatás, szociális ellátás, közlekedés stb. Ez nagyrészt kormányzati tevékenység, mely esetében fontos az ellenőrizhetőség, a szabálykövetés, a szakmai kompetencia.
- A közszolgálati erkölcsi kérdései: A közszolgák „mesterséges” személyek, hiányzik a morális élmény (mivel a cselekvési szándék és a cselekvés az esetükben szétválik, nem tehetik azt, ami a szándékuk, ők szabálykövetők), az opportunizmus veszélye, a közszolgák ellenőrzése (ki ellenőrzi őket, a kormány, a választók stb.); stb.

Gazdaság

- Az 1960-as évektől egyre jelentősebb kérdés a gazdasági etika (business ethics). Mai etikai jellegű problémák: félrevezetés, reklám, jótállás, árképzés, félreinformálás, kijátszás egymás ellen, diszkrimináció a munkahelyen, bérezés, összeférhetetlenség, megvesztegetés, adócsalás, járulékfizetés elmulasztása, kémkedés, hírnévrontás, környezetszennyezés, állatkísérletek, emberi jogok megsértése stb.
- A közgazdaságtan dilemmája: a közgazdaságtan az „társadalometika” és szempontja az emberek jóléte; vagy a közgazdaságtan az „társadalommérnökség” és szempontja a hatékonyság.

A kapitalizmus etikája:

- Mai problémák: sok vállalat nagyobb, erősebb, mint egy állam; környezetszennyezés; biztonság (terrorizmus); magántulajdon, profit, piac túlzó elsőbbsége; a piac mindennek tudja az árát, de nem tudja az értékét (divat, reklám); piaci fundamentalizmus (minden kifejezhető piaci értéken) stb.

Vallások gazdaságetikája (mint alternatív modellek):

- A zsidó modell: természetes a vállalkozás, a profitszerzés, de adózás humanitárius célokra (gyerekek, szegények, elesetek segítése); a profitszerzés korlátozása.
- A keresztény modell: emberi méltósága, a család fontossága; szeretet, igazságosság; az államnak, a gazdaságnak morális felelőssége van.
- Buddhista modell: egyszerűség, erőszakmentesség; redukált fogyasztás, a helyi erőforrások igénybevétele, a természet tisztelete.
- Taoista modell: harmóniára, egyensúlyra törekvés (egyéni-közösség, morál-haszon, munka-pihenés); összhang mikro és makroszinten.

A tudomány és a technika

- A tudományos kutatások fontos szempontjai: türelem, szellemi önmérséklet, szerénység, önzetlenség, szellemi függetlenség; megnőtt felelősség (nagy hatása van, manipulálható, természetvédelem, jövő generáció); amit lehet, azt nem biztos, hogy kell.
- A technika eszközkészítés és eszközhasználat. Az ember nem lehet eszköz a másik ember szempontjából. Az eszközök az emberért, nem az ember ellen készüljenek. A technika az emberi tevékenység legalapvetőbb jellegzetessége, mindenhez kapcsolódik (kultúra, gazdaság stb.). Mindig felvet etikai kérdéseket, már a következmények miatt is. Kérdés, hogy a technika mennyiben autonóm, értéksemleges, determinált.

Környezeti etika

- A mai technika sajátosságai a környezeti etika szempontjából:
- ambivalens a hatása (jó is, rossz is);
- alkalmazási kényszer (nem lehet nélkülözni);
- globális méretek (mindent érint), antropocentrikus szemlélet jellemzi (csak az ember érdekeit nézi);
- filozófiai, metafizikai kérdéseket vet fel (pl. az embernek mi a lényege, ez meddig tartható fent).

- A mai környezeti problémák miatt sokszor hivatkoznak a Bibliára, hogy az ember innen eredezteti azt, hogy uralja a természetet (Ter. 1.28.) De a Biblia őrzésre és művelésre is felszólít (Ter. 2.15. és Ter. 3.23.) és közösséget, közös szövetségkötést említ az emberrel és minden élővel (Ter. 9.9-10.).

A kommunikáció, a média

- A mai technikai eszközök szerepe miatt lett kiemelt szerepe.
- A beszéd és a szólás szabadsága a felvilágosodás után válik fontos szemponttá. Kant szerint ez az ember természetes joga „*a toll szabadsága, az önálló és hangos gondolkodás, az ész nyilvános használata*”. De pl. Comte szerint ez veszélyes is lehet (hagyományok elvetése, anarchikus jelleg stb.).
- A szólásszabadság igazi „terepe” a demokrácia. De ott is lehetnek tabutémák (pl. emberi témák (szexualitás, agresszivitás stb.), történelmi témák (fasizmus, holokauszt stb.).
- Mai problémák:
  - Politikai szempontból: szólásszabadság, manipulálás, információval való visszaélés stb.
  - Művészeti szempontból: meddig terjedhet a művészi szabadság, mi ábrázolható stb.
  - Vallási szempontból: vallások kritikája, kigúnyolása stb.
  - A kultúra a szórakoztatás szempontjából: értékőrzés, reklám, manipuláció stb.
  - A technika használatának szempontjából: tv, rádió, internet stb. kik használhatják, milyen mértékben stb.

A társadalom és a nevelés-oktatás folyamata

- A társadalom szempontjából kiemelt jelentősége van a nevelés-oktatás folyamatának és intézményrendszerének (az oktatási rendszernek). A nevelés/oktatás szinterei (az iskolák) a legfontosabb szocializációt (~társadalmiasítást) folytató intézmények. A család mellett az iskola készít fel a társadalomba való beilleszkedésre, a társadalomban végzett tevékenységekre (közösségi tevékenységek, kultúra, politika, munka stb.).
- Az iskola (az oktatási rendszer) a társadalom része (a társadalmi struktúra eleme), a társadalom szinte minden tagja kapcsolódik hozzá, részt vesz benne. Az iskola a

társadalom számára fontos „feladatokat” lát el: szocializáció, integráció, szelekció, kvalifikáció.

Az oktatási rendszer funkciói alapvetőek a társadalom szempontjából:

- A kultúra újratermelése (kulturális reprodukció): a társadalmi tudás (tudomány, műveltség, technika stb.) átadása, értékek és viselkedési minták átadása.
- Az egyének személyiségének alakítása: személyes és szociális kompetenciák, önismeret, identitás, kooperáció, konfliktuskezelés, empátia stb.
- A társadalmi struktúra újratermelése (társadalmi reprodukció): társadalmi rétegek, pozíciók stb.
- A társadalmi integráció biztosítása: gyermekmegőrzés, a társadalmi integrációt veszélyeztető problémák kezelése (leszakadás, devianciák, egészséges életmód stb.).
- A társadalmi (politikai) rendszer legitimálása: politikai szocializáció.
- A társadalmi változások, átalakulások elősegítése és/vagy fékezése: tudományos, technikai, kommunikációs ismeretek átadása, modernizálás, demokratizálás stb.
- A gazdaság működésének és növekedésének elősegítése: munkaerő, szakemberek stb.
- Különböző közvetlen szolgáltatási funkciók ellátása: kulturális programok szervezése, környezetvédelem, tanácsadás stb.

A társadalom jövőjével kapcsolatos „forgatókönyvek”

A pedagógiai szakirodalomban létezik egy az iskolarendszer jövőjével kapcsolatos elképzelés, „forgatókönyv”.²⁰⁹

---

²⁰⁹ Az OECD (Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet, Organisation for Economic Co-operation and Development) kiadványából: Centre for Educational Research and Innovation. 2001. *Education Policy Analysis*. Paris, OECD, 121.

<http://200.6.99.248/~bru487cl/files/libros/Tendencias/pdf/9601031e.pdf>

magyarul ismerteti Halász Gábor 2001. *Az oktatási rendszer*. Budapest, Műszaki Könyvkiadó.

http://halaszg.ofi.hu/download/Oktatasi%20rendszer%20-%20HTML.htm#_Toc117493042

The "status quo extrapolated"	The "re-schooling" scenarios	The "de-schooling" scenarios
Scenario 1: <i>Robust Bureaucratic School Systems</i>	Scenario 3: <i>Schools as Core Social Centres</i>	Scenario 5: <i>Learner Networks and the Network Society</i>
Scenario 2: <i>Extending the Market Model</i>	Scenario 4: <i>Schools as Focused Learning Organisations</i>	Scenario 6: <i>Teacher Exodus – the 'Melt-down' Scenario</i>

Érdekes lehet ennek mintájára a társadalmi rendszer/berendezkedés jövőjével kapcsolatban egy „forgatókönyvet” felállítani:

A „status quo” fennmaradása

1. forgatókönyv: A bürokratikus szabályozott társadalmi rendszer továbbélése „finomításokkal”.
2. forgatókönyv: A piaci modell térhódítása. A társadalmi rendszer fennmaradása mellett a piaci szereplők (pl. multinacionális cégek) szerepe megnő.

A társadalmi rendszer felértékelődése

3. forgatókönyv: A társadalmi rendszer közösségi jellegének megerősödése.
4. forgatókönyv: A társadalmi rendszer hatékony szervező jellegének erősödése.

A társadalmi rendszer mai formáinak visszaszorulása vagy leépülése

5. forgatókönyv: A hálózati társadalom és az új technológia hatásainak erősödése (új technológiák, alternatív intézmények, magánintézmények).
6. forgatókönyv: A társadalmi rendszer potens képviselőinek a kivonulása – a hanyatlás perspektívája (a közvélemény, a média elégedetlensége, politikai nehézségek, egyenlőtlenségek, szakemberhiány (mármint a társadalmi-politikai szférában), a posztmodern, a gazdaság hatása stb.).

Ajánlott irodalom

Andorka Rudolf 2006. *Bevezetés a szociológiába*. Budapest, Osiris.
https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_5_20_bevezetes_a_szociologiaba/ch17s03.html

Bakacsiné Gulyás Mária (szerk.) *A nevelés társadalmi alapjai. Szemelvények*. Szeged, JGYTF Kiadó.

- Balázs Zoltán 2003. *A politikai közösség*. Budapest, Osiris Kiadó.
<https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/politikai-kozossseg/adatok.html>
- Bayer József 2000. *A politikatudomány alapjai*. Budapest, Napvilág Kiadó.
- Bihari Mihály – Pokol Béla 2009. *Politológia*. Budapest, NTK.
- Celikates, Robin – Gosepath, Stephan 2013. *Politische Philosophie*. Stuttgart, Philipp Reclam jun.
- Centre for Educational Research and Innovation. 2001. *Education. Policy. Analysis*. Paris, OECD.
- Chertes A. – Gáspárdi L. – Raffai K. Zlinszky J. 1999. *Alapvető jogi ismeretek*. Budapest, PPKE JÁK.
- Christman, John 2017. *Social and Political Philosophy: A Contemporary Introduction*. Routledge.
- Davies, Norman 2002. *Európa története*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Feinberg, Joel 1999. *Társadalomfilozófia*. Budapest, Osiris.
https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_5_20_tarsadalomfilozofia/cho2so2.html
- Fekete László 2004. *Kortárs etika*. Budapest, NTK.
- Gyurgyák János–Kisantal Tamás (szerk.) 2006. *Történetelmélet I-II*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Halász Gábor 2001. *Az oktatási rendszer*. Budapest, Műszaki Könyvkiadó.
http://halaszg.ofi.hu/download/Oktatasi%20rendszer%20-%20HTML.htm#_Toc117493042
- Horster, Detlef 2005. *Sozialphilosophie*. Leipzig, Reclam.
<http://200.6.99.248/~bru487cl/files/libros/Tendencias/pdf/9601031e.pdf>
- Huoránszki Ferenc 1999. *Filozófia és utópia. Politikafilozófiai tanulmányok*. Budapest, Osiris.
- Jaeggi, Rahel 2017. *Sozialphilosophie. Eine Einführung*. München, Beck C.H.
- Kormos József 2014. Tudás és cselekvés. Eötvös József társadalomfilozófiájáról a vallással kapcsolatos intézkedések alapján. In Benkő Ágota – Vértesaljai László 2014. *Eötvös hite. Egy*

hiteles ember közéleti hatékonysága. Budapest, JTMR Faludi Ferenc Akadémia, 167-187.

Kozma Tamás 2001. *Bevezetés a nevelésszociológiába.* Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.

Meleg Csilla (összeállította) 2003. *Iskola és társadalom. Szöveggyűjtemény.* Budapest – Pécs, Dialog Campus Kiadó.

Miller, David (szerk.) 2003. *Politikai filozófiák enciklopédiája.* Budapest, Kossuth.

Nyirkos Tamás 2018. *Politikai teológiák. A demokráciától az ökológiáig.* Budapest, Typotex, PPKE BTK.

Rawls, John 1997. *Az igazságosság elmélete.* Budapest, Osiris.

Strauss, Leo-Cropsey, Joseph (szerk.) 1994. *A politikai filozófia története I-II.* Budapest, Európa.

Wolff, Jonathan 2016. *An Introduction to Political Philosophy.* Oxford University Press.

Vallásfilozófia

A vallásfilozófia meghatározásáról

A vallásfilozófia a vallási jelenséget (a vallási tanítást, a vallási fogalmakat, a vallási gyakorlatot (életmódot, szertartást, imát, szimbólumokat stb.) vizsgálja, elemzi és értelmezi filozófiai módszerrel és kérdésfeltevéssel.

„A filozófiának születése óta tárgya a vallás. A legtöbb olyan kérdés ugyanis, amelyre a filozófusok választ kerestek (ilyen a világ eredetének, az ember kozmoszban elfoglalt helyének, a cselekedetek erkölcsi normáinak, a megismerés lehetőségeinek és határainak kérdése), korábban mitológiai elbeszélések, kultikus cselekmények vagy vallási bölcsességi mondások tárgya volt.”²¹⁰

A vallásfilozófia négy feladata:

- leíró-meghatározó feladat, itt fontos az előfeltevémentsesség;
- kritikai feladat, elemzés, vizsgálat;
- általános feltételek megállapítása, amelyek a vallás kialakulását elősegítik;
- végső kiértékelés, hogy mit ér a vallás egzisztenciálisan, a közösség, az egyén szempontjából.

Kérdések a vallásfilozófiával kapcsolatban:

- A vallásfilozófia a vallás megalapozásához szükséges (mintegy előkészíti a vallást), vagy a vallás kritikus vizsgálata (mintegy a vallás érvénytelenségének bizonyítása), vagy tárgyilagos leírás (mintegy semleges bemutatása a vallásnak, állásfoglalás nélkül)?
- A vallásfilozófiai elemzést mennyiben befolyásolja a vallásfilozófus személyes hite, ill. hitetlensége?
- A vallás lényegét „belülről” (hívóként), vagy „kívülről” (szemlélőként) lehet-e alaposabban feltárni?

---

²¹⁰ Schaeffler, Richard 2003. *A vallásfilozófia kézikönyve*. Budapest, Osiris Kiadó, 17.

A vallásfilozófia témáiról:
Elméletek a vallásról
A kortárs vallásfilozófiáról
A „Fides et ratio” enciklikáról

Elméletek a vallásról

A vallásról általában:

- A vallás egyetemesen elterjedt (Plutarkhosz: „nincsen nép vallás nélkül”). Ezt források, leletek, művészeti ábrázolások, temetkezési szokások, ma élő ősi kultúrájú népek szokásai, stb. is alátámasztják.
- A vallás az emberiség legalapvetőbb és legáltalánosabb jelenségei közé tartozik. Ezt a megállapítást antropológiai, nyelvészeti és régészeti kutatások, valamint a mélylélektan elért eredményei tudományosan is alátámasztják.
- Mircea Eliade²¹¹ és van der Leeuw alapján az ősi népek vallásosságára utaló jegyek: valamilyen hatalmas lény megsejtése, szertartások, imák, titkos erőben való hit, szent és profán megkülönböztetése, lélek feltételezése, halottak kultusza.
- A vallás köznapi fogalmának tartalma is hasonlóak: a hit, egy felsőbb lényhez való viszony, erkölcsi kötelezettség érzése, a világnak valami rendezett egységbe foglalása, szertartások, imák, titkos erőben való hit, szent és profán megkülönböztetése, lélek feltételezése, halottak kultusza.
- A vallások osztályozása: természetvallások, kultúravallások, animista vallások, szent iratokon alapuló vallások, népi vallások, egyetemes vallások stb.
- Gerardus von der Leeuw²¹² Istenség szerinti felosztása: Konfucius vallása-távolságtartó; hinduizmu-végtelenség vágya; buddhizmus-megsemmisülés vágya; zsidó vallás-engedelmesség vallása; iszlám-a fölségesben elmerülő vallás; kereszténység-a szeretet vallása.
- *„A vallás tehát mindenekelőtt valamilyen tevékenység, cselekvés. A tény maga a megvallás ténye, tanúságtétel. Ez általában egy belső meggyőződésnek a felszínre hozása,*

---

²¹¹ Lásd Mircea Eliade 1995-1996. *Vallási hiedelmek és eszmék története I-III.* Budapest, Osiris Kiadó.

²¹² Lásd Leeuw, Gerardus van der 2001. *A vallás fenomenológiája.* Budapest, Osiris Kiadó.

amely nemcsak szavakkal, hanem cselekedetekkel is történik.”²¹³

- „A vallást jelentő kifejezés az európai nyelvek nagy részében a latin religio szóból származik. Cicero (Kr.e. 106--r.e. 43) a relegere igéből vezeti le a religiót (De natura Deorum II,28,72). Annyit jelent mint újraolvasás, a (kultikus) előírások gondos tanulmányozása. (Ennek ellentétpárja a negligere 'elhanyagolni' értelemben). Cicero magyarázata ma széles körben elfogadott, főleg a filológusok részéről. Lactantius (kb.250-325) a religare 'kötődni, kapcsolódni' szóból eredezteti a kifejezést (Institutionae divinae IV,28.). Az ember Istenhez kapcsolódik a vallásban. Szent Ágoston (354-430) a religiót a reeligere szóra vezeti vissza. (De vera religione). Ez »újraválasztást« jelent, ami a megtérésre utal: az ember újra és újra Istent választja.”²¹⁴
- Minden vallás alapvető jegye a „szent” ami objektív adottság, de szubjektív érzéskomplexumra is utal. A szentség lényegét jelző fogalma a „numinosum (a latin numen-jel, titok szóból). A vallásban az ember egy félelmetes és elbűvölő misztériummal szembesül (mysterium tremendum et fascinans).²¹⁵
- A vallás személyes kapcsolat, párbeszéd Istennel. Fontos fogalma a dialógus, az ÉN-Te közti párbeszéd. A vallási élmény lényege a találkozás, a párbeszéd Istennel.²¹⁶

A vallás keletkezéséről²¹⁷:

Ezek nem kifejezetten filozófiai, inkább vallástörténeti, etnológiai, lélektani kutatások eredményei.²¹⁸

- Müller, M. (1823-1900): A természet erői „bűvölték” meg az embert, ezért alakult ki a vallás.
- Tylor, E.B. (1832-1917): A lélek, szellem létének feltételezése játszott közre a vallás kialakulásában (animizmuselmélet).
- Marett, R. R. (1866-1943): A vallás valami titokzatos erő megsejtése miatt jött létre.

---

²¹³ Gilbert, Hardy 1983. Vallásbölcseleti bevezetés. In Alszeghy Z., Nagy F., Szabó F., Weissmahr B. (szerk.) 1983. *Teológiai vázlatok I.* Budapest, SZIT, 111-112.

²¹⁴ Kránitz Mihály 2015. *Alapvető hittan.* Budapest, SZIT, 84-85.

²¹⁵ Lásd Otto, Rudolf 2001. *A szent. Az isteni eszméjében rejlő irracionális és viszonya a racionálishoz.* Budapest, Osiris Kiadó.

²¹⁶ Lásd Buber, Martin 1991. *Én és Te.* Budapest, Európa.

²¹⁷ Lásd Gilbert, Hardy 1983. Vallásbölcseleti bevezetés. In Alszeghy Z., Nagy F., Szabó F., Weissmahr B. (szerk.) 1983. *Teológiai vázlatok I.* Budapest, SZIT, 125-131.

²¹⁸ A filozófusok véleményéről lásd a Teodicea rész istenérveit és az ateista érveket.

- Claude Lévi-Strauss (1908-2009): A vallásban az ember azonosulni próbál a természet titkos erőivel.
- Freud S. (1856-1939): A vallásban az ember a gyermekkor tehetetlenségének és frusztrációinak nyugtalanító emlékeit éli ki.
- Jung, C. G. (1875-1961): A vallás a „kollektív tudatalattinak” a felszínre törése az emberben.
- Az evolúciós pszichológia szerint a vallás kialakulása is evolúciós okokkal magyarázható. A közös vallás lehetővé teszi a saját motivációk kommunikálását (költéses jelzés elmélet), a saját csoport iránti elköteleződés megerősítését, a krízishelyzetekben a csoporttársak közötti kooperáció intenzitásának a növelését stb.²¹⁹
- Stb.

A vallásos kifejezések nyelvészeti struktúrája

A vallásos kifejezések sajátos természete:

- A vallásnak saját és sajátos nyelve van.
- A szavaknak más-más környezetben más-más jelentésük is lehet.
- A vallási nyelv szempontjából jelentős a vallási iratok nyelvi elemzése.
- Beszélhetünk a misztikusok nyelvéről, a liturgia nyelvéről, a teológia nyelvéről, a különféle vallási iratok nyelvéről, a kánonjog nyelvéről stb.

A vallási kifejezések igazolásáról:

- Lehetséges indirekt módon igazolni (régészeti leletekkel, a profán történelmi tényekkel stb.).
- Lehet erkölcsi, értékbeli tartalmukkal igazolni (a vallási kifejezéseknek erkölcsi „következménye” lehet, pl. Tízparancsolat).
- Eszkatológiai igazolás (a vallás kifejezései csak halálunk után az eszkatológikus jövőben igazolódnak).
- A vallási kifejezéseket vallási síkon kell értelmezni és igazolni (a fizika kifejezései is csak a fizika világában igazolhatóak).
- Amennyiben esetleg egy vallási kijelentés empirikusan nem igazolható, abból nem következik, hogy semmilyen módon nem igazolható. Más esetben is (akár a hétköznapi nyelv

---

²¹⁹ Lásd Szabó Lajos 2016. A vallás kognitív és evolúciós magyarázatai. In Gyuris Petra – Meskó Norbert 2016. *Evolúciós pszichológia mesterfokon*. Pécs, Pannónia Kiadó, 392-405

esetében) sem tudjuk minden kifejezésünket empirikusan igazolni.

A vallás mint szubjektív élmény és mint objektív adottság.

- A vallás belül van a lélekben – a vallás külső magatartás (szertartás).
- Belső lelki – külső anyagi tartalom megkülönböztetése.
- Valójában a kettő valamilyen egységben van: a külső (a szertartás) a belső kifejeződése, a külső (a szertartás) gyakorlása erősíti a belső hitet.
- A vallás az egyén vagy a közösség „ügye”. Kereszténység esetében fontos a másik szeretete és önmagunk szeretete is (szeresd felebarátodat, mint tenmagadat), és egy keresztény, nem keresztény „Unus Christianus nullus Christianus”.
- A vallás külső elemei: iratok, könyvek, épületek, ruhák, ékszerek, dísz tárgyak, jelképek, szertartáshoz szükséges berendezések és eszközök stb.
- A vallási belső élmény: belső átélés, isteni eredetű dolgok megtapasztalása, látomás, megnyugvás, öröm, boldogság, extatikus élmény stb.

Hierarchikus és/vagy karizmatikus vallás:

Érdekes a szavak eredeti jelentésének a figyelembevétele hiera=szent, arkhe=erő, hatalom, karizma=kegyelmi adomány, kharisz=kedvesség, báj, kedvelt mivolt.

Fontos a hierarchikus és a karizmatikus elemek közti összhang (sem nem egyénieskedő vallásosság, sem nem merev hierarchikusság).

Hierarchia: fölé- és alárendelések rendszere; lehetséges intézmények, személyek és tanítások, cselekedetek hierarchiájáról is beszélni.

Karizma: egy személy sajátos, rendkívüli képessége, hivatása, erénye stb.; a kereszténység esetében különleges kegyelmi ajándék, a Szentlélek ajándéka.

A vallás és a művészet

A vallás jellemzőinek bemutatására sokszor a művészet a legalkalmasabb, ezért szoros a kettő közti kapcsolat. A művészet képes a szimbolikus, átvitt értelmű, elvont vallási gondolatok megjelenítésére.

Mai igények a vallásfilozófiával kapcsolatban, hogy olyan legyen:

- amely a vallásokat teljességében, egész rendszerük összefüggésében vizsgálja, a megértés igényével;
- amely egyesíti a vallásról való beszéd követelményét a vallási tartalmak valóságának sajátos felfogásával;
- amely megoldja a theologia naturalis problémáit;
- amely túllép a transzcendentális filozófiai teológia formalizmusán (Kant). Kant már filozófiai teológiáról beszél, mivel a vallási és isteni fogalmát nem a fizikai realitásból vezeti le.

Kortárs fejlemények:

- A német Religionsphilosophie használata nem teljesen tisztázott, inkább a klasszikus német filozófia szerzőire vonatkoztatható. Inkább „teológusok hitbizománya” ilyen értelemben Rudolf Otto, Max Scheler, Karl Jaspers munkásságához képest hanyatlás, vagy a nagyszerű előzmények „beletorkollása Heidegger ezotériájába”.
- Francia területen egyrészt virágzik a fenomenológiai vallásfilozófia (Levinas, Jean-Luc Marion stb.), másrészt a szomszédos filozófiai kultúrákkal szemben elszigetelt jelenségnek tűnik.
- Az angolszász vallásfilozófia a legjelentősebb a múlt század közepétől kezdve. Mai jelentős szerzők: Platinga, Phillips, Swinburne stb. Jelentősek a „militáns ateizmus” képviselői is: Richard Dawkins, Danile Dennett stb.
- Kelet-európai régió: lengyel, cseh, magyar, román, orosz törekvések sok esetben fenomenológiai kapcsolódással. Roman Ingarden, Josef Tischner, II. János Pál pápa, Leszek Kolakowski, Jan Patocka, Hamvas Béla, Weissmahr Béla, Molnár Tamás stb.

A vallásfilozófiák mai módszertani osztályozása:

- Reduktív vallásfilozófia, amely a vallás egészét egy adott funkcióban, egy adott szempont szerint, egy adott történeti összefüggésben akarja megragadni.
- Nem-reduktív vallásfilozófia, amely lehetőség szerint a vallás eredeti egészét tartja szem előtt.
- A vallásfilozófiai nominalizmus reduktív.
- A vallásfilozófiai realizmus nem-reduktív.

---

²²⁰ Lásd Mezei Balázs 2010. *Mai vallásfilozófia*. Budapest, Kairosz Kiadó.

Mai jelentős szerzők

Viktor Emil Frankl (1905-1997)

Osztrák neurológus és pszichiáter. Frankl alapította a logoterápiát és az egzisztenciaanalízist, a pszichoterápia „harmadik bécsi iskoláját” (Freud és Adler személyes ismerőse volt). *„A vallás nem a nyugalmas élet, a lehető legnagyobb konfliktusmentesség vagy valamilyen más pszichohigiénés célkitűzés megvalósulásának biztosítéka. A vallás többet is ad az embernek, mint a pszichoterápia – és többet is vár el tőle.”*²²¹ Frankl a vallást nem kizárólag lélektani, hanem „szellemi” jelenségnek is tartja, amelyben az ember önfelülmúlása (öntranszcendenciája) eminens értelemben jut kifejezésre.

Vető Miklós (1936-2020)

A teremtő Isten c. művét²²² a misztikus-metafizikus érzékenység jellemzi. Sok szempontból Clairvaux-i Szt. Bernát, Pascal, Bergson, Simone Weil, Gabriel Marcel gondolataihoz kapcsolódik, belőlük táplálkozik. A vallást teljességében, átfogó jellegében vizsgálja.

Alvin Carl Plantinga (1932-), Richard Swinburne (1934-)²²³

Keith Ward (1938-)

Angol filozófus teológus. Anglikán pap, a vallásfilozófia professzora. *Az Isten, véletlen és szükségszerűség* c. művében²²⁴ rámutat, hogy a vallás és a természettudományos ismeretek nem mondanak ellent egymásnak. Véleménye szerint ma divatossá vált egy új materializmus, mely erőszakosan ellenséges a vallásokkal, sokszor lebecsülő, gúnyolódó hangnemben (Richard Dawkins, Stephan Hawking, Peter Atkins stb., akik egyébként kiváló tudósok a területükön). Pedig vannak alapvető kérdések: Miért vette kezdetét a Világegyetem története? A Világegyetem céljának kérdése (pl. az evolúció célja). Mik a természettörvények? Isten szabálykönyvei? Az evolúcióból következtethető hatalmi vágy, a társadalmi darwinizmus nem okoz-e anarchiát? Stb.

Alister McGrath (1953-)

---

²²¹ Lásd Sárkány Péter 2007. Egy illúzió múltja. Viktor Frankl vallásbölcseletéről. In *Korunk*. 2007. május.

²²² Vető Miklós 2001. *A teremtő Isten*. Budapest, Kairosz.

²²³ Lásd Teodicea fejezet

²²⁴ Lásd Ward, Keith 1998. *Isten, véletlen és szükségszerűség*. Budapest, Ecclesia – Kairosz.

Molekuláris biofizikából, és teológiából is doktorált. Az Oxford University, a King's College professzora, anglikán pap. Magyarul is megjelent könyvében²²⁵ Richard Dawkins nézeteit elemzi kritikusan: a vallás és a természettudomány viszonyát, a tudomány szerepét a világmagyarázatokban, az önző gén elméletet stb. Szerinte ma nem beszélhetünk a tudomány és a vallás alapvető és állandó harcáról (ez inkább XIX. századi álláspont). Ma inkább a párbeszéd jellemző a tudomány és a vallás hiteles képviselői között.²²⁶

Fides et ratio

1998. szeptember 14-én jelent meg II. János Pál pápa 13. enciklikája, amely korunk gondolkodásmódjában fontos tanítást ad a hit és az ész kapcsolatáról. Bár nem vallásfilozófiai mű, de fontos lehet ebből a szempontból is.²²⁷

Az enciklika fő szempontjai:

Az enciklika lényegét tekintve az igehirdetés és a katekézis szempontjából íródott.

Nem filozófiai mű, hanem konkrét gondok között született pásztorlevél.

E konkrét gondok röviden így foglalhatóak össze.

- Irracionalizmus. Amíg az I. Vatikáni zsinat a racionalizmussal szemben védte a tanítást. Ma a hitet valamiféle az értelem számára megközelíthetetlen irracionalitásnak tartják, inkább érzelmi kérdésnek, pedig a hit az értelem számára is feladatot jelent
- Erkölcsi relativizmus. A mai kor embere az igazság (főleg az erkölcsi igazság) keresésében elbizonytalanodott. Az enciklika felhívja a figyelmet a pragmatizmus, valamint az erkölcsi kérdések esetében a többség döntő szerepének tarthatatlan voltára.
- Az antropológiai fordulat kérdése. Az enciklika fontosnak tartja a filozófiában az antropológiai fordulatot, ezen kérdések előtérbe kerülését, de ezek nem szoríthatják

---

²²⁵ McGrath, Alister 2008. *Dawkins Istene. Gének, mémek és az élet értelme.* Pozsony, Kalligram.

²²⁶ Lásd McGrath, Alister E. 2003. *Tudomány és vallás.* Budapest, Typotex.

²²⁷ A rövid ismertetés alapja: Rokay Zoltán 1999. A Fides et Ratio eredeti szándéka. In *Vigília.* 1999.8. <https://vigilia.hu/regihonlap/1999/8/9908rok.html>

háttérbe a metafizikai és az ismeretelméleti kérdéseket. Hiszen az emberi személy „a léttel való találkozás kitüntetett helye”.

- A dialógus szükségessége. Az enciklika bírálja az agnoszticizmust, a racionalizmust és a felszabadítás teológiát is. De ugyanakkor párbeszédre is felszólít, hiszen a nem hívókkal a párbeszéd egyedüli helye, a filozófia. A párbeszéd feltételei: a kellő okosság és az igazság kizárólagos szeretete.

Az enciklika egy nagyon kifejező képpel indít, amely a hit és az ész viszonyára mutat rá a vallás filozófiai megértése szempontjából is. „A hit és az ész (*fides et ratio*) két szárny, melyekkel az emberi szellem fölemelkedik az igazság szemlélésére.”²²⁸

Ajánlott irodalom

Buber, Martin 1991. *Én és Te*. Budapest, Európa.

Davies, Brian 1999. *Bevezetés a vallásfilozófiába*. Budapest, Kossuth.

Frankl, Viktor E., Lapide, Pinchas 2007. *Istenkeresés és értelemkérdés*. Budapest, Jel Kiadó.

Gilbert, Hardy 1983. Vallásbölcseleti bevezetés. In Alszegehly Z., Nagy F., Szabó F., Weissmahr B. (szerk.) 1983. *Teológiai vázlatok I*. Budapest, SZIT, 109-193.

Görföl T. – Kránitz M. 2002. *Teológusok lexikona*. Budapest, Osiris.

II. János Pál pápa 1999. *Fides et ratio*. Budapest, SZIT.

Kolakovszki, Leszek 1992. *Ha nincsen Isten*. Budapest, Európa.

Kormos József 2001. *Szemléletváltás a vallásfilozófiában*. Piliscsaba, PPKE BTK.

Kormos József 2004. „Die ontische Struktur der Person und ihre erkenntnistheoretische Problematik” Die Möglichkeit der phänomenologischen Religionsphilosophie bei Edith Stein. In Markus Enders, Holger Zaborowski (Hrsg.) 2004. *Phänomenologie der Religion*. Freiburg, München, Verlag Karl Alber, 457-462.

---

²²⁸ II. János Pál pápa 1999. *Fides et ratio*. Budapest, SZIT, 9.

- Kormos József 2010. Erkenntnis – Glaube – Erziehung. Zusammenhänge zwischen dem Denken von Thomas von Aquin, Edmund Husserl und Edith Stein. In Hoppál Kál Bulcsú (szerk.) *Aquinói Tamás és a tomizmus ma. Thomas Aquinas and Thomism Today*. Budapest, L'Harmattan, MASZTT, MVT, 83-90.
- Kormos József 2010. Intellektualizmus és misztika. In Rastoin, Cécile OCD. *Edith Stein (1891-1942). A Forrás kutatása*. Budapest, Magyarszék, Jel, Sarutlan Kármelita Nővérek, 11-30.
- Kránitz Mihály 2015. Alapvető hittan. Budapest, SZIT.
- Leeuw, Gerardus van der 2001. *A vallás fenomenológiája*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Löffler, Winfried 2006. *Einführung in die Religionsphilosophie*. Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- McGrath, Alister 2008. *Dawkins Istene. Gének, mémek és az élet értelme*. Pozsony, Kalligram.
- McGrath, Alister E. 2003. *Tudomány és vallás*. Budapest, Typotex.
- Mezei Balázs 2004. *Vallásbölcselet*. 1–2. Máriabesnyő–Gödöllő, Attraktor.
- Mezei Balázs 2010. *Mai vallásfilozófia*. Budapest, Kairosz Kiadó.
- Mezei Balázs M. 2017. *Radical Revelation*. London, Oxford, ..., Bloomsbury.
- Mircea Eliade 1995-1996. *Vallási hiedelmek és eszmék története I-III*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Munz, Regina 1997. *Religion als Beispiel*. Düsseldorf und Bonn, Parerga.
- Murray, Michael J. – Rea, Michael C. 2012. *An Introduction to the Philosophy of Religion*. Cambridge University Press.
- Otto, Rudolf 2001. *A szent. Az isteni eszméjében rejlő irracionális és viszony a racionálishoz*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Rahner, Karl 1991. *Az Ige hallgatója. Vallásfilozófiai alapvetés*. Budapest, Gondolat.
- Rokay Zoltán 1999. A Fides et Ratio eredeti szándéka. In *Vigília*. 1999.8. <https://vigilia.hu/regihonlap/1999/8/9908rok.html>
- Sárkány Péter 2007. Egy illúzió múltja. Viktor Frankl vallásbölcseletéről. In *Korunk*. 2007. május.

- Schaeffler, Richard 2003. *A vallásfilozófia kézikönyve*. Budapest, Osiris.
- Stein Edith 2009. Husserl fenomenológiája és Aquinói Szent Tamás filozófiája. In Szalay Mátyás, Sárkány Péter 2009. *Mi a fenomenológia?* Budapest, Jel.
- Stein, Edith 1993. *A kereszt tudománya*. Budapest, SZIT.
- Stump, Eleonore – Murray, Michael J. (Ed.) 1999. *Philosophy of religion: the big questions*. Wiley-Blackwell.
- Szabó Lajos 2016. A vallás kognitív és evolúciós magyarázatai. In Gyuris Petra – Meskó Norbert 2016. *Evolúciós pszichológia mesterfokon*. Pécs, Pannonia Kiadó, 392-405.
- Székely János 2016. *A hit kapuja*. Budapest, SZIT.
- Taliaferro, Charles – Marty, Elsa J. (Ed.) 2010. *A Dictionary of Philosophy of Religion*. London, Oxford, New York, ..., Bloomsbury.
- Vető Miklós 2001. *A teremtő Isten*. Budapest, Kairosz.
- Ward, Keith 1998. *Isten, véletlen és szükségszerűség*. Budapest, Ecclesia – Kairosz.
- Weischedel, Wilhelm 1998. *Der Gott der Philosophen*. Darmstadt, Primus.

Nevelésfilozófia²²⁹

A nevelésfilozófia meghatározásáról

A nevelésfilozófia a pedagógiai és a filozófia szoros kapcsolatát is megjeleníti. „A filozófia és a pedagógia is elméletet (tudományt) és gyakorlatot, gyakorlati tevékenységet jelent.”²³⁰

A nevelésfilozófia a filozófiának egy szaktudománya, amely a pedagógia témáit vizsgálja filozófiai szempontból (általános, lényegi, elvi alapokat és összefüggéseket keresve) és filozófiai módszerrel (logikusan – következetesen, koherensen, konzisztensen, és dialektikusan – az ellentétek egységében). Ebből következően a pedagógia alapozó és bevezető tudománya. „A nevelésfilozófia a nevelésnek és a neveléshez kapcsolódó kérdéseknek a filozófiai vizsgálata. ... A központi témája a nevelés, és a módszerei pedig filozófiaiak.”²³¹

A nevelésfilozófia főbb témakörei

- A pedagógia mint elmélet meghatározása és lényege (A pedagógia mint tudomány).
- A pedagógia mint gyakorlat meghatározása (A nevelés meghatározása).
- A nevelés eredete, oka. (A nevelés szükségessége).
- A nevelés célja.
- A nevelés lehetősége és meghatározottsága.
- A nevelés lényegi elemei, alapkategóriái: a nevelés szereplői (nevelő-nevelt), tanulás, perszonalizáció, szocializáció stb.
- A nevelés alapkategóriáinak összefüggései (komplexitás, etikai jelleg).

---

²²⁹ A témáról lásd bővebben Kormos József 2012. *Nevelésfilozófia*. Budapest, PPKE BTK. A fejezet e könyv felhasználásával készült.

²³⁰ Kormos József 2019. A pedagógia és a filozófia kapcsolódási pontjairól. In Kaposi József, Szőke-Milinte Enikő (szerk.) 2019. *Pedagógiai változások – a változás pedagógiája*. Budapest, PPKE BTK, 267.

²³¹ „*Philosophy of Education is the philosophical study of education and its problems.... Its central subject matter is education, and its methods are those of philosophy.*” Noddings, Nel 1995. *Philosophy of Education*. Colorado, Westview Press, 1.

A nevelésfilozófia témáiról:

Elméletek a nevelésről

A nevelés okáról, céljáról, lehetőségéről és meghatározottságáról

A nevelés lényeges alapkategóriáiról és azok jellegzetességéről

Elméletek a nevelésről

A pedagógia lényegének meghatározása:

A pedagógia a tudás, az ismeret megszerzésének és továbbadásának kérdéseivel foglalkozik. Amely tudás, ismeret alkalmassá teszi az embert önmaga megismerésére, megőrzésére, fejlesztésére, valamint az embert körülvevő világ (kiemelten a társadalom) megismerésére, megőrzésére, fejlesztésére. A pedagógia önálló, speciális, multidiszciplináris tudomány, melynek fő jellemzője a komplexitás és a kooperáció.

A pedagógia elmélet és egyben gyakorlat is, nemcsak a tudás, az ismeret megszerzésének és továbbadásának elméletével, hanem annak gyakorlati megvalósításával is foglalkozik.

A pedagógia is mint minden mai és komplex tudomány sok résztudománnyal rendelkezik. Egy általánosan elterjedt felosztás a következő:

- Nevelélmélet.
- Szakpedagógiák.
- Neveléstörténet.
- Összehasonlító pedagógia.
- Didaktika (Oktatásemélet).
- Szakdidaktikák.

A nevelés (a pedagógia gyakorlatának) jellegzetességei:

- A nevelés alapvetően a nevelő és a nevelt, felnőtt és gyermek közti személyes kapcsolat, interakció. A nevelés folyamatának minden lépésében jelen van ez a személyes kapcsolat.
- A nevelés alapvető determináló tényezője a nevelési viszony. A nevelő és a nevelt közti viszony az egész nevelési folyamatot befolyásolja (lépéseit, eredményességét, ...), sőt a konkrét nevelési szituáción túl is hat.
- A nevelés alapvetően pozitív irányultságú segítő, fejlesztő tevékenység. A nevelt külső-belső tulajdonságait szeretné fejleszteni. „A nevelés meghatározásánál fogva a haladás,

*növekedés, előreívelés, előmozdítás és feljebbjutás eszméjének hirdetője és követője.*²³²

- A nevelés céltudatos, tervezett, szervezett tevékenység. Ez a nevelés összetett, bonyolult, komplex jellegéből következik, de etikai és jogi szempontból is elvárható. Egy összetett, sok mozzanatot tartalmazó, több lépésből álló folyamat nem tartható fenn céltalanul, tervezetlenül, szervezetlenül.
- A nevelés értékorientált tevékenység. A nevelés célirányossága azt jelenti, hogy a kitűzött célokat szeretné elérni. Ezek a célok egyben elérendő és követendő eszmék, értékek. Természetesen az értékek sokfélék lehetnek, ahogy ez történetileg is nyomon követhető. Nemcsak pedagógiai szempontok, hanem sok egyéb szempont is szerepet játszik kialakulásukban (vallás, politika, gazdaság, életmód, kultúra stb.).
- A nevelés célirányosságából, tervezettségéből, szervezetségéből következik, hogy a nevelés intézményi keretek közt – általában iskolában – történik. Az iskola, mint intézmény egy sajátos világ, melynek jellegét sok iskolán belüli (szervezeti struktúra, iskolai tevékenységek, iskolai élet stb.) és iskolán kívüli (politika, gazdaság, kultúra stb.) ágens határozza meg. Az iskola bizonyos értelemben az adott társadalom „tükre”, minden a társadalomban megjelenő folyamat hatással van rá.
- A nevelés alapvetően sztochasztikus jellegű (statisztikai valószínűségeen alapuló) tevékenység. A nevelés célirányosságából, tervezettségéből, szervezetségéből azonban nem következik az, hogy a nevelés eredménye szigorú ok-okozati alapon kikövetkeztethető. A várt hatások, eredmények sokszor inkább tendenciaszerűen, potenciálisan érvényesülnek.
- A nevelés társadalmi szükségletet elégít ki és egyben társadalmi tevékenység. A nevelés a társadalmi létre készíti fel a nevelteket. Az iskola, mint társadalmi intézmény egyben az adott társadalom része, és egyben befolyásolja a társadalom alakulását is, mivel az iskolai végzettségnek a társadalomban pozicionáló szerepe is van „... az iskolák a társadalmi mobilitást csatornázzák, ...”²³³.

A nevelés különleges és speciálisan emberi tevékenység. Természetesen más élőlények esetében is találkozhatunk ilyen jellegű tevékenységgel (utódgondozás, szoktatás, utánzás), de a

---

²³² Fodor László 2007. *Neveléelmélet*. Kolozsvár, Ábel Kiadó, 9.

²³³ Andorka Rudolf 1997. *Bevezetés a szociológiába*. Budapest, Osiris Kiadó, 381.

célirányosság, a tervezettség magas foka és a nevelési tevékenység komplexitása csak az emberre jellemző.

A nevelés metaforikus értelmezései:

Az összetett és bonyolult „létezők”, tevékenységek, folyamatok, jelenségek esetén gyakori a metaforák használata. A nevelési folyamatra és szereplőire is gyakran alkalmaznak képi megfogalmazásokat, metaforákat. Már az „első” igazi nevelőt, Szókratészt is „bábáskodónak” nevezték, mert módszerével – melyet ma a kérdeve kifejtő módszernek nevezünk – mint bábaasszony elősegítette a kérdeztben a válasz, a gondolat megszületését.

A nevelővel, tanárral kapcsolatban metaforaként használt tevékenységek, foglalkozások:

- A bábaasszony. Aki a csecsemő (a tudás, a gondolat) megszületésénél segít.
- A szobrász. Aki a formátlan kőből (a neveletlen gyerekből) a nem szükséges részek lefaragásával (a rossz beidegződések, szokások megszüntetésével) megjeleníti a tökéletes szobrot (a nevelt gyereket).
- A hadvezér. Aki ismerve a stratégiát, a helyzetet vezeti a tájékozatlanokat, a tudatlanokat.
- A gyógyító, az orvos. Aki a tudásával, a tevékenységével és eszközeivel egészségessé teszi a beteg, sérült embert.
- Az építész. Aki a meglévő anyagokból a terv szerint felépíti az épületet.
- A felfedező, kincskereső. Aki a sokféleségben keresi és megtalálja, felfedezi a „kincset”.
- A lámpagyújtogató. Aki világosságot teremt a sötétben.
- Az útjelző. Aki megmutatja a sokféle lehetőség közül a helyes utat.
- Az órásmester. Aki a hibás, elromlott szerkezetet megjavítja, helyreigazítja. (Comenius szerint, ahogy az elromlott óraszerkezet javítható, úgy az ember is)²³⁴
- A pótszülő. Aki az anya vagy az apa elfoglaltsága miatt helyettesíti a szülőket.
- A pásztor. Aki tereli a nyáját a jó legelőre, és megvédi a veszélyektől.
- A kertész. Aki ápolja, öntözi, nyesegeti a rábízott növényt.

---

²³⁴ Lásd Comenius 1992. *Didactica Magna*. Pécs, Seneca Kiadó, 60.

A nevelés és a tanítás folyamatával kapcsolatos meghatározások esetén is gyakori a különféle metaforák használata.²³⁵ Ilyen metaforák lehetnek:

- A gondozás. A nevelt, mintegy növény, amely gondozásra (öntözésre, metszésre stb.) szorul, hogy jó termést hozzon.
- A kivezetés. A neveltet a nevelő a sötétéből (tudatlanságból) a fényre vezeti. Ez a gondolat Platón barlang hasonlatából származik.
- A vezetés. A nevelő, mint idős, tapasztalt ember vezeti a fiatal, tapasztalatlan neveltet.
- A kormányzás. A nevelő, mint kormányzó, vezető irányítja a neveltet.
- A támogatás. A nevelő segíti, támogatja a neveltet a fejlődésben.
- Az alkalmazkodás. A nevelő a gyermek alkalmazkodására, viselkedésére fejt ki hatást.
- A segítségnyújtás. A nevelő segítséget nyújt az erre rászoruló neveltnek.

Amennyiben a nevelővel, a tanárral és a nevelés, tanítás folyamatával kapcsolatos metaforáknál az átfedéseket, az azonosságokat, a hasonlóságokat figyelembe vesszük, akkor alapvetően két metaforát használhatunk. A többi vagy ezekhez hasonlít, vagy ezek valamilyen arányú „keveredése”. Két motívum végigkövethető a metaforáknál. A nevelő kezdeményező, vezető, ráható, vagy megfigyelő, gondozó, segítő tevékenysége. A nevelési folyamat direkt vezetése, irányítása vagy indirekt, befolyásolása, korrigálása. Ezen szempontok szerint két alapvető metaforáról illetve modelltől beszélhetünk:

- A „kertész” modell. Mely szerint a tanítás a tanulóban alapvetően meglévő képességek kibontakoztatásának az elősegítése. Az ember bizonyos adottságokkal, készségekkel születik és a nevelés, a tanítás feladata, hogy ezeket kibontakoztassa. Ez az úgynevezett „kertész” modell. A tanító mintegy kertész, aki bizonyos körülmények megteremtésével és a veszélyeztető tényezők háttérbe szorításával, hagyja, hogy a tanulóban kifejlődjenek azok a jegyek, amelyek alapvetően már megvannak benne. A tanító mintegy végigkíséri a tanuló önálló fejlődését. *„Ápold, öntözd a fiatal palántát, mielőtt elpusztulna! Gyümölcsei egyszer majd gyönyörűségre válnak. Vonj idejekorán*

---

²³⁵ Lásd Kron, Friedrich W. 2003. *Pedagógia*. Budapest, Osiris, 250-263.

*védőfalat gyermekek lelke köré! ... A növényeket természetessé, az embereket neveléssel alakítjuk.*²³⁶

- A „tabula rasa” modell. Amely elképzelés szerint a tanítás elméleti-gyakorlati ismeretek, értékek, bizonyos fajta új tudáshalmaz átadása. A tanuló mintegy „tabula rasa” tiszta lap, amelyre a tanító „ráírja” az új ismereteket, a tudást. *„azt hiszem nyugodtan mondhatom, hogy az utunkba akadó emberek kilenczted része nevelés útján lett azzá, ami – jóvá vagy gonosszá, hasznossá vagy haszontalanná. ... Mivel azonban csak általános szempontokra vettem ügyet, amelyek a nevelés legfőbb céljaira vonatkoznak és még így is mindenkoron egy magasrangú úriember fiát tartottam szem előtt, akit, hiszen még egész kicsiny volt, úgy tekintettem, mint egy tiszta papírlapot vagy viasztáblát, amelyet úgy írok tele, illetve úgy gyúrok formálok, amint nekem tetszik*²³⁷

Mindkét elképzelés filozófiai, pontosabban ismeretelméleti alapállásra vezethető vissza.²³⁸ Mindkét nézet pedagógiai megfogalmazását filozófusok adták meg (Rousseau, Locke). Amennyiben ezen nézetek kiindulásához szeretnénk eljutni Platón és Arisztotelész ismeretelmélettel kapcsolatos gondolatait kell elővinnünk.

Platón szerint a megismerés alapvetően emlékezés. A megismerendő tárgy mintegy emlékeztet minket az eredetijére, az ideájára. Mely ideák ismerete bennünk van, csak a földi létünk miatt elhomályosult és a megismerendő dolgok emlékeztetnek és így kibontakoztatják a már bennünk levő ismereteket. Platónnal ez az idea-tannal válik érthetővé. Először az ideák világában éltünk és itt a földi létünk során erre emlékszünk vissza. Minden megismerés és így minden tanulás nem más, mint a bennünk már meglévő ismeret, tudás kibontása. Ez a tanításról vallott Rousseau-i kertész-modell alapja.

Arisztotelész elveti Platón idea-tanában levő kettős (dualista) felfogást. Itt a földi életünk során valóban (reálisan) a reális dolgokat ismerjük meg, ezekről szerzünk tudást. Képesek vagyunk új ismeretek, vagyis a tudás megszerzésére, de ezekkel az ismeretekkel

---

²³⁶ Rousseau, Jean Jacques 1997. *Emil, avagy a nevelésről*. Budapest, Papyrus Book, 11-12.

²³⁷ Locke, John 1914. *Gondolatok a nevelésről*. Budapest, Katholikus Középiskolai Tanáregyesület, 42., 217.

²³⁸ Érdekes, hogy erre a kettős jellegre utal a magyar szóhasználat is. A nevelés, növelés a belül már meglévő jegyek fejlesztését jelenti. A tanítás pedig valamilyen külső tan átadását jelenti.

nem rendelkezünk előzetesen semmiféle módon. Ez pedig a Locke-i „tabula rasa” modell alapja.

A neveléssel kapcsolatos fogalmak

A nevelés esetén sokszor szinte szinonimaként, vagy a nevelés rokonfogalmaként, alfogalmaként, illetve ellentétes fogalmaként használatosak különböző kifejezések.

A neveléssel ellentétes fogalmak. A nevelés alapvetően pozitív irányultságú segítő, fejlesztő tevékenység, amely nevelt külső-belső tulajdonságait szeretné fejleszteni. A neveléssel ellentétes fogalmak esetében negatív irányultságú az adott társadalomban elfogadott értékek tagadása, rombolása, valamint antihumánus, emberellenes jelleg figyelhető meg. A neveléssel ellentétes tevékenység általában nem a nevelés hibáiból, hiányosságaiból adódik, hanem kifejezett, célirányos eljárást jelent, az adott kor, kultúra nevelési felfogásával szemben.²³⁹ Ilyen fogalmak: idomítás, félnevelés vagy egyoldalú nevelés, fanatizálás, manipuláció, züllesztés, átnevelés, fekete pedagógia, anti-nevelés (antipedagógia).

A neveléssel rokon fogalmak. Ezeket gyakran használják tévesen is a nevelés helyett. Valójában inkább a nevelés egyes részmozzanatát emelik ki: perszonalizáció szocializáció, enkulturáció, emancipáció, művelődés, tanítás, oktatás, képzés.

A nevelés okáról, céljáról, lehetőségéről és meghatározottságáról

A nevelés okáról. (A nevelés szükségességéről)

A nevelés szükségessége filozófiai nyelvezetben a nevelés oka fejezetcím lehetne. Amely tényezők miatt szükséges a nevelés, azon tényezők nevezhetőek a nevelés okának. A nevelés szükségességét a hétköznapi nevelési helyzetekben és a szakszerű nevelési folyamatokban is többféle érveléssel lehet alátámasztani.

A nevelés szükségességével melletti érvek:

- Filozófiai (filozófiai antropológiai) érvelés. Az ember igényli a nevelést és csak más emberek által nevelhető, akiket szintén neveltek mások. A nevelés az emberi lét alapjegye. Az emberi személyiség a nevelés segítségével teljesebbé válik. Egyrészt a nevelés által „szerezheti” meg az emberi

---

²³⁹ Lásd Gáspár László 1997. *Neveléstudomány*. Budapest, OKKER Kiadó, 36-43.

személyiségre jellemző jegyeket. Másrészt a neveléssel az emberre jellemző tevékenységet végez, emberi tevékenységet. Tehát a nevelés mintegy „összenőtt” az emberrel, az ember létéhez és lényegéhez tartozik.

- Vallási, teológiai érvelés. A vallás olyan intézménynek fogható fel, amely az emberi lét végső kérdéseire (élet, halál, halálutáni lét), az emberi élet értelmére és céljára, az életvitelre vonatkozóan fogalmaz meg válaszokat. A vallás az emberiség történelmében az egyik legjelentősebb és legnagyobb hatással bíró norma, érték és szabály meghatározó intézmény. A vallások a neveléssel pont ezeket a normákat és értékeket „adják tovább”.
- Biológiai érvelés. Az ember biológiai (anatómiai-morfológiai pl. testtartás, kéz, hangképző szervek, agy felépítése stb.; és fiziológiai pl. csecsemő- és gyermekkor jellegzetességei, ösztönök fejletlensége stb.) sajátosságai szükségessé (és egyben lehetségessé) teszik azt, hogy az embert nevelni kell (és egyben nevelni lehet).
- Pszichológiai érvelés. A személyiség egy összetett, komplex rendszer, melynek kialakulását sokféle tényező befolyásolja és magának a személyiségnek a működése is sokféle cselekvést motivál, illetve irányít. A személyiségjegyek (éntudat, énkép, identitás, önismeret, empátia) kialakulásában, fejlesztésében a nevelésnek van a legnagyobb szerepe. A nevelés pont ezen jegyek, a személyiség fejlődését, „növelését” szeretné elérni. Ugyanakkor a személyiségjegyek teszik alkalmassá arra az embert, hogy ő maga is neveljen.
- Szociológiai érvelés. Az ember egy sokrétű, komplex, bonyolult közösségben él, melyet sok tényező jellemez (kultúra, életmód, intézmények, gazdaság, politika, vallás, tudomány stb.) ezek ismeretére, „használatára” fel kell készíteni az embert. Az együttélés módjaira, mintáira (kooperáció, szolidaritás, konfliktuskezelés, versengés stb) is a nevelés „tanítja meg” az embert.

A nevelés céljáról

A nevelés szó a magyar nyelvben a növelni szóból ered. A németben az *Erziehung* az *erziehen* kihúzni szóból, az angolban az *Education* az *educare* (latinból származó) kivezetni szóból képződött. Amennyiben csak ezt a három eredetet nézzük, már akkor érdekes következtetéseket vonhatunk le a nevelésre vonatkozóan. A nevelés a nevelt fejlődésének, növekedésének az elősegítése, és kihúzása, kivezetése az adott helyzetéből. A nevelés ezek alapján egy pozitív

irányú, segítő, jobbító, fejlesztő tevékenység. A hétköznapi életben is ezt értjük alatta. A nevelés a szó eredeti értelmében véve is növelést, fejlesztést jelent, ez a növelés, fejlesztés valamilyen irányba történik, valamit szeretne elérni. A nevelés célirányos, célszerű, vagyis céllal rendelkező folyamat. A nevelés összetett, komplex jellege és felelőssége szükségessé teszi a célok megfogalmazását.

A nevelésnek a köznapi életben is van íratlan, hallgatólagosan elvárt célja, amely általában úgy fogalmazódik meg, hogy jól nevelt legyen az, akit nevelnek.

- Filozófiai értelemben jó az, ami megfelel annak ami. A jól nevelt ember, a jó ember, aki megfelel annak, hogy ember.
- Etikai, morális értelemben, aki jól nevelt az etikai, erkölcsi értelemben is helyesen cselekszik. A helyes cselekedet morális értelemben az, amelyik megfelel az etikai normáknak, értékeknek, szabályoknak.
- Funkcionális értelemben jó az, ami használható valamire, alkalmas valamire, el tudja látni a feladatát. Ilyen értelemben jó ember az, aki el tudja látni az ember feladatait, alkalmas az ember feladatainak az elvégzésére, megfelel az ember „funkciójának”.

A nevelési cél általános megfogalmazása:

- A nevelés célja az elkötelezett, felelős ember, aki önmaga megismerésére, megőrzésére, fejlesztésére, valamint az embert körülvevő világ (kiemelten a társadalom) megismerésére, megőrzésére, fejlesztésére képes és alkalmas.
- A pedagógián belül többféle szakmai indokkal alátámasztott nevelési cél lett megfogalmazva. A konstruktív életvezetésre való felkészítés egy jól körülhatárolt, alkalmazható célt fogalmaz meg. *„Konstruktív életvezetésen olyan életvitelt értünk, amely szociálisan értékes, de egyénileg is eredményes. ... a konstruktív életvezetésnek két funkcionális komponense van: a közösségfejlesztő vagy morális komponens, és az önfejlesztő, tehát az életvezetés sikerét biztosító összetevő.”*²⁴⁰

A nevelés lehetőségéről és meghatározottságáról

A nevelés lehetőségének és meghatározottságának kérdése filozófiai szóhasználatban a nevelés szabadságának és determináltságának kérdése lenne, de a szokásos neveléelméleti használat indokolja a címben szereplő formát. A nevelés lehetőségének és

---

²⁴⁰ Bábosik István 2004. *Neveléelmélet*. Budapest, Osiris Kiadó, 13-14.

meghatározottságának témaköre szorosan összefügg a nevelés oka (szükségyszerűsége) és a nevelés célja kérdésével.

- A nevelés lehetőségéről. A nevelést azon tényezők teszik lehetővé, amelyek a nevelés szükségyszerűségét jelzik. Hiszen azon okok, melyek miatt szükséges, hogy az ember nevelve legyen, egyben a nevelés lehetőségének is az okai.
- A nevelés meghatározottságáról. A nevelés determináltsága mellett a biológiai (genetikai) megalapozású és a környezet hatását hangsúlyozó érveket lehet megfogalmazni. Az örökléssel kapcsolatos (genetikai) és a környezettel kapcsolatos (szociológiai) tényezők együtt, egymással összefüggve, egymásra is hatva érvényesülnek. A nevelés folyamatában mindkettőt figyelembe kell venni és a nevelést ezek alapján a konkrét helyzetre vonatkoztatva kell megtervezni.

A nevelés lényeges alapkategóriáiról és azok jellegzetességéről

A perszonalizáció. A perszonalizáció fogalma a XX. század második felében jelent meg a neveléstudományokban. Egyrészt a pszichológia, a személyiséglélektan fejlődésének hatására. Másrészt szocializációs elméletek kiegyensúlyozására, mivel azokban a társadalmiság, állampolgárság, beilleszkedés stb. hangoztatása, inkább az alkalmazkodás az elfogadás vált kiemelté. A perszonalizáció az egyéniség, a személyiség kialakulását jelenti. A személyiség kialakítása, fejlesztése a nevelésnek is feladata, ebben az értelemben a nevelés egyben perszonalizáció is. A nevelés már eleve személyiséggel rendelkező embereket fejleszt. Még ha a nevelési cél csak a közösségivé válást hangsúlyozná, akkor is szükséges lenne a személyiség fejlesztése, hiszen személyiséget szeretne a nevelés minél inkább közösségivé tenni. Amennyiben a személyiség nincs kifejlődve, nem ér el egy bizonyos szintet, akkor a semmiféle egyéb nevelési cél nem érhető el. Bármelyik nevelési cél elérése, megközelítése fejlett személyiséget feltételez. A nevelés számára elkerülhetetlen a személyiség nevelése, fejlesztése. A személyiség egy összetett, komplex rendszer, melynek kialakulását sokféle tényező befolyásolja és magának a személyiségnek a működése is sokféle cselekvést motivál, illetve irányít. A személyiségjegyek (éntudat, énkép, identitás, önismeret, empátia) kialakulásában, fejlesztésében a nevelésnek van a legnagyobb szerepe. A nevelés pont ezen jegyek, a személyiség fejlődését, „növelését” szeretné elérni.

A szocializáció. A szocializáció az ember tulajdonságainak és viselkedésének alakulása a társas környezet hatására. A szocializáció a társadalmi élet szabályainak, normáinak elsajátítása, az egyén társadalomba való beilleszkedésének folyamata. Amennyiben ezt a két általános meghatározást vesszük figyelembe, akkor azt mondhatjuk, hogy a szocializáció, ha nem is ilyen néven, de mindig jelen volt a nevelés megfogalmazásánál. Minden kultúrában és korban törekedtek arra, hogy a fiatal generáció beilleszkedjen a közösségbe és annak hasznos tagja legyen. Az ember egy sokrétű, komplex, bonyolult közösségben él, melyet sok tényező jellemez (kultúra, életmód, intézmények, gazdaság, politika, vallás, tudomány stb.) ezek ismeretére, „használatára” fel kell készíteni az embert. Az együttélés módjaira, mintáira (kooperáció, szolidaritás, konfliktuskezelés, versengés stb.) is a nevelés „tanítja meg” az embert. A neveléstörténetet tanulmányozva látható, hogy a nevelési intézmények a legtöbb esetben az uralkodó réteg fenntartásában, és felügyelete alatt működtek. Nyilvánvaló volt, hogy csak olyan intézményt akartak fenntartani, amelyik elfogadta a fennálló hatalmi helyzetet és erre „szocializálta” a tanítványait. Az újkorban kezdett elterjedni az a nézet, hogy az államnak legyen kötelessége olyan

nevelésnek a biztosítása, amelynek feladata, hogy a gyermekeket és ifjakat elássa azokkal az ismeretekkel, amelyek a társadalomban való élethez szükségesek. A szocializáció, mint nevelési tevékenység nyilvánvalóan és vitathatatlanul elfogadható, de mennyisége és minősége már kérdéseket vet fel.

A nevelés alapkategóriáinak jellegzetességei

A nevelés alapkategóriái (a perszonalizáció, a tanítás-tanulás, a nevelés, a képzés, nevelés szereplői stb.) formális és tartalmi szempontból is összekapcsolódnak. A kapcsolódások formáját, módját és tartalmát a komplexitás és az etikai jelleg fejezi ki.

- Komplexitás. Az alapkategória formális összefüggése bonyolult, sokrétű és összetett jelzőkkel fejezhető ki. A komplex jelző jól alkalmazható, főként akkor, ha figyelembe vesszük a szó jelentésárnyalatait. A komplex szó a latin *complexio* = összekötés, összefűzés és a *complexus* = átölelés, átkarolás szavakból ered. Képi értelemben az összekötés, az összefűzés egy teljes értelmű mindent érintő kapcsolódás, amely egy új dolgot eredményez. Az átölelés, átkarolás pedig szintén a szoros és ugyanakkor elválaszthatatlan kapcsolatra utal. A nevelés alapkategóriáinak ilyen a kapcsolata, komplex. Teljes értelemben, mindent érintően kapcsolódnak, úgy, hogy kapcsolódásuk egy új dolgot fejez ki a nevelést. Az alapkategóriák kapcsolata szoros és elválaszthatatlan nem beszélhetünk egyikről sem külön, hogy ne lenne ott a másik hatása. A nevelésről nem lehet beszélni a neveltek vagy a nevelők nélkül, vagy a tanulás, a perszonalizáció, a szocializáció nélkül. Elválaszthatatlanul vannak együtt a nevelés során. A nevelés elméletét és gyakorlatát is egyaránt jellemzi a komplexitás. A komplexitás nem csak a tudományelméleti viszonyt jellemzi, hanem a nevelés gyakorlatát is mindig komplex módon kell végrehajtani. „*A komplex tanítási mód, e komplex látásmód nagy segítség a gyerekeknek ahhoz, hogy szemléletük, világképük táguljon, gondolkodási készségük fejlődjön, nagyobb összefüggéseket, törvényszerűségeket is fel tudjanak fedezni, több irányból tudjanak megközelíteni egy adott problémát.*”²⁴¹
- Etikai jelleg. A komplexitás, mint formális, bizonyos értelemben módszertani jegy mellett jelen van egy tartalmi

---

²⁴¹ Winkler Márta 2003. *Iskolapéláda. Kinek kaloda, kinek fészek*. Budapest, Edge 2000 Kft. 25.

jellegzetesség is amelyik mindegyik elemben megtalálható. Ez az etikai jelleg. A nevelt vagy a nevelő, a tanulás, a perszonalizáció, a szocializáció, vagyis a nevelés esetén úgy tűnik, mindig jelen van az etikai jegy. „*Minden nevelési igény egyben erkölcsi igény is*”²⁴² Mivel ez a jelleg filozófiai szempontú – ráadásul jelenléte a komplexitással ellentétben megkérdőjelezhető – ezért egy külön tudomány a nevelésetika is tárgyalja.²⁴³

A nevelésfilozófiai meghatározások a neveléssel, a nevelési folyamattal, a nevelési céllal kapcsolatban, természetesen nem lehetnek lezártak és nyilván nem is közvetlenül a konkrét gyakorlatra vonatkoznak. De szükséges a neveléseméleti vizsgálódások, elemzések elvégzése, hogy legyenek támpontok a gyakorlati feladatok megfogalmazásához.

Ma a pedagógia elméletében és gyakorlatában is többször előfordul pesszimista megközelítés, hogy kaotikus a neveléstudomány, és a nevelési gyakorlat terepe is.

A pedagógia két alapvető problémával küzd.

- Egyrészt olyan sokrétű, sokféle a mai nevelési folyamat, a nevelési szituáció, hogy nehéz megoldásokat találni.
- Másrészt a neveléstudományok olyan sok ismeretanyagot „kapnak” a társtudományoktól, hogy ez a saját elméleti bázisukat teljesen összezavarja.

Új nevelési helyzetekre új válaszok kellene. A pedagógia elméletnek pedig újraalapozó munkát kell elvégeznie.

Csak egy rendszeres, áttekinthető elmélet tud támpontot, kiindulási pontot adni a gyakorlatnak. Elméleti káoszból csak kaotikus gyakorlat lehet. Rendszeres, áttekinthető elméletből nem biztos a jó gyakorlat, de már lehetséges.

A nevelésfilozófiának a rendszeres, áttekinthető elmélet létrehozását kell elősegítenie.

---

²⁴² Oelkers, Jürgen 1998. *Nevelésetika*. Budapest, Vince Kiadó, 188.

²⁴³ Lásd Kormos József 2009. A nevelésetika megalapozási lehetőségeiről a kortárs filozófia szempontjából. In Loboczy János (szerk.) 2009. *Kortárs etikai irányok – gondolkodók*. Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Nova Series Tom. XXXVI: Sectio Philosophica. Eger, EKF Liceum Kiadó, 222-228.

Ajánlott irodalom

Andorka Rudolf 1997. *Bevezetés a szociológiába*. Budapest, Osiris Kiadó.

Bábosik István 2004. *Nevelélmélet*. Budapest, Osiris Kiadó.

Báthory Zoltán- Falus Iván (szerk.) 1997. *Pedagógiai lexikon I-III*. Keraban Könyvkiadó, Budapest.

Breznysnyánszky László, Buda Mariann (szerk.) 2001. *A neveléstudomány értelmezései*. Debrecen, Debreceni Egyetem.

Comenius 1992. *Didactica Magna*. Pécs, Seneca Kiadó.

Csanád Béla 2004. *A keresztény nevelés alapjai*. Budapest, Jel Könyvkiadó.

Dombi Alice – Oláh János – Varga István 2004. *A nevelélmélet kérdései*. Gyula, APC-Stúdió.

Falus Iván 2003. *Didaktika. Elméleti alapok a tanítás tanulásához*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.

Fodor László 2007. *Nevelélmélet*. Kolozsvár, Ábel Kiadó.

Gáspár László 1997. *Nevelélmélet*. Budapest, OKKER Kiadó.

Kormos József 2009. A nevelésetika megalapozási lehetőségeiről a kortárs filozófia szempontjából. In Loboczky János (szerk.) 2009. *Kortárs etikai irányok – gondolkodók*. Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Nova Series Tom. XXXVI: Sectio Philosophica. Eger, EKF Liceum Kiadó, 222-228.

Kormos József 2009. On Philosophical Anthropology as the Basis of Pedagogy Following Edith Stein. In Cselényi István Gábor, Hoppál Kál Bulcsú, Kormos József (szerk.) 2009. *Aquinói Szent Tamás párbeszéde korunkkal*. Budapest, MASZT, 189-196.

Kormos József 2010. *Erkenntnis – Glaube – Pädagogik. Edith Stein gondolataihoz kapcsolódó tanulmányok*. Budapest, MASZTT.

Kormos József 2011. Über die Möglichkeit der Erziehungsphilosophie. In Árpási Zoltán, ... (Hg.) 2011. *Theorie und Praxis von Pädagogik*. Jahrgang 3. Heft 2. Budapest, Neveléstudományi Egyesület, 40-50.

Kormos József 2012. *Nevelésfilozófia*. Budapest, PPKE BTK.

- Kormos József 2016. *A filozófia és az etika tanítása*. Budapest, PPKE BTK.
- Kormos József 2016. Erziehungphilosophische Gedanken bei Edith Stein. In Peter, Volek (Hg.) 2016. *Husserl und Thomas von Aquin bei Edith Stein*. Nordhausen, Verlag Traugott Bautz, 188-207.
- Kormos József 2018. *Nevelésfilozófia*. Budapest, Akadémiai Kiadó. <https://mersz.hu/kiadvany/376/>
- Kormos József 2018. *A filozófia és az etika tanítása*. Budapest, Akadémiai Kiadó. <https://mersz.hu/kiadvany/364/>
- Kormos József 2018. A reflexió szerepe a pedagógussá válás folyamatában. In Szőke-Milinte Enikő (szerk.) 2018. *Pedagógiai küldetés – a küldetés pedagógiája*. PPKE BTK, Budapest, 122-131.
- Kormos József 2019. A filozófiai kurzusok szerepe a pedagógusképzésben. In Szőke-Milinte Enikő (szerk.) 2019. *Pedagógiai mozaik*. Budapest, Szaktudás Kiadó Ház, 268-275.
- Kormos József 2019. A pedagógia és a filozófia kapcsolódási pontjairól. In Kaposi József, Szőke-Milinte Enikő (szerk.) 2019. *Pedagógiai változások – a változás pedagógiája*. Budapest, PPKE BTK, 267-274.
- Kron, Friedrich W. 2003. *Pedagógia*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Mihály Ottó 1998. *Bevezetés a nevelésfilozófiába*. Budapest, OKKER.
- Nagy József 2002. *XXI. század és nevelés*. Budapest, Osiris.
- Noddings, Nel 1995. *Philosophy of Education*. Colorado, Westview Press.
- Oelkers, Jürgen 1998. *Nevelésetika*. Budapest, Vince Kiadó.
- Ozmon, Howard A. 2012. *Philosophical Foundations of Education*. Boston, Pearson.
- Rédly Elemér 2006. *Pedagógia keresztény szemmel*. Győr, Hittudományi Főiskola.
- Reichenbach, Roland 2007. *Philosophie der Bildung und Erziehung*. Stuttgart, Kohlhammer.
- Rousseau, Jean Jacques 1997. *Emil, avagy a nevelésről*. Budapest, Papirusz Book.
- Stein, Margit 2009. *Allgemeine Pädagogik*. München, Basel, Ernst Reinhardt Verlag,

Winkler Márta 2003. *Iskolapéllda. Kinek kaloda, kinek fészek.*

Budapest, Edge 2000 Kft.

Zrinszky László 1998. A nevelésfilozófia harmadik évezredének végén. In *Magyar Pedagógia*. 1998. 2. 123-133.

2.4. Etika

Az etika meghatározásáról

Az etika szó görög eredetű.

- „ethosz” a közös lakóhellyel összefüggő dolgokat szokást, hagyományt, illetve jelentett;
- „éthosz” már erkölcsi magatartást, karaktert, jellemzőségeket jelentett;
- „mos” ebből ered a morál, alapjelentése akarat, mely akarat, a szokásban, erkölcsben nyilvánul meg;
- a magyar erkölcs szó eredete ismeretlen, először a XIV-XV. századba fordul elő;
- az etika inkább általános, elvi értelemben, az erkölcs pedig inkább sajátos, konkrét értelemben használatos.

Az etika tárgya az emberi cselekvés és a cselekvő ember (lásd ethosz és éthosz). **Az etika az emberi cselekvés alapelveit, értékeit vizsgálja filozófiai módszerrel.**

Elvek és/vagy szituációfüggő cselekvés

Az emberi cselekvéseknél felmerülő kérdés, hogy a szituációknak megfelelően, vagy az elveknek megfelelően kell-e cselekedni.

- Az összetett, bonyolult eseteknél (de sokszor az egyszerűeknél is) nehéz egyértelmű döntést hozni. Ilyenkor célszerű lehet módszeresen bizonyos szempontokat figyelembe véve elemezni az adott helyzetet.
- Módszerek: következetesség, rendszerezettség, összekapcsolás, rangsorolás stb.
- Szempontok: elvek, értékek, normák, hagyományok stb.
- A módszeresség és a szempontok érvényesítése gondolkodást, meggondolást, átgondolást, elmélkedést – filozofálást igényel. Ezért beszélhetünk filozófiai etikáról.
- A filozófiai etika bizonyos módszerek szerint és bizonyos szempontok alapján vizsgálja az emberi cselekvést és a cselekvő embert.

A filozófiai etika, mint tudomány alapvető fajtái

- Deskriptív etika. Az etikával kapcsolatos vizsgálódások, kutatások leírása (történelem, etológia, szociológia stb. alapján).
- Metaetika: Az etika elméletének „elmélete”. Az etika alapvető fogalmainak és jellegzetességeinek az elmélete. Az etika nyelvi kijelentéseivel és azok igazságértékével kapcsolatos vizsgálódások tartoznak a körébe. *„Olyan dogákat vizsgál, mint az erkölcsi ítéletek természete, és azt tudakolja, vajon ezek valódi hiteket fejeznek-e ki, lehetnek-e objektíve igazak stb.”*²⁴⁴
- Normatív (előíró) etika: Az etikai szempontból helyes elveket, értékeket, szabályokat (normákat) fogalmazza meg. Két fajtája: Általános etika. Szaketika/alkalmazott etika.

A filozófiai etikák nagyrészt normatív etikák.

Az etikai elméletek alapvető típusai (ezek nem „tisztá” típusok, átfedések is előfordulhatnak):

Következmény etika (konzekvencialista etika):

- A cselekvés értékességét az adja, hogy mennyiben idéz elő jó tényállást.
- Pl. Az utilitarista szemlélet szerint, amely cselekedet a jólétet, a hasznosságot idézi elő, mint tényállást, az jó.
- Kevésbé veszi figyelembe a személy belső elhatározásait, indítékait.
- Nem elvont értékeket (igazság, jóság stb.), vagy személyes értékeket, erényeket (önfeláldozás, szeretet stb.) tart fontosnak, hanem a következményt.
- A következmény hangsúlyozása a közösség, a társadalom szempontjából rendkívül fontos.

Kötelesség etika (deontologikus etika, szerződés etika):

- A cselekvés értékességét az adja, hogy mennyire helyes a cselekedet.
- Ebben a szemléletben a jogok és a „szerződések” (írott, vagy íratlan) a meghatározóak.
- A szemlélet egyfajta „farizeussághoz”, egyfajta felelőtlenséghez vezethet, formálissá válhat.
- A kötelesség elv esetén is érvényesülhet a következmény elv.
- Szaketikáknál lehet nagyon fontos (orvos, köztisztviselő, újságíró stb.)

Erény etika:

---

²⁴⁴ Williams, Bernard 1997. Etika. In Grayling, A.C. (szerk.) 1997. *Filozófiai kalauz*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 589.

- A cselekvés értékességét az adja, hogy mennyire jó a személyiség, mennyire felel meg az erényeknek.
- Az erény lelki alkat, amely gyakorlással nevelhető, növelhető.
- Az erények nem merev szokások, hanem a gyakorlati ész/okosság követelményei szerint változhatnak.
- A személy belső indítéka, választása, döntése a fontos.
- Sarkalatos, „kardinális” erények: okosság, bátorság (lelki erősség), mértékletesség, igazságosság.

Etikai érvelésmódok²⁴⁵

Az etikai cselekvések mellett, akár a következmény, akár a kötelesség, akár az erény szempontjából különböző érvek hozhatóak fel. Miért így vagy úgy cselekszik az ember? Vannak-e a cselekvések mögött következetesen bizonyos érvelések?

- Tekintélyelvű érvelésmódok: A normákat felsőbb tekintélyre vezetik vissza. Ez lehet személyes tekintély (vezetők, karizmatikus személyek), vagy szövegek (előírások, szent szövegek), esetleg hagyomány (helyi sajátosságok, közösségek szokásai).
- Természetjogi érvelés (pl. Aquinói Szt. Tamás 1225-1274): Az ember természetére (lényegére, fogalmára) hivatkozik, ami az ember biológiai, pszichológiai (testi, lelki) természetének megfelelő az helyes cselekedet.
- Észjogi érvelés (pl. Immanuel Kant 1724-1804): Helyes az, ami az észnek megfelelő (sok szempontból azonos a természetjogival), de a természetjogi teljesebb és „természetesebb”. Pl. Ésszerű lehet egy ember kínzása, hogy megtudjanak tőle valamit, de az ember természetével ellentétes a megalázása és kínzása.
- Utilitarista érvelés (pl. John Stuart Mill 1806-1873): Helyes az a cselekedet, amelyik hasznos, amelyik hozzájárul az emberi szükségletek és érdekek megvalósításához. A hasznosság elv (a lehető legnagyobb boldogság a lehető legtöbb embernek) fontos, de igazságtalan is lehet, mert csak a többséget veszi figyelembe.
- Értéketikai érvelés (pl. Max Scheler 1874-1928): Etikai szempontból elfogadható az cselekvés, amely értéket valósít meg, ilyen érték: kellemes, jogos, igaz, szép, szent stb.
- Teleológiai érvelés: A cselekedetek helyességét a cselekedet célja határozza meg.

---

²⁴⁵ Bővebben lásd Nyíri Tamás 2003. *Alapvető etika*. Budapest, SZIT.

- Deontológiai érvelés: A cselekedetek helyességét a kötelesség teljesítése határozza meg.
- Emocionális érvelés (pl. Anthony Ashley Cooper Shaftesbury 1671-1713): Helyes az a cselekedet, amely jó, kellemes érzést vált ki.
- Hedonista érvelés (pl. Arisztipposz ~ Kr. e. 435-355): Az ember számára legfontosabb az élvezet, a gyönyör, ezért az a cselekedet a helyes, amely ennek elérését szolgálja.
- Eudaimonista érvelés (pl. Démokritosz Kr. e. 460-370): Az ember tágan értelmezett célja a boldogság, ezért az a cselekedet helyes, amelyik ennek megvalósulását segíti elő.
- Evolúciós érvelés: Az etika a biológiai evolúció „terméke”, amely az emberi faj fennmaradásáért jött létre. Etikus az a cselekedet, amely az emberi faj fennmaradását biztosítja.

Az etika megalapozásáról

Miért szükséges a megalapozás?

- Van egy alap az etikai tájékozódáshoz.
- Más követelmények mellett szükséges az etikai követelmények megalapozása is.
- Az etikai szkepticizmus kiküszöbölése miatt.
- Az etikai meggyőződések kritikája, elemzése miatt.

Miért nem szükséges a megalapozás? (az etikai relativizmus):

- Minden mértéke az ember (Prótagorász), ezért mindenkinek más-más az értékes cselekedet.
- Minden kultúra és minden ember más értékeket tart fontosnak (etnológia, pszichológia érvelése).
- Fontos etikai elv a tolerancia, ezért mindent tolerálni kell nincs alapvető érték.

Az etikai relativizmus képviselői nem érvelhetnek semmilyen cselekvés mellett, mindent el kell fogadniuk. A különböző etikai értékek nem azt jelentik, hogy nincs alapja az etikának, hanem legfeljebb azt, hogy más az alapja (pl. a holtak bebalzsamozása vagy elégetése lehet ugyanazon etikai elv szerint, ti. a túlvilági élet elősegítése). Vagyis szükséges a megalapozás.

Megalapozási modellek:

- Deduktívizmus: általános etikai elvekből vezeti le az egyes cselekvési módokat.
- Induktívizmus: Az egyes etikai esetekből következtet az általános elvekre.

- Koherentizmus: Az általános és az egyes együttes figyelembe vételére törekszik (pl. emberi élet kioltása, eutanázia, abortusz stb.).

Nonkognitívizmus – kognitívizmus az etikában²⁴⁶

Nonkognitívizmus – kognitívizmus alapvető kérdései a következők: Megalapozhatóak-e, illetve rendelkeznek-e igazságértékkel az etikai kijelentések? Az etikai kijelentések tényt, igazságot vagy vágyat, akaratot fejeznek ki?

Ehhez a kérdéskörhöz hasonló a középkori filozófia intellektualizmus – voluntarizmus (értelem – akarat) elsőbbségéről való vitája.

Nonkognitívizmus

- Az etikai kijelentések nem alapozhatók meg, illetve nem rendelkeznek igazságértékkel.
- Az etikai kijelentések vágyakat, óhajokat, akaratot, befolyásolási szándékot fejeznek ki.
- Az etikai kijelentések felszólítások, parancsok nem szükséges, hogy tényeket vagy igazságot fejezzenek ki.
- Az etikai kijelentések „magja” irracionális.

A nonkognitívizmus melletti érvek:

- A hétköznapi esetek Nem lehet megalapozni az összetett helyzetekben szükséges cselekedeteket. Nagyon sokszor csak vágy vezérelt cselekedetek fordulnak elő.
- Morált lehet hirdetni, felszólítani valakit, de nem lehet mellette érvelni, nem lehet megindokolni. Morált prédikálni könnyű, de megalapozni nehéz (Arthur Schopenhauer 1788-1860).
- Hume (1711-1776) szerint az embert a szellemi ész és az akarat jellemzi. Az ész az igazságra irányul és ösztönző erő nélküli. Az akarat a cselekvésre ösztönöz és nem az igazságra

---

²⁴⁶ Bővebben lásd Quante, Michael 2012. *Bevezetés az általános etikába*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.

irányul, tehát nem lehet érvelni a cselekvések igazsága mellett.

Összegzésként:

Az etikai kijelentések valóban tartalmaznak nonkognitívista elemeket, jegyeket, de amennyiben elvetjük a kognitívista értelmezést az súlyos etikai következményekkel járna :

- fanatizmus,
- irracionalizmus,
- manipuláció,
- a racionális konszenzus hiánya,
- a kompromisszumok keresésének a lehetetlensége,
- a racionálisan elfogadható közösségi magatartások megkeresésének az elvetése.

Kognitívizmus

Érvek a kognitívizmus mellett:

- Az etika alapja, „magja” nem lehet irracionális, hiszen értelmes emberi cselekvésről van szó.
- Az etikai „ügyekben” tanácsot kérünk, tehát feltételezünk értelmes megoldásokat.
- Az etikai „ügyekben” indoklást várunk el, tehát feltételezünk értelmes magyarázatokat.
- Az együttélés gyakorlata lehetetlené válna, hiszen senkinek semmilyen cselekedetet nem kellene megindokolni. Bármí megtehető lenne, nem lenne senki semmiért felelős.

Beszélhetünk szubjektív és objektív kognitívizmusról

A szubjektív kognitívizmus:

- Alapgondolata: Az érdekei szerint ésszerűen cselekvő szubjektum.
- Érdek: Amit a szubjektum akar, szándékozik, értékkel, becsül, előnyben részesít stb. Ezek közös jellemzője, hogy a szubjektum értékelését tartalmazzák.
- Ezért helyes a racionális szubjektum (személy) tájékozott önérdékéről beszélni (ismeri a saját érdekeit).

A szubjektív etikai kognitívizmus nehézségei:

- A tájékozottság kérdése. Nem biztos, hogy mindenki tájékozott (vagy jól tájékozott) a saját önérdékéről.

- Az intuíciókkal, nonkognitívizmussal szemben való eljárások. Ugyanis lehet önérdék valami sajátos meglátás (intuíció) pl. fanatikus terrorista. Vagy lehet önérdék valamilyen vágy is, akkor pedig nonkognitívista érvelés áll fenn, annak következményeivel.
- Az együttműködés meghatározása, hiszen a felek saját önérdékük szerint cselekednének. (kik, miben, hogyan működjön együtt).
- Milyen érdekek engedhetők meg, minden szubjektum saját érdeke?

Az objektív kognitívizmus

- Az etikai kijelentések nem lehetnek az egyes szubjektumok érdekeinek a kifejeződései.
- Az etikai igényeknek és normáknak általános és egyetemes alapja kell, hogy legyen.
- Az etikai objektívizmus a racionális szubjektivitásra alapozza tételeit.
- *„Az etikai igények és az etikai érvényesség teljes egészében elemezhetők anélkül, hogy hivatkozni kellene az empirikus szubjektumok érdekeire vagy tulajdonságaira, illetve képességeire. Kizárólag az általában vett racionális szubjektivitás szerkezetére szükséges hivatkozni.”²⁴⁷*

Példák az etikai objektív kognitívizmusra

Immanuel Kant: A végső megalapozást nyújtó észetika.

- Kant célja a szkepticizmus (szubjektivizmus, relativizmus) meghaladása.
- Általános, egyetemes etikai elv szükséges, amely formális és minden szubjektumra érvényes, vagy elvárható, hogy minden szubjektum eszerint cselekedjen
- Kant elve: Cselekedj úgy, hogy cselekedeted maximája (itt alapelve) mások cselekedetének alapelvevé válhasson.
- Kant formális elve is tartalmaz nehézségeket: A saját elv és más elve összemérhető-e (pl. két különböző státuszú, vagy világfelfogású ember elve összemérhető-e)? A formális elv megnehezíti a bonyolult, sajátos helyzetek megoldását (pl. ártatlanul üldözött ember tartózkodási helyének elmondása a hazugság elkerülése miatt).

Karl-Otto Apel: A végső megalapozást nyújtó diskurzusetika.

---

²⁴⁷ Quante, Michael 2012. *Bevezetés az általános etikába*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 108.

- Az etika alapja a racionális kommunikáció szerkezetében, azaz az érvelő diskurzusban található.
- A diskurzus feltételei: a résztvevő felek érdekeltek a kérdések megoldásában; a résztvevők megosztják egymással az elgondolható problémákat; a felek egyenjogúnak tekintik egymást; a felek kommunikáció és megokolás révén racionálisan és erőszak nélkül akarják megoldani a konfliktusokat.
- Nehézségek: A diskurzusok általában nem eszményi diskurzusok (nem mindenki érdekelt az adott megoldásban; a résztvevők nem osztják meg egymással a problémákat pl. taktikázás; nem mindenki egyenjogú pl. szakértő – laikus; stb. A diskurzus megegyezésre törekszik, de a megegyezéstől nem lesz valami igazság, meg lehet egyezni helytelen cselekedetekben is. A diskurzushelyzet valójában talán nem is etikai helyzet, inkább egyfajta egyezkedés.

A realista kognitívizmus

- Az etikák megalapozása mögött reális létezőt kell feltételezni (ontológiai megalapozást).
- Az etikai értékeket, elveket, normákat reális létezőre lehet visszavezetni (megalapozni).
- *„Vannak olyan értékjellegű entitások, amelyek megalapozzák az etikai igényeket, és amelyek a szubjektivitás egzisztenciájától függetlenül léteznek.”²⁴⁸*
- Pozitívuma, hogy egyetemes érvényességre tart igényt és a résztvevők elfogadják.
- Általában a vallási etikák is az etikai kognitívizmust követik. A vallás etikájának alapja Isten, aki a hívők számára reális létező.

Példák az etikai realista kognitívizmusra

- Franz Brentano: Az értelem intencionalitása mellett érzelmeink is intencionálisak, vagyis irányulnak valamire és nem a semmire. Tehát léteznie kell az intencionalitás „tárgyának”.
- Max Scheler: Vannak olyan igazi és valódi értékminőségek, amelyekre „irányulunk” (intencionalitás), és amelyek a tárgyak egy sajátos tartományát jelentik.
- Nicolai Hartmann: Az értékek létmódjuk szerint platóni ideák.

---

²⁴⁸ Quante, Michael 2012. *Bevezetés az általános etikába*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 132.

- Nehézségek: Nincs nagy szerepe az egyéni mérlegelésnek, döntésnek. Az egyéni motiváció és a konstitutív szerep háttérbe szorul.

Etikai naturalizmus, mint reális kognitívizmus:

- Az etikai naturalizmus az etikai fogalmakat és kijelentéseket természettudományos szempontból elfogadható fogalmakra és indoklásra vezeti vissza.
- A naturalista etika célja, hogy „az etikát egy adott természettudománnyal helyettesítse” (Moore) (ő a pszichológiát is a természettudományokhoz sorolta).
- A „jó” mindig valamilyen tárgyra vonatkozik (fizikai, természettudományos értelemben vett tárgyra).
- Az etikai naturalizmus „vonzereje”: elfogadja a mai természettudományos valóságértelmezést; nincs szükség ismeretelméleti alapvetésre; nincs szükség etikai alapelméletre.
- Naturalista etika pl. a materialista marxizmus (leegyszerűsítve, az etikai cselekedetek alapja, magyarázata az ember természetének megfelelő osztálynélküli társadalom, a kommunizmus), a pszichoanalízis (leegyszerűsítve, az etikai cselekedetek alapja, magyarázata az emberben lévő tudatalatti „tartalma”), és az evolúciós etika.

Az evolúciós etika²⁴⁹

Az evolúciós elmélet szerint a cselekedet alapja, magyarázata az evolúciós készlet, amely biológiai alapú (gének).

Népszerű elmélet, az elfogadottságát növeli:

- Az evolúciós elmélet természettudományos elmélet.
- Az evolúciós elmélet tulajdonképpen az élőlények viselkedésének szabályáról szól.
- Az élőlényeket a természetes kiválasztódás ok-okozati láncolata határozza meg
- Az evolúciós szemlélet más tudományokban is tért hódít (pszichológia).
- A fontos alapelvek evolúciós okokra vezethetők vissza (áldozathozatal a faj érdekében, a fajtársakkal való szolidaritás stb.)

---

²⁴⁹ A témához hasznos: Bereczkei Tamás 2008. *Evolúciós pszichológia*. Budapest, Osiris Kiadó., és Gyuris Petra – Meskó Norbert 2016. *Evolúciós pszichológia mesterfokon*. Pécs, Pannonia Kiadó.

- Az evolúciós etika a teljesség igényével lép fel, mindent meg akar magyarázni.

Az evolúciós etika nehézségei

- Az ember önállósága, önálló döntése nem lehetséges, hiszen biológiai okok befolyásolják (a faj fennmaradása).
- Bizonyos értelemben a felelősség elhárítását is jelenti (az evolúciós késztetés a hibás).
- Társadalmi, politikai kérdésekben furcsa megállapítások következhetnek az evolúciós elméletből (háborúk, népiirtások).
- Egyfajta determinizmus (fatalizmus), hiszen mindent az evolúció határoz meg.
- Hiába próbál teljes magyarázatot adni, determinizmusa miatt elveti a mindennapokban is tapasztalható szabad akaratot.

Az etikai értékek és normák

Az etikai értékekről²⁵⁰

- Az értékek adottsága tény (vannak értékek); az értékek hierarchiája is tény (az értékek közt van rangsor); az etikai értékek kiemelkedő, különleges helyet foglalnak el az ember életében
- Az értékek hierarchikus rendje megfelel a létezők hierarchikus rendjének. Az ember a létezők hierarchiájának a tetején áll, így az értékek szempontjából is.
- Az értékek fajtái: a hasznos jó (bonum utile), a gyönyört keltő jó (bonum delectabile), tisztos jó (bonum honestum), az erkölcsi érték az utóbbiba tartozik, önmagáért lévő jó, nem a haszonért vagy a gyönyörért.

Az etikai értékek jellemzői:

- Az érték az akarat tárgyával, az akarat tevékenységével és az akarat tevékenység alanyával is kapcsolatos. Pl. Mások segítése tárgyában jó, mások megsegítése, mint tevékenység is jó, a másokat megsegítő ember is jó.

---

²⁵⁰ Bővebben lásd Beran Ferenc 2007. *Etika Az értékek tisztelete..* Budapest, Gondolat.

- Az etikai értéket önmagában is jónak tartjuk, nem pedig másért.
- Az etikai érték a legkiválóbb érték minden érték közül.
- Az etikai érték abszolút jellegű, minden korban, minden emberre vonatkozik.
- Az etikai érték feltétel nélkül kötelez.

Az etikai normákról²⁵¹

Az etikai norma az etika mércéje, amihez viszonyítunk. Az etikai norma az értelmes emberi természetben van, mivel az ember rendelkezik az alábbi három dologgal:

- A helyes értelem (recta ratio), az etikailag jó cselekedet megfelel az értelemnek pl. lopni etikátlan és nem felel meg az értelemnek sem (ha mindenki lopna az értelmetlen lenne).
- A synderesis a legfőbb etikai alapelvek készség szerinti birtoklása, a készség a jóra, ezt a készséget minden értelmes ember birtokolja.
- A lelkiismeret (conscientia) a konkrét cselekedet erkölcsiségéről alkotott gyakorlati ítélet. Csak a helyes lelkiismeretet kell követni (pl. az aggályos vagy laza lelkiismeretet nem).

Az etikai tett az alapvető norma fényében:

Az értelem a tettek minősítésénél, értékelésénél három szempontot vesz figyelembe:

- A cselekvés tárgya, a tett (opus), bizonyos tettek már tárgyukat tekintve helyesek (pl. a segítségnyújtás, vizet adni a szomjazónak), vagy helytelenek.
- A cselekvő szándéka (intentio), a rossz szándék a tárgyilag jó tettet is rosszá teszi (pl. vizet adni a szomjazónak a további kínzás folytatásának szándékával), de a jó szándék nem teszi jóvá a tárgyilag rossz tettet (pl. kínózni valakit azért, hogy jó ember legyen).
- A körülmények (circumstantiae) jobbá vagy rosszabbá tehetik a tettet (pl. a lopás önmagában helytelen, a körülmények, a lopott érték, stb. nem teszi helyessé, de rosszabbá igen).

Általános elvként tekinthető, hogy a tett jóságához mindhárom szempontnak (tárgy, szándék, körülmények) jónak kell lennie, de a tett rosszságához elegendő, ha az egyik meghatározó rossz.

---

²⁵¹ Bővebben lásd Varga Andor 1983. Az erkölcsi élet alapjai. In Alszeghy Z., Nagy F., Szabó F., Weissmahr B. (szerk.) 1983. *Teológiai vázlatok II.* Budapest, SZIT, 193-282.

Az akarat szabadsága, a lelkiismeret, a szeretet

Az akarat szabadsága

- Általában véve a szabadság nem más, mint a kényszer hiánya.
- A belső kényszer hiányát nevezzük szabad akaratnak. Egy tett végrehajtására vagy elutasítására való képességet cselekvési szabadságnak nevezzük, ehhez szabad akarat szükséges.
- A szabad akaratból következik a felelősség, csak a szabad akarral választott tettért felelős az ember.
- A szabad akarat gondolatának elfogadása nem jelenti azt, hogy minden értelemben szabadok vagyunk (környezet hatása, öröklött tulajdonságok, idegrendszer fiziológiai-funkcionális hibái stb. befolyásolhatják az akarat szabadságát).

A szabad akarat melletti érvek:

- a szabadság közvetlen tudata, tudjuk, hogy képesek vagyunk választani;
- mérlegelünk tetteink előtt;
- elfogadjuk a személyes felelősséget a tetteikért;
- a társadalomban közmegegyezés van a szabadság létéről;
- az igazságszolgáltatás a társadalomban azon alapul, hogy az emberek felelősek a tetteikért, mivel szabad akaratuk van;
- az ember erős belső készlettel, indíték ellenére is választhat más megoldást.

Az akarat szabadságának és így a felelősségnek különböző fokozatai lehetnek.

- Az értelmet befolyásoló tényezők: figyelem, szórakozottság, tudatlanság (lehet elhárítható és elháríthatatlan, van amiről tudomást szerezhetünk és van amiről nem tudhatunk), előítélet, félelem (itt az értelemre ható félelemről van szó).
- Az akaratot befolyásoló tényezők: szenvedély, kínzás, erőszak, félelem (amely az ember akaratát „blokkolja le”), szokás (a nem szándékosan kialakított szokásért nem felelős az ember pl. a kisgyermek).

A lelkiismeret

- A lelkiismeret (conscientia) a konkrét cselekedet erkölcsiségéről alkotott gyakorlati ítélet, ezt az ítéletet az értelem hozza.
- Az erkölcsi ítéletet hozó értelmet lelkiismeretnek nevezzük.
- A lelkiismeret nem valami titokzatos, belső dolog, isteni hang bennünk, hanem az elsajátított és elfogadott etikai elvek alkalmazása konkrét esetekre.
- A lelkiismeret formálható, nevelhető, növelhető.
- Az egyén számára a lelkiismeret ítélete az útmutató az erkölcsi döntésben.
- Így tehát a lelkiismeretet az erkölcs szubjektív normájának nevezhetjük.
- Az államnak biztosítani kell a polgárok számára a lelkiismereti szabadságot.
- Ez egyes esetekben nehézséget is jelenthet. Ilyen esetekben a jogszabályok hierarchiáját, a közérdeket kell figyelembe venni (pl. terrorista lelkiismereti döntésénél, hogy felrobbantson valamit, fontosabb a mások életének a védelme és közérdekből az épület védelme).
- Fontos az is, hogy az egyén értelmileg teljesen beszámítható legyen, hogy követhesse lelkiismeretét.

A lelkiismeret ítélete lehet:

- Helyes a lelkiismeret ítélete, ha az erkölcsiség objektív normájának alkalmazásában szereplő összes érvelést logikusan és hiba nélkül vezetjük le.
- Téves a lelkiismeret ítélete, ha hamis elveken alapul, vagy a helyes elveket hibásan alkalmazza. Téves lelkiismeret fajtái: kételkedő lelkiismeret (bizonytalan), aggályos lelkiismeret (a döntéstől és következményeitől való beteges félelem), laza lelkiismeret (nem érzi a cselekedetek fontosságát).

A helyes és a biztos lelkiismeretre mindig hallgatni kell. Az elháríthatatlanul téves és biztos lelkiismeretet is követni kell, ha az ember megtett minden tőle telhetőt az igazság megtalálására, és nem saját hibájából von le téves következtetést.

A szeretet

A szeretet különleges helyet foglal el az erények közt, mivel valamilyen módon minden erény alapja is lehet, mert minden erény tartalmazza a szeretet mozzanatát. Ugyanakkor mintegy az erények maximuma is, a végtelenre, a tökéletesre irányul. „ ... a szeretethez

*hozzátartozik a határtalan jövő, nem tűr sem térbeli, sem időbeli korlátokat, nem lehet véges keretek közé szorítani.*²⁵²

A szeretet és az erkölcs összefügg egymással, az erkölcsileg helyes cselekedet jelenti a másik szeretetét is, és a helytelen cselekedet jelenti a szeretet hiányát is.

A helyes önszeretet és a másik ember szeretete kölcsönösen feltételezi egymást, a kettő elválaszthatatlan (sem nem csak önszeretet, sem nem csak altruisztikus szeretet). *„Szeresd felebarátodat, mint saját magadat.”* (Mt. 22.39.)

Az ember etikai tevékenységében fontos hajtóerő az önszeretet is.

A szeretet fajtái:

- erosz az érzéki, ill. érzelmi szeretet, ilyen lehet a férfi-nő szeretete is;
- philia a másik ember javát akaró szeretet, ilyen lehet a barátság szeretete is;
- agapé a szeretet legtökéletesebb formája, elfogadás és tevékenység is; a legnagyobb jót tevékenyen kívánjuk a másik embernek.

A konkrét emberi szeretetben mindegyik együtt is meg lehet, de valamelyik dominálhat. Ezt a hármas megkülönböztetést középkorban, a skolasztikában is használják: amor concupiscentiae – megkívánó, birtokolni vágyó szeretet; amor benevolentiae – a jóakaró szeretet; charitas – szeretet az agapé értelmében.

A kortárs etikáról²⁵³

A „Kortárs etika” már nem tud egy „nagy” általánosan érvényes etikát megfogalmazni, hanem inkább az egyes területek etikai alapelveit, normáit, értékeit fogalmazza meg. Ezért inkább szaktetika vagy „Alkalmazott etika” a találó elnevezés.

A XX. században az etikával kapcsolatban felmerült nehézségek:

- A tudományok, az emberi tevékenységek (társadalmi, gazdasági, kulturális stb.) olyan sokrétűek és gyorsan változóak lettek, hogy nehéz érvényes és aktuális etikai elveket, normákat megfogalmazni.
- A vallások, a kultúrák keveredése (multikulturalizmus, globalizáció) újabb kérdéseket vett fel.

---

²⁵² Ratzinger, Joseph 1993. *Krisztusra tekintve*. Budapest, Vigília Kiadó, 62.

²⁵³ Bővebben lásd Fekete László 2004. *Kortárs etika*. Budapest, NTK.

- A tudományos, technikai változásokból következően új kérdések merülnek fel (informatika, orvostudomány, környezetvédelem stb.)
- A politikai életben új kérdések kerültek előtérbe (demokrácia, állam, törvények, beavatkozás, függetlenség, szolidaritás stb.)

Mégis szükséges az etikai kérdésekkel foglalkozni, mivel az emberek ma is a különböző tevékenységek során etikai (erkölcsi) elvekre, meggyőződésre, véleményre hivatkoznak.

Alasdair Macintyre nézetei (a komunitárius etika):

- A premodern az antik (Arisztotelész) és a középkori gondolkodásra támaszkodik.
- Modernitás kritika: A modern értékpluralizmus káoszhoz vezethet. A különböző etikák összemérhetetlenek, személytelenek, különböző történeti eredetük van.
- Fontos a közösség, a történelmi szemlélet, a hagyomány.

John Rawls nézetei (igazságosságelmélet):

- Az újkori szerződéselméletekre (Rousseau) támaszkodik.
- Ma az utilitarizmus (haszon) vagy az intuicionizmus (belső élmény) a meghatározó az etikai döntéseknél.
- Pedig gondolkodásunkban az igazság a legfontosabb, ezért a társadalomban is ez kell, hogy a legfontosabb legyen.
- Az intézményeknél a gazdaságosság, a törvényesség helyett az igazságosság a legfontosabb.
- Az igazságosság elvét mindenki el tudja fogadni.

Jürgen Habermas nézetei (kommunikatív etika):

- Modernkori gondolkodókra (Kant, Hegel, Marx) támaszkodik.
- Habermas szerint szükséges egy „kognitív etika” (amely az ésszerű megismerésre és érvelésre alapozódik).
- Az etikai normák parancsoló érvényessége magyarázatra szorul. A filozófiai etikának egy speciális érvelésméletet kell kidolgoznia.
- Diskurzusetika alapelve: csak azok a normák tarthatnak igényt érvényességre, amelyek minden résztvevőből helyeslést váltanak ki.

Feminista etika²⁵⁴

- A női emancipáció hatására kerül előtérbe a kérdés a XX. században, hogy beszélhetünk-e férfi és női etikáról vagy általánosan emberi etikáról.

---

²⁵⁴ bővebben lásd Pieper, Annemarie 2004. *Van-e feminista etika?* Budapest, Áron.

- A feminizmus véleménye szerint a női etikai szerepelvárás a férfiközpontú társadalom elvárása, a nevelés, a szocializáció hatására jött létre. A feminista szemléletben ezért is használatos a „gender” kifejezés, amely a pszichoszociálisan meghatározott nemet hangsúlyozza, nem pedig a biológiailag meghatározott nemet (sexus).
- Mai kérdések a témában: Elválasztható-e egymástól a biológiai és a társadalmi szerep, milyen a kapcsolatuk? A nevelésben, a szocializáció folyamatában (iskola, közintézmények, ügyintézés, egészségügy, ...) a nők jelenléte nagyobb, jelent-e, vagy létrehoz-e ez egyfajta etikai (erkölcsi) szemléletváltást? Létezik e kétféle etika (nők esetében a gondoskodás alapelveire, férfiak esetében az igazságosság elvére építve)?

A kortárs etika témái (filozófiai, etikai jellegű kérdések a mai társadalomban)²⁵⁵:

A nemzetközi kapcsolatok etikája. Közszolgálati etika. Gazdasági etika. A tudomány és a technika etikája. Környezeti etika. A kommunikáció etikája. Médiaetika.²⁵⁶

Bioetika, orvosi etika:²⁵⁷

- *„Meghatározás szerint a bioetika »fogalma alatt mindazon tényállások etikai reflexiói értendők, melyek az embernek az élettel kapcsolatos felelősségteljes bánásmódjára vonatkoznak«.*²⁵⁸
- Már Kr.e. IV. században a hippokratészi eskü rögzítette a gyógyítás során követendő fő etikai elveket: kollegialitás, lojalitás; nem ártás; betegek érdeke; abortusz, öngyilkosság elősegítésének tilalma; betegekkel való szexuális kapcsolat tilalma; titoktartás.
- Ma a bioetika részei: Elméleti bioetika (elméleti, filozófiai, teológiai kérdések), Klinikai etika (orvos-beteg kapcsolat), Politikai bioetika (politikai, gazdasági szempontok), Kulturális bioetika (életmód, tisztalkodás stb.), Állat etika (állatok tartása, kísérletek, fajok keresztezése stb.).

A mai bioetika legfontosabb témái:

²⁵⁵ Lásd Fekete László 2004. *Kortárs etika*. Budapest, NTK.

²⁵⁶ Lásd még a társadalomfilozófia fejezetnél.

²⁵⁷ Bővebben lásd Németh Gábor 2018. *Bioetikai vázlatok. Bioetika és más életerkölsi kérdések*. Budapest, SZIT.

²⁵⁸ Németh Gábor 2018. *Bioetikai vázlatok. Bioetika és más életerkölsi kérdések*. Budapest, SZIT, 29.

- Elméleti kérdések: Általános elmélet szükségességének a kérdése.
- Az egészség-betegség meghatározása: A naturalista felfogás szerint az egészség biológiailag meghatározható (mérések, laboreredmények alapján). A normatív felfogás szerint a betegség meghatározás az adott kor normáitól függ (pl. homoszexualitás, lelki betegség megítélése).
- A tájékozott beleegyezés kérdése: Teljes körű tájékoztatás és utána beleegyezés a beteg részéről.
- Az igazságosság kérdése: Drága eszközök, eljárások elosztása a betegek közt. Sorrend megállapítása a gyógyításban.
- A halállal kapcsolatos kérdések: Aktív, passzív eutanázia.
- A szervátültetéssel, szövettranszplantációval kapcsolatos kérdések: Meddig, mikor, donorok szerepe stb.
- Emberkísérletek kérdése: Lehetséges-e, önkéntesség, tájékozottság stb. kérdése.
- Pszichiátriai etikai kérdések: Betegnek nyilvánítás, visszaélések, kihasználás stb.
- Állatok tartásával, kísérleteivel kapcsolatos kérdések.

Pedagógus-etika²⁵⁹

Mai kérdések a pedagógiai etikában

- Kik, mikor, hogyan, miért nevelhetnek?
- Milyen morális alapja van annak, hogy valakik másokat nevelhetnek?
- Mennyiben beszélhetünk a pedagógusok esetében személyes etikáról és/vagy hivatásetikáról?
- A tanár mennyiben követheti a saját erkölcsi meggyőződését és mennyiben az iskola elvárásait/ vagy a szaktárgya elvárásait?
- Van-e szerepe, felelőssége, és ha igen milyen mértékben a tanárnak abban, hogy a nevelt milyen etikai nézeteket fogad el?
- Etikai jellegű konfliktus esetén a tanár milyen elvárásoknak feleljen meg (személyes meggyőződése, hite; a szülők elvárása; az iskola elvárása; a társadalom elvárása stb.)?
- Szükség van-e pedagógus-etikára vagy ezek a kérdések jogi úton kezelhetőek-e (törvények, munkaköri leírás stb.)?
- Milyen alapokra támaszkodhat egy pedagógus-etika (vallás, antropológia, filozófia, politika, tudományok, neveléstudomány, pszichológia, szociológia stb.)?

---

²⁵⁹ Bővebben lásd Oelkers, Jürgen 1998. *Nevelésetika*. Budapest, Vince Kiadó.

Általános etika és alkalmazott etika összefüggése:

Az alkalmazott etikák esetében is látható, hogy sokszor kérdést, problémát, bizonytalanságot eredményez az, hogy az egyes szaktetikák nem tudnak megfelelő elméleti alapot felmutatni, és ennek hiányában az új helyzetekre sem tudnak megfelelően reagálni. Továbbá az emberek ma is a különböző tevékenységek során etikai (erkölcsi) elvekre, meggyőződésre, véleményre hivatkozva, valamilyen alapvető, általános és érvényes etikát (erkölcsöt) igényelnek. Tehát úgy tűnik az általános etikai megalapozás nem nagyon kerülhető meg.

Ajánlott irodalom

Anzenbacher, Arno 1992. *Einführung in die Ethik*. Düsseldorf, Patmos.

Beran Ferenc 2007. *Etika Az értékek tisztelete*. Budapest, Gondolat.

Berezkei Tamás 2008. *Evolúciós pszichológia*. Budapest, Osiris Kiadó.

Comte-Sponville, André 2005. *Kis könyv a nagy erényekről*. Budapest, Osiris.

DeNicola, Daniel R. 2018. *Moral Philosophy: A Contemporary Introduction*. Broadview Press.

Fekete László (szerk.) 2004. *Kortárs etika*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.

Gyuris Petra – Meskó Norbert 2016. *Evolúciós pszichológia mesterfokon*. Pécs, Pannonia Kiadó.

Hársing László 1997. *Bevezetés az etikába*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.

Hársing László 2010. *Az etikai gondolkodás rövid története*. Budapest, Áron Kiadó.

Kormos József 2003. Az erkölcsi motiváció megalapozhatóságáról és kérdéséről Edith Stein filozófiájában. In *Világosság*. 2003/5-6. 105-109.

- Kormos József 2007. „Amoris ... proprium objectum est bonum” A szeretet Aquinói Szent Tamás filozófiájában. In Cselényi István Gábor, Hoppál Kál Bulesú, Kormos József (szerk.) 2007. *Aquinói Szent Tamás nyomán*. Budapest, 2007, MASZTT, 69-76.
- Kormos József 2016. *A filozófia és az etika tanítása*. Budapest, PPKE BTK.
- Kormos József 2018. *A filozófia és az etika tanítása*. Budapest, Akadémiai Kiadó. <https://mersz.hu/kiadvany/364/>
- MacIntyre, Alasdair 1999. *Az erény nyomában. Erkölcseleméleti tanulmány*. Budapest, Osiris.
- MacIntyre, Alasdair 2012. *Az etika rövid története*. Budapest, Typotex.
- Németh Gábor 2018. *Bioetikai vázlatok. Bioetika és más életerkölcsei kérdések*. Budapest, SZIT.
- Nida-Rümelin, Julian-Spiegel, Irina-Tiedemann, Markus (Hg.) 2015. *Handbuch Philosophie und Ethik II. Disziplinen und Themen*. Paderborn, Ferdinand Schöningh.
- Nyíri Tamás 2003. *Alapvető etika*. Budapest, SZIT.
- Oelkers, Jürgen 1998. *Nevelésetika*. Budapest, Vince Kiadó.
- Pieper, Annemarie 2004. *Van-e feminista etika?* Budapest, Áron.
- Quante, Michael 2012. *Bevezetés az általános etikába*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Ratzinger, Joseph 1993. *Krisztusra tekintve*. Budapest, Vigília Kiadó,
- Schmid, Wilhem 1998. *Philosophie der Lebenskunst. Eine Grundlegung*. Suhrkamp, Frankfurt am Main.
- Singer, Peter 1994. *Ethics*. Oxford, New York, Oxford University Press.
- Spaemann, R. 2001. *Erkölcsei alapfogalmak*, Budapest, Egyházforum.
- Stephan Grätzel 2006. *System der Ethik. Existenzielle Fragestellungen der Praktischen Philosophie*. London, Turnshare.
- Turay Alfréd 2000. *Az ember és az erkölcs*. Szeged, Agapé.

Varga Andor 1983. Az erkölcsi élet alapjai. In Alszeghy Z., Nagy F., Szabó F., Weissmahr B. (szerk.) 1983. *Teológiai vázlatok II.* Budapest, SZIT, 193-282.

Williams, Bernard 1997. Etika. In Grayling, A.C. (szerk.) 1997. *Filozófiai kalauz.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 585-624.

2.5. Esztétika

Az esztétika meghatározásáról

A filozófiáról Platón alapján gyakran mondják, hogy az igaz, a jó és a szép tudománya. A középkorban is a legfőbb fogalomnak (transzcendentáliának) tartották ezt a hármat (bonum, pulchrum, verum).²⁶⁰ A esztétika az a filozófiai tudomány, amely az esztétikummal, a széppel foglalkozik, az esztétikum, a szép meghatározásával, lényegével, megjelenési módjaival, fokozataival, hiányával, kapcsolódásaival stb. Az esztétikum (a szép) elsődleges megjelenési helye a művészet, így a művészet az esztétika elsődleges témája, de ide tartozik tágértelemben véve minden, ahol a szép „előfordul”: ipari formatervezés, környezetesztétika (tájesztétika, városrendezés, belsőépítészet, lakberendezés stb.), a divat és öltözködés esztétikája²⁶¹ stb.

Az elnevezés eredete: A görög aiszthésisz = érzékelés szóból származik. Először Alexander Gottlieb Baumgarten (1714-1762) használta ezt az elnevezést. Evvel jelezte, hogy ez a tudomány az érzékszervekkel érzékelhető dolgokban megjelenő elvekkkel, eszmékkel foglalkozik. A látható, hallható, tapintható stb. dolgokban, vagyis kiemelten a művészet alkotásaiban megjelenő elvekkkel, eszmékkel. Természetesen a filozófiában addig is foglalkoztak ezzel a témával általában Poétika elnevezés alatt.²⁶² Az esztétika egyik igazi nagyformátumú filozófiai összefoglalása Hegel műve. Nála a művészet az abszolút szellem egyik „megjelenési

---

²⁶⁰ Lásd Tatarikiewicz, Wladislaw 2006. *Az esztétika alapfogalmai*. Budapest, Kossuth Kiadó.

https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_654_tatarikiewicz/adatok.html

²⁶¹ Bővebben lásd Aranyosi Zsuzsanna 2005. *A divat-öltözék kommunikációs szerepe a XXI. században. „ÁTLÉNYEGÜLÉS”*. Budapest, Moholy-Nagy Művészeti Egyetem Doktori Iskola. <http://corvina.mome.hu/dsr/access/edc26a08-1bc3-416b-ae82-ac349a742b16>

²⁶² A magyar nyelvben a Széptan elnevezés volt használatos sokáig.

formája” a vallás és a filozófia előtt. Művében elemzi a szépet, a művészeti formákat és művészeti ágakat.²⁶³

Esztétika meghatározások:

- „A filozófiai esztétika az ember esztétikai dimenzióinak egyetemes és általános elmélete, amely az alábbi fogalmakról és struktúrákról elmélkedik: esztétikai ismeretek és alkotások, esztétikai állítások, értékek és értékítéletek, esztétikai tárgyak és jelenségek a művészetben, a természetben és a gyakorlati életben.”²⁶⁴
- Az érzékszervekkel tapasztalható dolgokkal foglalkozó tudomány.
- Az esztétika a szépről szóló tudomány. „Az esztétika mint tudomány a szépségről szóló tanként értelmezhető.”²⁶⁵Az esztétika tárgya a természetben, társadalomban és kiemelten a művészetben megjelenő esztétikum, szépség.
- A művészettel, a műalkotással, a művészi tevékenységgel foglalkozó elméleti tudomány. „Az a filozófiai tudomány, amely a művészetnek általában, valamint az egyes művészeteknek és műalkotásoknak filozófiailag megalapozott vizsgálatával és magyarázatával foglalkozik.”²⁶⁶Az esztétika feltárja az esztétikai élmény és ítélet természetét, összetevőit, elveit.
- Az esztétika „A filozófia egyik szakága, amely egyebek közt az esztétikai minőségek (a természeti és a művészeti szép, a rút, komikus, tragikus stb.) kategóriáit és törvényszerűségeit, a művészi megismerés és élmény jelenségekörét, az ízlés kérdéseit, valamint a műbíráló nyelvének vizsgálja.”²⁶⁷
- Az esztétika „A görög aiszthészisz szó észlelés és érzékelés értelemtartalma szerint, a művészettel és szűkebben a széppel való foglalatatoskodást jelenti. Magában foglalja az

---

²⁶³ Lásd Hegel, G.W.F. 2004. *Előadások a művészet filozófiájáról*. Budapest, Atlantisz.

²⁶⁴ „Philosophische Ästhetik ist die universale und übergreifende Theorie der ästhetischen Dimension des Menschen, d. h. sie reflektiert über Begriff und Strukturen ästhetischen Erkennens und Hervorbringens, ästhetischer Prädikate, Werte und Werturteile sowie ästhetischer Gegenstände und Phänomene in Kunst, Natur und Lebenpraxis.” Breitenstein, Peggy H. – Rohbeck, Johannes (Hg.) 2011. *Philosophie*. Stuttgart – Weimar, Verlag J. B. Metzler, 381.

²⁶⁵ „Ästhetik als Wissenschaft gilt als die Lehre vom Schönen.” Liessmann, Konrad Paul – Zenaty, Gerhard – Lacina, Katherina 2009. *Vom Denken. Einführung in die Philosophie*. Wien, Braumüller, 137.

²⁶⁶ Steiger Kornél 1999. *Filozófiai kislexikon*. Budapest, Fiesta – Saxum, 53.

²⁶⁷ Nádori Attila (szer.) 2016. *Filozófia*. *Britannica Hungarica Kisenciklopédia*. Budapest, Kossuth Kiadó, 93.

*alkotói és a befogadói oldal kérdéseit, valamint magának a műalkotásnak azt a sajátos létezőmódját, ami idők múltán is engedi fennmaradását, vizsgálja ennek a sajátos képződménynak a felépítését.*²⁶⁸

- Az esztétika filozófiai tudomány és egyben művészettudomány is. *„Az esztétika kétszeresen is arisztokratikus tudomány; egyszerre feltételez két ritka adományt: a filozófiai elmélyedésre és a művészi odaadásra való hajlamot.*²⁶⁹

A szépről, a művészetről

A szépről

- Az esztétikai kategóriák (szép, rűt, fenséges, groteszk, kellemes, kellemetlen, tragikus, komikus stb.) közül kiemelt szerepe van a szépnek. Bizonyos értelemben minden más esztétikai kategória hozzá kapcsolódik, vele van valamilyen viszonyban.
- Az esztétikai vizsgálódás fontos alapfogalma a szép, amely már a köznapi használatban is sok mindent jelent: ideális, harmonikus, arányos, egységes, kiegyensúlyozott, összhangban lévő, csinos, elegáns, bájos, vonzó stb.
- A szép, a szépség sokértelmű, összetett fogalom. Leggyakoribb megfogalmazása: szép az, ami esztétikai értelemben tetszést vált ki. Persze itt további kérdést vet fel, hogy mi maga a tetszés (élmény, megnyugvás, extázis stb.), és mik azok a jegyei a szépnek amelyek tetszést váltanak ki a befogadóból (összhang, arányosság, érdek, érdeknélküliség, érték, moralitás, transzcendencia stb.).
- A görögök a „kalón” fogalmát a szép a tárgyak, dolgok mellett az emberi jellemre, a szokásokra is használták, a szépség a valamirevaló alkalmasságot is jelentett. A *kalokagathia* a szép és a jó egységét fejezte ki.
- A középkor a latin pulchram szót használta. A szépség mint az isteni tökéletesség megnyilvánulása, felragyogása jelenik meg, a szépség valami érzékfeletti. Aquinói Szt. Tamás a

---

²⁶⁸ Bacsó Béla 2007. Esztétika. In Boros Gábor (szerk.) 2007. *Filozófia*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1173.

²⁶⁹ Sík Sándor 1942. *Esztétika*. Budapest, Szent István Társulat, 17.

szépségnek három jegyét emeli ki: teljesség, tökéletesség (*integritas, perfectio*); arányosság, összhang (*proportio, consonantia partium*); világosság, tisztaság (*claritas*).

- Az újkorban a szépség az egyes részek harmóniája (reneszánsz), valamint a természet utánzása új benyomások kiemelésével (barokk). A felvilágosodásban kezdődik el a mai korra jellemző szubjektívizálás, vagyis a szépségnek az ember egyéni tetszésére, ízlésére alapozó értelmezés. Kant emeli ki, hogy „... *szép az, ami a pusztta megítélésben tetszik (nem pedig az érzéki érzetben, és nem is egy fogalom által).*”²⁷⁰, vagyis, hogy a tetszés független a kellemes érzéstől és a belemagyarázott morális tartalomtól. Ez fontos lesz a modernkori művészeknek a művészet autonómiájának hangoztatásakor.
- A modernkori értelmezésekre egyfajta eklekticizmus, vagy pedig „forradalmi” újítási kényszer jellemző. Heidegger és Gadamer próbál „építkezni” a hagyományos fogalmakból. Heideggernél a szép ontológiai kategória, a lét mutatkozik meg/ragyog fel az igazi műalkotásban. „*Ez a ragyogás a művön maga a szép. A szépség annak módja, ahogy az igazság el-nem-rejtettséggént jelen van.*”²⁷¹ Gadamernél a szép univerzális művészetfilozófiai kategória.²⁷²

A művészetről

Az esztétika legfőbb témája a művészet.

Meggpróbálja meghatározni, hogy mi a művészet (kifejezés, ábrázolás, alkotás, érték, nevelési eszköz, terápia, játék, szórakozás, szublimáció, kikapcsolódás, mágia – varázslás, mimézis – utánzás stb.). Elgondolkodtató, hogy Gadamer *A szép aktualitása* című írásában a művészetet, mint játékot, szimbólumot és mint ünnepet mutatja be.²⁷³

- Foglalkozik a műalkotás jegyeivel, jellemzőivel (arány, harmónia, kompozíció, technikai kivitel, stílus, tartalom, forma stb.).
- A művészt meghatározó tulajdonságokkal (ösztön, zsenialitás, szenzibilitás, kifejezőkészség, technikai tudás stb.).

---

²⁷⁰ Kant, Emmanuel 2003. *Az ítélőerő kritikája*. Budapest, Osiris Kiadó. (A szép analitikája)

https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_520_kant_az_itel_oero_kritikaja/index.html

²⁷¹ Heidegger, Martin 1988. *A műalkotás eredete*. Budapest, Európa Kiadó, 89.

²⁷² Lásd Gadamer, H.G. 1994. *A szép aktualitása*. Budapest, T-Twins Kiadó.

²⁷³ Gadamer, H.G. 1994. *A szép aktualitása*. Budapest, T-Twins Kiadó, 11-84.

- A műalkotás befogadásának folyamatával (katarzis – megtisztulás, átformálás, újraalkotás, feldolgozás, értelmezés, átélés, beleélés, élvezet, véleményalkotás, kritika stb.). „ ... a műalkotás igazi léte abban áll, hogy tapasztalattá válik, mely megváltoztatja a tapasztalót.”²⁷⁴

Mai kérdések az esztétikában

A mai esztétikában nem csak elméleti, hanem nagyon sok gyakorlati és interdiszciplináris kérdés is felmerül.

- Fontos kérdés, hogy az esztétikumnak, a művészetnek van-e etikai dimenziója, funkciója. Ez gyakran felmerül a neveléssel kapcsolatban is (irodalmi, képzőművészeti, zenei alkotások erkölcsi nevelésben betöltött szerepe).
- A művészet és a politika kapcsolata. Mennyiben várható el a művésztől politikai állásfoglalás, szükséges-e egyáltalán?
- Művészet és a piac. Mennyiben meghatározó a művészi érték szempontjából a mai médiacentrikus világban a népszerűség, a siker (nézettség, példányszám stb.)? Mennyiben befolyásoló tényező a művészet intézményesülése (szakmai szervezetek, kiállítótermek, műkritikusok stb.).
- A mű befogadásának pszichológiai dimenziói (az alkotás és a befogadás folyamata, az észlelés, befogadás, élményfeldolgozás, fantázia, terápiás hatás stb.).²⁷⁵
- A recepcióesztétika („befogadásesztétika”) témái. A lingvisztikai elemzés alkalmazása az esztétikával (széppel) kapcsolatos kulturális jelenségekre.²⁷⁶ A befogadó (olvasó) tevékenységének a játékoshoz való hasonlítása. „A szövegnek magának is van játéka (ahogy az ajtónak a sarokvasakon, vagy ahogy bármely szerkezetnek lehet »játéka«); az olvasó pedig kétszeresen is játszik: a Szöveget játszva, ahogy az ember egy játékot játszik, olyan eljárást keres, amely re-produkálhatja a Szöveget; de, hogy ez az eljárás ne egyszerűsödjék valamilyen passzív, belső utánzásra (hiszen éppen a Szöveg áll ellen az ilyesfajta

²⁷⁴ Gadamer, H.G. 1994. *A szép aktualitása*. Budapest, T-Twins Kiadó, 88-89.

²⁷⁵ Lásd Schuster, Martin 2005. *Művészetlélektan. Képi kommunikáció – kreativitás – esztétika*. Budapest, Panem KFT.

²⁷⁶ Lásd Barthes, Roland 1999. *A divat mint rendszer*. Budapest, Helikon Kiadó.

*egyszerűsítésnek), az olvasó játszik a Szövegen a szó zenei értelmében is.*²⁷⁷

- A filozófiai hermeneutika szerepe. *„A hermeneutikai eljárás végső célja az, hogy a szerzőt jobban megértsük, mint ahogyan ő saját magát megértette.”*²⁷⁸ Az első hallásra paradox mondatot igazolhatja a művészek utólagos – életrajzi, pszichológiai, történelmi távlatból történő – elemzése során feltáruló többlet. Fontosak itt még Gadamer megállapításai (hermeneutikai kör: megértés, értelmezés, alkalmazás; hagyomány; hatástörténet; stb.).²⁷⁹
- Az esztétikai ítélet és az ízlés kérdései. Az esztétikai ítélet nehézsége a szubjektív érzelmi válaszok és az objektív értelmezési szabályok hiánya miatt.²⁸⁰
- A feminista filozófiában felmerül a nők szerepe a művészetben (női alkotók; a nők ábrázolása, megjelenítése; a nők nem szubjektumai, hanem inkább objektumai a művészeti alkotásoknak; stb.).²⁸¹ *„A központi kíváncsi itt sokkal inkább egy olyan esztétikai elméletképzés, amely már mentes a maskulin gondolati minták terhéől – s amely ennél fogva teret nyit egy feminista potenciállal rendelkező művészet számára is.”*²⁸²
- A művészet reprezentációként való értelmezése. A műalkotás reprezentál valami, de nem csak reprezentáló funkciója van, hanem ezen túl még kifejez is valamit, arról, amit reprezentál. *„A tételelem az, hogy a műalkotások, melyek kategoriálisan szembenállnak a pusztá reprezentációkkal, a reprezentáció eszközét oly módon használják, ami nem specifikálható kimerítően azzal, ha kimerítően specifikáljuk, hogy mit reprezentálnak. A művészi használat meghaladja a szemantikai mozzanatokat (a Sinn [jelentés] és a Bedeutung [jelöllet] mozzanatát). Bármit reprezentáljon is végső soron Lichtenstein műve, kifejez valamit erről a tartalomról.”*²⁸³

---

²⁷⁷ Barthes, Roland 2001. A mítől a szöveg felé. In Barthes, Roland 2001. *A szöveg öröme*. Budapest, Osiris Kiadó, 73.

²⁷⁸ Dilthey, W. 1974. *A történelmi világ felépítése a szellemtudományokban*. Budapest, Gondolat, 493.

²⁷⁹ Lásd Gadamer, H.G. 2003. *Igazság és módszer*. Budapest, Osiris Kiadó.

²⁸⁰ Lásd Gardner, Sebastian 1997. *Esztétika*. In Grayling, A.C. 1997. *Filozófiai kalauz*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 625-671.

²⁸¹ Lásd Nagl-Docekal, Herta 2006. *Feminista esztétika*. In Nagl-Docekal, Herta 2006. *Feminista filozófia*. Budapest, Áron Kiadó, 108-122.; és Hell Judit 2006. *Nők az irodalomban és a művészetekben*. In Hell Judit 2006. *Van-e feminista filozófia?* Budapest, Áron Kiadó 107-115.

²⁸² Nagl-Docekal, Herta 2006. *Feminista filozófia*. Budapest, Áron Kiadó, 122.

²⁸³ Danto, A.C. 1996. *A közhely színeváltozása*, Budapest, Enciklopédia Kiadó, 120.

- Esztétikai kihívások a populáris művészetben. A mai technika, a szórakoztatóipar miatt túl nagy a jelenléte és a hatása, hogy a „magas” esztétika elkerülje ezt a témát.²⁸⁴
- A kortárs esztétikákban fontos szerepet kap az információelmélet (média, számítógép, ...) és a nyelvanalízis.

Az esztétika kérdései ma szinte minden területen megjelennek (divat, öltözködés, szórakozás, design, természetes és mesterséges környezet stb.).

Ajánlott irodalom

Aranyosi Zsuzsanna 2005. *A divat-öltözék kommunikációs szerepe a XXI. században. „ÁTLÉNYEGÜLÉS”*. Budapest, Moholy-Nagy Művészeti Egyetem Doktori Iskola.
<http://corvina.mome.hu/dsr/access/edc26a08-1bc3-416b-ae82-ac349a742b16>

Bacsó Béla (szerk.) 1995. *Az esztétika vége - vagy se vége, se hossza*, Budapest, Ikon Kiadó.

Bacsó Béla 2007. Esztétika. In Boros Gábor (szerk.) 2007. *Filozófia*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1173-1179.

Barthes, Roland 1999. *A divat mint rendszer*. Budapest, Helikon Kiadó.

Barthes, Roland 2001. *A szöveg öröme*. Budapest, Osiris Kiadó.

Bodor Mária Anna 1998. *A lét metafizikai szépségei. Bevezetés a teológiai esztétikába*. Píliscsaba, PPKE BTK.

Breitenstein, Peggy H. – Rohbeck, Johannes (Hg.) 2011. *Philosophie*. Stuttgart – Weimar, Verlag J. B. Metzler.

Danto, A.C. 1996. *A közhely színeváltozása*, Budapest, Enciklopédia Kiadó.

Dilthey, W. 1974. *A történelmi világ felépítése a szellemtudományokban*. Budapest, Gondolat.

---

²⁸⁴ lásd Shusterman, Richard 2003. *Pragmatista esztétika. A szépség megélése és a művészet újragondolása*. Budapest, Pesti Kalligram.

- Gadamer, H.G. 1994. *A szép aktualitása*. Budapest, T-Twins Kiadó.
- Gadamer, H.G. 2003. *Igazság és módszer*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Hanfling, Oswald 1992. *Philosophical Aesthetics: An Introduction*. Wiley-Blackwell.
- Hegel, G.W.F. 2004. *Előadások a művészet filozófiájáról*. Budapest, Atlantisz.
- Heidegger, Martin 1988. *A műalkotás eredete*. Budapest, Európa Kiadó.
- Hell Judit 2006. Nők az irodalomban és a művészetekben. In Hell Judit 2006. *Van-e feminista filozófia?* Budapest, Áron Kiadó 107-115.
- Kant, Emmanuel 2003. Az ítélőerő kritikája. Budapest, Osiris Kiadó. (A szép analitikája) https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_5_20_kant_az_iteoero_kritikaja/index.html
- Kormos József 1996. *A Trentói zsinat filozófiai tanítása és annak tükröződése a barokk egyházművészetben*. Budapest, ELTE BTK.
- Levinson, Jerrold (Ed.) 2005. *The Oxford Handbook of Aesthetics*. Oxford University Press.
- Liessmann, Konrad Paul – Zenaty, Gerhard – Lacina, Katherina 2009. *Vom Denken. Einführung in die Philosophie*. Wien, Braumüller.
- Lyas, Colin 2003. Aesthetics. In Shand, John (Ed.) 2003. *Fundamentals of Philosophy*. London and New York, Routledge, 351-377.
- Nagl-Docekal, Herta 2006. Feminista esztétika. In Nagl-Docekal, Herta 2006. *Feminista filozófia*. Budapest, Áron Kiadó 108-122.
- Panofsky, Erwin 2011. *A jelentés a vizuális művészetekben. Tanulmányok*. Budapest, ELTE BTK Művészettörténeti Intézet. http://arthist.elte.hu/TAMOP_412/3_4_panofsky.pdf
- Redl Károly (szerk.) 1989. *Az égi és a földi szépről. Források a későantik és a középkori esztétika történetéhez*. Budapest, Gondolat.
- Schuster, Martin 2005. *Művészetlélektan. Képi kommunikáció – kreativitás – esztétika*. Budapest, Panem KFT.

Schweppenhäuser, Gerhard 2007. *Ästhetik: Philosophische Grundlagen und Schlüsselbegriffe*. Frankfurt, Campus Verlag.

Shusterman, Richard 2003. *Pragmatista esztétika. A szépség megélése és a művészet újragondolása*. Budapest, Pesti Kalligram.

Sík Sándor 1942. *Esztétika*. Budapest, Szent István Társulat.

Tatarkiewicz, Wladislaw 2006. *Az esztétika alapfogalmai*. Budapest, Kossuth Kiadó.

https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_6_54_tatarkiewicz/adatok.html

Zoltai Dénes 1997. *Az esztétika rövid történet*. Budapest, Helikon Kiadó.

3. A filozófia történetéről

A filozófiának, mint minden tudománynak az egyik első és alapvető ága a saját története, vagyis a filozófiatörténet.

Talán a filozófia esetében a történetnek még jelentősebb a szerepe, mivel a filozófusok, ill. a filozófiai irányzatok egymáshoz kapcsolódnak, cáfolják, igazolják, kiegészítik egymást.

A filozófiában nem annyira a fejlődésen, a haladáson van a hangsúly, hanem inkább a különböző korokban felmerülő kérdéseken és az azokra adott válaszokon, ezek a kérdések és válaszok pedig sokszor nagyon hasonló jellegűek.

A filozófiában nem gyakoriak a teljesen új elméletek, mindig fontos a filozófiatörténeti kapcsolódás. *„A gyakorlat azonban azt mutatja, hogy a tisztán tudományos filozófus rangjára pályázók csak ritkán jártak sikerrel, amikor az ész állítólag történetiségtől mentes »forrásaira« kívántak szorítkozni.»*²⁸⁵ Így egy adott filozófiai téma jobb megismerését pont annak filozófiatörténeti analízise teszi érthetőbbé.

A filozófiatörténet összefügg a tudomány, a művészet, a vallás történetével is, és segíti ezen területek jobb megismerését, megértését.

*„A bölcsellettörténet a filozófia tanulmányozásához nyújtott segítség mellett művelődéstörténeti ismereteinket is bővíti. A filozófia valóságegészre irányuló szemléletében összefutnak egy-egy kor szellemi áramlatainak, művelődési és világnézeti irányainak s társadalmi viszonyainak hatósugarai. A filozófiát az összkultúrával való szerves egysége alapján a »kultúra önreflexiójának« nevezik: a kulturális életet mozgató célok, értékek, eszmék öntudatos értelmezője és kifejezője.»*²⁸⁶

A filozófiatörténet sajátos megközelítési módot kíván. Több szempontot kell figyelembe venni.

- Az egyes filozófusok munkássága vizsgálható önmagában, mintegy a szerző gondolatainak a fejlődéseként. Így megkülönböztethetőek egyes szakaszok az életmű során,

---

²⁸⁵ Réé, Jonathan (szerk.) 1993. *Filozófiai kisenciklopédia. A nyugat filozófiája és filozófusai.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 118.

²⁸⁶ Bolberitz Pál – Hosszú Lajos 2004. *Bölcsellettörténet.* Budapest, Szent István Társulat, 11.

ahol feltárható a szerző saját gondolatmeneteinek, magyarázatainak folyamata és azok összefüggése.

- Ugyanakkor a filozófusok kapcsolódnak a saját kortársaikhoz vagy elődeikhez. Ennek a kapcsolódásnak a szempontjából is megírható a filozófia története. Ez mintegy a filozófia immanens történetét, saját belső problémáinak a történetét jelenti.
- A filozófusok reflektálnak a saját korukra is, annak kultúrájára, tudományára, társadalmi, politikai, gazdasági, vallási, művészeti stb. jelenségeire, eseményeire. Ilyen szempontból a filozófiatörténet része az általános művelődéstörténetnek is.

A filozófia történetének tárgyalásánál adódó elkerülhetetlen hibák:

- A filozófiatörténet nem csak kronológia. A szerzők, művek kronologikus leírása, szinte semmit nem mond el a filozófia történetéről. A filozófiatörténet írójának magának is valamilyen módon filozófusnak kell lennie (filozofálnia kell), hogy a kronológián túl valóban a filozófia történetét írja le, de ezzel már ad egy interpretációt a történetnek.
- A kronologikus szemlélet megoldásként gyakori a filozófia történetének „felfűzése” valamilyen alapmotívum történetére. Erre példa Hegel (a filozófia története az Abszolút Szellem önmagához térésének folyamata), vagy a marxizmus (a filozófia története tulajdonképpen a kommunizmus felé haladást követi végig). A filozófia története, és az emberiség története, annál összetettebb és sokrétűbb, hogy ilyen leegyszerűsítés le tudná írni. De ugyanakkor ez a fajta eljárás segít áttekinthetővé tenni a történetet.
- Minden filozófiatörténeti mű a saját korának fogalmaival írja le egy régebbi kor filozófiáját, úgy ír a filozófusokról, mintha a kortársai lennének, nem ismeri/ismerheti annak a kornak a sajátos kontextusát, nyelvezetét, helyzetét. A filozófia történetének írása során „... *egy fogalmi rendszer töredékeivel, olyan részelemekkel rendelkezünk, amelyek nélkülözik azokat a kontextusokat, amelyekből jelentésük származott.*”²⁸⁷ De nyilván az adott kontextusba való pontos elhelyezés lehetetlen.

---

²⁸⁷ MacIntyre, Alasdair 1999. *Az erkölcs nyomában. Erkölcselméleti tanulmányok.* Budapest, Osiris Kiadó, 15.

A bölcelet történet korszakai:

Az ókori filozófia: ~ Kr. e. 1500-tól Kr.u. IV. századig

- Keleti filozófia (indiai, kínai filozófia),
- Görög filozófia (preszokratikus, klasszikus, hellenizmus)

A középkori filozófia: ~ I-XV. század

- Patrisztika
- Skolasztika
- Arab és zsidó filozófia

Az újkori filozófia: ~XV-XVIII. század

- Reneszánsz
- Racionalizmus
- Empirizmus
- Felvilágosodás
- Német idealizmus

Modernkori filozófia: ~XIX-

- XIX. századi filozófia
- XX. századi filozófia
- Kortárs filozófia

A felosztás nem mindig pontos, átfedéseket, néha következetlenséget is tartalmaz. Pl. A korszakváltás határai nehezen meghatározhatóak (kérdés hogy történelmi eseményhez, személyhez, vagy műhöz kapcsolhatóak-e); a hellenizmus (késő antik) és a patrisztikus filozófia közös korszakot is jelent, de tartalmában eltérő; vagy a skolasztika korában nem minden filozófia, és filozófus kötődött az egyetemi oktatáshoz, ill. a skolasztikus módszerhez; a modernkori és a kortárs filozófia felosztása, csoportosítása már a történelmi „közelség” miatt is nehezebb.

Mégis célszerű ezt az általánosan elfogadott felosztást használni, egyrészt illeszkedik a történelem általános korszakolásához, másrészt a filozófia belső fejlődése is megjeleníthető benne.

A következő fejezetek röviden ismertetik a korszakok általános jellemzőit, és a legismertebb filozófusait, kitérve egy-egy meghatározó filozófus részletesebb bemutatására.

A részletesebben ismertetett filozófusok gondolatai, azt is bemutatják, hogy a főbb témakörökben, hogy alakult a filozófia megközelítésmódja és megoldási javaslata.²⁸⁸

---

²⁸⁸ Természetesen a tárgyalt filozófusok nem mindegyikénél volt kifejezetten az egyes filozófiai tudományoknak megfelelő fejezet, vagy mű, de az írásaikból felállítható ez a fajta felosztás.

Ajánlott irodalom (általános filozófiatörténeti művek és szöveggyűjtemények)

Bolberitz Pál, Hosszú Lajos 2004. *Bölcselettörténet*. Budapest, SZIT.

Bor, Jan – Petersma, Errit (szerk.) 2010. *Képes filozófiatörténet. A gondolat képzelőereje*. Budapest, Typotex.

Boros Gábor (szerk.) 2007. *Filozófia*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Breitenstein, Peggy H. – Rohbeck, Johannes (Hg.) 2011. *Philosophie. Geschichte – Disziplinen – Kompetenzen*. Stuttgart, Metzler.

Buckingham, Will – Burnam, Douglas – ... 2017. *A filozófia nagykönyve*. Budapest, HVG.

Coloman Viola, Joseph Kormos (Ed.): *Rationality from Saint Augustine to Saint Anselm*. Piliscsaba, 2005, PPKE BTK.

Delius, Christoph, Gatzemeier Matthias, Sertcan Deniz, Wünscher Kathleen 2008. *A filozófia története az ókortól napjainkig*. Budapest, Vince Kiadó.

Dörömbözi János (összeáll.) 1993. *Filozófiatörténeti szöveggyűjtemény I-II*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.

Dörömbözi János 1994. *A filozófia története és elmélete. I-II*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.

Frenyó Zoltán 2016. *A filozófia tankönyve*. Budapest, SZIT.

Görföl Tibor – Kránitz Mihály 2002. *Teológusok lexikona*. Budapest, Osiris.

Grayling, A.C. 1997. *Filozófiai kalauz*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Hamlyn, D. W. 1998. *A nyugati filozófia története*. Budapest, Holnap.

Hamvas Béla 1990. *Anthologia humana*. Szombathely, Életünk könyvek.

Hársing László 1999. *A filozófiai gondolkodás Thalesztől Gadamerig*. Miskolc, Bíbor.

- Heller Ágnes 2016. *A filozófia rövid története gólyáknak. I. Az ókor.* Budapest, Múlt és Jövő Kiadó.
- Heller Ágnes 2016. *A filozófia rövid története gólyáknak. II. A középkor és a reneszánsz.* Budapest, Múlt és Jövő Kiadó.
- Heller Ágnes 2018. *A filozófia rövid története gólyáknak. III. Az újkor.* Budapest, Múlt és Jövő Kiadó.
- Hirschberger, Johannes 1991. *Geschichte der Philosophie I-II.* Freiburg, Basel, Wien, Herde.
- Jacoby, Edmund 2003. *Klasszikusok. 50 híres filozófus. Gondolkodók az ókortól napjainkig.* Pécs, Direkt Kft. Alexandra Kiadó.
- Kecskés Pál 1981. *A bölcsélet története.* Budapest, SZIT.
- King Peter, J. 2005. *Száz nagy filozófus.* Budapest, Gabo Könyvkiadó.
- Kolakowski, Leszek 2012. *Mit kérdeznek tőlünk a nagy filozófusok?* Budapest, Typotex.
- Kormos József (szerk.) 1999. *Középkori filozófia. Szöveggyűjtemény.* Piliscsaba, PPKE BTK.
- Kormos József 2004. Die thomistische Scholastik und die husserlische Phänomenologie in der Gedankenwelt von Edith Stein. In *Verbum. Analecta Neolatina.* 2004/2. 387-396. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Kunzmann, Peter-Burkard, Franz-Peter-Wiedmann, Franz 1996. *Filozófia.* Budapest, Springer Hungarica Kiadó.
- Law, Stephen 2008. *Filozófia.* Budapest, M-ÉRTÉK Kiadó.
- Nyíri Tamás 1991. *A filozófiai gondolkodás fejlődése.* Budapest, SZIT.
- O'Donnell, Kevin 2006. *Eszmék története.* Budapest, Magyar Könyvklub.
- Röd, Wolfgang 2000. *Der Weg der Philosophie I-II.* München, Beck.
- Shand, John (Ed.) 2003. *Fundamentals of Philosophy.* London and New York, Routledge.
- Steiger Kornél 1996. *Bevezetés a filozófiába. Szöveggyűjtemény.* Budapest, Holnap.

Störig, Hans Joachim 1997. *A filozófia világtörténete*. Budapest, Helikon.

Stumpf, Samuel Enoch 1993. *Socrates to Sartre: A History of Philosophy*. New York, St. Louis, ..., McGraw-Hill, Inc.

Székely Éva (szerk.) 1995. *33 híres bölcséleti mű*. Budapest, Móra.

3.1. Az ókori filozófia

A keleti bölcselet. A görög filozófia.

A keleti bölcselet

A filozófia görög területen jött létre, tehát ezért a filozófia történetének azzal kéne elkezdődnie. A keleti gondolkodás valóban nem filozófia, abban az értelemben, ahogy a görögöknél értelmezték. A görög filozófia két fő jegye a racionalitásra, logikusságra törekvés, valamint ehhez kapcsolódóan a vallástól való függetlenedés, valláskritika. A keleti gondolatok adott valláson belül fogalmazódnak meg, a valláshoz kapcsolódóan, a vallás nélkül szinte értelmezhetetlenek. Az indiai és a kínai filozófia tárgyalását az indokolja, hogy egyrészt a vallási kötődés mellett filozófiai tartalmúak, másrészt hatottak a görög gondolkodókra.²⁸⁹ Az indiai, a kínai gondolkodás mellett fontos az egyiptomi, a mezopotámiai, az iráni kultúra hatása is.

Indiai filozófia:

Az indiai filozófia a három ősi valláshoz kapcsolódik (hinduizmus/brahmanizmus, buddhizmus, dzsainizmus). Alapvető forrásai a Védák (~szent tudás) Kr.e. 1500-500 közt lettek összeállítva, valamint az Upanisadok (~mellélülés, mellételepedés) melyek a Védák magyarázatai, kommentárjai. Az indiai vallások alap gondolata a „megszabadulás” az evilági rossz, zavaros dolgoktól, a körforgástól. A filozófiai gondolatok is e köré épülnek.

Főbb filozófiai jellegű tanítások:

- Körforgás elmélet, a világban egy állandó körkörös (visszatérő) folyamat figyelhető meg.
- Lélekvándorlás, újjászületés, reinkarnáció a karma (~cselekedet) alapján. A lélekvándorlás „oka” a vágy, az élet akarása. A karma általi újjászületést csak az életvágy (mely életvágy szenvedéssel jár) leküzdésével lehet megszüntetni.

---

²⁸⁹ Az indiai és a kínai gondolkodáshoz bővebben lásd Bor, Jan – Petersma, Errit (szerk.) 2010. *Képes filozófiatörténet. A gondolat képzelőereje*. Budapest, Typotex, 58-101, és 101-149.

- Az életvágly leküzdésének a módja helyes tanításokkal való foglalkozás (elmélkedés, meditáció) és a testi tevékenységek „csökkentése” (aszkezis, önmegtartóztatás).
- Az indiai filozófia inkább meditatív, metafizikai jellegű (bizonyos értelemben passzivitást hangsúlyozó), nem a nyugati értelemben vett megismerést (elemzés, vizsgálódás, okkeresés) és a gyakorlati (technika, technológia) felhasználást tartja fontosnak.²⁹⁰

Jelentős személyek: Jádnyavalkja (~Kr.e. 800 és 600 között) Mahávira Dzsina (Kr.e. VI.század), Buddha (Kr.e. VI. század) stb.

Kínai filozófia:

A kínai filozófiai jellegű gondolkodás a drasztikus politikai és társadalmi változások (az archaikus Kína császársággá való átalakulása) idején alakult ki (Kr.e. VI-III. század). Az ebben a helyzetben nyilvánvalóan megjelenő gondolatok lesznek a meghatározóak (az ellentétek szerepe, a hagyomány kérdése, a világ folyamatainak a kérdése stb.).

Főbb filozófiai jellegű gondolatok:

- Dualizmus, két elv, erő a Jin (földi, hideg, passzív, negatív, női, az anyag ereje) é a Jang (égi, világos, tüzes, aktív, férfias, a szellem ereje).
- A világ szüntelenül változik a két elvnek megfelelően.
- Fontos ennek az örök változásnak az elfogadása, a ráhagyatkozás, a hagyományok elfogadása, a harmónia, a mértéktartás.
- Fatalista jelleg, a két elv szerinti változások elkerülhetetlenek.
- Két jellegzetes irányzata:
  - A taoizmus: Megalapítója Lao-ce (~öreg mester) Kr.e. 604-517 (egyesek szerint mondabeli alak). A tao jelentése ~ út, ösvény, tágabb értelemben elv, módszer.
  - A konfucianizmus: Megalapítója Konfucius Kr.e. 551-479. A hagyományokat és azok követését tartotta fontosnak. Konfucius a békét, a társadalmi rendet, a nép engedelmességét szerette volna elérni tanításával.
- A kínai filozófia inkább etikai és társadalomfilozófiai (államfilozófiai) jellegű (bizonyos értelemben passzivitást hangsúlyozó).

---

²⁹⁰ Ebben nyilván szerepet játszanak éghajlati tényezők is. A nyugati kultúrában a négy évszak változása miatt állandó tervezett tevékenység szükséges a mezőgazdasági tevékenységek során, de más esetekben is (táplálkozás, öltözködés, otthonteremtés stb.).

A görög filozófia

A filozófiai gondolkodás a görög kultúrában alakult ki ennek okai:

- A görög nyelv (kifejező, „hajlékony”, több jelentésű szavak vannak stb.)
- A görög földrajzi adottságok. A tenger miatt fontos lesz a kereskedelem, ez elősegíti a sokszínűséget, mivel sokféle kultúrával kerülnek kapcsolatba; harmonikus, kiegyensúlyozott éghajlat és gazdag, sokféle földrajzi környezet – ez is elősegítheti a gondolkodás, a világfelfogás harmonikus sokszínűségét; stb.
- A görög társadalom „igényli” a filozófusokat, a filozofáló embereket (egyfajta értelmiséget). Szükség van tanítókra, szónokokra, politikusokra, a közösségi események szervezőire stb.
- A görög vallás talán a legfontosabb ok. A mitologikus, meseszerű jelleg miatt szükség van az értelmi, filozofikus magyarázatokra is. Az antropomorf istenek nem tekinthetők etikai példaként. A vallás a társadalmi, politikai, gazdasági életet csak minimális mértékben befolyásolja. A vallásnak nincs kanonizált irata és nincs olyan zárt réteg, aki őrködne a tanítások felett, így sokkal hamarabb születnek új „tanítások”, elképzelések.
- *„Az biztos, hogy a görög jelenség magyarázatakor az embernek a tényezők egy igen sajátos kombinációját kell mérlegelnie. E tényezők egyike a napfényben bővelkedő, de az évszakok váltakozását mégis ismerő éghajlat lehetett, amelyik bátorította a szabad téren zajló életet. A második tényező az Égei-tenger, amelynek szigetei és szorosai, öblei eszményi gyakorló terepet kínáltak a hajózásra, a kereskedelemre és a gyarmatosításra. Egy harmadik tényező a régebbi, megállapodott civilizációk közelsége, amelyeknek vívmányait lehetett importálni és továbbfejleszteni.”²⁹¹*

A görög filozófia általános jellemzői:

Ezek olyan szemléletek (jellegek), amelyek általában és/vagy tendenciaszerűen jelen vannak, de természetesen nem minden filozófiára és filozófusra egyértelműen érvényesek.

- „Logosz” szemlélet/jelleg. Értelmes, logikus összefüggéseket, törvényeket keres (logosz, λόγος = értelem, szó, elv stb.).

---

²⁹¹ Davies, Norman 2002. *Európa története*. Budapest, Osiris Kiadó, 105.

- „Eidosz” szemlélet/jelleg. Az érthetőség, a kifejezés miatt szereti a hasonlatokat, képeket (eidosz, εἶδος = kép, lényeg stb.).
- „Kozmosz” szemlélet/jelleg. A világban, a történelemben az összhangot, a rendezettséget keresi (kozmosz, κόσμος = rendezett világ).
- „Aletheia” szemlélet/jelleg. Az igazságot, a valóságost akarja megismerni, feltárni (aletheia, ἀλήθεια = igazság, el nem rejtettség)
- „Ethosz” szemlélet/jelleg. Útmutatást akar adni az ember gyakorlati életéhez, az illendő, a szokásos cselekedetekhez (ethosz, ἦθος = szokás, hagyomány, illem).
- „Polisz” szemlélet/jelleg. Fontos számára a közösség, a városállam. (polisz, πόλις = város, városállam)

A görög filozófia felosztása:

Szókratész meghatározó szerepe miatt: Szókratész előtti filozófia, Szókratészi filozófia (Klasszikus filozófia), Szókratész utáni filozófia.

Preszókratikus (Szókratész előtti) filozófia: (~ Kr. e. VI-V.század)

Forrásként csak néhány töredék (fragmentum), ill. a későbbi filozófusok leírásai adottak. Főleg a természettel, az anyagi világgal kapcsolatos kérdésekkel foglalkoztak: az őszanyag, az őselv, az ősök (arché), a mozgás, változás, a keletkezés stb. Természetfilozófiai jellegű. A természet, a kozmosz létrejöttével, működésével kapcsolatos oksági összefüggéseket vizsgálták. Fontos az arkhé (latinul princípium) a kezdet, az őselv megismerése. Racionális és logikus magyarázatokra törekedtek (mítosz helyett logosz).

Főbb képviselői. Thalész (Kr.e. 624-547) „a filozófia atyja” az első filozófus; Anaximandrosz (Kr.e. 610-547) az „aperion”; Püthagorasz (Kr.e. ~580/582-500) a szám, amérték; Hérakleitosz (Kr.e. 540-480) a változás, az ellentétek; Parmenidész (Kr.e. 520-450) a változatlanóság; Empedoklész (Kr.e.495-435) a négy őselem; Anaxagorasz (Kr.e. 500-435) a Nuosz; Démokritosz (460-370) az atomok; a szofisták (okoskodók): Protagorász (Kr.e. 481-411) „homo mensura” tétel; Gorgiász (Kr.e. 483-375) szkepticizmus, agnoszticizmus; stb.

A klasszikus görög filozófia (Kr.e. V-VI. század)

Szókratész (Kr.e. 469-399) „a bábáskodó filozófus”

A hagyomány szerint apja szobrász, anyja bábaasszony.

Fordulatot hozott a filozófiába. Cicero szerint a „... régebbi filozófia [...] a számokkal és a mozgás törvényeivel foglalkozott. Azt vizsgálták honnan erednek és hová hullanak vissza a létezők,

*szorgosan kutatták a csillagok nagyságát, távolságát és pályáját, és minden légköri jelenséget. Szókratész volt az első, aki lehozta a filozófiát az égből; a városokban talált neki helyet, bevitte a házakba, és rákényszerítette, hogy az életet és az erkölcsöt, a jót és a rosszat vizsgálja.*²⁹² Egyszerű módon élt, szeretett beszélgetni, kérdezni, másokat rávezetni az igazságra. Sok barátja és tanítványa volt. Módszere a bábáskodás, a kérdésekkel a válaszadóban a gondolat megszületésének az elősegítése (kérdve kifejtő módszer). Szívesen alkalmazta az iróniát is. Gondolatait nem írta le, ezért csak mások (főleg Plátón) írásaiból ismerjük gondolatait. „Tudom, hogy nem tudok semmit.” „Senki nem vét szándékosan.” aki értelmes (tanult) az erkölcsös is, vagyis az erkölcs tanítható. Fontosnak tartja a daimoniont – belső hangot, a lelkiismeret hangját. Halálra ítélik hamis vádakkal (ifjúság megrontása, hitetlenség a város isteneivel kapcsolatban), nem hajlandó menekülni, emigrációba vonulni (Szókratészi dilemmák).

Plátón (Kr.e. 427-347) Arisztotelész (Kr.e. 384-322)²⁹³

A hellenisztikus filozófia: (~ Kr.e. III.-Kr.u. IV.század)

A hellenisztikus filozófiára egyfajta eklekticizmus jellemző, inkább csak részterületekkel foglalkoztak.

Cinizmus: Kr.e. IV. században bontakozott ki. Diogenész a fő alakja. A természetes életet tartották fontosnak, a világ dolgai iránt közömbösnek kell lenni.

Sztoikusok: A sztoa filozófusai (a csarnok filozófusai): Kitiai Zénon az alapítója (Kr.e. ~ 336-264), Krüszipposz (Kr.e. ~ 281-208), Panaitiosz (ie. ~ 180-110), Seneca (Kr.e. 4- isz. 65), Marcus Aurelius (121-180) stb. A „sztoikus” nyugalom jellemezte őket. A sztoikus bölcs az, akit semmi nem mozdít ki a nyugalomból. A világ rendje megváltoztathatatlan, ezért a boldogságot, az erkölcsös életet a természet szerinti élet elfogadása jelenti

Epikureizmus: A Kert filozófusai, alapítója Epikurosz (Kr.e. 341-270). Az élet ajándék, amit kellemesen, okosan kell élvezni (szellemi értelemben).

Szkepticismus: Pürrhon (Kr.e. 360-270), Sextus Empiricus (160-210), Karneádész (Kr.e. 214/213-128) stb. Tagadják a megismerés lehetőségét, kételkednek az értelem megismerő erejében.

A római filozófia: A hellenizmushoz is sorolják, a görög filozófia, főleg az etikai gondolatok átvétele és továbbgondolása jellemzi.

---

²⁹² Bor, Jan – Petersma, Errit (szerk.) 2010. *Képes filozófiatörténet. A gondolat képzelőereje.* Budapest, Typotex, 17.

²⁹³ Plátón és Arisztotelész munkássága külön fejezet.

Marcus Tullius Cicero (Kr.e. 106-43), Annaeus Seneca (kr.e. 4-Kr.u. 65), Marcus Aurelius (121-180) stb.

Újplatonizmus: A filozófia és a vallás egyesítése. Fő alakja Plotinos (205-270) Emanáció (kiáradás) tana a legismertebb.

Platón

(Kr.e. 427-347) „az idealista filozófus”

Életéről nem sok pontos adat maradt fenn. *„Platón életének konkrétumait egészen hatvanéves koráig homály fedi.”*²⁹⁴ Athénban született előkelő családban, szülei tanították (birkózásra is). Arisztoklész kezdetben a neve, de széles válláról, mellkasáról kapta a Platón nevet. Szókratész tanítványa volt 18-20 éves korától néhány évig. Mesterének emléket állítva dialógusaiban őt szerepelteti és vele mondatja ki a fontos dolgokat. Sokat utazott, részt vet a korinthuszi háborúban is. Egy időben I. Dionüsziosz szirakuzai tirannus udvarában is él, ahol udvari intrikák miatt távoznia kellett. Egyes vélemények szerint rabszolgának adják el. Egy filozófus (Annikerisz) kiváltja és visszaküldi Athénba. Megvásárolja a Hérosz Akadémosz szentélye melletti területet, ahol létrehozza iskoláját, a 900 évig (529-ig) fennmaradó Akadémiát.

Fontosabb művei (sok művét dialógusokban írta meg):

---

²⁹⁴ Taylor, A.E. 1997. *Platón*. Budapest, Osiris Kiadó, 17.

- Szókratészi, korai korszakából: Szókratész védőbeszéde, Lakhész, Traszümakhosz, Prótagorász, Kriton
- Átmeneti korszakból: Gorgiász, Menon
- Középső korszakból: Phaidon, Phaidrosz, Lakoma, Állam
- Időskori korszakból: Parmenidész, Theaitétosz, Timaios, Törvények

Gondolkodására hatott Szókratész, Püthagorasz, a lélekvándorlással kapcsolatban pedig valószínűleg az indiai filozófia. A filozófia szinte minden területével foglalkozott olyan mélységben, hogy Whitehead (1861-1947) amerikai filozófus szerint az európai filozófiai hagyomány „... nem más, mint Platónhoz írt lábjegyzetek sorozata.”²⁹⁵ Filozófiáját objektív idealizmusnak is nevezik, mivel az eszmének, az ideáknak az ideák világában való tárgyi létét tanítja.

Platón a filozófiáról, a filozófusokról

A filozófia a csodálkozás „folytatása”, az örökkévaló, nem változó lényeg keresése.

„Kiváltképpen a filozófusnak szokása, hogy csodálkozzék. Nincs ugyanis más kezdete a filozófiának, mint ez.”²⁹⁶ „Először is fogadjuk el a filozófusok természetét illetően azt, hogy ők mindig abba a tudományba szerelmesek, amely felvilágosítást tud nekik nyújtani amaz örökkévaló, s a keletkezés és romlás miatt nem ingadozó lényegről.”²⁹⁷

Ismeretelmélet

Platón ismeretelmélete az emlékezés gondolatára épül. Úgy ismerünk meg, ahogyan az arckép emlékeztet arra az emberre, akinek a képmása. Ezt jól jelzi Platón a *Menón* című művében, ahol egy fiatal rabszolga magától rájön a négyzet oldalának és területének összefüggésére a jó kérdések hatására, amelyek felébresztik benne (emlékeztetik) a már meglévő tudást.²⁹⁸ Velünk született fogalmaink teszik lehetővé az érzékelést és a tapasztalható világ megismerését. Minden megismerés és így minden tanulás nem más, mint a bennünk már meglévő ismeret, tudás kibontása.

Az emberi megismerés két része az érzékszervi megismerés és a gondolkodás, az értelmi megismerés (vonalhasonlat).²⁹⁹ Az

²⁹⁵ Whitehead, A.N. 2001. *Folyamat és valóság*. Budapest, Typotex Kiadó. 58.

²⁹⁶ Platón: Theaitétosz, 155D. In Bolberitz Pál – Nyíri Tamás – Turay Alfréd 1981. *A filozófia lényege, alapproblémája és ágai*. Budapest, SZIT, 48.

²⁹⁷ Platón: Állam 485.a. In Falus Róbert (vál.) 1983. *Platón válogatott művei*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 365-366.

²⁹⁸ Lásd Platón 1984. *Menón*. In Patón 1984. *Platón összes művei I*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 643-724.

²⁹⁹ Lásd Platón: Állam 509d. In Falus Róbert (vál.) 1983. *Platón válogatott művei*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 406.

érzékszervi megismerés eredménye a zavaros sejtés (eikaszia), majd a vélekedés, a hit (pisztisz). Az értelmi megismerés eredménye elsőként a következtető gondolkodásból eredő tudás (dianoia), majd a teljes értékű belátás (noézisz). De Platónál az igazi tudás nem az érzékelésből ered, hanem az ideákra való visszaemlékezésből. Az érzékszervi megismerés nem a valódi tudás alapja, hanem csupán emlékeztet az ideákra. Így az igazi tudás annyiban épít az érzékelt dolgokra, amennyiben azok emlékeztetnek az ideára. Platón szerint lelkünk újjászületések sorozatán megy keresztül, de mindent elfelejtünk, amit korábban ismertünk, és az emlékezéssel nyerjük vissza a lélek előzetes léte során meglévő tudását.

Metafizika

Platón világfelfogása a dualista ontológia (kétféle lét feltételezése). A dualista szemlélet alapvető a nyugati gondolkodásban, metafizikai értelemben a kereszténység tanítása is dualista ontológia (de nem objektív idealizmus).

Tanítását a barlanghasonlattal mutatja be, amely a két világot teszi érthetővé. Mi emberek a „földi barlangban” élünk, ahol csak a valódi világ árnyékait látjuk a barlangfalán. *„Képzeld el, hogy az emberek egy barlangszerű föld alatti lakóhelyen, melynek a világosság felé nyíló s a barlang egész szélességében elhúzódó bejárata van, gyermekkoruktól fogva lábukon és nyakukon meg vannak kötözve, úgyhogy egy helyben kell maradniuk, s csak előrenézhetnek, de fejüket a kötelek miatt nem forgathatják; ...”*³⁰⁰

Két világ van, az ideák világa és a földi világ. A valódi létezők az ideák, hozzájuk képest az érzékelhető létezők csak árnyak. Az ideák objektív adottságok. Az idea nem érzékelhető, hanem érthető szerkezet, eszmei, ideális, tökéletes. Az ideák hierarchikus rendet alkotnak, a legfőbb idea a jó.

Az ideák világának és az érzékelhető világnak a kapcsolatáról:

- részesülés (methexisz): az érzékelhető dolgok részesülnek az ideából;
- hasonlóság (analógia): a dolgok hasonlítanak ideájukra;
- megjelenés (parouszia): a dolgokban megjelenik az idea tökéletessége;
- megtisztulás (katharisz): a lélek az érzéki világtól megtisztulva jut el az ideák világába;
- visszaemlékezés (anamnézisz): a lélek az érzékelés kapcsán visszaemlékezik az előéletében látott ideákra.

---

³⁰⁰ Platón: Állam 514a. In Falus Róbert (vál.) 1983. *Platón válogatott művei*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 410.

Az ideák is hierarchikus viszonyban állnak egymással, a legfőbb idea a legfőbb Jó.

Antropológia

Az ember test és lélek egysége, a test mulandó, a lélek halhatatlan. „A lélek a maga egészében halhatatlan. Mert ami önmagát mozgatja az halhatatlan.”³⁰¹ A test lefelé az ösztönök világába húzza az embert, a lélek az ideák világába emeli a testet. A lélek előzetesen az ideák világában létezett (preegzisztencia) és büntetésből került a test börtönébe. Elfogadja a tisztátalan lélek lélekvándorlását.

A lélek három „része”: vágyódó, akaró, értelmes (bronz, ezüst, arany) lélekrészek, amelyek az altestben, a mellkasban (szívben) és a fejben fejtik ki tevékenységüket. A vágy és az akarat „viszi” előre, az értelem pedig „irányítja” az embert (két lovas-fogat). „Hasonlítsuk a lelket szárnyas fogat és kocsisa együttes képességéhez.”³⁰²

Etika

A lélek megtisztulását, felemelkedését, boldogságát az erények segítik. A négy filozófiai erény: bölcsesség (okosság) a fej „erénye”; a bátorság (lelki erősség) a szív „erénye”; a mértékletesség az altest „erénye”; az igazságosság a teljes ember erénye. Az erkölcsös élet célja a boldogság, amihez a jó cselekedetek szükségesek.

Társadalomfilozófia

Az államnak elsősorban igazságosnak kell lennie. Mindenkinek a megfelelő helyre kell „kerülnie” a társadalomban. A három lélekrésznek megfelelően három társadalmi csoport: dolgozók, akik létrehozzák a javakat; katonák (őrök), akik az állam törvényeit és intézményeit megőrzik; kormányzók (királyok), akik vezetik, irányítják az államot. A felsőbb rétegek vagyon-, gyerek- és nőközösségben kell, hogy éljenek, az állam vezetésének a minél jobb elvégzése miatt. Az államnak szabályoznia kell a gyerekszületést. Államelképzelése utópia. A jó államban a bölcsek uralkodnak (arisztokratikus köztársaság). Rossz államformák: a timokrácia a dicsőségre vágyók uralma, oligarchia a gazdagságra vágyók uralma, demokrácia a szegények uralma mely könnyen zsarnoksághoz vezet. A nevelésnek kiemelt szerepe van az állam szempontjából, fontos a lelki és a testi nevelés is. A társadalmi csoportokba kerülés a 21 éves korig tartó nevelés során dől el, ugyanis a nevelés során eldől ki

---

³⁰¹ Platón: Phaidrosz 245b. In Falus Róbert (vál.) 1983. *Platón válogatott művei*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 521.

³⁰² Platón: Phaidrosz 246a. In Falus Róbert (vál.) 1983. *Platón válogatott művei*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 522.

milyen tevékenységre alkalmas. A nevelés végzi el a társadalmi szelekciót.

Esztétika

A művészet utánzás (mimézisz), tökéletlen, de a tökéletes megjelenítésére törekszik. A művészet az utánzat utánzata (a földi dolgokat utánozza, de azok az ideák utánzatai. A művészetnek fontos szerepe van a nevelésben is mint példának, ezért csak bizonyos művek használhatóak a nevelés során.

Hatása

Az egész nyugati gondolkodást befolyásolta. A művészetfilozófia és a vallásfilozófia képviselői követték elsősorban az ő gondolatait (Plótinosz, Szt. Ágoston, Szt. Bonaventura stb.). A kereszténységre (főként a misztikusokra) volt nagy hatással, de a lélekvándorlás tana, az utópikus államelképzelése miatt kritizálták.

Arisztotelész

(Kr.e. 384-322) „a realista filozófus”

A trákiai Sztageirosz (Sztageria) városában született (ezért nevezik Sztagerita vagy Sztageiroszi filozófusnak is). Apja orvos volt, anyja családjában is voltak orvosok. Nagy vagyon örököseként 367-347 közt Platón tanítványa volt. Tisztelte és kritizálta is mesterét. 343-tól II. Fülöp fiának (a későbbi Nagy Sándornak) lesz a nevelője Makedóniában (Pellaban). Kr.e. 335-ben visszatér Athénba és létrehozza iskoláját, a Lúkeiont, amely az Apollon Lúkeiosz szent területén lévő gymnaszionban működött. Ezt az intézményt Peripatosznak (Sétálóhely) hívták, Arisztotelész tanítványait, követőit pedig peripatetikusoknak. Reggel a rendes hallgatóknak tartott tudományos előadást, este pedig az érdeklődő közönségnek tartott gyakorlati, alkalmazott filozófiai előadásokat. 12 évig tanított és kutatott, tevékenységét anyagilag is támogatta Nagy Sándor. Arisztotelész könyvtárat, térkép, ásvány, növény és állatgyűjteményt hozott létre. 323-ban Nagy Sándor halálával a kutatások megszakadtak. A makedónellenes politikai erők perbe fogták

istentelenség vádjával. Ő azonban a tárgyalás és ítélet előtt elhagyta Athént és Khalkiszba (Euboia szigetére) távozott és itt élt. Szókratészre utalva, azt mondta, hogy nem ad alkalmat az athéniak, hogy újra vétkezzenek a filozófia ellen.

Munkáinak nagy része előadásjegyzet formájában maradt fenn, ezért stílusuk így kissé száraz.

Főbb művei a tartalmuk alapján csoportosítva

- Logikai írások, ezek szerepelnek az *Organon* c. műben;
- Természettudományos írások: Fizika, Meteorológia, A lélekről, Az állatokról;
- Metafizikai írások ezek szerepelnek az *Metafizika* c. műben;
- Etikai írások: A Nikomakhoszi etika, Nagy etika, Eudemoszi etika;
- Politikai, retorikai, esztétikai írások: Az athéni állam, Politika, Retorika, Poétika.

Filozófiáját a realizmus, a valósághoz való ragaszkodás jellemzi, a minél alaposabb és részletesebb összegzést tartotta fontosnak, a tudós típusú filozófus. „Általánosságban véve Arisztotelész filozófiája csodálatraméltóan tömör képet ad a valóságról, a fizikai világról és az emberi lényekről.”³⁰³

A filozófiáról

Arisztotelész is fontosnak tartja a csodálkozást, de ő elsősorban már tudományként tekint a filozófiára. „Van egy tudomány, amely a létezőt mint létezőt vizsgálja és vele mindazt, ami a létezőt önmagában és önmagáért megilleti. Ez egyetlen részleteket vizsgáló úgynevezett szaktudománnyal sem azonos. Mert egyetlen szaktudomány sem vizsgálja a létezőt mint létezőt hanem kiszakítja a létező egy részét és az ezt illető járulékos tulajdonságokat kutatja.”³⁰⁴ „Ha tehát nem volna más valóság a természet szerint alakultakon kívül, akkor a természettudomány volna az első tudomány; ha azonban van valami mozdulatlan szubsztancia, akkor ennek tudománya ellőbb való és ez az első azaz általános filozófia, olyan értelemben, hogy első: s így a létezőről amennyiben létező, ennek feladata vizsgáldni, abban is, hogy micsoda és abban is, hogy mint létezőt miféle határozományok illetik meg.”³⁰⁵

---

³⁰³ Hamlyn, D. W. 1998. *A nyugati filozófia története*. Budapest, Holnap, 75.

³⁰⁴ Arisztotelész: *Metafizika* IV. 1, 1003a. In Arisztotelész 1992. *Metafizika*. Budapest, Hatágú Síp Alapítvány, 94.

³⁰⁵ Arisztotelész: *Metafizika* VI. 1, 1026a. In Arisztotelész: *Metafizika*. Budapest, Hatágú Síp Alapítvány, 164-165.

Logika

A klasszikus logika alapjait Arisztotelész fektette le.³⁰⁶ Ő a „logika atyja”. Logikai jellegű írásait Kr.e. I. században a rhodoszi Andronikosz állította össze, ez a késő antikvitásban az „Organon” (eszköz, szerszám) nevet kapta. Ez hat műből áll:

- „Kategoriák” az egyetemes állításokról;
- „Hermeneutika” a mondatokról, az ítéletekről;
- „Első analitika” (2 könyv) szillogizmusokról;
- „Második analitika” (2 könyv) bizonyításokról, meghatározásokról, felosztásokról stb.
- „Topika” (8 könyv) a vitákban szereplő valószínűségi következtetésekről;
- „Szofisztikus cáfolások” a szofista álokoskodásokról.

Ismeretelmélet

A megismerés a tapasztalásból indul ki. A realista ismeretelmélet hirdetője, megismeréskor az ember a valóságot ismeri meg. A megismerés érzékeléssel, tapasztalással kezdődik és a fogalom létrehozásával fejeződik be. Az érzékelés általi megismerés az egyesre, esetlegesen vonatkozik, az értelmi ismeret pedig a dolog okát, miéértjét, lényegét tárja fel.

Metafizika

Arisztotelész az első részletes metafizika kidolgozója.

Platón ideatanát a tapasztalati világ felesleges megkettőzésének tartja. *„Továbbá lehetetlenek látszik, hogy külön legyen egymástó a lényeg, meg az aminek a lényege. Hogyan lehetnének tehát külön az ideák, ha egyszer ezek a dolgok lényegei?”*³⁰⁷ Az univerzálékkal kapcsolatban a mérsékelt realizmust képviseli (ez későbbi elnevezés). Az univerzálé (az általános) nem létezik külön, hanem a létező dolgokból gondolatilag elvont (absztrahált), az értelem által megragadott közös lényeg.

Anyag és forma minden létező két összetevője. A forma az érthető szerkezet, az anyag meghatározhatatlan létel.

A létezőket a lét és a lényeg (~mibenlét, milyenség) jellemzi. A létezőket szubsztanciális és járulékos lét jellemzi. Szubsztanciális lét – embernek, lónak, asztalnak lenni; járulékos lét – kékszeműnek, barnának, szögletesnek lenni.

---

³⁰⁶ Lásd e kötet Logika fejezeténél.

³⁰⁷ Arisztotelész: Metafizika I. 9, 991b. In Arisztotelész: *Metafizika*. Budapest, Hatágú Síp Alapítvány, 61.

A létezőkről alkotott fogalmainknak (kategóriáink, állítmányaink) 10 fajtája van. „*Kapcsolat nélkül mondott szavaink mindegyike vagy magánvalót jelöl, vagy mennyiséget, vagy minőséget, vagy viszonyt, vagy helyet, vagy időt, vagy helyzetet, vagy birtoklást (valamivel való ellátottságot), vagy cselekvést, vagy szenvedést.*”³⁰⁸

A létezők négy oka (lételve) van anyagi ok, formai ok, mozgató ok, cél-ok (pl. a szobor esetében: márvány, szobrász elgondolása, a szobrász „mozgása”, a szobor felállításának célja).

A lét analógia: mivel a létezők nem azonos módon és mértékben léteznek, a lét kifejezést nem teljesen azonos, de nem is teljesen különböző, hanem analóg (hasonló) módon mondjuk róla. Pl. az egészség szót analóg módon használjuk az ételre, az orvosságra, az arcszínre.

A létezők hierarchiája (a forma különbsége szerint): élettelen anyag, növény (vegetatív), állat (szenzitív), ember (értelmes).

Teodicea

Isten a létezők végső alapja, tiszta megvalósult lét, mozdulatlan mozgató, nem avatkozik be a világ folyamataiba, semmit nem befolyásol. Mivel Isten mozdulatlan, ezért nem tevékenységével mozgatja a világot, hanem az anyagi világ tiszta forma utáni vágyakozása mozgat. Mintegy úgy mozgatja a létezőket, mint a szeretett ember, azt aki szereti őt.

Kozmológia

Arisztotelész kiemelten foglalkozott a természet (a fizika) kérdéseivel. Tanításai a témáról spekulatívak, nem a tapasztalati, kísérleti tudományos magatartásra alapozódnak, de ez a kor tudományosságából következően érthető. A világmindenség zárt, hierarchikusan felépített és harmonikusan „működő” egész. A kozmosz különféle szférákból áll. Természetszemléletének (és egész filozófiájának) alapja a teleologikus (célszerűségi) felfogás, mindenek célja van a világon.

Antropológia

Az ember értelmes forma (lélek) és anyag (test) egysége. Az emberi lélek értelmes, mert szellemi belátással és öntudattal rendelkezik. Az akarat az ész által vezérelt törekvő képesség, az akarat szabad célja a jó. Az emberi tevékenység három oldala: théoria (elmélet), praxisz

---

³⁰⁸ Arisztotelész: Kategóriák.4.fej. In Arisztotelész 1979. *Organon*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 18.

(gyakorlat), poészis (művészet, munka). Szerinte a boldogsághoz megfelelő személyiséget kell kiépítenünk, megfelelő időben és megfelelő érzelmeket kell produkálnunk és ez azt eredményezi, hogy jól viselkedünk. Ez részben a neveltetésen is múlik, a jó viselkedést az erények testesítik meg.

Etika

Az ember célja a boldogság, mely az erkölcsös étellel érhető el. A boldogság az emberi képességek harmonikus kibontakoztatása. Az erény a helyes észnek megfelelő lelki alkat, lényege a „közép” (pl. bátorság erénye a gyávaság és a vakmerőség között van). *„Az erény tehát olyan lelki alkat, amely az akarat elhatározására vonatkozik; abban a hozzánk viszonyított középben áll, amely egy szabálynak megfelelően határozható meg, mégpedig azon szabálynak megfelelően, amely szerint az okos ember határozná meg. Középheátár két rossz között, melyek közül az egyik a túlzásból, a másik a hiányosságból ered; ... az erény a közepet találja meg, és azt választja.”*³⁰⁹ Az emberi cselekedetekenél fontos az igazságosság, ami azt jelenti, hogy ami egyrészt törvényes, másrészt méltányos és egyenlő. Az ember számára fontos a család és a magántulajdon.

Társadalomfilozófia

Az ember társas lény (zoon politikon, animal sociale) testi (biológiai) és lelki (szellemi) értelemben is. És mivel az ember közösségi lény, a közérdek előbbre való, mint a magánérdek. *„Valójában éppen az a többi élőlényvel szemben az ember sajátossága, hogy ő az egyedüli, aki felfogja a jót és a rosszat, az igazságot és az igazságtalant, ... a városállam természete szerint előbbre való, mint az egyes ember ...”*³¹⁰ Az embernek az a társadalom a megfelelő, amely erkölcsi alapelvekre épül. A három tökéletes államforma: monarchia, arisztokrácia, politeia (egy uralma mindenki felett, néhány uralma mindenki felett, mindenki uralma mindenki felett). *„Szokás szerint azt a monarchiát, amely a közérdekre tekintettel van, királyságnak, azt a kormányzatot, amely keveseknek, de egynél többnek adja a hatalmat, arisztokráciának nevezzük (akár azért, mert itt a legjobbak uralkodnak, akár mert benne minden úgy történik, amint a városállam és annak tagjai szempontjából a legjobbak); végre mikor a nép gyakorolja az államhatalmat a közjó érdekében, azt valamennyi alkotmány közös nevével politeiának*

---

³⁰⁹ Arisztotelész: Nikomakhoszi etika. In Steiger Kornél 1992. *Bevezetés a filozófiába. Szöveggyűjtemény.* Budapest, Holnap, 85-86.

³¹⁰ Arisztotelész: Politika In Kissné Lux Elvira 1993. *Filozófusok az emberről.* Magister 93 Kiadó, 58.

nevezzük.”³¹¹ Ezek elromlott formái azok, amelyekben nem a közérdek, hanem az egyéni, vagy csoportétek a meghatározó. A jó állam szempontjából fontosak a törvények és az alkotmány.

Esztétika

A művészet lényege az utánzás, a mimézis. A művészi utánzás tárgya az emberi „éthosz”, a társadalmi lényként értelmezett ember jelleme. A katarzis megtisztulás, a páthosz (ösztönök, indulatok, szenvedélyek) felemelkedése a logoszhoz (ésszerű belátáshoz). A jó alkotásban (tragédiában) a közönség átéli a főhősben végbemenő katarzist. Ezért van kiemelkedő nevelő szerepe a művészetnek. A szépség legfőbb jegyei a rend, az arányosság, a harmónia, és etikai tartalmat is hordoz.

Hatása

A rendszerezettségre törekvő, tudományos igényű filozófusokra és irányzatokra hatott. Az arab és a keresztény filozófusok is nagyra tartották. Kifejezet követője Aquinói Szt. Tamás. Az újkorban is meghatározó a hatása. „A német filozófia hajlik arra, hogy Platónat előnyben részesítse Arisztotelésszel szemben. Az angolszász világban inkább Arisztotelészt tisztelik.”³¹²

Ajánlott irodalom

Aristotelész 1979. *Organon*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Arisztotelész 1992. *Metafizika*. Budapest, Hatágú Síp Alapítvány.

Bor, Jan – Petersma, Errit (szerk.) 2010. *Képes filozófiatörténet. A gondolat képzelőereje*. Budapest, Typotex.

Davies, Norman 2002. *Európa története*. Budapest, Osiris Kiadó.

Dörömbözi János (összeáll.) 1993. *Filozófiatörténeti szöveggyűjtemény I.* Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.

Falus Róbert (vál.) 1983. *Platón válogatott művei*. Budapest, Európa Könyvkiadó.

---

³¹¹ Arisztotelész: Politika. In Steiger Kornél 1992. *Bevezetés a filozófiába. Szöveggyűjtemény*. Budapest, Holnap, 82.

³¹² Störig, Hans Joachim 1997. *A filozófia világtörténete*. Budapest, Helikon, 144.

- Hamlyn, D. W. 1998. *A nyugati filozófia története*. Budapest, Holnap.
- Heller Ágnes 2016. *A filozófia rövid története gólyáknak. I. Az ókor*. Budapest, Múlt és Jövő Kiadó.
- Hitseker Mária (szerk.) 1992. *Görög gondolkodók Thalészról Anaxagoraszig*. Budapest, 1992, Kossuth.
- Kormos József 2014. Pauler Ákos Arisztotelész-képe. In Frenyó Zoltán (szerk.) 2014. *Pauler Ákos filozófiája*. Budapest, MTA Filozófiai Intézet, 77-86.
- Long, Anthony A. 1998. *Hellenisztikus filozófia*. Budapest, Osiris.
- Patón 1984. *Platón összes művei I-III*. Budapest, Európa Könyvkiadó.
- Plotinos 1998. *A szépről és a jóról. Istenről és a hozzá vezető utakról*. Budapest, Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó.
- Ross, David 1996. *Arisztotelész*. Budapest, Osiris.
- Steiger Kornél 1992. *Bevezetés a filozófiába. Szöveggyűjtemény*. Budapest, Holnap.
- Störig, Hans Joachim 1997. *A filozófia világtörténete*. Budapest, Helikon.
- Székely Éva (szerk.) 1995. *33 híres bölcséleti mű*. Budapest, Móra.
- Taylor, A. E. 1997. *Platón*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Turay Alfréd 1994. *Filozófiatörténeti vázlatok*. Budapest, SZIT.
- Warburton, Nigel 2014. *A filozófia rövid története*. Budapest, Kossuth Kiadó.

3.2. A középkori filozófiáról

A középkori európai filozófiáról

A középkor (medium aevum) kifejezésnek két eredete is ismert. Először egyes keresztények használták, olyan értelemben, hogy ők Krisztus első és majd második eljövetele közti korban élnek. Később a XV. században használták, olyan értelemben, hogy a középkor az antikvitás és az „újjászületés”, a reneszánsz közt elhelyezkedő kor. Majd a felvilágosodásban a minél erősebb elkülönítés miatt használták a „sötét középkor” kifejezést, amely sajnos tévesen a közgondolkodásban ma is elterjedt. *„Abban azonban talán a legtöbben egyetértenek, hogy a középkori világot egyesítő jegy a szervezett kereszténységben lehető fel. ... Ám maga a kereszténység is képlékeny fogalom. Az iszlámmal folytatott háborúkra, a pogányok ellen indított hadjáratokra adott válaszként az évszázadok során sokat változott és alakult. Az a kereszténység, amelyet II. István ismert, amikor 753-ban átkelt az Alpokon, egészen más volt, mint az 1453-as kereszténység, amikor a törökök Konstantinápoly falait mászták.”*³¹³

A középkori európai filozófia esetében alapvető a keresztény vallás hatása. A középkori európai filozófia a kereszténység és a görög filozófia „összehangolására” törekedett.

Hatások, amelyek befolyásolták a filozófia jellegét, szerepét:

- A keresztény vallás filozófiai jellegű gondolatai, és filozófia számára nehézséget jelentő tanításai: Az Isten, teremtő, mindenható, szerető, gondviselő személy; a Szentháromságtan; Jézus Krisztus teljes Isten és teljes ember; Jézus Krisztus mint Megváltó; a világ semmiből lett teremtve, kezdete, vége és célja van; a világtörténelem üdvtörténet; az ember személy, etikai lény, szabad akarattal és felelőséggel; stb.
- Platón gondolatai: két világ; a legfőbb Jó; az ember test és lélek; erények; az igazságosság az államban; de nem elfogadott a preegzisztencia; a lélekvándorlás; a vezetők gyereke, nő és vagyonközössége.

---

³¹³ Davies, Norman 2002. *Európa története*. Budapest, Osiris Kiadó, 105.

- Arisztotelész gondolatai: logika, szillogizmusok; ismeretelméleti realizmus; metafizika, cél és ok szemlélet, léthierarchia, analógia; mozdulatlan mozgató, de nem elfogadott az ő „semleges” viszonyulása az emberhez; a rendezett világ; az ember erényei esetében a középhatár; az ember közösségi lény; stb. Arisztotelész elfogadottságát nehezítette, hogy az arabok is kiváló filozófusnak tartották.
- Az arab filozófia hatása, mely áttételes, de egyes kérdésekben fontos filozófiai témák tárgyalására sarkalja a középkor filozófiáját: univerzália kérdése, az egyetemes értelem, a szabad akarat stb.
- A zsidó filozófia hatása, amely főleg az Istennel és az istenérvekkel kapcsolatban jelent meg.
- A középkori társadalom (hűbéri rendszer, pápaság, keleti-nyugati szakadás, arab hódítások stb.), a gazdaság, kereskedelem (keleti kereskedelem problémái, főleg élelmiszer termelés stb.), a tudomány, technika (elméleti jelleg nem gyakorlati felhasználás stb.), a művészet, életmód, erkölcs hatása is jelentős.

A középkori európai filozófiát kezdetben a platóni, majd a XIII. századtól az arisztotelészi hatás befolyásolta leginkább.

A középkori filozófia általános jellemzői:

- Filozófia: „ancilla theologiae”- a teológia szolgálóleánya, feladata a vallás kérdéseinek (a dogmáknak, a tanításoknak) a magyarázata. Ez abban korban a világgal kapcsolatos minden kérdést jelentette, tehát nemcsak „korlátozta” a filozófiát, hanem éppen hogy sokrétű feladatot adott a filozófiának, így növelve a szerepét és tekintélyét.
- A hit-tudás kérdése, melyik van előbb, melyik a meghatározóbb. („*Intellige ut credas, crede ut intelligas*” Értetek, hogy higgyek, hiszek, hogy értsek. Szt. Ágoston: Sermo 43, 7, 9.).
- A dialektikusok-antidialektikusok vitája, a Biblia közvetett (filozofikus, szimbolikus), vagy közvetlen (teológiai, szó szerinti) értelmezéséről.
- Az univerzalia vita az egyetemes fogalmak státuszáról (univerzalizmus, mérsékelt realizmus, konceptualizmus, nominalizmus).
- A középkori oktatás és a latin nyelv szerepe. A filozófiát szinte mindenhol ugyanazon könyvekből tanulták, így volt egy színvonalas, közös alaptudás. A latin nyelv ezt is elősegítette, valamint így létrejöhett egy mindenki által ismert szaknyelv.

- A „skolasztikus” módszer elterjedése:
  - Mint logikai módszer, a deduktív, szillogizmusok, az ellentmondás elvének stb. alkalmazása.
  - Mint tanítási módszer: lectio (szövegolvasás, magyarázat, előadás); disputatio (a kérdések megbeszélése quaestiones disputatae); disputatio ordinaria (rendszeres) megbeszélés a lectiokhoz kapcsolódóan; disputatio quodlibetalia (ünnepekkor, szabad kérdésekről);
  - Mint irodalmi módszer: glossa (értekezés), sententia (vélemény, tétel), summa (összegzés), sic et non módszere (így és nem így); a summák irodalmi formája: utrum (vajon?), videtur quod (úgy látszik), praeterea (továbbá), respondeo dicendum (válaszul mondom), sed contra (de ellenben), ad unum, ad secundum stb. (először, másodszer stb.);

Patrisztika. Az arab és a zsidó filozófia. Skolasztika.

Patrisztika

A görögök (keletiek): főleg a Szentháromsággal és a krisztológiával kapcsolatos témákkal foglalkoztak. Szt. Jusztinosz (100-164), Alexandriai Kelemen (150-215), Origenész (~185 - ~ 253) Az antiochiai iskola III.IV. sz. (valójában inkább teológiai irányzat, exegétikai módszer, „szó szerinti értelem”), Diodoros (meghalt 394), Aranyszájú Szt. János (m.h. 407) stb. A kappadókiai atyák (az alexandriai éa az antiochiai iskola közötti középút); Szt. Vazul (~330-379), Nüsszai Szt. Gergely (335-394), Nazianzosi (Nazianzi) Szt. Gergely (329-390)

A latinok (nyugatiak): a Szentháromságtani és a Krisztológiai témák mellett gyakorlati, dogmatikai, valamint az eretnekségekkel kapcsolatos kérdésekkel foglalkoztak. Szt. Ambrus (~330-380); Szt. Jeromos (~340-420); Szent Ágoston (354-430), Nagy Szt. Gergely (~540-604), Szt. Benedek (480-547) stb. A skolasztika „elkezdői” a patrisztika korához tartozó, de a skolasztikában nagy tekintélynek örvendő két szerző: Pseudo-Dionysius Areopagita (V.sz): Boethius (480~524).

Az arab filozófia³¹⁴

Nagy hatást fejtett ki a skolasztikára (főleg Aquinói Szt. Tamásra).

A keleti arab filozófia képviselői: Alkendi (mh. 873) Al-Farabi (875-950), Avicenna (980-1037), Al-Ghazali (1058-1111) stb.

A spanyol arab filozófia képviselői: Abu Bacer (megh. 1185), Averroes (1126-1198) stb.

A zsidó filozófia³¹⁵

Főleg az Istennel kapcsolatos gondolatok hatottak a skolasztikára.

Avicbron (1020-1058), Maimonidesz (1135-1203) stb.

A skolasztikus filozófia

A korai skolasztika. Eriugéna (~800-877), Szt. Anzelm (1033-1109) "a skolasztika atyja", Abélard (1079-1142), Szt. Bernát (1091-1153), Szt. Viktor-i Hugo (1096-1141), Szt. Victor-i Richárd (~1110-1173), John of Salisbury (1115/1120-1180) stb

Skolasztika fénykora (XIII-XIV. század). A filozófia szempontjából is fénykor, mivel ekkor jöttek létre a neves egyetemek, ahol a filozófia oktatására nagy hangsúlyt fektettek.

Alexander Halensis (~1183-1245), Szt. Bonaventúra (1221-1274), Szt. Albert (~1193-1280), Aquinói Szt. Tamás (1225-1274), Johannes Duns Scotus: (1265-1308), stb.

A kései skolasztika. Eckhart mester: (1260-1327), William of Ockham: (1285/?/-1349), Nicolaus Cusanus (1401-1464) stb.

---

³¹⁴ Bővebben lásd Bor, Jan – Petersma, Errit (szerk.) 2010. *Képes filozófiatörténet. A gondolat képzelőereje.* Budapest, Typotex, 150-160.

³¹⁵ Bővebben lásd Bor, Jan – Petersma, Errit (szerk.) 2010. *Képes filozófiatörténet. A gondolat képzelőereje.* Budapest, Typotex, 161-173.

Szent Ágoston

(354-430) a „Nyugat tanítómestere”³¹⁶

A nyugati kereszténységre és evvel együtt az egész nyugati gondolkodásra nagymértékben hatott. Az észak-afrikai Thagestében születet, apja pogány tisztviselő volt, édesanyja Mónika keresztény. Cicero, Platón, Arisztotelész ismerője. A manicheusok szektája, a szkepticizmus, az újplatonizmus hatott rá. Karthagóban tanult jogot és retorikát, amikor a nagyvárosi szabados élet magával ragadta. 30 évesen Rómába megy, ahol szónoklattan tanít jogászoknak. A manicheizmushoz is csatlakozott. Olvasta és ismerte a jelentős filozófusok munkáit. Nagy hatással volt rá Szt. Ambrus a prédikációival, aki majd 387-ben meg is keresztelte. Pappá szentelik, majd Hippó püspöke lesz. Nagyon tevékeny életet élt sokat írt és mint püspök is rendkívül aktív volt,

Főbb művei:

De ordine (A rendről), Retractationes (Újratárgyalás), Confessiones (Vallomások), De vita beata (A boldog életről), Soliloquia

---

³¹⁶ Szt. Ágostonhoz bővebben lásd Frenyó Zoltán 2018. *Szent Ágoston és az augusztinizmus*. Budapest, SZIT:

(Magánbeszélgetések), De magistro (A mesterről/tanítóról), De libero arbitrio (A szabad akaratról), De vera religione (Az igaz vallásról), De civitate Dei (Az Isten városáról), De natura et gratia (A természetről és a kegyelemről), De Trinitate (A Szentháromságról), Enchiridion vagy De fide, spe et caritate (Kézikönyv vagy A hitről, a reményről és a szeretetről) stb

A filozófiáról

A filozófia „... az igazság keresése s a keresztény élet ésszerű megalapozása.”³¹⁷ „A filozófia nála nem öncélú, racionális vizsgálódás, hanem a legközvetlenebb egyéni élmény; nem teoretikus megállapítások levezetése és összegzése, hanem a keresztény életszabály ésszerű megalapozása.”³¹⁸

Az igazság kereséséről

Az igazság keresés a belső elmélkedést, vizsgálódást jelenti „*Ne menj kifelé, magadba térj vissza, az emberen belül van az igazság*” (De vera religione c. 72). Jól példázza ezt a belső keresést a *Vallomások* c. műve, amely az európai irodalomban egy minta lett a belső igazságkeresésre. Szt. Ágoston mintegy bevallja Istennek az elkövetett hibáit, bűneit „*Mindezt elmondom és bevallom Istenem*”³¹⁹ visszatekint élete eseményeire és így elemzi azokat, fontosnak tartja az anya szerepét, az isteni kegyelem hatását és az emberben meglévő boldogságvágyat. A belső vizsgálódás, az igazság kutatása nehéz és hosszú folyamat. „*Bizony több szót pazarol a kutatás, mint a megtalálás. Hosszabb a kérés, mint az elnyerés. Munkásabb a kéz a kopogásban, semmint az ajándék elfogadásában.*”³²⁰

Ismeretelmélet

Szt. Ágoston számára az igazság megismerhető, ezért elveti a szkepticizmust. Önmagunk létezéséről és tévedéseinkről biztos tudásunk van, tehát már rendelkezünk alapvetően bizonyos tudással. „*Létezőnk, tudjuk, hogy léteztünk, és ezt a létet és tudást szeretjük. Márpedig ebben a három dologban semmiféle csalóka valószínűség nem zavar meg bennünket. ... Hiszen ha csalatkozom, akkor létezem. ... Minthogy tehát az az én, aki csalatkozik, létezik, ezért abban a tudásomban, hogy létezem, egész biztosan nem*

---

³¹⁷ Frenyó Zoltán 2016. *A filozófia tankönyve*. Budapest, SZIT, 92.

³¹⁸ Bolberitz Pál, Hosszú Lajos 2004. *Bölcslelettörténet*. Budapest, SZIT, 61.

³¹⁹ Szt. Ágoston: *Vallomások* I.19. In Augustinus, Aurelius 1987. *Vallomások*. Budapest, Gondolat, 52.

³²⁰ Szt. Ágoston: *Vallomások* XII.1. In Augustinus, Aurelius 1987. *Vallomások*. Budapest, Gondolat, 381.

*csalatkozom. Ebből az következik, hogy abban a tudásomban sem csalatkozom, hogy tudok.*³²¹

Értelmi ismereteink bizonyosságát Isten adja. Ahogy a látáshoz a látón és a láthatón kívül szükséges a fény, ugyanúgy a megismerés során a megismerőn és a megismerhetőn kívül szükséges az Isteni fény, „megvilágítás” (illuminatio-tan). *„Isten az értelem fénye, akiben és akitől, és aki által lesz minden világos az értelem számára”* (Soliloquia I. 1,3.)

Metafizika

A dualista ontológia képviselője (két világ). Metafizikája inkább Isten és az ember, Isten és a világ, viszonyának a megfogalmazása. Minden, ami létezik, az Istennek köszönheti a létét. Isten saját örök eszméinek a mintájára teremtett mindent a semmiből, szeretetétől indítva. Isten nem kész, kifejlett dolgokat hozott létre, hanem ésszerű magvakat/csírákat (rationes seminales) helyezett el az anyagi dolgokban, és ezekből alakultak ki az idők folyamán a különböző létezők. A teremtés csúcspontja az ember, akinek a teste halandó, de a lelke szellemi és halhatatlan. A lélek nem létezik a test előtt (nincs preegzisztencia), és a földi léte az embernek az nem valamiféle büntetés.

Teodicea

Isten az abszolút lét (summa essentia), tiszta szellem, aki változatlan, végtelen és örökkévaló.

Az igazság, a jóság és a szépség mintegy Istenhez vezetnek, mert ő ezeknek az abszolút foka és eredete. Isten nem csak teremtő, hanem gondviselő is, az általa teremtett világot fenntartja, gondoskodik róla. Szt. Ágoston részletesen kifejti a Szentháromságtant is, de az már inkább teológiai téma.

Kozmológia

Összekapcsolódik a metafizikai és a teodiceai tanításaival, egy teocentrikus világméretet fogalmaz meg a Biblia alapján. Az idővel kapcsolatban is megfogalmaz érdekes meglátásokat. Az idő szinte megmagyarázhatatlan számunkra. *„Ha senki sem kérdezi tőlem, akkor tudom. Ha azonban kérdezőnek kell megmagyaráznom, akkor nem tudom.”*³²² Az időt Isten teremtette, de ő örökkévaló. Az idő nem konkrét, valóságos létező, hanem az ember szellem számára

---

³²¹ Szt. Ágoston: Az Isten városáról XI.26. In Steiger Kornél 1996. *Bevezetés a filozófiába. Szöveggyűjtemény.* Budapest, Holnap, 122.

³²² Szt. Ágoston: Vallomások XI.14. In Augustinus, Aurelius 1987. *Vallomások.* Budapest, Gondolat, 358-359.

szükséges „funkció”. A különféle időt (múlt, jelen, jövő) és annak mértékét az ember fogalmazza meg.

Antropológia

Összefügg a metafizikai és a teodiceai gondolataival. Az emberi lélek háromságos a Szentháromság mintájára. Az emberi lélek a Szentháromság legtökéletesebb mása: esse, nosse, velle – lét, tudás, akarás (Conf. XI. 11.); mens, notitia, amor – ész, ismeret, szeretet (De Trin. IX. 4,4.); memoria, intellectus, voluntas – emlékezet, értelem, akarat (De Trin. XV. 3, 5.). „Az ember három „részből” áll: szellemből, lélekből és testből. (Tria sunt, quibus homo constat: spiritus, anima et corpus) (De fide et symb. X.23.). A lélek jelen van az egész testben, használja és felügyel rá. Az emberi lélek anyagtalan és halhatatlan, két formája a szellemi lélek (spiritus), amely Istennel van kapcsolatban, és a testi lélek (anima), amely a testet élteti.

Etika

Az emberi a boldogságra törekszik és az etika egyfajta útmutatás ennek eléréséhez. A boldogság elérésénél figyelembe kell venni az ember testi és lelki, külső és belső kettőségét (homo exterior et interior). Minden cselekedetnek az Isten által alapított rendhez kell igazodnia. Az emberi akarat szabad és belső (immanens) mozgatója a szeretet. Etikáját ezért szeretet-etikának is nevezik. „*Dilige, et quod vis, fac – Szeress és csináld, amit akarsz*” (Tractatus in I Joh. 7,8).

Társadalomfilozófia

Történelem szemlélete a De civitate Dei (Az Isten városáról) c. művében található. Fontos gondolata (amely az európai történelemszemléletben meghatározó), hogy a történelemnek kezdete és vége van, korszakolható, az események mögött lényegi történés van. A történelem nemcsak kronológia, hanem az események mögött lévő lényeg feltárása is. Az emberi történelem nem más mint Isten örök tervének a megvalósulása az időben a két város lakóinak a ködelme. Az égi város lakói az istenszeretet (békevágy, szeretet), a földi város lakóit az istentagadás (békétlenség, erőszak) vezérli. „... két város, a bűnösöké és a szenteké él egymás mellett az emberiség kezdetétől egészen az idők végezetéig, ...”³²³

Nevelésfilozófia

---

³²³ Steiger Kornél 1996. *Bevezetés a filozófiába. Szöveggyűjtemény.* Budapest, Holnap, 124.

Szt. Ágoston oktató tevékenységet is folytató, kitűnő pedagógusi képességekkel rendelkező gondolkodó. Érdemes néhány gyakorlati tanácsát áttekinteni, amelyeket a kereszténységet felvenni akaró felnőttek tanítóinak írt.

„... hozzád gyakran hoznak embereket, akiket be kell vezetni a tanításba és ez azért történik, mert az a híred, hogy neked különös tanítóképességed van, úgy vallásbéli ismereteidnél fogva, valamint előadásod kellemessége miatt.”

„S valóban sokkal szívesebben hallgatnak bennünket, ha a tárgyban magunk is gyönyörködünk; mert a beszédnek folyamatát saját örömünk határozza meg, ...”

„De a fő dolog, hogy kedvvel tanítsunk, ...”

„A kedv elvesztésének okai: ismerjük és unjuk a tanítani valót; más tevékenységet tartunk szükségesebbnek vagy örömtelibbnek; nyugtalanok vagyunk, rossz hangulatban vagyunk; ilyenkor a jó munka nyugodt elvégzésére ügyeljünk; a hallgató viszonyulása „Ha azonban nagyon lassú felfogású s ily hatások iránt nincs érzéke és hajlandósága, akkor ezt az irgalmasság nevében el kell viselni ... s többet kell ő érte Istenhez beszélnünk, mint neki Istenről.”

„Az egészlet általános szempontok szerint kell összefoglalnunk, kiszemelni a különösen nevezetes dolgokat, melyek a hallgatóra nézve érdekesek s az egésznek fordulópontjait teszik.”

„De a belső összefüggés bizonyítása miatt az elbeszélés folyamatosságának nem szabad szenvednie s beszédünknek nem szabad bonyolult és nehezen érthető fejtegetésekbe merülni. Nem!

„Semmi sem indíthat erősebben szeretetre, mint hogyha szeretettel közelednek hozzánk.”³²⁴

Hatása

Szt. Ágoston az egész későbbi nyugati gondolkodást meghatározta. A filozófián túl sok területen érvényesül a hatása: irodalom, művészet, misztika, pszichológia, történelem stb. Ebben az is szerepet játszott, hogy latinul és kiváló stílusban írt.

---

³²⁴ Az idézetek helye: Mészáros Isztván – Németh András – Pukánszky Béla (szerk.) 2003. *Neveléstörténet. Szöveggyűjtemény.* Budapest, Osiris Kiadó, 44-49.

Aquinói Szt. Tamás
(1225-1274) „doctor angelicus”

Szt. Tamás domonkos szerzetes volt, a keresztények leghíresebb filozófusa, Arisztotelész görög filozófus tanításait követte („megkeresztelte Arisztotelészt”), a filozófiát és a teológiát külön tudománynak tekintette, nagy hatása volt az újkori tudományos gondolkodásra, írásai rendkívül logikusak, pontosan felépítettek. Életének főbb eseményei: 1224/25 született a Nápoly környéki Roccasecca-ban; ~ 1230-1239 közt a Monte Casino-i bencés apátságban, 1239-1244 közt Nápolyban tanul; 1244. ápr. belép a domonkos rendbe (két testvére májusban – azért, hogy ne legyen szerzetes – elrabolja és otthon 1 évig elzárva tartják, de ő kitart, így elengedik); 1245-1248 Párizsban tanul, a híres Nagy Szent Albert tanítványa; majd Párizsban, Rómában és Nápolyban tanít; 1273. dec. 6-án a reggeli misén valami igen megviselte (egy látomás) utána már nem írt; 1274. márc. 7-én a lyoni zsinatra utazása közben Fossanovában halt meg; 1323. júl. 18. XXII. János pápa szentté avatta, 1567. ápr. 15. V. Pius pápa egyház doktorrá („doctor ecclesiae”) avatta.

Aquinói Szt. Tamás műveiről:³²⁵

Kommentárok:

- Arisztotelész: (1265-73) In libros Physicorum, In libros Politicorum, In X libros Ethicorum, In XII libros Metaphysicorum stb.
- Boethius: In librum Boethii de Trinitate Expositio (1257-58)
- Pseudo Dionysios: In librum dionysii de Divinibus Nominibus (1258-65)
- Petrus Lombardus: Scriptum in IV Libros Sententiarum (1252-57) stb.

„Quaestio”-irodalom és kisebb művek „opuscula”:

- Quaestiones disputatae
  - De veritate (1256-59),
  - De anima (1269)
  - De malo (1267)
  - De potentia Dei (1265) stb.
- De ente et essentia (1253)
- De unitate intellectus contra Averroistas (1270) Stb.

Összefoglaló nagyobb művek:

- Summa contra Gentiles (1259-64)/ a kereszténység filozófiai igazolása a pogányokkal (arabokkal) szemben.
- Summa Theologiae (1265-73) I. (prima) Istenről és a világról II. két részre osztva (prima secundae, secunda secundae) erkölcsről III. (tertio) Krisztusról, a szentségekről.
- Compendium Theologiae (1265-69) rövidebb összefoglalás

A filozófiáról

A filozófia elsődleges feladata az igazság kutatása. *„Szükséges tehát, hogy az egész világegyetem végső célja az igazság legyen, s hogy a bölcsesség elsősorban ennek szemléletével foglalkozzék.”*³²⁶

Ismeretelmélet

Az arisztotelészi ismeretelméleti realizmus követője.

A megismerés folyamata: Az érzékeléskor kialakul egy képzet, érzetadat, fantáziakép (phantasma). A szellemi lélek képessége a cselekvő értelem (intellectus agens) átvilágítja a tudatunkban lévő képzetet és elvonatkoztatással megragadja benne a tárgy érthető szerkezetét (specie intelligibilis), az egyetemes mozzanatot, és így kialakítja a szenvedő értelemben (intellectus possibilis) a dolog kezdeti fogalmát, kifejezett „képét” (species impressa) ami nem más,

---

³²⁵ Bővebben lásd Torrell, Jean-Pierre OP. 2007. *Aquinói Szent Tamás élete és műve*. Budapest, Osiris.

³²⁶ Aquinói Szt. Tamás: *Summa contra gentiles* I.1. In Anzenbacher, Arno 1993. *Bevezetés a filozófiába*. Budapest, Herder Kiadó Kft., 39.

mint az ismeret tárgyáról kialakított fogalom, „tudati szó” (conceptus, verbum mentis).

Ismeretelméletének jellemzői:

- a megismerés a tapasztalásból indul ki (conversio ad phantasmata),
- értelem nem mértéke az igazságnak, hanem tőle mértékelt (mensuratus et non mensurans),
- elvonatkoztatás (abstractio), (a természetes rendben elveti az „illuminatio” tanát),
- a megismerés lehetőségének előfeltétele az alany és a tárgy célszerű egymáshoz rendeltsége, ennek metafizikai alapja a létből való részesedés,
- az értelemben nincs velünk születet idea „idea innata”, hanem megismerő/befogadó képesség „capacitas”,
- a megismerést a potencialitás és az aktuálítás jellemzi,
- tökéletes visszatérés „reditio completa), a megismerés során az értelem mintegy odafordul az ismeret tárgyához, majd tökéletesedve az ismerettel, mintegy „visszatér” önmagához,
- az értelem (intellektus) az értelmes jegyekre (intelligibilis) irányul,
- az emberi természet az, amely az igazság megismerésére törekszik/vágyakozik „*Est homini naturale, quod appetat cognitionem veritatis*” (Szt. Tamás: De malo 9,1)
- a tárgy érthető szerkezete, lényege szellemi természetű, az ember képes ennek megismerésére, de csak annyiban, amennyiben ez az anyagi-érzéki dologban megnyilvánul, az anyagi dolgok viszonyban (relatio) vannak az anyagtalan dolgokkal, e viszonyt felismerjük, de ilyen tudásunk nem egyértelmű „univoc”, hanem csak hasonlósági „analog” ismeretet ad
- a megismerés jellemzője egy állandó dinamizmus, túllépés (excessus).

Metafizika:

- A létezőket, mint sokaságot és sokféleséget ismerjük meg, szubsztanciális és akcidentális tulajdonságaikat. A szubsztancia: ami a dolgok önazonosságát, lényegiségét biztosítja; akcidencia: a sokféleség alapja (mennyiség, minőség stb.)
- Aktus-potentia tan: A lét változóságát teszi érthetővé, minden létező tartalmaz megvalósult, tényleges, valamint képességi, lehetőségű létet.
- Matéria-forma: Két metafizikai összetevő elv, a létezők összetettségeinek jellemzője.

- **Lét-lényeg:** A létezők összetettségének másik jellemzője, nem két fizikai összetevő, hanem metafizikai principium. Lét és lényeg Istenben egy, az ő lényege, hogy léte van (létezik), minden más csak részesedik a létből. Legegyetemesebb fogalmunk a lét, a lét fogalom mindent átfog, a legtranszcendentálisabb fogalom.
- **Transzcendentáliák:** A létnek a szükségszerű és természetes adottságai, azt tartalmazzák, amit már a létfogalom is burkoltan tartalmaz:
  - **egység (unum):** a létező, mint létező oszthatatlan, egy, egységes;
  - **valamiség (aliquid):** a létező valami, nem semmi;
  - **igazság (verum):** a létező megismerhető;
  - **jóság (bonum):** a létező lényegi eszméjének megfelelő létteljesség; a lét megfelel az akaratnak, mert képes kielégíteni az akarat célra törekvési tendenciáját;
  - **szépség (pulchrum):** a lét tetszést vált ki.
- **A létezők hierarchiája:** a létező oly módon tökéletes, ahogy a létből részesedik, és minden létező más-más módon és mértékben részesedik a létből.
- **Analógia:** Isten a feltétlen lét, róla a lényegyet nem tudjuk megismerni. A földi dolgok tulajdonságai nem állíthatóak ugyanolyan értelemben (univoce) Istenről, de nem is teljesen különböző értelemben (aequivoc), hanem hasonló (analóg) értelemben.

Teodicea

Részletesen kitér isten léte és tulajdonságaira filozófiai és teológiai szempontból is.³²⁷

Antropológia

Az ember test és lélek egysége „compositum” (materia-forma tan). Az emberi összetettséget egyetlen szubsztanciális forma határozza meg az értelmes lélek „anima rationalis”, nincs szükség testi formára „forma corporeitatis”, a lélek lényege hogy a test formája. A lelki képességek „fakultások” közt hierarchia van (vegetatív, szenzitív, intellektuális). Az akarat „voluntas” szabad az eszközök kiválasztásában, de igazából az értelem szabad, mivel az határozza meg az akaratot (ismeret a fontos). A lélek szellemi természetű és formaadó képességét mindig megőrzi, a lélek testen kívül levése természetesen kívüli „praeter naturam” állapot. Az ember akarata a jóra, értelme pedig az igazságra irányul. „... *amint azt nevezzük*

---

³²⁷ Lásd a Teodicea fejezetnél.

*jónak, amire a törekvés irányul, ugyanúgy azt nevezzük igazságnak, ami az értelem tárgya.*³²⁸

Etika

Etikája metafizikai megalapozású. Az ember célja a boldogság, az ember a jóra, az abszolút jóra törekszik. Az erények az erkölcsi cselekedetet belső, az emberben lévő közvetlen forrásai, szellemi képességek, az akaratnak a jóra irányuló készségei. Az erény növelhető, fejleszhető. A kardinális erények: okosság, lelki erősség, mérsékletesség, igazságosság. Az erény közepén áll a két szélsőség közt „virtus stat in medio”, „virtus in medio consistit”. Az erény az értelmet „követi”, az erényes cselekvés alapja az értelem törvényével való megegyezés.

Társadalomfilozófia

A törvények:

Az erkölcsi cselekedetek külső irányítói, a törvény az értelmet és az akaratot is vezeti, és az értelem „hozza létre”. A törvények három fajtája: örök törvény „lex aeterna” az Istennel kapcsolatos törvények; természettörvény „lex naturalis” (tedd a jót, kerülj a rosszat), emberi törvény, amely a konkrét helyzetre vonatkozik „lex humanis”. Az egyedi erkölcsi cselekedetet a lelkiismeret, a gyakorlati ítélet határozza meg, amely levonja a következtetést a végső normákból és törvényekből. A lelkiismeret a legbensőbb, legfőbb törvény.

A állam jellemzői:

- Az ember természete az alapja az államnak, mivel az ember társadalmi és politikai lény „animal sociale”. Az együttműködés szükséges.
- Az állam az emberek közös javát szolgálja „bonum commune”.
- Az állam célja a természetes rendben, az egyház célja a természetfeletti rendben van.
- Az egyháznak csak közvetve van hatalma az állam felett „potestas indirecta”.
- A józan ész „recta ratio” a közjót előbbre valónak tekinti.
- Az állam törvényeinek (az uralkodónak is) a lex naturalis-t kell követnie.
- Az uralkodó Istentől nyeri jogát a hatalom gyakorlásához, a hatalmat a nép kapja, aki „átruházza” az uralkodóra. Az uralkodónak kötelezettségei vannak.
- Lehetséges a lázadás, de csak a törvényes utat tartja jónak.

---

³²⁸ Aquinói Szt. Tamás: Summa Theologiae I.16.1. In Kormos József (szerk.) 1999. *Középkori filozófia. Szöveggyűjtemény*. Piliscsaba, PPKE BTK, 158.

- Az államban fontos az alkotmány.
- Államformák: A demokrácia, arisztokrácia és monarchia, ezek veszélyei: demagógia, oligarchia, zsarnokság.
- A legjobb államforma a monarchia (méhek), mert így fenntartható a biztonság, a rend és az egység.
- Az erkölcsi törvények az államra is vonatkoznak.

Hatása:

Elsősorban a keresztény filozófiára és teológiára fejtett ki jelentős hatást, de nagy szerepe volt az újkori tudományos gondolkodás kialakulásában. Arisztotelész az ő munkássága révén lett ismert és elfogadott az európai filozófiában. A mai angolszász filozófia újra használja műveit, annak pontos és szabatos meghatározásai miatt.

Ajánlott irodalom

Ágoston, Szent 1989. *A boldog életről. A szabad akaratról.* Budapest, Európa.

Ágoston, Szent 2005-2019. *Isten városáról I-IV.* Budapest, Kairosz.

Anzenbacher, Arno 1993. *Bevezetés a filozófiába.* Budapest, Herder Kiadó Kft., 39.

Augustinus, Aurelius 1985. *A Szentháromságról.* Budapest, SZIT.

Augustinus, Aurelius 1987. *Vallomások.* Budapest, Gondolat.

Bolberitz Pál, Gál Ferenc 1987. *Aquinói Szent Tamás filozófiája és teológiája.* Budapest, Ecclesia,

Bolberitz Pál, Hosszú Lajos 2004. *Bölcslelettörténet.* Budapest, SZIT.

Brock, Stephen L. 2015. *The Philosophy of Saint Thomas Aquinas.* Wipf and Stock.

Davies, Norman 2002. *Európa története.* Budapest, Osiris Kiadó.

Dörömbözi János (összeáll.) 1993. *Filozófiatörténeti szöveggyűjtemény I.* Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.

Fontaine, Resianne 2010. A zsidó filozófia. In Bor, Jan – Petersma, Errit (szerk.) 2010. *Képes filozófiatörténet. A gondolat képzelőereje.* Budapest, Typotex, 161-173.

- Fontaine, Resianne 2010. Iszlám filozófia. In Jan – Petersma, Errit (szerk.) 2010. *Képes filozófiatörténet. A gondolat képzelőereje.* Budapest, Typotex, 150-160.
- Frenyó Zoltán 2016. *A filozófia tankönyve.* Budapest, SZIT.
- Frenyó Zoltán 2018. *Szent Ágoston és az augusztinizmus.* Budapest, SZIT.
- Gilson, Étienne 2015. *A középkori filozófia története.* Budapest, Kairosz Kiadó.
- Heinzmann, Richard 1994. *Thomas von Aquin. Eine Einführung in sein Denken. Mit ausgewählten lateinisch-deutschen Texten.* Grundkurs Philosophie, Band 447. Stuttgart, Berlin, Köln, Kohlhammer.
- Heller Ágnes 2016. *A filozófia rövid története gólyáknak. II. A középkor és a reneszánsz.* Budapest, Múlt és Jövő Kiadó.
- Kormos József (szerk.) 1999. *Középkori filozófia. Szöveggyűjtemény.* Piliscsaba, PPKE BTK.
- Kormos József 2008. *Fides et cognitio. Aquinói Szent Tamás gondolataihoz kapcsolódó tanulmányok.* Budapest, MASZTT.
- Kormos József 2008. Thomas von Aquin über die Möglichkeit des Unterrichtens und der Erziehung in Summa Theologie. In *Studia theologica.* 2008.2 182–189.
<http://www.studiatheologica.cnet.ro/numar200802.asp>
- Kormos József 2017. A tudatlanság és a téves tudás lehetőségének az elkerülése. Aquinói Szent Tamás módszeréről. In Vincze Krisztián (szerk.) 2017. *A Magyarországi Aquinói Szent Tamás Társaság közleményei IV.* Budapest, Szent István Társulat, 273-282.
- Kormos József 2018. „... facere pacem est sapientiae ordinantis.” A bölcsesség szerepe a béke megteremtésében Aquinói Szent Tamás alapján. In Vincze Krisztián (szerk.) 2017. *A Magyarországi Aquinói Szent Tamás Társaság közleményei V.* Budapest, Szent István Társulat, 160-169.
- Mészáros István – Németh András – Pukánszky Béla (szerk.) 2003. *Neveléstörténet. Szöveggyűjtemény.* Budapest, Osiris Kiadó.
- Panič, J.-Tenšek, T. Z. 1997. *Patrológia.* Szeged, Agapé.
- Steiger Kornél 1996. *Bevezetés a filozófiába. Szöveggyűjtemény.* Budapest, Holnap.

- Tamás, Aquinói Szent 1990. *A létezőről és a lényegről*. Budapest, Helikon Kiadó.
- Tamás, Aquinói Szent 1993. *Az értelem egysége*. Budapest, Ikon Kiadó.
- Tamás, Aquinói Szent 1994. *A teológia foglalatata I./1.* Budapest, Telosz Kiadó.
- Tamás, Aquinói Szent 1994. *Előadások a Hiszekegyről, a Miatyánkról és a Tízparancsolatról*. Budapest, Seneca Kiadó.
- Tamás, Aquinói Szent 1998. *A világ örökkévalóságáról – De aeternitate mundi*. Budapest, Józsvöveg.
- Tamás, Aquinói Szent 2016. *A fejedelmek kormányzásáról. A zsidók kormányzásáról*. Máriabesnyő, Attraktor.
- Torrell, Jean-Pierre OP. 2007. *Aquinói Szent Tamás élete és műve*. Budapest, Osiris.

3.3. Újkori filozófia

Az újkori filozófia kialakulását és jellegét befolyásoló tényezők:

- a humanizmus,
- a társadalom, a gazdaság átalakulása (a feudalizmus felbomlása),
- a földrajzi felfedezések,
- a természettudományok fejlődése,
- a reformáció,
- az alanyi szemlélet (az ember felé fordulás),
- a könyvnyomtatás stb.

Az újkori filozófia jellemzői:

- tudományok (főleg természettudományok) szerepe megnő,
- ismeretelméleti kérdések kerülnek előtérbe,
- alanyi szemlélet, ember felé fordulás (individualizmus, voluntarizmus),
- kritika a múlttal, a hagyománnyal szemben (vallás, tudomány, életforma) stb.

Irányzatok: reneszánsz, racionalizmus, empirizmus, felvilágosodás, német idealizmus.

Reneszánsz, racionalizmus és empirizmus

A reneszánsz

Egy átmeneti irányzat a középkor és az újkor között. Az antik hagyományok felelevenedése az „újjászületés” a középkori gondolkodás, életforma megkérdőjelezése jellemzi. Racionalizmus és irracionalizmus (tudományosság, okkultizmus, miszticizmus stb.) egyaránt megtalálható a reneszánszban. Az ember kerül az előtérbe (humanizmus).

A természettudományos értelmezések. Kopernikusz (1473-1543), Galileo Galilei (1564-1642), Giordano Bruno (1548-1600), Francis Bacon (1561-1626), stb.

Az ember felfogás (a humanizmus). Rotterdami Erasmus (1469-1536), Marsilio Ficino (1432-1499), Pietro Pomponazzi (1462-1524), Michel de Montaigne (1533-1592) stb.

A vallás (Isten) értelmezése. A kereszténység másféle értelmezései. Luther (1483-1546). Kálvin (1509-1564) stb.; Okkultizmus: Paracelsus (1493-1541), Nettesheimi Agrippa (1486-1535), Miszticizmus: Jakob Böhme (1575-1624) stb.

Az állam új értelmezései. Morus Tamás (1478-1535), Niccolò Machiavelli (1469-1527) stb.

A racionalizmus

Alapgondolata, hogy a valóság a gondolkodás (az ész, ratio) segítségével megismerhető. A racionalizmus (ésszerű, a latin ratio szóból) szerint az emberi megismerés forrása az ész és a fogalmaink a tapasztalat előtt és attól függetlenül is léteznek.

- A matematikát tekinti mint tudománynak (dedukció).
- Az észnek való megfelelést tartja fontosnak minden területen (társadalom, gazdaság, tudomány, vallás stb.).
- Pozitívuma: világos, határozott, rendszerezett, logikus stb.
- Negatívuma: merevség, rugalmatlanság; érzelmi, érzékszervi elemek háttérbe szorulása.
- Fő képviselői: René Descartes (1569-1650), Baruch Spinoza (1632-1677), Gottfried Wilhelm Leibniz (1646-1716) stb.

Az empirizmus

Alapgondolata, hogy a valóság a tapasztalás (empíria) segítségével megismerhető. Az empirizmus szerint az emberi megismerés forrása az érzékszervi tapasztalat, ettől függetlenül semmiféle ismerettel nem rendelkezünk.

- A megismerésben a tapasztalás, az érzékszervek szerepét hangsúlyozza.
- A középkor ismereteivel és módszereivel szemben a tapasztalást és az indukció módszerét hangsúlyozza.
- Előnye: tényszerűség, tárgyszerűség, pontosság, gyakorlatiasság stb.
- Hátránya: az elmélet, a dedukció elhagyása, „földhözragadtság” stb.; sőt a teljes indukcióhoz való ragaszkodás szkepticizmust is eredményezhet.
- Fő képviselői: Thomas Hobbes (1588-1678), John Locke (1632-1704), David Hume (1711-1776) stb.

Felvilágosodás és német idealizmus

A felvilágosodás

A felvilágosodás a szabadság fogalmának előtérbe kerülésével erőteljes szakítást hangsúlyozott mindennel, ami a középkorra jellemző volt (kereszténység, gazdasági-politikai berendezkedés, életmód stb.). Főbb általános jellemzői:

- A hagyományoktól való eltávolodás, az ésszerűség, a szabadság hangsúlyozása.
- A humanizmus, a reneszánsz (főként a társadalmi élet, a kultúra területén), a racionalizmus, az empirizmus (főként a megismerés, a tudomány területén) már mintegy a felvilágosodás „előkészítői” (de össze is kapcsolódnak).
- A hagyomány elvetése, a haladásban, fejlődésben való hit.
- Kritikus jelleg (vallás, kereszténység, Egyház, társadalom, politika stb.).
- Deizmus.
- Az emberi jogok hangsúlyozása.
- Szabadság (gazdaságban, politikában, gondolkodásban, magánéletben).
- Az ész szerepének hangsúlyozása.
- Liberté, Égalité, Fraternité (szabadság, egyenlőség, testvériség). Bár a három fogalom értelmezése és együtt megvalósíthatósága sok kérdést vet fel.

A felvilágosodás filozófusai

- Az angol felvilágosodás: A szabadság témakörében inkább államelméleti, jogi, gazdasági és vallási szempontú megközelítések. John Locke (1632-1704), Adam Smith (1733-1790) stb.
- A francia felvilágosodás: Inkább politikai, jogi és gyakorlati jellegű témák. Az enciklopédisták (Denis Diderot (1713-1784), Jean Le Rond D’Alambert (1717-1783), Paul-Henri Holbach (1723-1789) stb.: Az enciklopédia 1751-1772 közt jelent meg 28 kötetben (17 kötet szöveg, 11 kötet ábra) a kor legfontosabb eredményeit gyűjtötte egybe, alapvetően ateista és materialista szemléletű, bírálja a teológiát és a feudális intézményeket. Voltaire (1694-1778), Montesquieu (1689-1755), Rousseau (1712-1778) stb.
- A német felvilágosodás: Inkább elméleti jellegű. Immanuel Kant (1724-1804), Christian Wolff (1679-1754) stb.

- Az olasz felvilágosodás: Inkább elméleti munkák, kevésbé van jelen a felvilágosodás. Giovanni Battista Vico (1668-1744) történetfilozófiája ismert a témában.

A német idealizmus (A német klasszikus filozófia)

- A világnézetnek a tárgyi világ helyett az alanyból kiinduló megalkotása jellemzi.
- Jelentős a felvilágosodás hatása (fejlődés, ésszerűség).
- Fontos a reformáció, protestáns vallások hatása (alany, élmény, egyéniség stb.).
- Megszünteti az alany függését a tárgytól.
- Az egész valóságot az egyénfeletti egyetemes alany/idea/szellem teremtő és önmagát kibontakoztató tevékenységeként értelmezi.
- Fontos a kor költőinek és íróinak a hatása „a romantika” (Goethe, Schiller, Herder).
- A vallás, a művészet, a nép, a nemzet fontosságának hangsúlyozása.
- Főbb képviselői: Immanuel Kant (1724-1804), Johann Gottlieb Fichte (1762-1814), Friedrich Wilhelm Joseph Schelling (1775-1854), Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831) stb.

Az újkor mintegy szimbolikus lezárása Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831) monumentális rendszere.³²⁹ Amely rendszer a történetiség, a dialektika, a tézis-antitézis-szintézis szempontjait figyelembe véve egy teljes, lenyűgöző összefoglalását akarja adni a filozófia szinte minden ágának.

---

³²⁹ Bővebben lásd Quante, Michael 2017. *A szellem valósága – Tanulmányok Hegelről*. Budapest, L Harmattan.

René Descartes (1596-1650)

Az első jelentős újkori filozófus, az újkori filozófia „atyja”, a „racionalista” filozófus”, „a módszer filozófusa”, filozófiáját latinos nevéből a „kartezianus” filozófiának is nevezik.

Nemesi családból származott. A jezsuiták híres la-flèche-i kollégiumában tanult. Majd Párizsban matematikát tanult. Részt vett a harmincéves háborúban (1621-ben Érsekújvár ostromában). 1619 novemberében hosszas lelki vívódás után egy éjjel a csodálatos tudomány alapjai villantak fel lelkében. Ezért hálából elzarándokolt a lorettói kegyhelyhez. Utána csak a tudománynak élt, kiterjedt levelezést folytatott. Előbb Párizsban, majd 1628-tól 1640-ig Hollandiában élt. Élete utolsó időszakát Krisztina svéd királynő stockholmi udvarában töltötte (ott hunyt el tüdőgyulladásban).

Korának kiemelkedő tudósa volt (matematika, geometria, fizika, biológia, pszichológia).

Főbb művei:

- *Szabályok az értelem vezetéséről* (1628 befejezetlen),
- *A világ avagy a tanulmány a fényről* (1633 nem jelentette meg),

- *Értekezés a módszerről, Dioptrika, Égi jelenségek, Geometria* (1637)
- *Elmélkedések az első filozófiáról* (1641),
- *A filozófia alapelvei* (1644),
- *A lélek szenvedélyei* (1649) stb.

A filozófiáról

A filozófia a tökéletes ismerete mindennek. „...a filozófia szó a bölcsesség tanulmányozást jelenti ... tökéletes ismeretét minden dolognak, amit az ember tudhat, mind életvitelét illetően, mind pedig hogy az egészségét fenntartsa és minden mesterséget kitalálhasson.”³³⁰

Ismeretelmélet

- Biztos alapokra akarta helyezni az emberi megismerést. Az igazság kritériuma a világos és határozott ismeret.
- A biztos alapok megtalálása érdekében szükséges a módszeres kétely (először mindenben kételkednünk kell, amíg nem szerzünk világos és határozott ismeretet).
- Háromféle ismeretünk van: a tapasztalati ismeretek, a magunk alkotta ismeretek és a velünk született ismeretek. Az utóbbiak fényében kell felülvizsgálni az ismeretek másik két fajtájának igazságértékét.
- Arra, hogy a külvilág megfelel a velünk született eszméknek, Isten a biztosíték, mivel ő nem csap be minket. „*Minthogy semmi okom sincs azt hinni, hogy csaló az Isten, aki létezik, ...*”³³¹
- A megismerés a ráció „cselekedete”. A gondolkodás (cogito) kifejezést tágan értelmezi, és valamennyi tudatos tevékenységet (kétkedést, észlelést, szeretetet stb.) gondolkodásnak nevezi.

A módszerről:

A matematikai módszer négy fontos alapelve:

- Minden előítéletet kerülve csak azt kell igaznak elfogadni, ami tisztán és világosan felfogható.
- A problémákat mindig a lehető legtöbb részre kell bontani.
- A legegyszerűbb tárgytól „mintegy fokozatosan” kell a bonyolultabb felé haladni.
- A rendszer teljességét felsorolással kell biztosítani.

³³⁰ Descartes Cl. Picot abbéhoz írt leveléből. In Anzenbacher, Arno 1993. *Bevezetés a filozófiába*. Budapest, Herder Kiadó Kft., 39.

³³¹ Descartes: *Elmélkedések a metafizikáról III*. In Steiger Kornél 1996. *Bevezetés a filozófiába. Szöveggyűjtemény*. Budapest, Holnap, 177.

Metafizika

- Dualista metafizika.
- Szubsztancia az, ami létezésében semmi másra nem szorul.
- Teljes értelemben csak Isten szubsztancia.
- A természet világában kétféle szubsztancia van (amelyeket megnyilvánulásaikból ismerünk fel): gondolkodó szubsztancia (gondolkodó dolog-res cogitans), kiterjedt szubsztancia (kiterjedt dolog-res extensa).

Antropológia

- Az ember elsősorban gondolkodó lény (cogito ergo sum).
„De csakhamar láttam, hogy mialatt így mindent hamisnak akartam felfogni, szükségképp kellett, hogy én, aki ezt gondoltam, legyek valami. S mivel észrevettem, hogy ez az igazság: gondolkodom, tehát vagyok, olyan szilárd és olyan biztos, hogy a szkeptikusok legtúlzóbb felvetései sem képesek azt megingatni, azért úgy gondoltam, hogy aggály nélkül elfogadhatom a filozófia amaz első elvének, amelyet kerestem.”³³²
- A testet és a lelket két önálló létezőnek tartja.
- A test tökéletes szubsztancia (substantia completa) amely éppúgy gép, mint a növények és az állatok. Funkcióit többnyire automatikusan végzi.
- A lélek is tökéletes szubsztancia, amely azonos tevékenységével, a gondolkodással. A test és a lélek közt szorosabb kapcsolatot tételez fel. A lélek és a test kölcsönhatásban áll. A tobozmirigyben székelő lélek az életszellemeneken (a vér legfinomabb része) keresztül mozgatja a testet, és a test is ezek közvetítésével hat a lélekre.
- A gondolkodás (cogito) kifejezést tágan értelmezi, és valamennyi tudatos tevékenységet (kétkedést, észlelést, szeretetet stb.) gondolkodásnak nevez.

Teodicea

Isten létét a tudatból próbálja igazolni.

- Az isteneszme tökéletességéből kiinduló érv a tudatunkban lévő istenfogalom okát keresi. A teljes oknak mindig tökéletesebbnek kell lennie okozatánál. Tehát a véges és tökéletlen emberi szellem nem lehet a végtelen és tökéletes istenfogalom oka.

---

³³² Descartes: Értekezés a módszerről IV. In Dörömbözi János (összeáll.) 1993. *Filozófiatörténeti szöveggyűjtemény II.* Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 24.

- A végességünk felismeréséből kiinduló érven arra utal, hogy végességünket csak azért ismerjük fel, mert tudunk a végtelenről, s végtelenhez mérve fedezzük fel korlátainkat.
- Az ontológiai érv szerint Isten fogalmából kiindulva próbálja bizonyítani Isten létét, vagyis Isten lényegéhez hozzátartozik a léte is.
- *„Természetes eszünk egészen tisztán beláttatja velünk, hogy a teljes hatókban legalább annyi realitásnak kell lennie, mint okozatában. ... hogy ami tökéletesebb, azaz amiben több a realitás, az nem lehet okozata vagy következménye a kevésbé tökéletesnek. ... Istennek a végtelen, örökkévaló, változatlan, független, mindentudó, mindenható szubsztanciát nevezem, aki engem és minden más létező dolgot (ha vannak ilyenek) megteremtett. Ezek a tulajdonságok olyan magasrendűek, hogy minél figyelmesebben vizsgálom őket, annál kevésbé hihetem, hogy egyedül az én alkotásaim. Ennélfogva mindebből arra kell következtetnem, hogy Isten szükségképpen létezik. Mert a szubsztancia ideája megvan ugyan bennem, amennyiben magam is szubsztancia vagyok, de egy végtelen szubsztancia ideája mégsem lehetne meg bennem, ha egy végtelen szubsztancia nem helyezte volna belém”* ³³³

Hatása:

Nem véletlenül az újkori filozófia „atyja”, a megismerés vizsgálata, alapos módszertana, az ember tudati tevékenységének az elemzése az újkor jellegzetessége lesz. A mai kognitív tudomány számára is meghatározóak gondolatai (pl. a kiterjedt dolog – gondolkodó dolog párhuzamba állítása a hardver – szoftver kérdésével). A matematika, geometria, fizika, pszichológia területén is fontos a hatása.

---

³³³ Descartes: Elmétkedések a metafizikáról III. In Steiger Kornél 1996. *Bevezetés a filozófiába. Szöveggyűjtemény.* Budapest, Holnap, 180., 183.

John Locke
(1632-1704)

Wringtonban, Bristol közelében született. Atyja jogtudós volt, vallásos anyja a szigorú puritanizmus szellemében nevelte. Az Westminsterben és az oxfordi Christchurch-kollégiumban filozófiát, skolasztikát, valamint orvostudományt is tanult. Államtudománnyal is foglalkozott, mint orvos, s mint filozófus működött Franciaországban és Hollandiában. A kereskedelmi és gyarmatügyi minisztériumban töltött be magas pozíciót. Élete utolsó éveit vidéki birtokán töltötte.

Művei: *Értekezés az emberi értelemről* (1690), *Két értekezés a polgári kormányzatról* (1689), *Levél a vallási türelemről* (1690), *Gondolatok a pénzről* (1692), *Gondolatok a nevelésről* (1693) stb.

Ismeretelmélete

Az emberi tudás kérdéseivel foglalkozott elsődlegesen, az emberi értelem eredetét, működését és határait vizsgálta.

- Határozottan tagadja a velünk született eszmék tanát. Minden ismeretünk a tapasztalatból ered. „*Mert gondolom senki sem tagadta soha, hogy az elme képes különböző*

*igazságokat megismerni. A képesség mondják, velünk született, a tudás szerzett.*³³⁴

- Elménk eredetileg tiszta laphoz (tabula rasa, white paper), vagy homályos helyiséghez hasonlít, amelybe csak a tapasztalat ablakán át juthat be az ismeret sugara.
- A tapasztalatnak két faja van: a külső és a belső tapasztalat, az érzékszervek által közvetített érzéki (sensation) s a lélek saját aktusainak figyelmes tudomásvételével szerzett ismeret (reflexion). Időrendben korábban fejlődik ki az érzéki észrevétel, mint a reflexió.
- Az elsődleges minőségek (kiterjedés, alak, mozgás, tömeg stb.) a test fogalmától elválaszthatatlanok, a dologhoz önmagában véve hozzátartoznak.
- A másodlagos minőségek (szín, szag, hang, hő stb.), amelyeket nem ismerhetjük meg önmagunkban, csak a bennünk keltett hatásaikról szerzünk tudomást.
- Az időben és helyben érintkező képzetek felidéződve önkéntelenül egymáshoz kapcsolódnak (association of ideas) s összetett ideákat hoznak létre. A képzetek közös vonásainak egybeolvadásából alakulnak ki az egytetemes képzetek (konceptualizmus).
- Az összetett ideák tartalom szerint háromfélék lehetnek: módusok, szubsztanciák és viszonyok.
  - A módusok olyan létmozzanatokat tüntetnek fel, amelyek csak máson létezhetnek (pl. szépség).
  - A szubsztancia az az ismeretlen valami, ami az érzetminőségeket hordozza. Tapasztaljuk bizonyos egyszerű képzetek állandó együttlétét, melyeket azért egybetartozóknak tekintünk s az egész ideakomplexumot egy névvel (ember, állat stb.) jelöljük. Szubsztanciák léteznek, de nem ismerhetők meg.
  - A viszonyok a képzetek összehasonlításából keletkező ideák (azonosság, különbség, okság stb.).
- Csak képzeteinket ismerjük meg, nem magukat a tárgyakat. Az igazság képzeteink egymással való megegyezésének megállapításában áll.
- Az ismeretnek három fokozata van:
  - Az intuitív ismeret, amely közvetlen tudás és kétségbevonhatatlan. Ilyen a matematika igazsága pl. $2+2=4$, vagy a saját magunk létének a tudása. Ezek olyan világosak és biztosak, hogy nem szorulnak bizonyításra.

---

³³⁴ Locke: Értekezés az emberi értelemről I.1.5.§. In Dörömbözi János (összeáll.) 1993. *Filozófiatörténeti szöveggyűjtemény II.* Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 56.

- A demonstratív tudás, amelyek a közvetítő képzetek segítségével jönnek létre és bizonyításra szorulnak. Ilyenek a geometriai nemaxiomatikus tételei, vagy Isten léte melletti érvek.
- A szenzitív tudás, amely érzékelés, érzéki adatok alapján jön létre. Ezeknek az igazsága csak valószínű, ilyenek a külső tárgyak és dolgok ismeretei.
- Ennek megfelelően a tudományokat két csoportba sorolja:
  - A valóságtudományok, ennek tárgyai nem tőlünk függnek, ezeknél a szenzitív tudás a meghatározó.
  - Az ideális tudományok, amelyeket mi magunk hozunk létre, anélkül, hogy külső tárgyak kellenének hozzá. Ilyen a matematika és az etika.

Teodicea, vallásfilozófia:

- Értelmünkkel csak Isten léte ismerhető meg, lényegét a természetfölötti kinyilatkoztatás által ismerjük meg.
- A kereszténységről írt művében (*Reasonableness of Christianity*. 1695) és a toleranciáról szóló leveleiben Locke a vallásszabadságot képviseli.
- A vallás nem az állam ügye, az emberek bármilyen vallásúak lehetnek. Érdekes, hogy ateistákra és a katolikusokra ez nem érvényes, őket az államra veszélyesnek tartotta. Az ateistáknak nincs erkölcsük, mivel szerinte az erkölcs alapja a vallás. A katolikusok meg szerinte politikailag megbízhatatlanok, mivel V. Pius pápa 1570-ben felmentette a katolikusokat az anglikán egyházfőnek, azaz a mindenkori angol uralkodónak tett hűségkü alól.

Társadalomfilozófia:

- Az állam a polgárok szabad akaratából, szerződés útján jön létre. Az emberek rájöttek, hogy a természetes jogaik védelme miatt össze kell fogniuk.
- Az állam feladata a szabadság védelme. Ennek biztosítására a törvényhozó és a végrehajtó hatalom szétválasztandó. Az állam tagjainak azért, hogy az állam védelmében részesüljenek, le kell mondaniuk a személyes jogukról, arra hogy megtorolják az igazságtalanságot, és ezt az államra bízzák.
- Az uralkodó is alá van vetve a törvénynek, ha azt megszegi, a nép akár forradalom útján is megvonhatja tőle a hatalmat.
- Ő alkotja meg a „hallgatóságos beleegyezés” elméletét: Aki használja és előnyére fordítja az állam által nyújtott jogokat,

előnyöket és lehetőségeket, arról feltételezhető, hogy elfogadja az állam törvényeit és a ráháruló kötelezettségeket.

- A szabadságjogok közül legfontosabb a tulajdon védelme, mert a függetlenség alapja a magántulajdon.

Nyelvfilozófia:

- A nyelv a társadalom legerősebb összekötő eleme.
- Az ember képes a hangokat saját eszméinek a jeleként használni. A jelekkel tényállásokat közlünk, kommunikálunk.
- Szavaink a saját ideáinkat jelölik (szubjektivizmus). leggyakrabban használt szavaink nem egyedi dolgokat, hanem általános ideákat, eszméket jelölnek.
- Locke szerint bizonyos szavak, azért rendelkeznek általános jelentéssel, mert általános ideákat jelölnek. Az általános ideák, pedig nem mások, mint a hasonló dolgok közös vonásai.
- Vagyis általános ideák (univerzálék) nem léteznek – csak egyedi dolgok – az univerzálék nem mások, mint a hasonló jegyeket összefoglaló nevek. „... világos, hogy általános és egyetemes nem tartozik a dolgok valóságos létéhez, hanem az értelemnek saját használatára szolgáló találmányai és teremtményei; csak jelekre vonatkoznak, akár ideák, akár szavak.”³³⁵

A nevelésről:

- A nevelés legfontosabb feladata az erkölcsi egyéniség kialakítása.
- A gyermekek nevelése (az élethez szükséges ismertek átadása, „felírása”) a felnőtt társadalom kötelessége.
- A neveltet „tabula rasanak” tekinti. *„azt hiszem nyugodtan mondhatom, hogy az utunkba akadó emberek kilenc-tized része nevelés útján lett azzá, ami – jóvá vagy gonosszá, hasznossá vagy haszontalanná. ... Mivel azonban csak általános szempontokra vettem ügyet, amelyek a nevelés legfőbb céljaira vonatkoznak és még így is mindenkoron egy magasrangú úriember fiát tartottam szem előtt, akit, hiszen még egész kicsiny volt, úgy tekintettem, mint egy tiszta papírlapot vagy viasztáblát, amelyet úgy írok tele, illetve úgy gyúrok formálok, amint nekem tetszik”*³³⁶

---

³³⁵ Locke: Értekezés az emberi értelemről III.3.11.§. In Steiger Kornél (szerk.) 1993. *Bevezetés a filozófiába. Szöveggyűjtemény.* Budapest, Holnap Kiadó, 203.

³³⁶ Locke, John 1914. *Gondolatok a nevelésről.* Budapest, Katolikus Középiskolai Tanáregyesület, 42., 217.

Hatása:

Főleg az ismeretelméleti és nyelvészeti kérdésekkel foglalkozó irányzatokra és gondolkodókra hatott. Megismeréssel kapcsolatos gondolatainak (képzetek, asszociáció stb.) a pszichológiában is hatása volt. De a vallási türelemről, a társadalmi szerződésről és a nevelésről szóló elméletei is sok követőre találtak.

Immanuel Kant
(1724-1804)

Königsbergben született, tanult és tanított. Mélyen hívő protestáns, aggregényként a munkájának élt. A racionalizmus és az empirizmus közti közvetítésre vállalkozott, hatott rá a felvilágosodás is. Kritika előtti korszakában filozófiai és természettudományos műveket írt.

Legjelentősebb az ún. Kritika utáni korszaka.

Művei:

A kritikai korszak előtti munkái: *Az ég általános természettörténete és elmélete* 1755.; *Az érzékelhető és értelemmel felfogható világ formája és alapelvei* 1770.

Három fő „kritikája”:

A tiszta ész kritikája 1781. (a megismerésről, gondolkodásról),

A gyakorlati ész kritikája 1788. (az erkölcsről),

Az ítélőerő kritikája 1790. (a tiszta ész és a gyakorlati ész összekapcsolásáról, teleológiáról, tetszésről stb.).

Fontos művei még:

Az emberiség egyetemes történetének eszméje világpolgári szemszögből 1785.; Mi a felvilágosodás 1786.; Prolegomena minden jövőző metafizikához 1785. (a TÉK megértésének elősegítésére írta); Az erkölcsök metafizikájának alapvetése. 1786.; A vallás a puszta ész határain belül 1793. (ebben azt hangsúlyozza, hogy a vallást a gyakorlati ész/az erkölcs szempontjából kell megvizsgálni), Az örök béke 1795.

A filozófiáról

„Mert a filozófia a tökéletes bölcsesség eszméje, megmutatja nekünk az emberi ész végső céljait. ... A filozófia területe ebben a világpolgári értelemben a következő kérdésekre vezethető vissza: 1. Mit lehet tudnom? 2. Mit lehet tennem? 3. Mit szabad remélnem? 4. Mi az ember? Az első kérdésre a metafizika válaszol, a másodikra a morál, a harmadikra a vallás és a negyedike az antropológia. Alapjában véve az antropológiához sorolhatnók mindezt, mert a három első kérdés az utolsóra vonatkozik.”³³⁷

Ismeretelmélet

A tiszta ész kritikája (a megismerésről, a kopernikuszi fordulat). A racionalizmus és az empirizmus hibáit szeretné kiküszöbölni (dogmatizmus, szkepticizmus), de tudja, hogy mindkettőre szükség van. *„Tartalom nélkül üres a gondolat, fogalom nélkül vak a szemlélet.”³³⁸*

A tiszta ész (az érzékelő tapasztalatot megelőző ész) kritikáját végzi el.

Megismerésünket ítéletekben fogalmazzuk meg:

- Analitikus ítélet: Amely nem gyarapítja ismereteinket, és „a priori”, mert tapasztalattól függetlenül megvan pl. minden test kiterjedt (a kiterjedés hozzátartozik a test fogalmához, nem új ismeret, de szükségszerű és egyetemes).
- Szintetikus ítélet: Amely a tapasztalásból ered (a posteriori), gyarapítja ismereteinket, de nem szükségszerű és nem egyetemes pl. minden test nehéz. Kant kérdése, hogyan lehetséges a priori szintetikus ítélet, (amely a priori, ismeretgyarapító, szükségszerű és egyetemes).

Az antinómiákról (ellentétes álláspontok, melyek mellett ugyanolyan erős érvek hozhatóak fel):

- A világnak határa és kezdete van. – A világ térben és időben végtelen.

---

³³⁷ Kant: Wissenschaft der Logik. In Anzenbacher, Arno 1993. *Bevezetés a filozófiába.* Budapest, Herder Kiadó Kft. 40-41.

³³⁸ Kant, Immanuel 2004. *A tiszta ész kritikája.* Budapest, Atlantisz, 106.

- Az összetett testek véges számú alkotórészből épülnek fel. – A z összetett testek vég nélkül oszthatóak.
- A világon minden oksági szükségszerűséggel megy végbe. – A szükségszerű okságon kívül van szabadság (szabad okság).
- A világhoz hozzátartozik valami szükségszerű lény. – A világban vagy azon kívül nem létezik szükségszerű lény.

A téves istenbizonyítékokról

- Az ontológiai érv – fogalmi létből a valós létre következtet.
- A kozmológiai érvek – a természeti okság kiterjesztése a tapasztalaton túra.
- A célszerűségi (fizikoteológiai) érvek – rendteremtőre, építőmesterre utalnak (nem teremőre).
- Megjegyzendő, hogy Kant nem az Isten léte ellen érvel, hanem csak a hitet szeretné megszabadítani a szerinte metafizikai illúzióktól.

A kopernikuszi fordulat:

Kant saját ismeretelméletét – a megismerés tárgya helyett megismerés alanya felé fordulást – Kopernikusz jelentős fordulatához (geocentrikus helyett heliocentrikus világkép) hasonlította.

- Először el kell végezni az ismeretszerzés transzcendentális vizsgálatát.
- Nem azzal kell foglalkoznunk, amit megismerünk, hanem azzal, hogy ismerjük meg a tárgyakat.
- Másodsor végre kell hajtani az ismeretelmélet kopernikuszi fordulatát. E fordulat lényege: a korábbi filozófia azt feltételezte, hogy a megismerésben az emberi szellem igazodik a valósághoz, mostantól fogva azt kell feltételezni, hogy a valóság igazodik a szellemünkhöz.
- Az ember saját a priori adottságai alapján ismeri meg a világot. Vagyis pontosabban nem magukat a dolgokat ismeri meg, ahogyan azok vannak, hanem csak úgy ismeri meg őket, ahogy az ember számára megjelennek.
- Az ember csak a fenoméneket (jelenségeket) ismeri meg nem pedig a dolgot magát (Ding an sich, noumenon). Pl. Nem tudjuk, hogy van e okság a világban, csak a számunkra van, mert így szemléljük a világot.
- Nagyon fontos, hogy Kant hangsúlyozza az emberi (alanyi) elem jelenlétét a megismerésben, de avval, hogy a valóságot nem tudjuk megismerni ismeretelméleti relativizmust, szkepticizmust is „behoz” a megismerésbe.
- *„Transzcendentálisnak nevezem azt a megismerést, mely nem annyira tárgyakkal, inkább a tárgyokról való*

megismerésünk módjával, amennyiben a priori lehetséges, foglalkozik.”³³⁹

- „Eddig úgy vélték, hogy minden ismeretünknek a tárgyakhoz kell igazodnia. ... Meg kellene hát egyszer próbálni, nem jutnánk-e előbbre a metafizika feladatainak a megoldásában, ha feltennők, hogy a tárgyaknak kell ismeretünkhöz igazodnia. ... Hasonló ez Kopernikusz első gondolatához ...”³⁴⁰

Metafizika

Kant metafizika kritikájával nem megsemmisíteni akarta a metafizikát inkább átértelmezni és újra megalapozni.³⁴¹

- „A metafizikának ... eddigelé nem kedvezett a sors .... Mert a metafizikában az ész minduntalan megakad ... Nincs tehát semmi kétség benne, hogy eljárása pusztá tapogatózás volt, még pedig ami a legrosszabb, pusztá fogalmak között való tapogatózás.”³⁴²
- Kant szerint a metafizika tételei spekulatívák, nem tapasztalatiak, tehát a metafizika nem tudomány. Mivel megismerésünk során nem a dolgot magát (Ding an sich) ismerjük meg, hanem ahogy a dolog számunkra megjelenik (Ding als Erscheinung, fenomén). Mi a dolgokat egy sajátos szemlélettel, „a priori” kategóriákkal „látjuk” (mintegy valamiféle szemüvegen keresztül), ezért soha nem ismerjük meg a dolgot magát. Tehát a metafizika eddigi tételei, amelyek a világra (létre) vonatkoztak érvénytelenek, látszattudások.
- Kant szerint a metafizika tételeinek a megalapozása, csak az erkölcs, a hit (az ember) felől lehetséges. „Nekem tehát le kellett rontanom a tudást, hogy helyet szerezek a hit számára”³⁴³

Etika

A gyakorlati ész kritikája. Az etikáról, a kategorikus imperatívusz.

---

³³⁹ Kant: A tiszta ész kritikája. In Steiger K. (szerk.): *Bevezetés a filozófiába. Szöveggyűjtemény*. Budapest, 1992, Holnap, 258. old.

³⁴⁰ Kant: A tiszta ész kritikája. Előszó a 2. kiadáshoz. In Bolberitz Pál, Nyíri Tamás, Turay Alfréd 1981. *A filozófia*. Budapest, SZIT, 138-140.

³⁴¹ Bővebben lásd az Érvek és ellenérvek a metafizikával kapcsolatban. c. fejezetben.

³⁴² Kant: A tiszta ész kritikája. II. kiadás Előszó. In Weissmahr Béla 1992. *Ontológia*. Budapest-Bécs-München, Mérleg-Távlatok, 16-17.

³⁴³ Kant: A tiszta ész kritikája. II. kiadás Előszó. In Weissmahr Béla 1992. *Ontológia*. Budapest-Bécs-München, Mérleg-Távlatok, 21.

- Kant szerint az erkölcsi törvény nem függhet a tapasztalástól, az erkölcsi normának egyetemesnek kell lenni.
- A cselekedet értékét nem tárgya, azaz nem anyaga, hanem a cselekvő alanyból eredő formája határozza meg (a fordulat hasonló az ismeretelméletihez, nem a tárgy, hanem az alany).
- A cselekedet erkölcsös voltának alapja a kötelesség. Az az erkölcsileg jó akarat, amely pusztán a kötelesség kedvéért cselekszik.
- Kötelességből cselekedni annyi, mint az erkölcsi törvény iránti tiszteletből cselekedni.
- Úgy kell cselekedni, hogy cselekvésünk elve általános elvé válhasson, és úgy is, hogy az emberiség mindig cél legyen, de sohasem eszköz.
- Kant szerint az erkölcsi törvény feltétlen parancsként (kategorikus imperatívusz) jelentkezik.
- Kant nem beszél arról, hogy tartalmilag mit diktál az erkölcsi törvény. Az akarat autonóm önmagának hoz törvényt, a hajlam, a jutalom várása, a félelem lerombolja a cselekedet erkölcsös voltát.
- Szerinte Isten léte a tiszta ész segítségével nem bizonyítható, de az erkölcsi kötelezettség (tulajdonképpen a kategorikus imperatívusz) posztulálja Isten létét. Azért van meg bennünk a kategorikus imperatívusz, mert az a létező Istentől ered, más magyarázata nem lehet.
- *„Cselekedj úgy, hogy akaratod maximája egyúttal mindenkor az egyetemes törvényhozás elvéül szolgálhasson”³⁴⁴*
- *„Cselekedj úgy, hogy az emberiséget mind saját személyedben, mint mindenki máséban mindenkor egyúttal célként is kezeld, sohase pusztá eszközként.”³⁴⁵*

Természetfilozófia és esztétika

Az ítélőerő kritikája

- A tiszta ész és a gyakorlati ész összekapcsolása
- Megpróbálja megadni azokat a szubjektív elveket, amelyek megalapozzák azon törekvésünket, hogy rendet vigyünk a természeti jelenségek magyarázatába és ezáltal egyfajta célszerűség (teleológia) feltételezéséből induljunk ki

³⁴⁴ Kant: A gyakorlati ész kritikája. In Turay Alfréd 1996. *Filozófiatörténeti vázlatok*. Budapest, SZIT, 115.

³⁴⁵ Kant, Immanuel 1998. *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése*. Budapest, Raabe Klett Kiadó, 48.

- A dolgok rendjét megszabó célszerűség az, amely nem konstitutív ismeret, hanem pusztán regulatív elv. A természet célszerű anélkül, hogy célszerűen megmagyarázható lenne.
- A szubjektív ítéleteket megszabó célszerűség az esztétikai ítélőerő, amely a tetszés vagy a nemtetszés érzését kelti bennünk. A későbbi esztétikában fontos lesz, hogy a szubjektív tetszést hangsúlyozza.

Vallásfilozófia

- A vallás nem támaszkodhat a tiszta észre csak a gyakorlati észre.
- Az a jó vallás, amelyik elősegíti az emberek erkölcsi nemesítését.
- A Bibliát és az egyházakat is az erkölcsi tanítás alapján kell megítélni.
- *„Az igaz egyedüli vallás semmi egyebet nem tartalmaz, mint törvényeket, azaz olyan gyakorlati principiumokat, amelyek feltétlen szükségszerűsége tudatossá lehet bennünk, amelyeket tehát a tiszta ész által (nem empirikus módon) kinyilatkoztatottakként ismerünk el”³⁴⁶*

Társadalomfilozófia

- Társadalomfilozófiájában alapvetően Rousseau követője.
- A felvilágosodásról, a francia forradalomról jó véleménnyel van.
- Elfogadja Hobbes elvét (mindenki háborúja mindenki ellen), de ez szerinte azért jó, mert így a természet „segíti” az emberi képességek kifejlesztését.
- Azt reméli, hogy egész Európa köztársasággá lesz, melynek alapja a béke és a rend, ahol mindenki elfogadja a másikat.
- *„ ... egy idegennel más földjére való érkezésnél nem szabad ellenségesen báni”³⁴⁷*

Nevelésfilozófia

Pedagógiáról szóló írásában az ember sajátosságának tartja a nevelést. Az ember kiteljesedéséhez szükséges a nevelés. Kant a fizikai (testi és lelki értelemben is) és a praktikus (az erkölcsi gyakorlatra vonatkozó) nevelést tartotta fontosnak

---

³⁴⁶ Kant, Immanuel 1980. *A vallás a pusztá ész határain belül*. Budapest, Gondolat, 306.

³⁴⁷ Kant, Immanuel 1971. *Az örök béke*. Bukarest, Kritterion, 70.

„Az ember az egyetlen teremtmény, akinek a nevelése szükségszerű.... Az ember csak a nevelés által válhat emberré. Ő nem más, mint amivé a nevelés teszi. Megjegyzendő, hogy az ember csak emberek által nevelhető, emberek által, akik szintén nevelve vannak.”³⁴⁸ A nevelés eredendő és állandó szükségszerűségét fogalmazza meg a filozófus Immanuel Kant (1724-1804) röviden és tömören.

Pontosítva gondolatát az mondható, hogy ember igényli a nevelést és csak más emberek által nevelhető, akiket szintén neveltek mások. A nevelés az emberi lét alapjegye. Az emberi személyiség a nevelés segítségével teljesebbé válik. Egyrészt a nevelés által „szerezheti” meg az emberi személyiségre jellemző jegyeket. Másrészt a neveléssel az emberre jellemző tevékenységet végez, emberi tevékenységet. Tehát a nevelés mintegy „összenőtt” az emberrel, az ember létehez és lényegéhez tartozik.

Hatása:

- Az újkori ismeretelmélet, etika, vallásfilozófia meghatározó alakja.
- Az alany felé fordulással a pszichológia „elindítója”.
- Az ember felé fordulás első jelentős filozófusa. Jól jelzi ezt, hogy mit tart a filozófia négy fontos alapkérdésének: Mit lehet tudnom? Mit kell tennem? Mit szabad remélnem? Mi az ember?
- A katolikus vallásról, filozófiáról írt nézetei miatt kezdetben nem elfogadott a katolikus gondolkodásban, de ez Joseph Marechal és Karl Rahner munkássága nyomán megváltozott.
- Az alany, az ember felé fordulásban jelentős a tevékenysége, de hatása alapján a szubjektivizmus, a relativizmus terjedését is elősegítette.
- Az egyetemes béke eszméjének is hatása volt a későbbi történelemben. „A világháborúkat követően valóban történtek komoly kísérletek arra, hogy megvalósítsák Kant eszméjét a világméretű békeközösségről: az első világháború után megalakult a Népszövetség, a második világháború után pedig az Egyesült Nemzetek Szervezete.

---

³⁴⁸ „Der Mensch ist das einzige Geschöpf, das erzogen werden muß. ... Der Mensch kann nur Mensch werden durch Erziehung. Er ist nichts, als was die Erziehung aus ihm macht. Es ist zu bemerken, daß der Mensch nur durch Menschen erzogen wird, durch Menschen, die ebenfalls erzogen sind.” Kant, Immanuel 1983. Über Pädagogik. In Kant, Immanuel 1983. *Schriften zur Anthropologie, Geschichtsphilosophie, Politik und Pädagogik*. (Kant Werke Band 10.) Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 697., 699.

Annak kísérlete, hogy az emberek külső szabadságát átfogó, végső soron a világon mindenütt érvényes és mindenoldalúan elfogadott jogi viszonyokkal biztosítsuk – ez Kant számára az emberi nem történetének távlati értelme.”³⁴⁹

Ajánlott irodalom

Anzenbacher, Arno 1993. *Bevezetés a filozófiába*. Budapest, Herder Kiadó Kft.

Bolberitz Pál, Nyíri Tamás, Turay Alfréd 1981. *A filozófia*. Budapest, SZIT.

Descartes, René 1993. *Értekezés a módszerről*. Budapest, Ikon.

Descartes, René 1994. *Elmélkedések az első filozófiáról*. Budapest, Atlantisz.

Dörömbözi János (összeáll.) 1993. *Filozófiatörténeti szöveggyűjtemény II*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 56.

Dörömbözi János (összeáll.) 1993. *Filozófiatörténeti szöveggyűjtemény II*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.

Kant, Immanuel 1971. *Az örök béke*. Bukarest, Kritterion.

Kant, Immanuel 1980. *A vallás a puszta ész határain belül*. Budapest, Gondolat.

Kant, Immanuel 1983. Über Pädagogik. In Kant, Immanuel 1983. *Schriften zur Anthropologie, Geschichtsphilosophie, Politik und Pädagogik*. (Kant Werke Band 10.) Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

Kant, Immanuel 1998. *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése*. Budapest, Raabe Klett Kiadó.

Kant, Immanuel 2004. *A tiszta ész kritikája*. Budapest, Atlantisz.

Locke, John 1914. *Gondolatok a nevelésről*. Budapest, Katholikus Közepiskolai Tanáregyesület.

Locke, John 2003. *Értekezés az emberi értelemről*. Budapest, Osiris.

---

³⁴⁹ Schlüter, Wolfgang 2002. *Immanuel Kant*. Budapest, Magyar Könyvklub, 120.

Quante, Michael 2017. *A szellem valósága – Tanulmányok Hegelről*. Budapest, L Harmattan.

Schlüter, Wolfgang 2002. *Immanuel Kant*. Budapest, Magyar Könyvklub.

Steiger Kornél (szerk.) 1993. *Bevezetés a filozófiába. Szöveggyűjtemény*. Budapest, Holnap Kiadó.

Turay Alfréd 1996. *Filozófiatörténeti vázlatok*. Budapest.

Weissmahr Béla 1992. *Ontológia*. Budapest-Bécs-München, Mérleg-Távlatok.

3.4. A modernkori filozófiáról

A XIX. századi filozófiáról

Meghatározó jegyek:

- Kant hatása: ember, alany hangsúlyozása; ismeretelméleti, etikai kérdések.
- Hegel filozófiájának hatása: Egyrészt követői tudományos igényű filozófiát próbálnak meg kidolgozni, másrészt kritikusai a spekulatív témák helyett a konkrét emberi létezés kérdései felé fordulnak.
- A francia forradalom, a felvilágosodás hatása fontos főleg a politikai filozófiában.
- A liberalizmus, az emberi szabadságjogok hangsúlyozása.
- A nemzetállami törekvések.
- A kapitalista társadalmi rend. A kapitalizmus problémái (szociális kérdések, munkások helyzete, gazdasági kizsákmányolás stb.).
- A kapitalizmus dinamizmusa. *„A 19. századi Európát minden korábbit felülmúló dinamizmus jellemzi. Európa soha nem látott erőktől vibrált: műszaki-technikai, gazdasági, kulturális, interkontinentális erőktől, amelyeknek elsődleges jelképei a gépek voltak: a gőzmozdony, a gázmű, a dinamó. A nyers erő önmagában az erény rangjára emelkedett, akár ez evolúció közkeletű formájában, amely szerint »a legerősebb marad életben«, akár a történelmi materializmus formájában, amely szerint végül a legerősebb osztály diadalmaskodik, akár az Übermensch, a felsőbbrendű ember kultusza vagy az imperialista elmélet és gyakorlat formájában.»³⁵⁰*

Kiemelkedő filozófusok:

Auguste Comte (1798-1857) „a pozitívizmus atyja”

---

³⁵⁰ Davies, Norman 2002. *Európa története*. Budapest, Osiris Kiadó, 709.

Főműve: *Értekezés a pozitív filozófiáról*. Ebből származik az irányzat elnevezése - pozitívizmus. A materializmushoz és az empirizmushoz közeli irányzat. Elveti a metafizikát, mint tudományt. Az Abszolútum, a szubsztancia, az okság, a cél kérdését nem tartja fontos kérdésnek. A kezdetleges világszemlélet teológiai volt (a vallás a „magyarázat”), ezt követte a metafizikai szemlélet (metafizikai elvek a „magyarázatok”), az ő kora pedig a pozitív tudás kora (a tudomány adja a „magyarázatot”).

Arthur Schopenhauer (1788 Danzig-1860 Frankfurt) „a hősi pesszimizmus filozófusa”

Művei: *Az akarat a természetben.*, *A világ mint akarat és képzet.*, *Parerga und Paralipomena* stb. Főként Platón, Kant és a buddhizmus hatott rá. A világ igazi lényegét keresi (ahogy Platón az ideát és Kant a magánvalót). A világ lényege az akarat. Az akarat értelemnélküli, irracionális, kielégíthetetlen vak ösztön. Az embert nem az ész, az értelem vezeti előlről, hanem az akarat tolja, taszítja hátulról. Az akarat velejárája a vágy és leginkább az élet akarása (Wille zum Leben), a nemiség vágya, ez hajt bennünket, de ez mindig a kielégítetlenség érzésével jár. A vágyakozás a reménykedés, a fenyegetettség miatt mindig boldogtalanok vagyunk. Az élet állandó szenvedés. Az élet csak egyfajta hősi pesszimizmussal válik elviselhetővé.

Marx, Karl (1818-1883) „az abszolút szellem helyett az abszolút anyag”

Művei: *Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből.*; *Német ideológia* (Marx és Engels közös műve), *A Kommunista Párt Kiáltványa*, *A tőke* stb. Filozófiájára hatottak a felvilágosodás, a kor gazdaságelméletei, és Hegel, akinek „szellem filozófiáját” az „anyag/matéria” filozófiájává alakítja. Mindent az anyag, az ember esetében az anyagi javak (magántulajdon) határoz meg. Marx megoldási javaslata a kor társadalmi gondjaira (kizsákmányolás, szociális problémák stb.) az osztály nélküli társadalom (a kommunizmus). Melyet forradalmi, radikális változással kell elérni. A marxizmus elmélete nagyon sok drasztikus, forradalmi és káros következményekkel járó változást idézett elő, főleg Európa keleti felén.

John Stuart Mill (1806-1873) „az angol liberalizmus képviselője”

Írásai: *A deduktív és az induktív logika rendszere*. 1843., *A nemzetgazdaság alapelvei*. 1848., *A szabadságról*. 1859., *Utilitarizmus/Haszonelvűség*. 1861. *A nő alárendeltsége*. 1869.

Az etika alapja a hasznosság elve, e szerint helyes az a cselekedet, amelyik maximalizálja a boldogságot, mint hasznot. A boldogság az öröm, az élvezet, ill. a fájdalomtól való mentesség. A szabadság alapvető emberi jog. Az ember célja önmaga kifejlesztése, individuális értékeinek, képességeinek a kibontakoztatása. Az önfejlesztés a közösség fejlődését is jelenti. A képviselői demokráciát tartja jónak, amelynek fő jegyei a szólásszabadság, a gondolatszabadság, a demokratikus kormányzás. Fontosnak tartja a kisebbségek jogainak védelmét és a női egyenjogúságot. Mill főleg a politológia, a közgazdaságtan nagy klasszikusa, de hatott a későbbi logikai pozitivizmusra és a naturalista ismeretelméletekre is.

Sören Kierkegaard (1813-1855) „az egzisztencializmus „atyja”, „a hit lovagja”

Írásai: *Vagy-vagy*. 1843., *A félelem és reszketés*. 1843., *A szorongás fogalma*. 1844., *Filozófiai töredékek*. 1844., *Halálos betegség*. 1849., *A kereszténység begyakorlása*. 1850. stb. Szerinte az embert az egyéni egzisztencia (szükségletek, problémák, aggodalmak stb.) határozzák meg. Hegel rendszerében szerinte nincs helye az egyes embernek, az általános eszme „történéseről” van szó. Az élet nem is-is a hegeli szintézis szerint, hanem vagy-vagy (választás, döntés). Az egzisztenciális alapélmény nem a gondolkodás (Descartes, Hegel), hanem a szorongás. A három életstádium: az esztétikai stádium a közvetlenségé, az etikai stádium, a követelésé; a vallási stádium, a beteljesülése. A hit túl tud lépni az etikai kétségén, mert lényege az Istennek a teljes elfogadása. A hit eltökéltség Isten mellett, ami csak egyénileg lehetséges. Egy irracionális, bizalommal teljes önátadás, annak a kockázatnak a vállalásával, hogy a hit tartalma értelmileg, racionálisan nem bizonyítható (lásd Ábrahám hite).

Friedrich Nietzsche
(1844-1900)

Röckenben született protestáns lelkész családban. Apját korán elveszítette, édesanyja és nővére nevelte. Bonnban teológiát és filozófiát, majd Lipcsében klasszika filológiát tanul. 1869-ben a bázeli egyetem klasszika filológia tanára lesz. Meghatározó barátsága Richard Wagnerrel (akivel később megszakítja kapcsolatát). Nagy hatással van rá Schopenhauer. Súlyosbodó betegsége miatt (állandó fejfájás, látási zavarok) 1879-ben abbahagyja egyetemi pályáját, magányosan él. 1889-ben elméje elborul (a torinói ló) és édesanyja majd nővére gondozza.

Művei: *A tragédia születése a zene szelleméből.* 1872., *Emberi, túlon túl emberi.* 1878., *Hajnalpír, gondolatok az erkölcsi előítéletekről.* 1881., *A vidám tudomány.* 1882., *Im-igyen szóla Zarathusztra.* 1882-1885., *Könyv mindenkinek és senkinek.* 1882-1885. *Túl jön és rosszon.* 1886., *Az erkölcs geneológiájához.* 1887., *A hatalom akarása.* 1884-1888., *Ecce homo.* 1888. stb.

Főbb gondolatai (melyek megfogalmazásában Nietzsche költői stílusa, dinamizmusa, betegsége is szerepet játszott, ezért egy sajátos

keverékét adják több filozófiai tudománynak: antropológia, vallásfilozófia, társadalomfilozófia, etika stb.)

- Első korszakában a művészettel (a görög művészettel) foglalkozik. Fő dilemmája, hogy legyőzhető e a pesszimizmus.
- A görög művészet a két isten ihletésére hozta létre a harmóniát. Dionüszosz az extatikus erő megjelenítője, Apollón pedig a nyugalomé, az ésszerűségé.
- Wagnerben látja azt, aki egyesíti a dionüszoszi extázist a zenével. Wágner kereszténységét látva, azonban elfordul a művészettől és a tudomány felé fordul.
- Hatást gyakorol rá a darwini gondolat az erősebb fennmaradásáról.
- Ezután életművét egy dinamikus lendület jellemzi, de ellentmondásokkal terhelve.
- Gondolatainak fő „megjelenítője” (mintegy Nietzsche allegorikus alakja) Zarathusztra (óperzsa vallásalapító). *„Megakarom tanítani az embert élete értelmére, aki, az emberfeletti ember, villám az emberfelhő sötétségéből.”*³⁵¹ Szenvedélyes vággyal kereste azt az értéket, amely az embert naggyá teheti, önmaga fölé emelheti. Kezdetből meggyőződése volt, hogy az ember az a lény, akinek önmagát felül kell múlni. Azt hirdeti, hogy az igazság szolgálata, melyben eddig a filozófia kimerült, terméketlen munka, mert abszolút igazság nincsen.
- Minden értékmeghatározásnak kizárólag lélektani és élettani alapjai vannak. Minden logika mögött értékelések állnak, pontosabban egy bizonyos fajta élet fenntartásának fiziológiai követelményei.
- Szerinte nincs nagyobb csalódás, mint az abszolút erkölcsi normákban való bizakodás. Az akarat számára a külső normáktól független, szabad önelhatározás az egyedül természetes életmegnyilvánulás, az akarat önmaga alkotja az értékeket.
- Relativizmusa „az értékek átértékelését” követeli, ami elsősorban a keresztény, transzcendens etikától való elszakadást jelenti.
- Eredetileg a „szőke bestia”, a természetes, romlatlan ember háborítatlanul élte a maga egészséges ösztönéletét. Nem létezett számára jó és rossz ellentéte, akarata volt egyedüli parancsolója. De a gyöngék, a szolgálalkúék hatalmát

---

³⁵¹ Nietzsche, Friedrich 1988. *Im-igyen szóla Zarathusztra*. Budapest, Göncöl Kiadó, 20.

rettegve összefogtak ellene s az erőt a maguk érdekében rossznak minősítették s a gyöngeséget jóságnak nyilvánították.

- Ezt a rabszolgalázadást a kereszténységnek sikerült a részvét, alázat, önmegtagadás hirdetésével hatalomra juttatnia. Ezért nem tud Nietzsche a kereszténységnek megbocsátani s gyakran az őrjöngéssel határos dühvel támad ellene.
- A kereszténység által előidézett „dekadenciából” Nietzsche szerint az ősi ösztönhöz való visszatérés, a hatalom akarása (der Wille zur Macht) vezet ki.
- Ezt az eszmét képviseli az emberfölötti ember (Übermensch). Ebben a gondolatban fejezi ki Nietzsche erkölcsi eszményét: a külső normától független, erős akaratú önállítást és életigenlést.
- Az emberfölötti ember számára nincs Isten „*Csak most vajúdott az emberiség jövőjének hegye. Isten halott: íme azt akarjuk mi, - hogy az emberfölötti ember éljen.*”³⁵² Ugyanakkor ez valahol elkeserítő is „*Ez a világ itt vad idegen nékem; vadállatok ordítását is hallám; és az a ki megoltalmazhatott volna, már nem él.*”³⁵³
- Az emberfölötti ember nem ismer el abszolút tekintélyt s abban a boldog öntudatban, hogy jobb jövőndő hordozója, a gyöngékkal, a csordaemberekkel szemben kegyetlenségre is feljogosítva érzi magát.
- Nietzsche beláthatatlan fejlődéselméletével éles ellentétben áll az örökös visszatérés héraikleitoszi-sztoikus tana. Ehhez a pozitivistá gondolkodási szakában feltűnt tanhoz a teremtő Isten gondolatának a kiküszöbölése és a halhatatlanság vágyának a kielégítése végett ragaszkodott, bár az szembetűnően ütközik az emberfölötti ember eszméjétől elválaszthatatlan folytonos tökéletesedés követelményével.

Hatása

- Nietzsche nagyon jól látja a kor emberének problémáit (kiábrándultság, dekadencia, valami új várása stb.) de nézeteiben több ellentmondásos gondolat is megtalálható: az Az Übermensch objektív norma nélküli követelőzése; az emberi nagyságnak az ösztönéletre építése; a más

---

³⁵² Nietzsche, Friedrich 1988. *Im-igyen szóla Zarathusztra*. IV. A fensőbbrendű emberről. <https://mek.oszk.hu/01700/01740/01740.htm>

³⁵³ Nietzsche, Friedrich 1988. *Im-igyen szóla Zarathusztra*. IV. Szolgálaton kívül. <https://mek.oszk.hu/01700/01740/01740.htm>

elnyomásán érvényesülő életigenlés; a biológiai evolúció társadalomra való alkalmazásának lehetősége stb.

- Több szempontból jelentős a hatása:
  - Az ember lényének, törekvéseinek felderítésére irányuló igyekezetével a bölcséleti embertan (antropológia);
  - a lelki élet mélyeit kutató tekintetével a tudat ösztönéletbe nyúló gyökereinek feltárásával a pszichológia;
  - kultúrakritikájával és kultúra-eszményével a kultúra filozófiája;
  - az erkölcsi értékélmény minőségének előtüntetésével pedig az etika problémáinak feltárását segítette elő.
- *„A korszak leginkább megbotránkoztató gondolatai közül sokat a labilis idegrendszerű, ragyogó bázeli professzor, a német Friedrich Wilhelm Nietzsche (1844-1900) fogalmazott meg. ... sikerült is felrobbantania az uralkodó magatartásformákat. Hadjáratot hirdetett a kereszténység, a demokrácia, valamint a bevett erkölcsi értékek ellen. ... Szociológiai szempontból Nietzsche nézetei tekinthetők a növekvő tömegművelődés és általánosabban: a tömegkultúra elleni értelmiségi lázadásnak.”³⁵⁴*

---

³⁵⁴ Davies, Norman 2002. *Európa története*. Budapest, Osiris Kiadó, 800.

A XX. századi filozófiáról

„A 20. századi Európa fölött a barbarizmus olyan árnyai sötétlenek, amelyek a legbarbárabb barbárokat is elborzasztották volna. Egy olyan korban, amikor minden korábbinál hathatósabb eszközök álltak rendelkezésükre a konstruktív változtatásokhoz, az európaiak olyan konfliktussorozatba keveredtek, amelyben több ember veszett oda, mint az összes megelőző vérontásban együttvéve. Különösen az 1914-18-as és a 1939-45-ös világháború végzett mérhetetlen, valóban az egész világra kiterjedő pusztítást. Gyűjtőpontja azonban mindkettőnek kétségtelenül Európában volt. Ráadásul két, háborútól vérfoltos nemzedék élte le a maga életét úgy, hogy Európa két legnépesebb országában gyilkos politikai rendszer jutott hatalomra, amelyekben a belső, hazai gyűlölködés további tíz- és tízmilliókat semmisített meg, többet mind a háborúk. ... Erkölcsi szempontból szembeötlő annak a szakadéknak a nagysága, amely az európai civilizáció anyagi gyarapodása, illetve a politikai és szellemi értékek ijesztő csökkenése között húzódik.”

„A 20. század második felének Európájáról gondolkodva igen erős az emberben a beteljesületlenül maradt várakozások érzése. A második világháború hatalmas áldozatai nem hoztak biztonságot: a kontinens hamarosan egymással harcoló politikai és katonai tömbökre szakadt, amelyek csaknem ötven évig erre a rivalizálásra tékoztak el energiáikat. Óriási erőforrásokat öltek terméketlen feladatokba, különösen Keleten, és csak néhány ország tudta megőrizni semlegességét. Az európai egység megteremtését újra és újra el kellett halasztani.”

„Európa teljes egysége a közeljövőben nem fog megvalósulni. De arra van esély, hogy kevésbé legyen megosztott, mint a múltban. Ha rámosolyog a szerencse, akkor a fizikai és a lélektani akadályok kevésbé lesznek áthághatatlanok, mint emberemlékezet óta bármikor. Európa száguld tovább. Tremulae sinuantur flamine vestes.”³⁵⁵

Általános jellemzők:

---

³⁵⁵ Davies, Norman 2002. *Európa története*. Budapest, Osiris Kiadó, 839., 841., 995., 1074.

- Sokféle irányzat és módszer jellemző. Nem találhatóunk egységes vagy általánosan érvényes irányzatot.
- Nagyon sok filozófiai előzmény hat erre a korra (racionalizmus, empirizmus, felvilágosodás, német idealizmus stb.), és az egyre többféle tudomány is több támpontot, módszert ad.
- Jellemző a sokféleség, az eklektikus jelleg, a részkérdésekkel való foglalkozás.
- A kor társadalmi, gazdasági, politikai, tudományos, kulturális, művészeti, vallási élete is, sokrétű és ez a filozófiára is igaz.

Fontos hatások:

- Társadalom, gazdaság, politika hatása: gazdasági válságok; világháborúk, népiirtások; a világ kettészakadása gazdasági és politikai szempontból (kelet-nyugat, észak-dél); életmód-életszínvonal változások, globalizáció stb.
- Tudományok hatása: matematika (elméleti jelleg, valószínűségszámítás, halmazelméletek stb.); fizika (relativitáselmélet, kvantumfizika, indeterminizmus stb.); biológia (evolúció, genetika, esszencializmus elvetése stb.); pszichológia (emberi viselkedés, magatartás, Freud, Jung eredményei stb.) szociológia; politológia; történelem stb. A sokféle tudomány hatása, főleg a biztosnak tekintett matematika és fizika nézetei is erősítik a bizonytalanságot, a relativizmust.
- Kultúra, művészt, vallás hatása: sokféleség; eklekticizmus, keveredés; izmusok; stb.
- Technika hatása: ipari társadalmak; média (tv-rádió); informatika; számítógép; környezetvédelem; energia; stb.

Irányzatok, korszakok:

- A sokféleség és a történeti „közelség” miatt egyértelmű, korrekt felosztás és egyértelmű, általános jegyek megadása nem lehetséges.
- Fontosabb irányzatok: neopozitivizmus, analitikus filozófia, fenomenológia, egzisztencializmus, perszonalizmus, antropológiák, neotomizmus, marxizmus, strukturalizmus, posztmodern stb.
- Vannak irányzatokba nehezen besorolható, de meghatározó filozófusok: Husserl, Heidegger, Wittgenstein stb.
- Gyakori az angolszász (angol, amerikai) és a kontinentális (európai) felosztás is.

Néhány fontosabb irányzat és szerző

Neopozitivizmus (Logikai pozitivizmus)

A pozitivizmushoz hasonlóan a tudomány jelenségeket leíró funkcióját emelik ki, de nagyobb szerepet szánnak a tudományos összefüggéseknek, törvényeknek (a tudomány logikájának). A pozitivizmus hagyományát a modern, matematikai logika (szimbolikus logika) alkalmazásával bővítették ki.

A Bécsi Kör: Az 1920-as évek környékén a bécsi egyetemen alakult ki főként filozófusokból, matematikusokból, fizikusokból (Moritz Schlick (1882-1936), Rudolf Carnap (1891-1971), Otto Neurath (1882-1945) stb.. A politikai helyzet miatt a Kör tagjainak többsége az 1930-as évek végén az USA-ba vagy Angliába emigrált és így a Bécsi Kör felbomlott. Főbb gondolataik: logikai nyelvelemzés, verifikáció (igazolhatóság) elve, konfirmáció (megerősítés) elve, protokolltételek (jegyzőkönyvi tételek, Protokollsätze), fizikalizmus stb.

Analitikus filozófia

Fő jellemzője a nyelvi fordulat (linguistic turn) a filozófia feladata egyfajta nyelvelemzés. Kapcsolódik a neopozitivizmushoz (gyakran keverik is a két elnevezést). Logikai és nyelvi analízist (elemzést) jelent, főleg angol nyelvterületen terjedt el. Ide tartozik a „ordinary language philosophy” a hétköznapi nyelv filozófiája is. Főbb képviselői: Georg Edward Moore (1873-1958), Gilbert Ryle (1900-1976), John L. Austin (1911-1960), Willard van O. Quine (1908-2000) stb.

Társadalom- és történetfilozófiai irányzatok

Nietzsche „örök visszatérés” gondolatának és a hegei, valamint marxi fejlődés gondolatának a hatása figyelhető meg. Főbb képviselői: Oswald Spengler (1880-1936), Arnold Toynbee (1889-1975), Benedetto Croce (1866-1952); Frankfurti Iskola: Max Horkheimer (1895-1973) Theodor Adorno (1902-1969), Herbert Marcuse (1898-1979) Eric Fromm (1900-1980), Jürgen Habermas (1929-) stb.

Vallásfilozófiai irányzatok.

Perszonalizmus, elindítója Emmanuel Mounier (1905-1950); Dialógusfilozófia: Martin Buber (1878-1965) Franz Rosenzweig (1886-1929), Ferdinand Ebner (1882-1931) stb. Katolikus filozófia (nevezik neotomizmusnak is): Jaques Maritain (1882-1973), Etienne Gilson (1884-1979), Joseph Maréchal (1868-1944), Karl Rahner (1904-1984), Teilhard de Chardin (1881-1955), Edith Stein (1891-1942) stb. Zsidó valláshoz kapcsolódó gondolkodók: Martin Buber (1878-1965), Franz Rosenzweig (1886-1929), Emmanuel Levinas

(1906-1995) stb. Protestáns irányzatok: Karl Barth (1936-1969), Dietrich Bonhoeffer (1906-1945) , Paul Tillich (1886-1965) stb. Keleti vallásokhoz kapcsolódó gondolkodók: Rabindranáth Tagore (1861-1941), Mahátma Gandhi 1869-1948), Sarvapalli Radhakrishnan (1888-1975) stb.

Filozófiai antropológiák: Max Scheler (1874-1928), Helmut h Plessner (1892-1985), Arnold Gehlen (1904-1976) stb.

Pragmatizmus: Amerikai gondolkodási irányzat, az európai empirizmushoz kapcsolódik. William James (1842-1910), John Dewey (1859-1952) stb.

Egzisztencializmus: Összefoglaló név, mely azokat a gondolkodókat jelöli, akik elvetik az elvont elméleteket és a konkrét emberi létezés (egzisztencia) kérdéseit vizsgálják; fontos Kierkegaard hatása, jelentős Heidegger szerepe is. főbb képviselői: Karl Jaspers (1883-1969), Jean Paul Sartre (1905-1980), Albert Camus (1913-1960) stb.

Hermeneutikai irányzatok: 'ermeneüein' megnyilatkozás, tolmácsolás, magyarázás, értelmezés szóból származik a kifejezés. A megértés, az értelmezés kérdéseivel foglalkozik. Főbb képviselői: Wilhelm Dilthey (1833-1911), Hans-Georg Gadamer (1900-2002), Rudolf Bultmann (1884-76), Paul Ricoeur (1913-2005) stb.

Posztmodern: A modernnel való szembenállását hangsúlyozó irányzat (bár egyesek szerint inkább a radikális modern) Modern-posztmodern jelzők: egyféleség - sokféleség; zártság – nyitottság; egoizmus, individualizmus - szolidaritás, az egész (Lét) szemlélete; a jelenségek visszavezetése alkotóelemeire (redukcionizmus) – rendszerekben, egészben való gondolkodás (holizmus) ; értelmi megismerés, racionalizmus – esztétikai, meditatív (vallási) megismerés; szubjektum, objektum szétválasztása – szubjektum, objektum egysége; természet uralma – harmónia a természettel; gazdasági növekedés – gazdasági egyensúly; centralizált csúcstechnológiák – decentralizált alternatív technológiák; zárt, merev politikai rendszer – nyitott, mobil társadalom; stb. Kritikák a posztmodernnel kapcsolatban: a posztmodern nem lehet anti-modern, mert a modernből nőtt ki; valójában nem más mint a modern folytatása, beteljesítése (Habermas); a sokféleség káros „gerjesztő” hatása és ellentmondásai; a tudomány, a technika sokszor „egyelví” (számítások, szerkesztések); a társadalom kritikus helyzeteiben nehezen alkalmazható, talán csak egy fejlett (tökéletes) gazdasággal és politikai berendezéssel rendelkező társadalomban

képzeltető el (utópia?) ; a vallással kapcsolatban nyitott, de a vallások általában nem akármilyen, sokféle tannal, hanem körülírt, rendszerezett tannal rendelkeznek; elméleti, elvi nem gyakorlati; anarchista stb.

Posztmodern gondolkodók: Jean-Francois Lyotard (1924-1998), Michel Foucault (1926-1984), Jacques Derrida (1930-2004) Paul Feyerabend (1924-1994) stb.

Edmund Husserl
(1859-1938) „a fenomenológia atyja”

„A filozófia történetében talán Edmund Husserl (1859-1938) fenomenológiája az utolsó jelentős – a modern elvárásoknak megfelelő – kísérlet a filozófiának, mint szigorú tudománynak a megmentésére. Ismeretelméletében tudományosan megalapozott akar lenni, minden modern előtti tévedést – szubjektivizmust, univerzalizmust – sajátos logikával ki akar küszöbölni. Gondolkodásában a filozófia etikai jellege a modernnek megfelelően a fejlődésben bízva, kötelességtudóan, talán patetikusán optimistán is jelen van.”³⁵⁶

Rövid életrajza: Edmund Husserl 1859. április 8-án született a Habsburg Birodalom területén lévő Proßnitzban (most Prostejov a Cseh Köztársaságban); 1876-88. Matematikai, fizikai és filozófiai tanulmányok. (Leipzig, Berlin, Wien, Halle) 1882. Matematikai disszertáció *Beiträge zur Theorie der Variationsrechnung.*; 1883.

---

³⁵⁶ Kormos József 2001. *Szemléletváltás a vallásfilozófiában*. Piliscsaba, PPKE BTK, 32.

Dr. phil. kinevezés.; 1887. Habilitáció *Über den Begriff der Zahl. Psychologische Analysen.*; 1887. 1887 Házasságkötése Malvine Steinschneider-rel, akitől három gyermeke születik; 1887-1901. Magántanár a Halle-i egyetemen; 1901-1916 Professzor Göttingenben. 1916-1928 Professzor Freiburgban; 1938. április 27-én hunyt el Freiburgban.

Művei: *Philosophie der Arithmetik. Psychologische und logische Untersuchungen.* 1891.; *Logische Untersuchungen. Erster Teil: Prolegomena zur reinen Logik.* 1900.; *Logische Untersuchungen. Zweiter Teil: Untersuchungen zur Phanomenologie und Theorie der Erkenntnis.* 1901. (Logikai vizsgálódások); *Philosophie als strenge Wissenschaft.* 1912. (A filozófia mint szigorú tudomány); *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie. Erstes Buch: Allgemeine Einführung in die reine Phänomenologie.* 1914. (Egy tiszta fenomenológia ideája és a fenomenológiai filozófia); *Formale und transcendente Logik* 1929. (Formális és transzcendentális logika); *Cartesianischen Meditationen* 1931. (Karteziánus meditációk); *Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transcendente Phänomenologie.* 1936. (Az európai tudományok válsága és a transzcendentális fenomenológia); stb.

A husserli filozófia egy hosszú folyamat során precízen kidolgozott, de nem lezárt rendszer „Könyvek tömegei is csupán jelezni képesek a husserli mű gondolatgazdagságát. Hogy miben áll a husserli fenomenológia lényege, azt viszont talán le lehetne írni néhány mondatban is, a kérdés csak az, hogy ez a néhány mondat, legyen bármilyen gondosan megfogalmazva, képes-e megvilágítani, hogy miről is van szó.”³⁵⁷ Husserl gondolkodásának filozófiatörténeti előzménye Descartes és Kant filozófiája, közvetlenül pedig fontos Bernard Bolzano (1781-1846), Franz Brentano (1838-1916) és Alexius Meinong (1853-1938) hatása. A fenomenológia valójában egy ismeretelméleti módszer. Husserl munkásságát általában három részre szokták felosztani: a fenomenológia kezdetei (pszichologizmus kritika, a tudat intencionalitása, jelentéselmélet, kategoriális szemlélet); a transzcendentális fenomenológia kidolgozása (időtudat, redukció, konstitúció, transzcendentális idealizmus, fantázia és képtudat); a kései fenomenológia (genetikus fenomenológia, interszubjektivitás, életvilág, történetiség).³⁵⁸

---

³⁵⁷ Vajda Mihály 1995. Edmund Husserl In Székely Éva (szerk.) 1995. 33 híres bölcséleti mű. Budapest, Móra, 348.

³⁵⁸ Bővebben lásd Olay Csaba-Ullmann Tamás 2011. *Kontinentális filozófia a XX. században.* Budapest, L'Harmattan, 15-70.

Husserl a filozófiáról és a filozófusokról.

„A filozófia a legkorábbi kezdetektől fogva szigorúan tudományos kívánt lenni, olyan tudomány, amely eleget tesz a legmagasabb rendű teoretikus igényeknek is, és ugyanakkor etikai, vallási tekintetben tiszta észelvek szabályozta életet tesz lehetővé.”³⁵⁹

„Mi tehát – hogyan tudnánk ettől eltekinteni – filozofálásunkban az emberiség funkcionáriusai vagyunk. A mi teljes személyes felelősségünk a saját, igazi filozófus létünkért, mely a mi belső, személyes elhivatottságunk, egyszersmind magával hordozza a felelősséget az emberiség igazi léteért is, ez csak olyan lét lehet, amely egy telos felé irányul, és ha egyáltalán lehetséges, a megvalósuláshoz csak a filozófia által juthat el – általunk, amennyiben mi komolyan filozófusok vagyunk.”³⁶⁰

A fenomenológia főbb gondolatai:

- Husserl nagyon jól látja, hogy a filozófiában nincs szigorú értelemben vet módszer, ezért a filozófia vagy naturalista filozófia, vagy historicizmus és világnézeti filozófia lesz.
- A filozófia tudománnyá válásához, szerinte ki kell dolgozni egy szigorú módszert (ez matematikusként is egy érthető igény).
- A fenomenológiai módszer a kor filozófiájának a hibáit akarja kiküszöbölni (pszichologizmus, szubjektivizmus, relativizmus, nihilizmus).
- A dolgok lényegét akarja feltárni előfeltevés mentesen.
- „Zu den Sachen selbst” Vissza magukhoz a tárgyakhoz/dolgokhoz, a tárgyak/dolgok lényegéhez előfeltevés nélkül, a transzcendens szféra, a spekulatív elméletek kizárásával (lényegszemlélet). A dolgok alatt itt Husserl nem a fizikai dolgokat, hanem az azokról a tudatban létrejött aktusokat/élményeket érti.
- A fenomenológia a világgal (tárgyakkal), mint a tudatban konstituálódó (létrejövő) tárgyakkal foglalkozik (vagyis a tudat konstitúcióival, a tudat élményeivel, aktusaival).

---

³⁵⁹ Husserl, Edmund 1993. *A filozófia mint szigorú tudomány*. Budapest, kossuth.

³⁶⁰ „Wir sind also – wie könnten wir davon absehen – in unserem Philosophieren **Funktionäre der Menschheit**. Die ganz persönliche Verantwortung für unser eigenes wahrhaftes Sein als Philosophen in unserer innerpersönlichen Berufenheit trägt zugleich in sich die Verantwortung für das Wahre sein des Menschheit, das nur als Sein auf ein **Telos** hin ist und, **wenn über haupt**, zur Verwirklichung nur kommen kann durch Philosophie – durch uns, wenn wir im Ernste Philosophen sind.” (Az eredetiben a vastagon szedett szavak szóközzel vannak leírva.) Husserl, Edmund 1954. *Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendente Phänomenologie*. Husserliana VI. Band. Haag, Martinus Nihoff, 15.

- A tudati aktusoknak a dolgokhoz (a valósághoz) való kapcsolódását az intencionalitás biztosítja.
- A fenomenológiai vizsgálódás során redukciót hajtunk végre (tartózkodunk bizonyos megállapításoktól, zárójelbe tesszük őket), hogy a lényegyet ragadjuk meg.
- A fenomenológiai vizsgálódás a világnak a belső tapasztalati folyamatokra (a tudati élményekre, aktusokra) való redukciója, ezért fontos lépés a világhoz fűződő természetes beállítódás felfüggesztése (a fenomenológiai redukció), a lét, a létezés tételezésének a zárójelbe tevése (Einlammerung), és így a lényeg feltárása, a lényeglátás (Wesensschau).
- *„A fenomenológiai redukció végrehajtása gyakorlatilag azt jelenti, hogy a világot úgy írom le, a világot olyannak írom le, ahogyan az számomra (pontosabban a tiszta tudat számára) megjelenik. ... A fenomenológiai epoché nem általában a létítéleteket, hanem a természetes beállítottság generáltézisét, a világ létének tételezését függeszti fel, helyezi akción kívül.”*³⁶¹
- *„Az megismerés kritikájának módszere fenomenológiai, a fenomenológia az általános lényegtan, ebbe illeszkedik a megismerés lényegéről szóló tudomány.”*³⁶²
- *„A megismerés a maga összes formájában egy pszichikus élmény: a megismerő szubjektumban történő megismerés. A megismerő szubjektummal szemben pedig a megismert objektum áll. Miképpen tudhatja azonban a megismerés bizonyosan a megegyezését a megismert objektummal, hogyan tud önmagán túlhaladni és az objektumait megbízhatóan eltalálni?”*³⁶³
- *„Fenomenológiának nevezik a századforduló idején a filozófiában érvényre jutó újfajta leíró módszert, valamint a belőle kifejlődő a priori tudományt; az utóbbinak az a rendeltetése, hogy a szigorúan tudományos filozófia elvi organonja legyen, s következetes alkalmazása révén*

³⁶¹ Vajda Mihály 1969. *A mítosz és a ráció határán*. Budapest, Gondolat, 149.

³⁶² *„Die Methode der Erkenntniskritik die phänomenologische, die Phänomenologie die allgemeine Wesenslehre, in die sich die Wissenschaft vom Wesen der Erkenntnis einordnet.”* Husserl Edmund 1958. *Die Idee der Fenomenologie*. Haag, Martinus Nijhoff, 3. (Husserliana II.)

³⁶³ *„In allen ihren Ausgestaltungen ist die Erkenntnis ein psychisches Erlebnis: Erkenntnis des erkennenden Subjekts. Ihr stehen die erkannten Objekte gegenüber. Wie kann nun aber die Erkenntnis ihrer Übereinstimmung mit den erkannten Objekten gewiß werden, wie kann sie über sich hinaus und ihre Objekte zuverlässig treffen?”* In Husserl, Edmund 1958. *Die Idee der Fenomenologie*. Haag, Martinus Nijhoff, 20. (Husserliana II.)

*valamennyi tudomány módszertani reformját lehetővé tegye.*³⁶⁴

- *„Ami igaz, az abszolút módon, „magánvalóan” igaz; az igazság identikusan egy, ha akár emberek, vagy nem emberek, angyalok vagy Istenek ítéletükben felfogják.”*³⁶⁵
- *„A fenomenológiai módszer Husserl szerint a filozófiai vizsgálódásokon túl más tudományok számára is segítséget ad az adott probléma, kutatási terület lényegi jegyeinek a feltárásához.”*³⁶⁶

Edmund Husserl hatása:

Az ismeretelmélet módszerének kidolgozásában alapvető minta Husserl munkássága (módszere és eredményei). Hatása számos területen megfigyelhető: logika, ismeretelmélet, ontológia, vallásfilozófia, etika, kognitív tudomány, pszichológia, szociológia stb.

Husserlnek jelentős követői is lettek, akik alkalmazták, finomították, átalakították módszerét: Max Scheler (1874-1928), Edith Stein (1891-1942), Jean-Paul Sartre (1905-1980), Maurice Merleau-Ponty (1908-1961), Martin Heidegger (1889-1976), Emmanuel Levinas (1906-1995), Jan Patočka (1907-1977) stb.

Husserl vállalkozásának befejezetlensége épp azt mutatta meg, hogy nem hozható létre a filozófia – a modernnek megfelelően, tudományosan, egyértelműen, ésszerűen, kizárólagosan – mint szigorú tudomány. Ezt Husserl kései művében maga is elfogadja. *„Filozófia mint tudomány, mint komoly, szigorú, sőt apodiktikusan szigorú tudomány – az álom már végig van álmodva”*³⁶⁷

---

³⁶⁴ Husserl: Fenomenológia. (Az Encyclopaedia Britannica cikk) In Husserl, Edmund 1972. *Válogatott tanulmányai*. Budapest, Gondolat, 193.

³⁶⁵ „Was wahr ist, ist absolut, ist „an sich” wahr; die Wahrheit ist identisch eine, od sie Menschen oder Un menschen, Engel oder Götter urteilend erfassen.” In Husserl, Edmund 1975. *Logische Untersuchungen. Bd. 1. Prolegomena zur reinen Logik*. Haag, Martinus Nijhoff, 125. (Husserliana XVIII.)

³⁶⁶ Kormos József 2005. A filozófia és a teológia szerepe Edith Stein pedagógiai gondolataiban. In *Mester és Tanítvány*. 2005. Január. 76.

³⁶⁷ „Philosophie als Wissenschaft, als ernstliche, strenge, ja apodiktisch strenge Wissenschaft – der Traum ist ausgeträumt.” Husserl, Edmund 1954. *Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transcendente Phänomenologie*. Husserliana VI. Band. Haag, Martinus Nijhoff, 508.

Ludwig Wittgenstein
(1889-1851)

1889. április 26-án született Bécsben, egy zsidó származású protestáns család nyolcadik gyermekeként. Apja a monarchia egyik leggazdagabb gyárosa, aki biztosította gyermekei tanulmányait. Wittgenstein mérnöki és matematikai tanulmányokat folytatott. Az I. világháború idején erkölcsi kötelességtudattól indítva katonaként szolgál (bátor magatartásáért kitüntetést is kap), a II. világháborúban ugyancsak kötelességének érzi a segítséget, ápolóként segédkezik. Hatalmas örökséget szétosztja a testvérei között, és kolostori kertészként, majd népiskolai tanítóként tevékenykedik. 1929-ben Cambridge-ben megvédi doktori disszertációját, és 1947-ig ott tanít. 1951. április 29-én hunyt el, katolikus szertartással temették el. Zseniális gondolkodó, aki magas erkölcsi követelményeket támasztott önmagával szemben. Jelentős a hatása a filozófia több irányzatára, nem kifejezetten az analitikus filozófia képviselője, de erősen hatott erre az irányzatra. Filozófiáját legtöbbször a neopozitivizmushoz, az analitikus filozófiához sorolják, de vizsgálódásaiban mindig fontos szerepe volt az etikának

és a vallásnak. Hatott rá Schopenhauer, Kierkegaard, Dosztojevszkij, Tolsztoj, Russel, Frege stb.

Főbb művei: *Logikai-filozófiai értekezés, Észrevételek, Filozófiai vizsgálódások, A bizonyosságról, Előadások az esztétikáról* stb.

A filozófiáról

Wittgenstein mindenképpen a nyelvez „kapcsolja” a filozófia feladatait.

Az első korszak álláspontja szerint a filozófiának az a feladata, hogy ellenőrizze, mely kijelentéseink értelmesek és melyek értelmetlenek. „A filozófia célja a gondolatok logikai tisztázása. A filozófia nem tanítás, hanem tevékenység. Egy filozófiai mű lényegében magyarázatokból áll. A filozófia eredménye nem »filozófiai kijelentésekben« nyer kifejezést, hanem kijelentések világossá tételében. A filozófiának meg kell világítania és élesen körül kell határolnia a gondolatokat, amelyek egyébként, úgyszólván, homályosak és elmosódottak.”³⁶⁸ „A gondolatok békéje. Ez a vágyva vágyott célja annak, aki filozofál.”³⁶⁹

A második korszakban némileg módosul az álláspontja, a filozófia feladatát illetően. „Mert a filozófiai problémák akkor keletkeznek, amikor a nyelv szabadságra megy. ... A filozófia éppenséggel mindent pusztán ábrázol, és nem magyaráz nem következtet semmit. – Mivel minden nyíltan előttünk van, nincs is mit magyarázni. Mert ami esetleg rejtett, az nem érdekel bennünket. »Filozófiá«-nak lehetne azt is nevezni, ami minden új felfedezés és feltalálás előtt lehetséges. A filozófus munkája – emlékek összegyűjtése egy bizonyos célra. ... A filozófus tárgy egy kérdést; miként egy betegséget kezelnek.”³⁷⁰ A filozófia „küzdelem értelmünk megbabonázása ellen, nyelvünk eszközeivel” és célja, hogy megmutassa „a légynek a kijáratot a légyfogóból”. Az eredményét pedig úgy írja le, mint „valamely egyszerű értelmetlenség felfedezését”, amikor „a rohanó értelem a nyelv határaiba ütközve behorpad.”³⁷¹

Munkásságát hagyományosan két korszakra osztják:³⁷²

Írásai szintén nehezen sorolhatóak be a szakfilozófiákhoz, sokrétűségük, egymáshoz kapcsoltáguk miatt. Amennyiben

---

³⁶⁸ Wittgenstein, Ludwig 1989. *Logikai-filozófiai értekezés*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 33.

³⁶⁹ Wittgenstein, Ludwig 1995. *Észrevételek*. Budapest, Atlantisz, 66.

³⁷⁰ Wittgenstein, Ludwig 1998. *Filozófiai vizsgálódások*. Budapest, Atlantisz, 40., 83., 138.

³⁷¹ Wittgenstein, Ludwig 1998. *Filozófiai vizsgálódások*. Budapest, Atlantisz, 215.

³⁷² Bővebben lásd Ambrus Gergely 2007. Ludwig Wittgenstein. In Boros Gábor (szerk.) 2007. *Filozófia*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1081-1089.

valamilyen kapcsolódás felmutatható, akkor az talán a következő lehet: logika, nyelvfilozófia, vallásfilozófia, etika stb.

A Logikai-filozófiai értekezés c. művéhez kapcsolódó korszak

- Wittgenstein kijelentése mögött látszólag e század egy gyakori problémájának a megfogalmazása áll, a nyelv logikai tisztázásának az igénye. Meg kell keresni az értelmes beszéd határait, mert különben beszédünk értelmetlené, dadogássá, fecsegéssé válik.³⁷³
- Szerinte a logika nem valamilyen platóni ideák, ideális „fennállások” leírása, nem is az empirikus valóság általános szabályainak a megfogalmazása, hanem a logika a nyelv logikai szerkezetének a bemutatása.
- Ugyanakkor a világ és a világot reprezentáló nyelv logikai szerkezete azonos, de nem azért mert a nyelv tükrözi a világ szerkezetét, hanem azért, mert a világra vetítjük rá a nyelv szerkezetét.
- A nyelv és a világ határai egybeesnek „... *nyelvem határai a világom határait jelentik*”³⁷⁴
- A világ atomi (egyszerű) tények összessége, erre bizonyítékot a nyelv szolgáltat, mivel a nyelv is atomi (egyszerű) mondatokból áll.
- A világ csakis egyszerű tényekből áll, ezek a tények a tapasztalati tudományok végső tárgyai. A nyelv célja, hogy tényeket állítson, ezt úgy teszi, hogy leképezi őket, ezen kívül a nyelv csak tartalmatlan semmitmondó tautológiákat állít. „*Amit egyáltalán meg lehet mondani, azt meg lehet mondani világosan; amiről pedig nem lehet beszélni, arról hallgatni kell.*”³⁷⁵ „(némaság-motívum).
- A némaság-motívummal a tevékenység, a cselekedetek – mégpedig az etikai cselekedetek – fontosságára hívja fel a figyelmet, nem az azokról való beszédre, hanem azok megtételére. „*A kijelentések nem fejezhetnek ki semmi magasabbat, ezért az etika és az esztétika kimondhatatlan.*”³⁷⁶
- Érdekes Wittgenstein módszertani „útmutatója” is. Valamely magyarázat a világról, a nyelvről csak addig érvényes, amíg

---

³⁷³ Lásd Kormos József 1998. Miről lehet beszélni? (Wittgenstein és az Istenről való beszéd) In *Szombat*. 1998/2. 27.

³⁷⁴ Wittgenstein, Ludwig 1989. *Logikai-filozófiai értekezés*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 33.

³⁷⁵ Wittgenstein, Ludwig 1989. *Logikai-filozófiai értekezés*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 7.

³⁷⁶ Wittgenstein, Ludwig 1989. *Logikai-filozófiai értekezés*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 68.

az emberi megértést segíti, a megértéskor már feleslegessé válik. *„Az én kijelentéseim oly módon nyújtanak magyarázatot, hogy aki megért engem, végül felismeri azt, hogy értelmetlenek, ha már fellépven rájuk túllépett rajtuk. (Úgyszólván el kell hajítania a létrát, miután felmászott rajta.)”*³⁷⁷ (létra-hasonlat)

A „nyelvjáték” gondolatához kapcsolódó korszak.

- Újfajta nyelv szemlélet jellemzi, mosósítja az első korszak szemléletét. A nyelv társadalmi (emberi) tevékenységek pontosan nem definiálható halmaza, amelyben minden tevékenységünk más és más célt szolgál.
- Lemond a Tractatus tökéletes nyelv elképzeléséről, és a szavak, kijelentések „működését” és „működtetését” elemezve ezek használatát egyfajta játékhoz – nyelvjátékhoz – hasonlítja. A nyelvjáték gyakorlatilag minden emberi tevékenység része, alapvető cselekvés.
- A nyelvhasználat különböző módjai a nyelvjátékok; (a nyelv lehet leírás, utasítás, kérés, imádkozás stb.).
- A nyelvjáték kettős. Egyrészt a játék értelmében szabadon történik. *„a szó alkalmazása nincsen szabályozva; a »játék«, melyet játszunk vele, nincsen szabályozva – Nem határolják mindenütt szabályok.”*³⁷⁸
- Másrészt a nyelvjátékot valamiféle összhang is jellemzi, a használat közben a résztvevők nem kérdezzétek, magyarázzák tevékenységüket, hanem tudomásul veszik és végzik. *„Nem arról van szó, hogy egy nyelvjátékot élményeink segítségével megmagyarázzunk, hanem hogy tudomásul vegyük.”*³⁷⁹
- Ez az összhang valami szabályszerűséget, szabálykövetést is jelent, vagy inkább összekapcsolódik vele. *„Az „összhang” és a „szabály” szó rokonok egymással, unokatestvérek. Ha valakinek megtanítom az egyik szó használatát, úgy ezzel megtanulja a másik szót is.”*³⁸⁰
- Az egyes játékok más-más dologban hasonlítanak, de valami kapcsolat van köztük, amitől mindegyik játék. Ez a kapcsolódás a rokonsági viszonyokhoz hasonlítható, szerteágazó, de az összetartozást kifejező. *„Ezeket a hasonlóságokat nem tudom jobb szóval jellemezni, mint hogy »családi hasonlóság«-ok; mert így fedik át és*

---

³⁷⁷ Wittgenstein, Ludwig 1989. *Logikai-filozófiai értekezés.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 90.

³⁷⁸ Wittgenstein, Ludwig 1998. *Filozófiai vizsgálódások.* Budapest, Atlantisz. 59.

³⁷⁹ Wittgenstein, Ludwig 1998. *Filozófiai vizsgálódások.* Budapest, Atlantisz. 244.

³⁸⁰ Wittgenstein, Ludwig 1998. *Filozófiai vizsgálódások.* Budapest, Atlantisz. 131.

kereszteznek egymást azok a különböző hasonlóságok, amelyek egy család tagjai között állnak fenn: termet, arcvonások, a szem színe, a járás, a temperamentum stb. – És azt állítom: a »játékok« egy családot alkotnak.”³⁸¹

- Szerinte a nyelvjátékban van valami megfoghatatlan, megmagyarázhatatlan, előre nem tudható mozzanat is. „Az ember tudhatja, hogyan cseng a klarinét, de nem tudja elmondani. Ez nem fordul elő a Mont Blanc magasságával, és a többiek ezt kéri számon a nyelvjátékon, pedig az „klarinét-típusú” tudás.”³⁸²
- A nyelvjáték mindig résztvevőket feltételez, társas, közösségi tevékenység. Csak a nyelv használatát, szabályait ismerők közösségében folytatható.
- A nyelvjátékok különböző szabályok és szereplők szerint „játszhatóak”, ismerni kell a nyelvjáték szabályait, aki nem tudja a nyelvjátékot, olyan, mint az, aki eltéved egy városban, mert nem érti a térképet.

Vallásfilozófia

- Bár nem beszélhetünk, kifejezetten vallásfilozófiáról, de életét írásai, és levelezései alapján végigkísérte a vallással (főleg annak etikai vonatkozásokkal) kapcsolatos keresés. A vallásosságot egy állandó „küzdelemnek” tartotta. „Ha tehát a valláson belül akarsz maradni, küzdened kell”³⁸³
- A világ értelmének, értékének a világon kívül kell lennie. „A világ értelmének a világon kívül kell lennie. És ha van érték annak is, mert a világban minden így-lét, történés véletlenszerű. Ami nem véletlenszerűvé teszi, az nem lehet a világon belül.”³⁸⁴ És a világ „titkáról” csak érzéseink lehetnek. „A misztikum nem az, hogy milyen a világ, hanem, hogy van. A világ mint egész átérzése a misztikus érzés.”³⁸⁵
- Wittgenstein foglalkozik a tudás, a bizonyosság kérdésével is.³⁸⁶ Azonban a tudásról szóló elemzéseit lehet a hitről szóló elemzéseknek is értelmezni. Mivel „a hitre és a tudásra vonatkozó elemzéseik ugyan szűkebb értelemben

---

³⁸¹ Wittgenstein, Ludwig 1998. *Filozófiai vizsgálódások*. Budapest, Atlantisz. 58.

³⁸² Wittgenstein, Ludwig 1998. *Filozófiai vizsgálódások*. Budapest, Atlantisz. 60.

³⁸³ Wittgenstein, Ludwig 1995. *Észrevételek*. Budapest, Atlantisz, 125.

³⁸⁴ Wittgenstein, Ludwig 1989. *Logikai-filozófiai értekezés*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 68.

³⁸⁵ Wittgenstein, Ludwig 1989. *Logikai-filozófiai értekezés*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 68.

³⁸⁶ Lásd Wittgenstein, Ludwig 1989. *A bizonyosságról*. Budapest, Európa.

*egy ismeretelméleti kontextusban nyerik el jelentésüket, ...ám aligha kerülheti el figyelmünket: a wittgensteini fejtegetések egyik fő forrása ... a teológiai tradíció.*³⁸⁷

- Szerinte a kereszténységben a hit abszolút mozzanat. „A kereszténység nem egy történelmi igazságon alapul, hanem egy (történelmi) beszámolót nyújt nekünk, s azt mondja. Most pedig higgy! De ne úgy, ahogyan egy történelmi beszámolónak hinnél – hanem: Higgy, minden áron ...”³⁸⁸

Hatása

Jelentős hatása közvetlenül a logikában, a metafizikában, a nyelvfilozófiában jelent meg, de közvetve a vallásfilozófiai és az etikai gondolkodásra is hatott. Wittgenstein nyelvelemzése nem önmagért a nyelvvért végzett elemzés (l'art pour l'art), nyelvelemzéseivel arra hívja fel a figyelmet, hogy a nyelvhasználat egyben egyfajta életfelfogást, életformát is jelent. Tehát igazából életforma megváltoztatásra szólítja fel olvasóit, az életformának az etikai oldalát kihangsúlyozva.³⁸⁹

---

³⁸⁷ Neumer Katalin 1991. *Határutak*. Budapest, MTA Filozófiai Intézet 176

³⁸⁸ Wittgenstein, Ludwig 1995. *Észrevételek*. Budapest, Atlantisz, 50.

³⁸⁹ Lásd Neumer Katalin 1995. Ludwig Wittgenstein. In Székely Éva (szerk.) 1995. 33 *híres bölcséleti mű*. Budapest, Móra, 407-421.

Martin Heidegger
(1889-1976) „a lét pásztora”

A XX. századi egyik legjelentősebb filozófusa. Meßkirchben született katolikus családban. Teológiai, természettudományos és filozófiai tanulmányokat folytatott.

Főbb írásai: *Sein und Zeit (Lét és idő)* (1927), *Einführung in die Metaphysik (Bevezetés a metafizikába)* (1935), *Die Grundprobleme der Phänomenologie (A fenomenológia alapproblémái)* (1927-es előadások), *Der Ursprung der Kunstwerkes (A műalkotás eredete)* (1935), *Unterwegs zur Sprache (Útban a nyelvhez)* (1959), stb. Műveinek összkiadása (Gesamtausgabe) 1975-től jelenik meg (ezek az előadásait is tartalmazzák).

A filozófiáról

A filozófia (az ember) legfőbb kérdése: „*Miért van egyáltalán létező, és miért nincs inkább semmi? Ez a kérdés. Feltehetően nem tetszés szerinti kérdés. »Miért van egyáltalán létező, és miért nincs inkább semmi?«* – ez minden kérdés közül szemlátomást a legelső,

természetesen nem a kérdések időbeli egymásutániségának a rendjében. ... Legmesszebbre terjed ki a kérdés. Nem áll meg semmilyen létezőnél. A kérdés felölel minden létezőt, és ez nemcsak azt jelenti, hogy a jelenleg előfordulókat a legtágabb értelemben, hanem a valaha is volt és eljövendő létezőket. ... Az ilyen legátfogóbb kérdés azután a legmélyebb is: „Miért van egyáltalán létező, és miért nincs inkább semmi?” Miért? Ez azt jelenti, hogy mi az alap? Milyen alaphoz ered a létező? Milyen alaphoz tér meg a létező? ... Nem ezzel vagy azzal a kérdéssel fordulunk a létezőhöz, nem azzal, hogy éppen itt és most micsoda az, hogy milyen minőségű és mivel változtatható meg, mire használható és így tovább. A kérdezős alapot keres a létezőnek, amennyiben létező. Az alapot keresni azt jelenti: a mélyére hatolni. ... Bárhogyan legyen is, a kérdés annak az alaphoz a meghatározását keresi, ami megalapozza, hogy a létező olyan létező mint amilyen. Ez a miért-kérdés nem olyan okokat keres a létezőre, amelyek ugyanolyan természetűek és ugyanarról a szintről valók, mint maga a létező. Ez a miért-kérdés nem valamilyen síkon vagy felszínen mozog, hanem az alapul szolgáló terület mélyére hatol, mégpedig a legmélyére, a végsőhatárig; ez a kérdés elfordul a felszíntől és sekélyességtől, a mélybe törekszik; legátfogóbb kérdésként egyúttal a mély kérdések legmélyebbike is. Végezetül legtágabb és legmélyebb kérdésként a legerendőbb is.”³⁹⁰

Heidegger értelmezéséhez

- Heidegger a XX. század egyik legeredetibb és legnagyobb hatású gondolkodója. „... a 20. század gondolkodását Wittgenstein mellett mindenekelőtt Martin Heidegger neve fémjelzi. Nélküle – hívei és ellenfelei egyaránt – másképpen gondolkodnánk.”³⁹¹
- Heidegger filozófiatörténeti szempontból számos gondolkodóhoz kapcsolódik: Arisztotelész, Platón, Aquinói Szt. Tamás, Kant, Kierkegaard, Nietzsche, Husserl stb.
- Munkásságának értelmezését megnehezíti 1933-34-es rektorsága, a nemzetiszocializmushoz való kapcsolódása (melyben aktívan soha nem vet részt, de nyíltan el nem ítélt), Husserlhez való viszonya, Hannah Arendt-hez fűződő kapcsolata, valamint a 2014-ben megjelent jegyzetfüzetei (Schwarzen Hefte).

³⁹⁰ Heidegger, Martin 1995. *Bevezetés a metafizikába*. Budapest Ikon Kiadó, 3-4.

³⁹¹ Vajda Mihály: Martin Heidegger. In Székely Éva (szerk.) 1995. *33 híres bölcséleti mű*. Budapest, Móra, 425.

- Heidegger kezdetben lelkesedett a nemzetiszocializmus iránt, de ez megváltozott, amikor látta annak rasszista biologizmusát és technokrata erőszakosságát. Ennek ellenére Heidegger mindig vonzódott a német történelmi és népi hagyományokhoz.
- Heideggert a kontinentális filozófia nagyra értékeli, míg az angolszász filozófia alig tesz említést munkásságáról, azt maximum költészetként értékeli.
- Heidegger sokrétű és nem egyszerű gondolkodásának a megértése nem könnyű feladat, nyelvezete, az új szavak képzése és a problémákban való történelmi elmélyedés miatt szövegei nehezen olvashatóak. Szövegeit nem is akarja mindenki számára érthetővé tenni, „keveseknek” írt „*ritka olvasóknak, akik a magányosságot is vállalva elszántak arra, hogy a lét nemességét végiggondolják és a lét egyedülállóságát kimondják.*”³⁹²

Főbb gondolatai

- Heidegger Husserl fenomenológiai gondolkodásához kapcsolódik, de két ponton jelentősen eltér attól. A filozófiai (fenomenológiai) vizsgálódás során a lét feltárulásának kell megtörténnie, és fontos szerepe van a történetiségnek, a tudat történetiségének. (ezt jól jelzi főművének a címe is: *Lét és idő*).
- Heidegger gondolkodását két részre szokták osztani, az általa használt fordulat (Kehre) alapján. „*Nagyon leegyszerűsítve, az első korszak jellemezhető lét és létező olyan viszonyával, ahol a létet egy speciális létező, a véges jelenvalólét egzisztenciája felől közelítjük meg. A második korszakban ezzel szemben a hangsúly már a létre esik, a lét az, ami feltárul, s a metafizikát meghaladó gondolkodásnak éppen ezt a feltárást kell elgondolnia. A korai korszak filozófiáját az alap keresése hatotta át, az alap pedig a jelenvalólét fundamentális ontológiája lett volna. A fordulat után azonban Heidegger lemond az alap kereséséről, és a lét kutatását már nem is nevezi ontológiának, de még filozófiának sem, hanem csak egyszerűen »gondolkodásnak«.*”³⁹³
- A lét megismerésének problémája: Ontológiai különbség (létező és lét közt). A létező (Seiende) fogalmilag

³⁹² Störig, Hans Joachim 1997. *A filozófia világtörténete*. Budapest, Helikon, 493.

³⁹³ Ullmann Tamás 2007. Martin Heidegger. In Boros Gábor (szerk.) 2007. *Filozófia*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1027.

megragadható, kategorizálható, minden, ami különbözik a semmitől. A lét (Sein) a létező alapja, titokzatos valóság, a teljességgel transzcendens. A kor nihilizmusának az oka, hogy elfeledkezett a létről (létezőként kezelte), újra fel kell tenni a létre vonatkozó kérdést.

- Az ember jelenvalólét (Dasein) akiben „magánál van” a lét. Az emberi lét az jelenvalólét/ittlét (Da-sein) az emberben jelen van/itt van a lét önmaga számára.
- Az egzisztenciálék (a jelenvalólét jellemzői):
  - a világban-benne-lét (in-der-Welt-sein) lakozni a világban, otthonosnak lenni,; eszköz; együttlét;
  - feltárultság (Erschlossenheit) diszpozíció, hangoltság; megértés; beszéd;
  - gond (Sorge) szorongás, mely ráébreszti a jelenvalólétet, hogy meg kell valósítania önmagát;
  - halálhoz viszonyuló lét (Sein zum Tode);
  - bűnös lét (Schuldigsein) lényegi hiányosság, semmisség;
  - időbeli lét, időbeliség (Zeitlichkeit) az időbeliség alapozza meg a történetiséget.
- Az idő horizontjában megnyilvánuló lét:
  - a lét phüszisz (természet) és jelenlét),
  - a lét feltárultság és rejtőzködés,
  - a lét a semmi fátyla mögötti valóság,
  - a lét az értelmezés a priori horizontja,
  - a lét logosz és szépség,
  - a lét az otthonosság alapja,
  - a lét a halálban megmutatózó lét,
  - a lét szent szféra,
  - a lét az időnek alárendelő valóság.
- A feltétlen lét (Isten) lehetősége: Heidegger gondolkodása nem zárja ki az Isten létét, bár Heidegger tartózkodó az istenproblémával kapcsolatban.
- Heideggernél a lét feltárulkozása a lét megmutatókozása tartalmazza az igazságot. A görög „aletheia – el nem rejtettség” fogalmát tartja megfelelőnek az igazságra. Az igazság az, ami nem rejtőzik el, ami feltárul, ami felfedi magát, ami megmutatózik evidens módon. *„Az igazságot előfeltételeznünk kell, az igazságnak a jelenvalólét feltárultságaként lennie kell, ... Az igazság azonban a létező felfedtségét jelenti.”*³⁹⁴

---

³⁹⁴ Heidegger, Martin 2001. *Lét és idő*. Budapest, Osiris Kiadó, 265, 297.

- Heidegger bírálta a tömegkultúrát és a technikai-technológiai társadalmat, mivel ezek elválasztják az embert a természettől és így a léttől.
- Filozófiája alapvetően egyfajta kultúrakritika (ebben kapcsolódik Nietzschéhez). Úgy látja, hogy az ember és a világ (természet, dolgok) elidegenedve állnak egymással szemben.
- 1964-es *A filozófia vége és a gondolkodás feladatai* c. előadásában, azt jelzi, hogy a filozófia már feloldódott az általa létrejött szaktudományokban. A szaktudományok közül a kibernetika/számítástechnika lesz az, amely a létezőket már csak a tudományos-technikai szemlélet alapján meg tudja ragadni. A filozófia véget ért, már csak a gondolkodás maradt, amely előkészítője lehet egy a létre nyitottabb jövőnek.
- Az ember a létfeledtség állapotába került a modern technikai, tudományos korban. Filozófiájában ezt a jelenséget bírálja, és a létező ember és a létező világ egységét szeretné elérni.
- Heidegger mintegy a „lét pásztora”, akinek az a feladata, hogy őrizze a létet és elősegítse a lét kibontakozását.

Hatása

A fenomenológia, az egzisztencializmus, a hermeneutika, a vallásfilozófia, a nyelvfilozófia, a művészetfilozófia, a társadalomfilozófia, a tudományfilozófia, a posztmodern területén hatása rendkívüli.

Ajánlott irodalom

Ambrus Gergely 2007. Ludwig Wittgenstein. In Boros Gábor (szerk.) 2007. *Filozófia*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1081-1089.

Davies, Norman 2002. *Európa története*. Budapest, Osiris Kiadó.

Fehér M. István 1992. *Martin Heidegger*. Budapest, Göncöl Kiadó.

Heidegger, Martin 1995. *Bevezetés a metafizikába*. Budapest Ikon Kiadó.

Heidegger, Martin 2001. *Lét és idő*. Budapest, Osiris Kiadó.

- Husserl Edmund 1958. *Die Idee der Fenomenologie*. Haag, Martinus Nijhoff. (Husserliana II.)
- Husserl, Edmund 1954. *Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transcendente Phänomenologie. Husserliana VI. Band.* Haag, Martinus Nijhoff.
- Husserl, Edmund 1972. *Válogatott tanulmányai*. Budapest, Gondolat.
- Husserl, Edmund 1993. *A filozófia mint szigorú tudomány*. Budapest, Kossuth.
- Husserl, Edmund: *Logische Untersuchungen. Bd. 1. Prolegomena zur reinen Logik*. Haag, Martinus Nijhoff. (Husserliana XVIII.)
- Kiss Endre 1993. *Friedrich Nietzsche filotófiája*. Budapest, Gondolat.
- Kormos József 1990. Templomépítés. Heidegger gondolatához. In: *Igen*. 1990. XII. 21. 13-14.
- Kormos József 1998. Miről lehet beszélni? (Wittgenstein és az Istenről való beszéd) In *Szombat*. 1998/2. 27.
- Kormos József 2001. *Szemléletváltás a vallásfilozófiában*. Piliscsaba, PPKE BTK.
- Kormos József A filozófia és a teológia szerepe Edith Stein pedagógiai gondolataiban. In *Mester és Tanítvány*. 2005. Január. 75-82.
- Kormos József 2004. Die thomistische Scholastik und die husserlische Phänomenologie in der Gedankenwelt von Edith Stein. In *Verbum. Analecta Neolatina*. 2004/2. 387-396. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Kormos József 2005. „Die Gemeinsamkeit der philosophischen Atmosphäre.” Husserl Göttingen-i tanítványainak barátságáról Edith Stein írásai alapján. In Dékány András, Laczkó Sándor (szerk.) 2005. *Lábjegyzetek Plátonhoz. A barátság*. Szeged, Pro Philosophia Szegediensi Alapítvány: Librarius, 2005.195-200.
- Kormos József 2010. Erkenntnis – Glaube – Erziehung. Zusammenhänge zwischen dem Denken von Thomas von Aquin, Edmund Husserl und Edith Stein. In Hoppál Kál Bulcsú (szerk.) 2010. *Aquinói Tamás és a tomizmus ma. Thomas Aquinas and Thomism Today*. Budapest, L'Harmattan, MASZTT, MVT, 83-90.

- Neumer Katalin 1995. Ludwig Wittgenstein. In Székely Éva (szerk.) 1995. *33 híres bölcséleti mű.* Budapest, Móra, 407-421.
- Neumer Katalin 1991. *Határutak.* Budapest, MTA Filozófiai Intézet.
- Nietzsche, Friedrich 1988. *Im-igyen szóla Zarathusztra.* Budapest, Göncöl Kiadó. <https://mek.oszk.hu/01700/01740/01740.htm>
- Olay Csaba-Ullmann Tamás 2011. *Kontinentális filozófia a XX. században.* Budapest, L'Harmattan.
- Störig, Hans Joachim 1997. *A filozófia világtörténete.* Budapest, Helikon.
- Tatár György 1995. Friedrich Wilhelm Nietzsche. In In Székely Éva (szerk.) 1995. *33 híres bölcséleti mű.* Budapest, Móra, 325-328.
- Ullmann Tamás 2007. Martin Heidegger. In Boros Gábor (szerk.) 2007. *Filozófia.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1017-1028.
- Vajda Mihály 1995. Edmund Husserl In Székely Éva (szerk.) 1995. *33 híres bölcséleti mű.* Budapest, Móra, 422-439.
- Vajda Mihály 1969. *A mítosz és a ráció határán.* Budapest, Gondolat.
- Wittgenstein, Ludwig 1989. *A bizonyosságról.* Budapest, Európa.
- Wittgenstein, Ludwig 1989. *Logikai-filozófiai értekezés.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Wittgenstein, Ludwig 1995. *Észrevételek.* Budapest, Atlantisz.
- Wittgenstein, Ludwig 1998. *Filozófiai vizsgálódások.* Budapest, Atlantisz.

3.5. A kortárs filozófiáról

A kortárs filozófia tárgyalása igazából talán nem is lehetséges egy kortárs számára. Túl „közel” vannak a mai filozófia sokrétű irányzatai, képviselői. Nincs megfelelő rálátás arra, hogy valójában mi a jelentős, megmaradó és mi a pillanatnyi elmúló. Nem rajzolódtak ki még azok az irányzatok, amelyek jellegzetesek vagy meghatározóak. Bár ezek felismerése a történelmi közelség miatt talán nem is lehetséges.

Azok az eredmények és törekvések, amelyek már „láthatóak” említésre kerültek bizonyos szakfilozófiáknál: elmefilozófia, vallásfilozófia, feminista filozófia, környezetfilozófia stb.

Ugyanakkor vannak nagy kérdések, amelyekre még úgy tűnik nincsenek kiérlelt filozófiai válaszok: pl. emberi jogok és emberi méltóság témái, a női és a férfi szerep kérdéskörei, népvándorlások, migráció, kirívó gazdasági egyenlőtlenségek, politikai berendezkedések kérdései, ember és környezetének kapcsolata, demokrácia, média, oktatás-nevelés, vallások helyzete stb.

Filozófiatörténeti szempontból érdekes lehet a részletesebben ismertetett filozófusok egyfajta összevetése:

Platón és Arisztotelész úgy gondolják, hogy a filozófia szabadon és függetlenül mindennel foglalkozik. A filozófia a csodálkozás „folytatásaként” a magyarázatot, az igazságot keresi, akár az „égben”, akár a „földön”.

Szt. Ágoston ezt a keresést az ember belső elmélkedéseként, vizsgálódásaként értelmezi. melynek végső motivációja az Isten.

Aquinói Szt. Tamás az igazság kutatása alatt azt érti, hogy keressük a szükségszerű okokat és célokat, a dolgok összefüggő rendszerét, amelyek az Isten analógiás megismerésére vezetnek el minket.

Descartes az újkorra jellemző maximalizmussal, optimalizmussal úgy gondolja, hogy a filozófia a tökéletes ismerete mindennek.

Locke már az emberi tudás kérdéseivel foglalkozik elsődlegesen, az emberi értelem eredetét, működését és határait vizsgálja, az újkor ember felé fordulásának megfelelően.

Kant hajtja végre a filozófia nagy fordulatát a „kopernikuszi fordulatot”, őnála már az emberé a kitüntetett szerep. Mindent az ember szempontjából vizsgál, az ember „szemüvegén” keresztül (a

priori szemlélet). Nála megnő az ember szerepe, jelentősége, méltósága, de már megjelenik a szubjektivizmus, a relativizmus lehetősége.

Nietzsche a lázadó filozófus, akiben már minden összekeveredik, de az őszinte és emelkedett igazság utáni vágy is megtalálható benne.

Husserl, aki a szigorú és pontos módszer kidolgozásával akarja felépíteni a filozófiát, de terve befejezetlen marad.

Wittgenstein a filozófia igazi feladatának a nyelv vizsgálatát, elemzését tartja, de nem öncélúan, hiszen szerinte a nyelv használatának sokféle (metafizikai, etikai, vallási stb.) következménye van.

Heidegger a „lét pásztoraként”, arra hívja fel a figyelmet, hogy szerinte a filozófia már feloldódott az általa létrejött szaktudományokban, a filozófia véget ért, már csak a gondolkodás maradt, amely előkészítője lehet egy a létre nyitottabb jövőnek.

Talán ez a kortárs filozófia feladata: kidolgozni egy jól alkalmazható filozófiai módszert; és elemezni a nyelvet, hiszen a nyelvhasználatának fontos következményei vannak; valamint gondolkodni, mert ez ad lehetőséget a létre/filozófiára nyitottabb jövőnek.

Befejezés

Természetesen a könyv jellegéből és terjedelméből következően nem ad teljes képet a filozófiáról. A könyv nem akar minden esetben lezárni, tételeket, axiómákat adni a filozófiai tudományok ma is sokat vitatott kérdéseiben. Amennyiben ilyen tételek, axiómák mégis jelen vannak, annak didaktikai okai vannak. Egy tudománnyal való megismerkedéshez szükségesek módszertani okokból is a körülhatárolt, pontosan megfogalmazott alaptételek. A tudomány alaposabb, mélyebb ismerete már alkalmassá teszi a vele foglalkozót arra, hogy a speciális szakmai problémák és különféle nézetek közt eligazodjon és azokat árnyaltan, összekapcsolódásaiban-ellentéteiben, vagyis dialektikusan lássa.

Aki egy tudomány alaposabb ismeretére tesz szert annak már nem feltétlenül szükségesek a bevezetésnél használt alapelvek, axiómák, mivel már átlátja a didaktikai szempontú meghatározások segítő jellegét és túl tud emelkedni rajtuk. Ludwig Wittgenstein „létrahasonlata” jól kifejezi ezt a helyzetet: *„Az én kijelentéseim oly módon nyújtanak magyarázatot, hogy aki megért engem, végül felismeri azt, hogy értelmetlenek, ha már fellépve rájuk túllépett rajtuk. (Úgyszólván el kell hajítania a létrát, miután felmászott rajta.)”*³⁹⁵

A könyv két dolgot szeretne elérni. Egyrészt azt, hogy a filozófia ne egy áttekinthetetlen, érthetetlen tudományként tűnjön fel a nem szakemberek előtt, hanem egy szükséges háttér- és alaptudományként. Másrészt azt, hogy kedvet csináljon a filozófia témáival való foglalkozáshoz, a gondolkodáshoz.

Vagyis – a bevezetőben említett módon – annak belátását, hogy a filozófiai gondolkodásmód, a filozofálás egyrészt szükséges az emberi léthez, élethez, másrészt „fontos luxus” a jó élethez (ahogy például a testmozgás, a zenehallgatás, stb.).

---

³⁹⁵ Wittgenstein, Ludwig 1989. *Logikai-filozófiai értekezés.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 90.

Felhasznált irodalom

A föníciai Porphyriosz Bevezetése, avagy Az öt szóról. In *Magyar Filozófiai Szemle*. 1984.3-4. (az írás közismert címe: Eiszagógé)

Ágoston, Szent 1997. *A boldog életről. A szabad akaratról*. Budapest, Európa Könyvkiadó.

Ágoston, Szent 1999. *Szent Ágoston vallomásai*. Budapest, SZIT.

Ambrus Gergely 2007. Ludwig Wittgenstein. In Boros Gábor (szerk.) 2007. *Filozófia*. Budapest, Akadémiai Kiadó,1081-1089.

Andorka Rudolf 2006. *Bevezetés a szociológiába*. Budapest, Osiris.
https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_5_20_bevezetes_a_szociologiaba/ch17s03.html

Anzenbacher, Arno 1993. *Bevezetés a filozófiába*. Budapest, Herder Kiadó Kft.

Aranyosi Zsuzsanna 2005. *A divat-öltözék kommunikációs szerepe a XXI. században. „ÁTLÉNYEGÜLÉS”*. Budapest, Moholy-Nagy Művészeti Egyetem Doktori Iskola.
<http://corvina.mome.hu/dsr/access/edc26a08-1bc3-416b-ae82-ac349a742b16>

Aristotelés 1979. *Organon*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Arisztotelész 1992. *Metafizika*. Budapest, Hatágú Síp Alapítvány.

Arisztotelész 1997. *Nikomakhoszi etika*. Budapest, Európa Kiadó.

Arisztotelész 2006. *Lélekfilozófiai írások*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Áron László – Jócsák Mária – Kalmár Zoltán – Kerner Anna 2008. *Filozófia*. Budapest, Áron Kiadó.

Atkinson, Richard C. – Hilgard, Ernest 2005. *Pszichológia*. Budapest, Osiris Kiadó.

Augustinus, Aurelius 1987. *Vallomások*. Budapest, Gondolat.

Austin, John L. 1990. *Tetten ért szavak*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Bábosik István 2004. *Nevelélmélet*. Budapest, Osiris Kiadó.

- Bacsó Béla 2007. Esztétika. In Boros Gábor (szerk.) 2007. *Filozófia*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1173-1179.
- Bakos Ferenc (szerk.) 2003. *Idegen szavak és kifejezések szótára*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Bakos Gergely 2013. A metafizika fordulata avagy a fordulat metafizikája? Weissmahr Béla Ontológiája és a lehetséges kortárs kutatási irányok áttekintése, különös tekintettel hazai bölcselőnkre.
http://real.mtak.hu/18250/1/2013_1_BakosGergely_A%20metafizika%20fordulata.pdf
- Baranyi Károly 2000. *Kozmológia*. Piliscsaba, PPKE BTK.
- Barthes, Roland 1999. *A divat mint rendszer*. Budapest, Helikon Kiadó.
- Barthes, Roland 2001. A múltól a szöveg felé. In Barthes, Roland 2001. *A szöveg öröme*. Budapest, Osiris Kiadó, 73.
- Bayer József 2000. *A politikatudomány alapjai*. Budapest, Napvilág Kiadó.
- Beauvoir, Simone de 1969. *A második nem*. Budapest, Gondolat.
- Beran Ferenc 2007. *Etika Az értékek tisztelete*. Budapest, Gondolat.
- Bereczkei Tamás 2008. *Evolúciós pszichológia*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Bihari Mihály – Pokol Béla 2009. *Politológia*. Budapest, NTK.
- Boethius: *Liber de persona et duabus naturis. Contra Eutychen et Nestorium*. PL 64.
- Bolberitz Pál – Hosszú Lajos 2004. *Bölcsellettörténet*. Budapest, Szent István Társulat.
- Bolberitz Pál – Nyíri Tamás – Turay Alfréd 1981. *A filozófia lényege, alapproblémája és ágai*. Budapest, SZIT.
- Bolberitz Pál 1998. *Bevezetés a logikába*. Budapest, Jel kiadó.
- Bolberitz Pál 2011. Filozófiai embertan. In Bolberitz Pál 2011. *A keresztény bölcsélet alapjai*. Budapest, SZIT, 159-244.
- Bolberitz Pál 2011. Filozófiai kozmológia. In Bolberitz Pál 2011. *A keresztény bölcsélet alapjai*. Budapest, SZIT, 345-417.
- Bolberitz Pál, Hosszú Lajos 2004. *Bölcsellettörténet*. Budapest, SZIT.

- Bolberitz Pál, Nyíri Tamás, Turay Alfréd 1981. *A filozófia*. Budapest, SZIT.
- Bolberitz Pál 2011. *A keresztény bölcselet alapjai*. Budapest, SZIT.
- Bor, Jan – Petersma, Errit (szerk.) 2010. *Képes filozófiatörténet. A gondolat képzelőereje*. Budapest, Typotex.
- Boros Gábor (szerk.) 2007. *Filozófia*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Breitenstein, Peggy H. – Rohbeck, Johannes (Hg.) 2011. *Philosophie*. Stuttgart – Weimar, Verlag J. B. Metzler.
- Brugger, Walter (szerk.) 2005. *Filozófiai lexikon*. Budapest, SZIT.
- Buber, Martin 1991. *Én és Te*. Budapest, Európa.
- Buber, Martin 1962. *Schriften zur Philosophie*. Werke Erster Band, München–Heidelberg, Kösel Verlag–Verlag Lambert Schneider.
- Buckingham, Will – Burnam, Douglas – ... 2017. *A filozófia nagykönyve*. Budapest, HVG.
- Butler, Judith 2006. *Problémás nem. Feminizmus és az identitás felforgatása*. Budapest, Balassi Kiadó.
- Canterbury Szent Anzelm 1991. *Monologion. Proslogion*. Budapest MTA Filozófiai Intézet.
- Centre for Educational Research and Innovation. 2001. *Education Policy Analysis*. Paris, OECD.
<http://200.6.99.248/~bru487cl/files/libros/Tendencias/pdf/9601031e.pdf>
- Chomsky, Noam 2003. *Mondattani szerkezetek. Nyelv és elme*. Budapest, Osiris.
- Collins, Francis S. 2018. *Isten ábécéje. Egy tudós érvei a hit mellett*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Comenius 1992. *Didactica Magna*. Pécs, Seneca Kiadó.
- Csepeli György 2001. A hétköznapi tudás. In Brezsnaynszky László – Buda Mariann (szerk.) 2001. *A neveléstudomány értelmezései*. Debrecen, Debreceni Egyetem, 23-24.
- Danto, A.C. 1996. *A közhely színeváltozása*, Budapest, Enciklopédia Kiadó.
- Davies, Martin 1997. Elmefilozófia. In Grayling, A.C. 1997. *Filozófiai kalauz*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 275-362.
- Davies, Norman 2002. *Európa története*. Budapest, Osiris Kiadó.

- Denzinger, Heinrich – Hünermann, Peter (szerk.) 2004. *Hitvallások és az Egyház Tanítóhivatalának megnyilatkozásai*. Bányterenyé, Budapest, Örökmécs Kiadó, SZIT.
- Descartes 1993. *Értekezés a módszerről*. Budapest, IKON Kiadó.
- Descartes 2014. *Elmélkedések az első filozófiáról*. Budapest, Atlantisz Kiadó.
https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_5_44_Descartes/index.html
- Dilthey, W. 1974. *A történelmi világ felépítése a szellemtudományokban*. Budapest, Gondolat.
- Dörömbözi János (összeáll.) 1993. *Filozófiatörténeti szöveggyűjtemény I-II*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Dörömbözi János 2009. *A filozófia alapjai*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Enyedi György 2004. A bölcsészeti és a társadalomtudományok a Magyar Tudományos Akadémián. In *Magyar Tudomány*. 2004/12.
- Falus Róbert (vál.) 1983. *Platón válogatott művei*. Budapest, Európa Könyvkiadó.
- Farkas Katalin – Kelemen János 2002. *Nyelvfilozófia*. Budapest, Áron Kiadó.
- Fehér Márta 2007. Tudományról és tudományfilozófiáról. In Boros Gábor (szerk.) 2007. *Filozófia*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1312-1329.
- Feinberg, Joel 1999. *Társadalomfilozófia*. Budapest, Osiris.
https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_5_20_tarsadalomfilozofia/cho2so2.html
- Fekete László (szerk.) 2004. *Kortárs etika*. Budapest, NTK.
- Fercsik Erzsébet 2003. *Dolgozatírás - felsőfokon*. Budapest, Krónika Nova Kiadó.
- Fodor László 2007. *Neveléstudomány*. Kolozsvár, Ábel Kiadó.
- Fontaine, Resianne 2010. A zsidó filozófia. In Bor, Jan – Petersma, Errit (szerk.) 2010. *Képes filozófiatörténet. A gondolat képzelőereje*. Budapest, Typotex, 161-173.
- Fontaine, Resianne 2010. Iszlám filozófia. In Jan – Petersma, Errit (szerk.) 2010. *Képes filozófiatörténet. A gondolat képzelőereje*. Budapest, Typotex, 150-160.

- Frenyó Zoltán 2016. *A filozófia tankönyve*. Budapest, SZIT.
- Frenyó Zoltán 2018. *Szent Ágoston és az augusztinizmus*. Budapest, SZIT.
- Gadamer, H.G. 1994. *A szép aktualitása*. Budapest, T-Twins Kiadó.
- Gadamer, H.G. 2003. *Igazság és módszer*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Gáspár László 1997. *Neveléstudomány*. Budapest, OKKER Kiadó.
- Geréby György 1999. „Amit Anzelm és Gaunilo mondtak egymásnak”, *Magyar Filozófiai Szemle*. 1999/6. 651-663.
- Gilbert, Hardy 1983. Vallásbölcseleti bevezetés. In Alszegehy Z., Nagy F., Szabó F., Weissmahr B. (szerk.) 1983. *Teológiai vázlatok I*. Budapest, SZIT, 109-193.
- Goleman, Daniel 2008. *Érzelmi intelligencia*. Budapest, Háttér Kiadó.
- Grayling, A. C. (szerk.) 1997. *Filozófiai kalauz*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Gredt, Josephus OSB 1956. *Elementa philosophiae Aristotelico-Thomasticae I-II*. Friburgi Brig. – Barcinone, Herder.
- Guillon, Jean 2004. *Isten és a tudomány*. Budapest, SZIT.
- Győri Miklós 2004. Értelmi fejlődés, gondolkodás, beszéd és intellektuális teljesítmény. In N. Kollár Katalin, Szabó Éva (szerk.) 2004. *Pszichológia pedagógusoknak*. Budapest, Osiris, 243-254.
- Gyuris Petra – Meskó Norbert 2016. *Evolúciós pszichológia mesterfokon*. Pécs, Pannonia Kiadó.
- Habermas, Jürgen 2001. *A kommunikatív etika*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó.
- Habermas, Jürgen é.n. *A kommunikatív cselekvés elmélete*. Budapest: ELTE.
- Halász Gábor 2001. *Az oktatási rendszer*. Budapest, Műszaki Könyvkiadó.
http://halaszg.ofi.hu/download/Oktatasi%20rendszer%20-%20HTML.htm#_Toc117493042
- Hamlyn, D. W. 1998. *A nyugati filozófia története*. Budapest, Holnap.
- Hankovszky Tamás 2014. *Elsőrendű logika*. Budapest, PPKE BTK.

- Hársing László 1999. *Bevezetés a tudományelméletbe*. Miskolc, Bíbor Kiadó.
- Hársing László 2009. *Filozófiai antropológia*. Budapest, Áron Kiadó.
- Hawking, Stephen 2003. *Az idő rövid története*. Budapest, Akkord Kiadó.
- Hegel, G.W.F. 2004. *Előadások a művészet filozófiájáról*. Budapest, Atlantisz.
- Hegel, G. W.F. 1979. *A szellem fenomenológiája*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Heidegger, Martin 1988. *A műalkotás eredete*. Budapest, Európa Kiadó.
- Heidegger, Martin 1989. *Lét és idő*. Budapest, Gondolat.
- Heidegger, Martin 1995. *Bevezetés a metafizikába*. Budapest Ikon Kiadó.
- Heidegger, Martin 2001. *Lét és idő*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Hell Judit 2006. Nők az irodalomban és a művészetekben. In Hell Judit 2006. *Van-e feminista filozófia?* Budapest, Áron Kiadó 107-115.
- Hell Judit 2006. *Van-e feminista filozófia?* Budapest, Áron Kiadó.
- Heller Ágnes 2016. *A filozófia rövid története gólyáknak I. Az ókor*. Budapest, Múlt és Jövő Kiadó.
- Huoránszki Ferenc 2001. *Modern metafizika*. Budapest, Osiris.
- Huoránszky Ferenc 2006. Metafizika. In Boros Gábor (szerk.) 2007. *Filozófia*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1258-1272.
- Husserl Edmund 1958. *Die Idee der Fenomenologie*. Haag, Martinus Nijhoff.
- Husserl, Edmund 1913. *Logische Untersuchungen. Erster Band. Prolegomena zur reinen Logik*. Halle, Max Niemeyer.
- Husserl, Edmund 1954. *Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transcendente Phänomenologie. Husserliana VI. Band*. Haag, Martinus Nijhoff.
- Husserl, Edmund 1972. A fenomenológia ideája. In Vajda Mihály (vál.) 1972. *Edmund Husserl válogatott tanulmányai*. Budapest, Gondolat Kiadó, 27-110.

Husserl, Edmund 1972. *Válogatott tanulmányai*. Budapest, Gondolat.

Husserl, Edmund 1993. *A filozófia mint szigorú tudomány*. Budapest, Kossuth.

Hügli Anton – Lübecke Poul (Hg.) 2013. *Philosophielexikon. Personen und Begriffe der abendländischen Philosophie von der Antike bis zur Gegenwart*. Reinbek bei Hamburg, Rowohlt Taschenbuch Verlag.

Jaspers, Karl 1989. *Bevezetés a filozófiába*. Budapest, Európa Könyvkiadó.

II. János Pál pápa 1999. *Fides et ratio*. Budapest, SZIT.

Juhász Iászló 1983. Bölcséleti embertan. In Alszegehy Z., Nagy F., Szabó F., Weissmahr B. (szerk.) 1983. *Teológiai vázlatok I*. Budapest, SZIT, 317-419.

Kant, Emmanuel 2003. Az ítélőerő kritikája. Budapest, Osiris Kiadó. (A szép analitikája)
https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_5_20_kant_az_iteloero_kritikaja/index.html

Kant, Immanuel 1971. *Az örök béke*. Bukarest, Kritterion.

Kant, Immanuel 1980. *A vallás a puszta ész határain belül*. Budapest, Gondolat.

Kant, Immanuel 1983. Über Pädagogik. In Kant, Immanuel 1983. *Schriften zur Anthropologie, Geschichtsphilosophie, Politik und Pädagogik*. (Kant Werke Band 10.) Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

Kant, Immanuel 1998. *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése*. Budapest, Raabe Klett Kiadó.

Kant, Immanuel 2004. *A tiszta ész kritikája*. Budapest, Atlantisz.

Keményné dr. Pálffy Katalin 2006. *Alapozó pszichológia*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.

Kisdi Barbara 2012. A kulturális antropológia története, elméletei és módszerei. Budapest, PPKE BTK. www.btk.ppke.hu

Kormos József 1996. *A Trentói zsinat filozófiai tanítása és annak tükröződése a barokk egyházművészetben*. Budapest, ELTE BTK.

Kormos József 1998. Miről lehet beszélni? (Wittgenstein és az Istenről való beszéd) In *Szombat*. 1998/2. 27.

Kormos József (szerk.) 1999. *Középkori filozófia. Szöveggyűjtemény*. Piliscsaba, PPKE BTK, 158.

Kormos József 2001. *Szemléletváltás a vallásfilozófiában*. Piliscsaba, PPKE BTK.

Kormos József 2004. „Verumtamen sciendum, quod universale duplex est.” Ockham a nyelv státuszáról. In Pléh Csaba-Kampis György-Csányi Vilmos (szerk.) 2004. *Az észleléstől a nyelvig*. Budapest. Gondolat Kiadó. 25-30.

Kormos József 2005. A filozófia és a teológia szerepe Edith Stein pedagógiai gondolataiban. In *Mester és Tanítvány*. 2005. Január. 75-82.

Kormos József 2009. A nevelésetika megalapozási lehetőségeiről a kortárs filozófia szempontjából. In Loboczky János (szerk.) 2009. *Kortárs etikai irányok – gondolkodók*. Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Nova Series Tom. XXXVI: Sectio Philosophica. Eger, EKF Liceum Kiadó, 222-228.

Kormos József 2010. „A megismerés a maga összes formájában egy pszichikus élmény” A megismerés korlátai Edmund Husserl filozófiájában. In Kormos József 2010. *Erkenntnis – Glaube – Pädagogik. Edith Stein gondolataihoz kapcsolódó tanulmányok*. Budapest, MASZTT, 71-85.

Kormos József 2010. *Erkenntnis – Glaube – Pädagogik. Edith Stein gondolataihoz kapcsolódó tanulmányok*. Budapest, MASZTT.

Kormos József 2012. *Nevelésfilozófia*. Budapest, PPKE BTK.

Kormos József 2015. Az igazság értelmezésének lehetőségei a filozófiában. In Lőrincz Ildikó (szerk.) 2015. *Quid est veritas? (Jn 18,38) Teóriák, hipotézisek és az igazság viszonya*. Győr, NYME Apáczai Csere János Kar, 81-87.

Kormos József 2018. *Nevelésfilozófia*. Budapest, Akadémiai Kiadó. <https://mersz.hu/kiadvany/376/>

Kormos József 2019. A pedagógia és a filozófia kapcsolódási pontjairól. In Kaposi József, Szőke-Milinte Enikő (szerk.) 2019. *Pedagógiai változások – a változás pedagógiája*. Budapest, PPKE BTK, 267-274.

Kránitz Mihály 2015. *Alapvető hittan*. Budapest, SZIT.

Kron, Friedrich W. 2003. *Pedagógia*. Budapest, Osiris.

- Lázár Imre – Pikó Bettina (szerk.) 2012. *Orvosi antropológia*. Budapest, Medicina.
- Leeuw, Gerardus van der 2001. *A vallás fenomenológiája*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Lennox, John C. 2008. *A tudomány valóban eltemette Istent?* Budapest, Evangéliumi Kiadó.
- Lévinas, Emmanuel 1997. *Nyelv és közelség*. Pécs, Tanulmány Kiadó – Jelenkor Kiadó.
- Liessmann, Konrad Paul – Zenaty, Gerhard – Lacina, Katherina 2009. *Vom Denken. Einführung in die Philosophie*. Wien, Braumüller.
- Locke, John 1914. *Gondolatok a nevelésről*. Budapest, Katolikus Középiskolai Tanáregyesület.
- Lőrincz Éva Anna – Sturcz Zoltán 2013. *Prezentáció*. Budapest, Typotex.
- MacIntyre, Alasdair 1999. *Az erkölcs nyomában. Erkölcselméleti tanulmányok*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Madarász Tiborné – Pólos László – Ruzsa Imre 2006. *A logika elemei*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Margitay Tihamér 2007. *Az érvelés mestersége*. Budapest, Typotex.
- Martin, Gottfried 1998. *Általános metafizika*. Budapest, Holnap Kiadó.
- Máté András 1997. *Bevezetés a modern logikába*. Budapest, Osiris Kiadó.
- McGrath, Alister 2008. *Dawkins Istene. Gének, mémek és az élet értelme*. Pozsony, Kalligram.
- McGrath, Alister E. 2003. *Tudomány és vallás*. Budapest, Typotex.
- Mérő László 2001. *Új észjárások. A racionális gondolkodás ereje és korlátai*. Budapest, Tericum Kiadó.
- Mérő László 2010. *Az érzelmek logikája*. Budapest, Tericum Kiadó.
- Mészáros Isztván – Németh András – Pukánszky Béla (szerk.) 2003. *Neveléstörténet. Szöveggyűjtemény*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Meyer, Uwe – Regenbogen, Arnim (Hg.) 1998. *Wörterbuch der philosophischen Begriffe*. Hamburg, Meiner.
- Mezei Balázs 2010. *Mai vallásfilozófia*. Budapest, Kairosz Kiadó.

- Mircea Eliade 1995-1996. *Vallási hiedelmek és eszmék története I-III*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Müller, Gerhard Ludwig 2007. *Katolikus dogmatika*. Budapest, Kairosz.
- Nádori Attila (szer.) 2016. *Filozófia. Britannica Hungarica Kisenciklopédia*. Budapest, Kossuth Kiadó.
- Nagl-Docekal, Herta 2006. Feminista esztétika. In Nagl-Docekal, Herta 2006. *Feminista filozófia*. Budapest, Áron Kiadó 108-122.
- Nagl-Docekal, Herta 2006. *Feminista filozófia*. Budapest, Áron Kiadó.
- Nemesszeghy Ervin 1983. Az anyagi világ. In Alszeghy Z., Nagy F., Szabó F., Weissmahr B. (szerk.) 1983. *Teológiai vázlatok IV*. Budapest, SZIT, 91-167.
- Németh Gábor 2018. *Bioetikai vázlatok. Bioetika és más életerkölcsei kérdések*. Budapest, SZIT.
- Neumer Katalin 1995. Ludwig Wittgenstein. In Székely Éva (szerk.) 1995. *33 híres bölcséleti mű*. Budapest, Móra, 407-421.
- Neumer Katalin 1991. *Határutak*. Budapest, MTA Filozófiai Intézet.
- Nietzsche, Friedrich 1988. *Im-ígyen szóla Zarathusztra*. Budapest, Göncöl Kiadó. <https://mek.oszk.hu/01700/01740/01740.htm>
- Niklaus Largier (Hg.) 1993. *Meister Eckhart Werke I*. Frankfurt am Main, Deutscher Klassiker Verlag.
- Noddings, Nel 1995. *Philosophy of Education*. Colorado, Westview Press.
- Nyíri Tamás 2003. *Alapvető etika*. Budapest, SZIT.
- Nyíri Tamás 2015. *Antropológiai vázlatok*. Budapest, Corvinus Kiadó.
- Nyirkos Tamás 2018. *Politikai teológiák. A demokráciától az ökológiáig*. Budapest, Typotex, PPKE BTK.
- Oelkers, Jürgen 1998. *Nevelésetika*. Budapest, Vince Kiadó.
- Olay Csaba-Ullmann Tamás 2011. *Kontinentális filozófia a XX. században*. Budapest, L'Harmattan.
- Otto, Rudolf 2001. *A szent. Az isteni eszméjében rejlő irracionális és viszonya a racionálishoz*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Patón 1984. *Platón összes művei I*. Budapest, Európa Könyvkiadó.

- Piaget, Jean 1993. *Az értelem pszichológiája*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Pieper, Annemarie 2004. *Van-e feminista etika?* Budapest, Áron Kiadó.
- Plantinga, Alvin – Tooley, Michael 2008. *Knowledge of God*. Blackwell Publishing.
- Plantinga, Alvin 2008. Against Naturalism. In Plantinga, Alvin – Tooley, Michael 2008. *Knowledge of God*. Blackwell Publishing, 1-69.
- Platón 1984. A lakoma. In Platón 1984. *Összes művei I*. Budapest, Európa Kiadó.
- Platón 1984. Theaitétosz. In Platón 1984. *Platón összes művei II*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 895-1070.
- Platón 1984. Állam 518 d. In Platón 1984. *Platón összes művei II*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 5-710.
- Platón 1984. Menón. In Platón 1984. *Platón összes művei I*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 643-724.
- Pléh Csaba 1998. Miért van szükség filozófiára? A specializálódott szaktudományok szempontjai. In *Jelenkor*. 1998.4. 445-447.
- Pléh Csaba 2008. *A pszichológia örök témái: történeti bevezetés a pszichológiába*. Budapest, Typotex.
https://www.typotex.hu/upload/book/671/Pages%20from%20pleh_csaba_a_pszichologia_orok_temai_reszlet.pdf
- Pléh Csaba 2013. *A megismeréstudomány alapjai*. Budapest, Typotex.
- Puskás Atilla 2006. *A teremtés teológiája*. Budapest, SZIT.
- Pusztai Ferenc (szerk.) 2008. *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Putnam, Hilary 2001. Agyak a tartályban. In *Magyar Filozófiai Szemle*. 2001.1-2.
<http://epa.oszk.hu/00100/00186/00008/1putnam.htm>
- Quante, Michael 2017. *A szellem valósága – Tanulmányok Hegelről*. Budapest, L Harmattan.
- Quante, Michael 2012. *Bevezetés az általános etikába*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Rahner, Karl 1983. *A hit alapjai*. Budapest, SZIT.

- Ratzinger, Joseph 1993. *Krisztusra tekintve*. Budapest, Vigília Kiadó,
- Rée, Jonathan (szerk.) 1993. *Filozófiai kisenciklopédia. A nyugat filozófiája és filozófusai*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
- Reinstadler, Seb. 1909. *Elementa philosophiae scholasticae I-II*. FriburgiBrisgoviae, Herder.
- Reynolds, Garr 2017. *PreZENTáció. Egyszerű ötletek a prezentációk készítéséhez és előadásához*. Budapest, HVG.
- Rokay Zoltán 1999. A Fides et Ratio eredeti szándéka. In *Vigília*. 1999.8. <https://vigilia.hu/regihonlap/1999/8/9908rok.html>
- Rousseau, Jean Jacques 1997. *Emil, avagy a nevelésről*. Budapest, Papyrus Book.
- Rózsa Huba 2014. *Mi a Biblia? Bevezetés a Biblia ismeretébe*. Budapest, SZIT.
- Rózsa Huba 2015. *A világ és az emberiség eredete a Bibliában. A Ter. 1-11 magyarázata*. Budapest, SZIT.
- Russel, Bertrand 1996. *A filozófia alapproblémái*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
- Ruzsa Imre 1998. *Logikai zsebenciklopédia*. Budapest, Áron Kiadó.
- Sainsbury, Mark 1997. Filozófiai logika. In Grayling A.C. (szerk.) 1997. *Filozófiai kalauz*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 73-139.
- Sárkány Péter 2007. Egy illúzió múltja. Viktor Frankl vallásbölcseletéről. In *Korunk*. 2007. május.
- Schaeffler, Richard 2003. *A vallásfilozófia kézikönyve*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Schaffhauser Franz 2000. *A nevelés alanyi feltételei*. Budapest, Telosz.
- Schlüter, Wolfgang 2002. *Immanuel Kant*. Budapest, Magyar Könyvklub.
- Schuster, Martin 2005. *Művészetlélektan. Képi kommunikáció – kreativitás – esztétika*. Budapest, Panem KFT.
- Scruton, Roger 2018. *Zöldfilozófia. Hogyan gondolkozzunk felelősen bolygónkról?* Budapest, Akadémiai Kiadó.

- Searle, John. R. 1996. *Az elme, az agy és a programok világa* In Pléh Csaba (szerk.) 1996. *Kognitív tudomány*. Budapest, Osiris Kiadó, 1996. 136–151.
- Shand, John (Ed.) 2003. *Fundamentals of Philosophy*. London and New York, Routledge.
- Shusterman, Richard 2003. *Pragmatista esztétika. A szépség megélése és a művészet újragondolása*. Budapest, Pesti Kalligram.
- Sík Sándor 1942. *Esztétika*. Budapest, Szent István Társulat.
- Smullyan, Raymond 2005. *Mi a címe ennek a könyvnek? Drakula rejtélye és más logikai feladatok*. Budapest, Typotex.
- Steiger Kornél (szerk.) 1993. *Bevezetés a filozófiába. Szöveggyűjtemény*. Budapest, Holnap Kiadó.
- Steiger Kornél 1992. *Bevezetés a filozófiába. Szöveggyűjtemény*. Budapest, Holnap.
- Steiger Kornél 1999. *Filozófiai kislexikon*. Budapest, Fiesta – Saxum.
- Störig, Hans Joachim 1997. *A filozófia világtörténete*. Budapest, Helikon.
- Sturgeon, S. – Martin, M.G.F. – Grayling, A.C. 1997. Ismeretelmélet. In Grayling A.C. (szerk.) 1997. *Filozófiai kalauz*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 30-37.
- Swinburne, Richard 1998. *Van Isten?* Budapest, Kossuth Kiadó.
- Szabó András György (vál.) 1981. *Pragmatizmus. A pragmatizmus megalapítóinak műveiből*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Szabó Lajos 2016. A vallás kognitív és evolúciós magyarázatai. In Gyuris Petra – Meskó Norbert 2016. *Evolúciós pszichológia mesterfokon*. Pécs, Pannonia Kiadó.
- Szalai Miklós 2005. *Létezik-e Isten? Ateista érvek a mai angolszász filozófiában*. Budapest, L'Harmattan.
- Székely László 1997. *Az emberarcú kozmosz. Az antropikus kozmológiai elv*. Budapest, Áron Kiadó.
- Tamás, Aquinói Szent 1995. *A teológia foglalatata I*. Budapest, Telosz, Kiadó.
- Tatarkiewicz, Wladislaw 2006. *Az esztétika alapfogalmai*. Budapest, Kossuth Kiadó.

https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_654_tatarkiewicz/adatok.html

Taylor, A.E. 1997. *Platón*. Budapest, Osiris Kiadó.

Thomae Aquinatis S. 1952. 1952. 1956. *Summa Theologiae I-III*. Romae, Marietti.

Thomas von Aquin 2001. *Summa contra Gentiles 1-4*. (lateinisch-deutsch) Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft,

Torrell, Jean-Pierre OP. 2007. *Aquinói Szent Tamás élete és műve*. Budapest, Osiris.

Tóth I. János 2005. *Fejezetek a környezetfilozófiából*. Szeged, JATEPress.

Tóth Kálmán, Freund Tamás, Rózsa Huba 2011. *Teremtés a tudományban. A világ kialakulása a fizika, a biológia és a teológia nézőpontjából*. Budapest, SZIT.

Tózsér János 2009. *Metafizika*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Turay Alfréd 2002. *Istent kereső filozófusok. Teodicea*. Budapest. <http://mek.oszk.hu/08700/08788/html/index.htm>

Turay Alfréd 1994. *Filozófiatörténeti vázlatok*. Budapest, SZIT.

Ullmann Tamás 2007. Martin Heidegger. In Boros Gábor (szerk.) 2007. *Filozófia*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1017-1028.

Vajda Mihály 1969. *A mítosz és a ráció határán*. Budapest, 1969, Gondolat.

Vajda Mihály 1995. Edmund Husserl In Székely Éva (szerk.) 1995. *33 híres bölcséleti mű*. Budapest, Móra, 422-439.

Varga Andor 1983. Az erkölcsi élet alapjai. In Alszeghy Z., Nagy F., Szabó F., Weissmahr B. (szerk.) 1983. *Teológiai vázlatok II*. Budapest, SZIT, 193-282.

Vető Miklós 2001. *A teremtő Isten*. Budapest, Kairosz.

Waibl, Elmar – Rainer Franz Josef 2007. *Basiswissen Philosophie in 1000 Fragen und Antworten*. Wien, Facultas Verlags- und Buchjandels AG, 356.

Warburton, Nigel 2014. *A filozófia rövid története*. Budapest, Kossuth Kiadó.

Ward, Keith 1998. *Isten, véletlen és szükségszerűség*. Budapest, Ecclesia – Kairosz.

- Weissmahr Béla 1983. Bevezetés az ismeretelméletbe. In Alszeghy Z., Nagy F., Szabó F., Weismahr B. (szerk.) 1983. *Teológiai vázlatok I.* Budapest, SZIT.
- Weissmahr Béla 1992. *Ontológia.* Budapest-Bécs-München, Mérleg-Távlatok.
- Weissmahr Béla 1996. *Filozófiai istentan.* Bécs-Budapest-München, Mérleg.
- Whitehead, A.N. 2001. *Folyamat és valóság.* Budapest, Typotex Kiadó.
- Williams, Bernard 1997. Etika. In Grayling, A.C. (szerk.) 1997. *Filozófiai kalauz.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 585-624.
- Winkler Márta 2003. *Iskolapéllda. Kinek kaloda, kinek fészek.* Budapest, Edge 2000 Kft.
- Wittgenstein, Ludwig 1989. *A bizonyosságról.* Budapest, Európa.
- Wittgenstein, Ludwig 1989. *Logikai-filozófiai értekezés.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Wittgenstein, Ludwig 1995. *Észrevételek.* Budapest, Atlantisz.
- Wittgenstein, Ludwig 1998. *Filozófiai vizsgálódások.* Budapest, Atlantisz.
- Wöhler, Hans-Ulrich (Hg.) 1992. *Texte zum Universalienstreit 1-2.* Berlin, Akademie Verlag.
- Zimányi Ágnes 2004. *Filozófiai meghatározások gyűjteménye.* Kecskemét, Korda Kiadó.